СЛОВО Просвіти

Без мови немає нації

ч. 29 (197)
16–22 липня
2003 р.

ТИЖНЕВИК ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

АКТУАЛЬНА ТЕМА

КОЛИ. НАРЕШТІ. ОБРАЗИМОСЬ НА СЕБЕ?

Давно дивує один винятково український феномен: з одного боку — багатовікове гаряче прагнення до щасливого життя у власному краї, власній (вільній, суверенній, незалежній, справедливо організованій) державі, натомість з другого — очевидна історична нездатність це гаряче прагнення реалізувати на практиці.

Наша власна реакція на цей очевидно негативний, історично тривалий стан речей зазвичай зводиться до простих тез: а) реалізувати це наше благородне прагнення завжди заважав і заважає хтось інший; б) ми — Великий Народ із багатющою величною історією і благодатною землею, а отже, як співаємо: "ще нам, браття українці, усміхнеться доля", а на разі — терпи та диш.

От коли вона нам усміхнеться, та ще й "згинуть наші воріженьки, як роса на сонці", от тоді вже ми "покажем, що ми, браття, козацького роду". Самозаспокоєння, самовдоволення... Велич Нації?

Найменші сумніви (а не дай Боже — критичні зауваження!) щодо Величі і подальшої доцільності пасивного споглядання на, м'яко кажучи, експерименти можновладців-азіатів над українцями (а по суті — чіткий курс на знищення), сприймаються з обуренням саме українцями. Особливо тими представниками еліти, які вважають, що проголошена Велич Національного Духу має бути поза всякою критикою, а будь-яка критика українства шкодить Гідності Нації.

Історія Гідності Нації не залишає сумнівів: міжусобиці, надурювання, ґвалтування, покріпачення, гноблення, революція, звірства, голодомори, колективізація, русифікація, Соловки, спаскудження, Колима, геноцид, Луб'янка, етноцид, Воркута, залізна завіса, КДБ, розвинутий соціалізм, незалежність, пограбування, кравчучки, руйнування, кучмономіка, криміналітет, прихватизація, дезінформація, деградація, деморалізація...

Образ Нації і її Велич. Статуя жінки, яка велично тримає калинову гілку миру над Майданом Незалежності в столиці. Тримає над підземним переходом, у якому бомжі, інваліди і жебраки демонструють гастролерам з усього світу нашу Національну Велич і Гідність. Гідність Українців, котрі пишаються своєю багатющою історією і благодатною землею, дарами якої весело і нахабно спекулюють особи з особистими рахунками в російських банках. Остання афера з українським зерном — тому підтвердження. Під солодкий рефрен про Велич Нації.

І раптом — тема Волині. Тема трагедії двох братніх народів... Однак доведене до абсурду почуття власної Величі одразу перевело трагедію у змагання, а необхідність вшанування невинних жертв — у безглузду полеміку політиканів. Тих самих політиканів, дехто з яких, за логікою абсурду, досі не визнав УПА воюючою стороною, тоді як тодішні професійні провокатори з НКВС, які перевдягалися то в УПА, то в АК, нині ходять у героях із персональними пенсіями.

У мене досі зберігаються числа польського тижневика "Przekryj", газет "Їусіе Warszawy", "Sztandar mlodych", інших видань із публікаціями 60-х років про події, які тоді зовсім не були відомі широкому загалові в Україні.

Ось, наприклад, знімок: довгий стіл з наїдками і питвом на ньому; з одного боку сидять офіцери совєцького НКВС, із другого — німецькі офіцери у формі СС і СД, радісні посмішки перших і других. Аякже: святкують спільну перемогу — окупацію суверенної Польщі у вересні 1939 року, згідно пакту Молотова — Рібентропа. Ще знімок: спільний гітлерівсько-сталінський, тобто німецько-совєцький, парад військ Вермахту і Червоної Армії у Бресті. У тому самому Бресті, який рівно через два роки героїчно оборонятимуть совєцькі бійці в оточенні німецьких.

А от опубліковані листи польських офіцерів, розстріляних НКВС у Катинському лісі під Смоленськом, далі — документальні матеріали про звірства московсько-більшовицької влади в 1939—1941 рр. на території Польщі, окупованої Червоною Армією...

Потім, уже після 1989 року, читав матеріали з серії "Biale plamy" ("Білі плями") — документальні свідчення про події, які замовчувались у комуністичній Польщі, хоча її й називали "найвеселішим бараком у комуністичному таборі".

Веду це до того, що загальний рівень поінформованості польських громадян був і є зараз переконливо вищим, ніж громадян українських. Відповідно — й рівень національної свідомості, який, крім активного патріотизму, має у бюджеті Польщі матеріальне підтвердження значними сумами грошей, спрямованих, у тому числі, на увічнення пам'яті загиблих співвітчизників.

Нині нам треба не ображатися на факт порівняння з поляками, а ліквідувати наявне відставання від них у розвитку економіки, культури, освіти, інформації. Я вже не кажу про військо і міжнародне співробітництво.

А головне — слід перестати будувати майбутнє з цеглинок минулого. На жаль, у нас дуже багато "фахівців" саме з минулого, а от фахівців із майбутнього вочевидь обмаль. Про що свідчить незалежне 12-річне "демократичне" тупцювання на місці під час будівництва в Україні диктатури азійського зразка.

До питання про Національну Велич я пропоную повернутися після того, як ми оберемо некорумповану владу, посадимо за ґрати кримінальних злочинців, звільнимо Україну від іноземних військових баз, побудуємо нормальні державні кордони, створимо військо і флот, спроможні нас захистити, нагодуємо пенсіонерів, перестанемо принижуватися перед Росією і віддавати їй повітряний та інформаційний простір, землю, надра, підприємства, комунікації та національні святині, а повернемо собі з Росії нашу частку золотого запасу, майно, вкрадені гроші й отримаємо від Росії вибачення і компенсацію за всі відомі жертви і втрати.

При цьому, звичайно, Президент Росії приїде до Києва з великим почтом, урочисто і щиро попросить прощення від імені Російського Народу за всі приниження, шкоди і злочини, вчинені проти Народу Українського.

Ви вважаєте, що це фантастика? Тоді ображайтеся на себе за те, що неспроможні добитися відновлення справедливості, без якої марно говорити про Гідність.

● **Євген ҐОЛИБАРД**

Фото **О. ЦЕАЦУРИ** та з сайту Президента України

Сьогодні в номері:

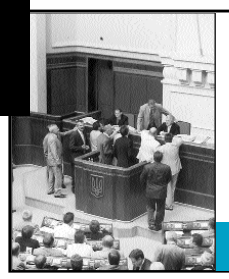

Парламент пішов на... відпочинок

стор. 2

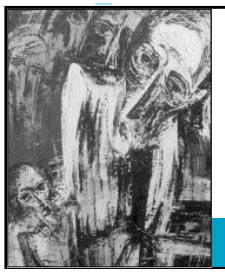

Звинувачують свідки

стор. 6

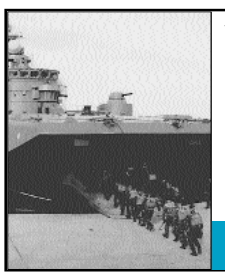

Українське військо витісняють із Криму

стор. 7

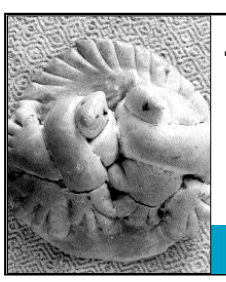

Лежень, шишки і вертути

стор. 8—9

Росія нам заборгувала

стор. 10

Рідна сестра Папи — у Косові

стор. 12

...і врізала група "Вій"

стор. 14

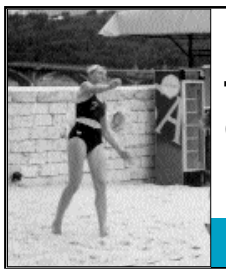

Відпочинок — нелегка справа

стор. 15

Минулого місяця в Тернопільському кафедральному соборі та на Березовицькому цвинтарі поминали археолога, літератора-просвітянина, мистецтвознавця Ігоря Герету. Приїхали друзі з Києва, Львова, Рівного… Біля щойно відкритого пам’ятника, автор якого — лауреат Національної премії імені Т. Г. Шевченка Ярослав Мотика, згадувалося, як ще рік тому, сповнений прекрасних задумів, добродій Герета ділився ними з побратимами. Він завжди щиро вболівав за результативність нашої спільної справи.

БЕРКУТ ПОДІЛЬСЬКИХ ВЕРХОВИН

Є постаті, які немов
мою природою
ликані очолюв
вести за собою. А цей
мезний добродушний велет
іще й не цурався звичайної чорнової роботи, був неабияким організатором, а головне — любив доводити розпочату справу до логічного завершення. Мені завжди не вистачатиме його — доброго друга й порадника, який умів підставити своє плече в найскрутнішу мить. Щоправда, залишилися з нами пам’ятні статті та конкретні справи Ігоря Герети.

Здобувши вищу історичну освіту в Чернівецькому університеті, 1962 року працював на різних наукових посадах у Тернопільському краєзнавчому музеї. Після шестимісячного слідства засуджений у 1966 році за антирадянську діяльність, спрямовану на відновлення незалежної Української держави, на п’ять років тюремного ув’язнення умовно. Аж до розпаду Радянського Союзу перебував під жорстким наглядом органів держбезпеки та партапарату, і все ж використовував навіть найменшу можливість для наукової та громадської роботи.

Тоталітаризм унеможливлював національний розвій, але й за цих умов Ігор Герета вишукував шляхи утвердження української культури. Він був одним із фундаторів та автором експозиції музеїв С. Крушельницької (1963 р.), В. Гнатюка (1969 р.), Картинної галереї Тернопільського краєзнавчого музею (тепер — обласний художній музей, 1978 р.), про які видав у видавництві “Каменяр” нариси (про музей Гнатюка спільно з О. Черемінським), заснував музей Леся Курбаса у Старому Скалаті 1987 р., за який боровся протягом двадцяти років, аж до останніх днів.

Уже в незалежній Україні вчений активно працював над створенням музеїв — Патріарха Йосипа Сліпого у с. Заздрість, політв’язнів у казематах Тернопільського КДБ, сучасного українського мистецтва на Медовій. Розбудовував засади першого археологічного музею-парку у с. Чернелів-Руський Тернопільського району. У 1993—1994 роках виставка творів образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва із його збірки “Мистецтво друзів” експонувалася в Тернополі та Львові.

Як археолог, І. Герета відкрив сотні археологічних пам’яток та вів дослідження майже двадцятьох. Найбільше його досягнення — розкопки могильника черняхівської культури III—IV ст. у с. Чернелів-Руський, який має європейське значення. Матеріали з цього могильника, а також із могильника в с. Романівка, експонуються на міжнародній виставці в Німеччині (її подальший маршрут: Норвегія, Франція, Італія, Японія).

У 1980—1981 роках учений став співавтором трьох академічних монографій про археологічні пам’ятки Прикарпаття і Волині, співавтором історичних нарисів про Теребовлю (1971 р.), Бережани (1979, 1980 рр.) і Чортків (1985 р.), а також автором видань про художників І. Хворостецького, І. Марчука, Я. Омеляна (1993 р.) і співавтором видання “Художники Тернопільщини” (1994 р.). Опублікував близько 100 статей в енциклопедіях, збірниках та журналах України, Канади, Росії, Сербії, Словаччини, Польщі та близько 700 газетних статей і заміток.

Ігор Герета був редактором або рецензентом майже двадцяти видань Інституту національного відродження України, членом редакцій та редколегій кількох збірників та журналів. А деякі його літературні твори опубліковано тільки нещодавно, зокрема й оригінальну книжку поезії та прози “Скибка неба”.

Значною була й громадська робота І. Герети. Так, у 1978 р. він заснував при картинній галереї мистецький клуб із конспіративною назвою “Золотий вересень”, який діяв до 1985 р. і певного часу був репресований. У 1988 р. став співзасновником першої в Тернополі опозиційної організації “Тернове поле” й Товариства української мови, у 1989 р. — Товариства “Меморіал”, у 1991 р. — художньої премії імені М. Бойчука та Інституту національного відродження України, у 1992 р. — кадри української культури Тернопільській вищій духовній семінарії ім. Йосипа Сліпого, у 1993 р. — стипендії ім. М. Литвина для студентів-бандуристів із Тернопільщини тощо. У 1989 р. І. Герету було обрано членом Проводу Тернопільської крайової організації Народного Руху України, а згодом — членом її Великої ради. Він був депутатом обласної ради, головою комісії з питань культури й духовного відродження.

На знімку, що публікується, Ігор Герета — у колі найближчих друзів. Стоять (зліва направо) художники Ярослав і Ярослава Мотики, народний депутат України Ярослав Кендзьор із дружиною, сидять: Любомир і Марія Крупи та автор цих рядків. Ігор, як завжди, у центрі. Немов беркут, який обіймає нас, думаючи про вічне.

● **Микола ЛИТВИН**

«ЧИМ БІЛЬШЕ ВИ ВІД СЕРЦЯ ВІДРИВАЄТЕ...»

Цього року виповнилося б 80 років видатному педагогу, професору, заслуженому діячу мистецтв України Лідії Костянтинівні Білецькій, добре відомі у великій театральній родині. Вона є автором багатьох статей та наукових праць, зокрема, “40 років українському радянському театру”, “Видатні діячі українського радянського театру”, “Шевченко і театр”, “Леся Українка і театр”, “Мистецтво життєвої правди”. До 100-річчя заснування театру корифеїв” та ін. У Київському державному інституті театрального мистецтва імені І. К. Карпенка-Карого вона викладала історію українського театру й театру народів СРСР. Театральне життя XX століття цікавило її найбільше — колектив будь-якого театру вважав за честь запросити для огляду власної творчості Лідію Костянтинівну. А Хутір Надія, що на Кіровоградщині, був місцем її паломництва, куди вона приїздила зі студентами та колегами майже щороку.

Народилася Лідія Костянтинівна в місті Дарниця (тепер це район Києва) 5 квітня 1923 року в родині службовців. Батько — інженер-будівельник, мати — вчителька. 1934 року родина Білецьких переїхала до Києва, оскільки батько працював на будівництві київського мосту. По закінченні середньої школи № 7 Лідія Костянтинівна навчалась у музично-драматичній консерваторії, яку очолював син Миколи Лисенка Остап. Під час війни вона працювала в редакціях газет “Київська правда” та “Література і мистецтво” (тепер “Культура і життя”). З 1944 року і до останніх днів життя Білецької було пов’язане з інститутом театрального мистецтва ім. І. К. Карпенка-Карого: аспірантура, захист кандидатської дисертації, присвоєння їй звання доцента, професора та, нарешті, заслуженого діяча мистецтв України.

35 років Лідія Костянтинівна була деканом заочного відділення КДІТМ ім. І. К. Карпенка-Карого. Але будь-які звання меркнуть у порівнянні з найвищою нагородою — любов’ю та щирим ставленням колег та студентів. Для них вона була найкращим педагогом, Людиною з великої літери, яка опікувалася студентами як своїми дітьми. Не вона вчила їх, а вони вчились у неї людяності, доброті й професійному ставленню до будь-якої справи. Її дім являє собою родинне театральне гніздо, де місця вистачало всім, із якого вилітали у велике життя повні наснаги та життєвої мудрості вчорашні студенти.

8 квітня 2003 року в КДІТМ ім. І. К. Карпенка-Карого відбувся вечір пам’яті педагога-легенди.

Серед присутніх — однокурсники, учні майстра та сьогоднішні студенти інституту. Вів вечір завідувач кафедрою театрознавства, професор Анатолій Васильович Поляков. “Ця скромна зала інституту театрального мистецтва наповнена енергетикою духу, високого інтелекту та творчості багатьох митців української сцени і театральної педагогіки”, — почав він. Поруч із іменами Леся Курбаса, Гната Юри, Наталії Ужвій, Амбросія Бучми Анатолій Васильович поставив ім’я Лідії Костянтинівни Білецької. Подібні вечори пам’яті стали вже традиційними. Вони є унікальною можливістю для студентів доторкнутися до минулого, поспілкувавшись із видатними діячами-сучасниками.

Ростислав Пилипчук, Богдан Ступка, Валентина Зимня, Василь Неволов, Лариса Кадирова, Ігор Безгін, Валерій Курбатов, Володимир Горянський — ці імена без звань та регалій відомі не тільки тим, хто зростав та мужнів у родинному колі інституту театрального мистецтва, але й далеко поза його межами. Кожний із них пригадав теплі щемливі випадки з минулого. Але кульмінацією вечора став виступ Валерія Курбатова. Його виконання улюблених романсів “найкращого педагога”, а особливо однієї з найтужливіших пісень, виконаної а капела — “Стоїть гора високая” — просто зачарувало всіх присутніх. До речі, студент Національної музичної академії ім. П. І. Чайковського, блискучий скрипаль Олександр Шевченко — єдиний серед її студентів, хто погодився безкоштовно взяти участь у вечорі.

А у фіналі вечора зі словами щирої подяки виступила сестра Лідії Костянтинівни Олена. Саме вона була її вірною супутницею протягом усього життя. Їхній дім і досі називають домом сестер Білецьких, який до сьогодні відкритий для усіх, хто ще не викреслив зі своєї душі Любов, Доброту, Совість і Працездатність.

● **Людмила ГУРЕНКО,**
студентка IV курсу КДІТМ
ім. І. К. Карпенка-Карого

ЖИТЕЙСЬКІ ІСТОРІЇ

ПРОЩАЙ, КОМАНДИРЕ...

Я знав його багато років і часто говорив із ним подумки, уявляв на тихих вуличках степового містечка, де він жив, господарював, добудовував власну хату, іншим людям допомагав — майстер на всі руки, і столяр, і муляр, і, безумовно, водій усіх різновидів автотехніки, від трофейного німецького мотоцикла до купленої вже в останні роки “Ниви” й вантажівок будь-якого взірця. Руки мав золоті і, мабуть, жодній людині не відмовив у допомозі, на яку був здатний. Все життя будувався сам, і людям іншим допомагав будуватися. Воістину його можна було б назвати великим будівничим, коли б не мав іншої слави.

Од згадки про Пилипа Шуляка завжди на душі ставало затишніше. А як у скрутну хвилину згадаєш, то наче аж всі власні клопоти й лиха мізернішають від одного лише спомину — живе командир, працює, ось вранці чи ввечері проходить своїм Ружином, по своїй землі, серед своїх, і все це надійно, як сонце сходить і заходить, як день починається і закінчується, бо людина живе й разом із нею живе світ, який її оточує, і світ цей швидше таки добрий, ніж лихий... І життя продовжується, щоб там не сталося.

Можливо, із першої зустрічі мене вразила певна невідповідність легенди, яка витала над ним, і тим образом, що набрав зримих рис. Але чим далі, то все більше переконувався: скромний, позбавлений щонайменшого честолюбства Пилип Олександрович Шуляк, сільський дядько, ніяк — жодним жестом, учинком, словом не відсторонює від себе легенди, витвореної народною пам’яттю про нього як найхоробрішого партизанського ватажка в краї. Навпаки, почувається в ній звичайно, аж наче байдуже, як у власній хаті: люди знають — не збрешуть, страху ворогам він наганяв, німці проти нього й батальйони висилали, кажуть, куля його не брала, а хто знає, може, й не брала, бо через такі бувальці перейшов, а живий, хоча й контужений, на одне вухо не чує, осколками гранати посічений, але куля таки не взяла. А війна минула — прийшло інше життя, і не нарікав він на нього ніколи, поспішав тільки справи свої нескінченні поробити.

От лише, коли Василя Земляка, побратима бойового й видатного письменника згадував, прикро було командирові, що не встиг він написати книжки про загін, хоча й обіцяв.

— Але ж, хто знає, коли помреш, — наче і тут виправдовував свого друга й засмута тінню лягала на його добре, відкрите, з весни засмагле на степових вітрах, обличчя.

— Що ж поробиш, — казав, — тільки Василь Земляк міг написати, бо він усе знав і бачив, а такого письменника, як він, не буде.

Шанував командир Василя Земляка й завжди підкреслював, що був він одним із найхоробріших у загоні, а мовлячи про товариша, виявляв і своє особливе ставлення до його незвичайного дару — письменницького, таємниця якого була, безперечно, для нього загадковішою, ніж звичайна вояцька звитяга.

Скаржився мені Пилип Олександрович:

— Не люблю писати. По мені, краще лопатою чи сокирою працювати.

І він працював, усе життя працював, допоки за роботою не наздогнала вічного трудівника остання хвилина.

Читав усі книги, які дарував йому автор, і розмірковував:

— Василь писав правдиво, так на війні й було. От у романах там збрешуть, як схочуть. Зроду їх, тих романів, не читаю. А Земляк писав повісті, бо хотів розказати правду.

Сказав йому якось:

— Пилипе Олександровичу, але ж “Лебедина зграя” та “Зелені млини” — романи, Землякові романи...

Але й найкращі другові твори він не хотів визнавати в жанрі, що викликав неприязнь:

— То не знаю, чого він так назвав, а насправді — то повісті, бо читаєш і все, як у житті, правда.

Важко мені збагнути, як командир сприймав притаманні для Землякового письма образи химерні, гротескні, всі оті перебільшення, витворені бурхливою авторською уявою, що стали окрасою зовсім неповторного художнього стилю... Але одне знаю напевне: партизанські повісті Василя Земляка “Гнівний Стратіон”, “Підполковник Шиманський”, “Ніч без милосердя” — важко було читати командиру.

У кожній новій повісті він, зрозуміло ж, хотів знайти рядки про І-ий партизанський загін імені Ружинського району, який він організував ще у вересні 1941-го, і яким командував аж до визволення Житомирщини, дочитував — і не знаходив, і образи уявні, художні, мабуть, мало командира втішали. Хотів він прочитати про все те, що було насправді, без жодного перебільшення, і тільки з ним та його відважним воїнством, а не загалом про партизанів, що діють там, де і він із Василем Земляком воював, у степових містечках та селах південної Житомирщини та Київщини, що межують із Вінниччиною, але ж імена не ті, й події переінакшені. Воно наче й правда, вони ж і самі, ружинські партизани, були не менше відважними, ніж герої книжок, часом переважали їх у винахідливості, але... командир не міг не прагнути достеменності.

А втім, не заперечував, коли побратими-партизани порівнювали його із Земляковим Стратіоном, намагалися знайти в ньому риси свого відважного командира, і образ цей, такий узагальнений, широкий, як степовий простір, відчувалось, імпонував Пилипу Олександровичу. Можливо, в ньому він знаходив якусь особливу, тільки йому відому правду.

А, можливо, відчував і те, що як і Стратіона, про що твердить Василь Земляк, і його самого “витворила” війна. Він був героєм, допоки вона тривала, а після її закінчення про геройство залишилася лише пам’ять, і звичайне життя трудящої людини стало його долею. Життя нелегке, бо чоловік він за вдачею непоступливий, правду міг будь-кому в очі сказати, не зважаючи на чин, а привілеїв собі не шукав ніколи — це ж треба було принижуватися колишньому герою. Не марнославним був Пилип Шуляк, але героєм себе таки вважав.

Із Василем Земляком (на ті дні провідником підпільної групи, що діяла на Юзефо-Миколаївському цукровому заводі, поблизу Самгородка) Пилип Шуляк познайомився у травні 1942-го. Молоді вони були, дуже молоді... Командирові Ружинського партизанського загону йшов двадцять сьомий рік, підпільникові Василеві Земляку тільки-но минуло дев’ятнадцять. Та лиха вже встигли зазнати: Пилип Олександрович пройшов через оточення, полон, Василь Сидорович спізнав небезпек підпілля і вже встиг зрозуміти, що воювати із ворогом треба не тільки листівками, не лише потайки, але зі зброєю в руках, так, як Шуляк воює. Тому й вийшов він із своїми підпільниками на пошуки командира, знайшов його в рідних степах, і з першої зустрічі — порозумівся. Як згодом виявилося, на все життя.

Книжки видатного письменника зберігались у хаті командира на етажерці, виплетеній із лози, де кожна поличка була застелена білими, вишитими по краях, скатертинами. Пилип Олександрович любив показувати ці книжки, обережно передавав їх із рук у руки і щоразу повертався до них, наче вперше. Так, командир пишався тим, що його побратим сягнув у мирному житті височин значніших, аніж він сам — інспектор по кадрах Ружинської автоколони (так звалася посада, з якої вийшов на пенсію).

На примірникові роману “Лебедина зграя” — останній своїй книзі, подарованій командиру, — Василь Земляк написав: “Дорогому Пилипу Шуляку — другу, побратиму війни і миру, великому герою партизанської війни на Україні від автора. Василь Земляк. Київ. 1972 рік.”

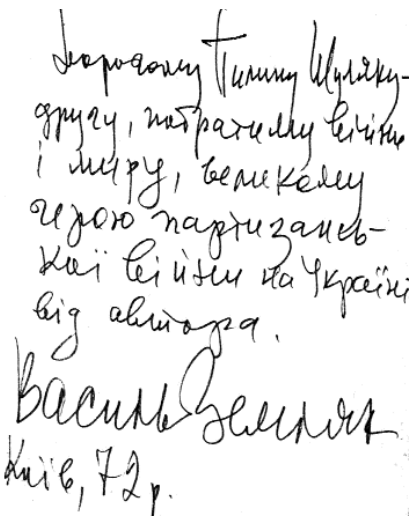

Дорогому Пилипу Шуляку-другу, побратиму війни і миру, великому герою партизанської війни на Україні від автора.
Василь Земляк
Київ, 72 р.

Але не тільки з Василем Земляком зберігав дружні взаємини командир у мирні роки. Всі адреси колишніх своїх бійців знав, усі перипетії їхнього життя упродовж багатьох літ були йому відомими. Здавалося, що в ньому так назавжди й лишилося командирське почуття відповідальності за кожного, з ким воював, кого виводив до перемоги з воєнного полум’я.

Був у нього блокнот із адресами, мав звичку всіх, про кого знав, вітати з двома святами — Новим роком і Днем перемоги.

(Як не називай це свято — думаю тепер, але воно теж має свою історію. Так його називали й Василь Земляк, і Пилип Шуляк, і люди їхнього покоління, яких уже немає. Світла їм усім пам’ять!)

Писав Пилип Олександрович твердим, аж наче суворим начерком, і завжди у своїх невигадливих, лаконічних вітаннях бажав того, що, звісно, передусім треба людині — “крепкого здоров’я, великого щастя, мирного неба й успіхів у роботі”. Певен, командир не тільки користувавсь усталеним трафаретом, а добре обдумував, можливо, й кожного нов?го року свої побажання і, тільки знову переконавшись, що вони так і залишаються найважливішими, повторював їх знову.

На День перемоги запрошував до Ружина вцілілих своїх бійців, і вони приїжджали, знову оточували командира. Сиві, красиві, статечні люди нагадували тоді юнаків, що підлягали командирові безперечно, і в будь-яку хвилину свята був він серед них на видноті — поважний, щасливий. Але і в такі піднесені хвилини, не полишала командира характерна задума, здавалося, він завжди про щось думає, зважує, і посміхався рідко. Мав вигляд, справді, як великий полководець, що знову зібрав своє військо, і має розпоряджатися ним розумно. Красивим він був — у просто зшитому сірому костюмі, блакитній сорочці з краваткою, яку, мабуть, одягав тільки на свято.

Незабутні люди приїжджали на зустрічі до Ружина. Я розпитував їх про партизанські бувальці, а вони не про себе розповідали — все про командира, і знову про командира. От він був героєм. Відставні офіцери, вчителі й художники, інженери й лікарі, районні й обласні начальники — всі вони вважали Шэляка найвидатнішим посеред інших, рівних.

Першу чарку в хаті Шэляка було прийнято випивати за тих, хто не дожив до Перемоги, й за тих, кого не стало між партизанськими зустрічами, хто ще минулого року був ось тут, в цій хаті, а вже немає — вічна пам’ять! Склад свого вцілілого загону командир знав напам’ять, і сумний перелік втрачених побратимів звучав із його вуст.

Здавалося, що сам він ніколи не вмре, як і легенда, що з’єдналася з його ім’ям над степовим краєм. Не дожив Пилип Олександрович Шуляк до 45-річчя Перемоги, помер 24 квітня 1990 року. Їздив ще того дня в Погребище, сам, сімдесятичотирьохлітній водій, вів автомашину, а повернувся додому — серце запекло, як вогнем. Встиг про це сказати рідним, дружині, сину, і ще одне сказав у свою останню хвилину, щоб вже не турбувалися про нього:

— Не треба мені лікарів... Я помираю...

Не стало Пилипа Шуляка, великої людини, яку витворила війна, наче для того, щоб виявити ще один раз непереможний дух ніким не скореного народу.

Мені здається, що останню хвилину командира відчув кожний із його вцілілих бійців, де б він не був у цю мить, і що б не робив. Чи подумки промайнуло, чи незбагненним болем на душу лягло: немає Шуляка...

— Прощай, командире...

Те ж, здається мені, і все більше з відстані років, відчув і я, бо з першої зустрічі з ним у весняному Ружині відчув у цій дивовижній людині справжнього й великого командира. Не зважився назвати його командиром у наших давніх розмовах, але подумки називав так завжди. Можливо, приналежність до рідних поколінь тут майже не важить: командирами насправді визнаємо лише тих, кого самі обираємо...

... Хоронили Пилипа Олександровича й над його могилою прогримів перший весняний грім. Цей грім згадують зараз у Ружині, як останній і єдиний салют на честь командира, і він теж, із плином часу, той несподіваний грім, уже стає легендою, але легендою, що витворює саме життя.

● **Анатолій СКРИПНИК**

На фото: *двадцять літ тому: Пилип Шуляк в оточенні побратимів. Без нагород.*

ПРОБЛЕМА

ЛІТЕРАТУРНИЙ АНТИГЛОБАЛІЗМ ПО-УКРАЇНСЬКОМУ

На сторінках “Дзеркала тижня” нещодавно виникла цікава дискусія, суть якої представлялася спочатку як “вплив глобалізації на українську культуру й, зокрема, літературу”. І хоча два достойні чоловіки — Андрій Бондар (“Глобалізація в будяках”. — “ДТ”, № 4, 2003) і Павло Вольвач (“Провінційні єресі у теплій хаті”. — “ДТ”. № 6, 2003) — так пройшлися своїми кирзовими чобітьми делікатним ґрунтом українського письменства, що Микола Рябчук (“Жданов forever, або Побічні наслідки “глобалізації”. — “ДТ”, № 8, 2003) поспішив поставити крапку в дискусії, хоч тема наразі не вичерпана. Навіть навпаки — стараннями усіх трьох вона відкрилася новими змістовими гранями.

А почалося все, нагадаю, з матеріалу Вольвача на радіо “Свобода” від 16 січня “Про роль глобалізації в культурно-літературних вимірах”. Для української літератури глобалізаційний культурний проект, заявив тоді Павло, “несе примусове витворення ієрархій, коли через медіа “розкручуються” і вводяться до культурного простору декілька імен, котрі оголошуються трохи не гуру і зразком для наслідування”. Дозволю собі для чіткішого прояснення цієї тези продовжити цитувати Вольвача: “Причому тут не йдеться про якісь принципи конкуренції, про що так люблять поговорити адепти вільного ринку. Ніхто серйозно не говорив і не намагався порівнювати тексти Юрія Андруховича і Василя Рубана, Кокотюхи і Портяка, ніхто не робив докладного стилістичного аналізу “Подвійного Леона” Іздрика і роману Віктора Міняйла “Вічний Іван”. Вихід у світ кількасторінкової збірочки наближених до так званого “станіславського феномену” оголошується мало не літподією року, тоді як книга видатного поета Василя Голобородька “Слова у вишиваних сорочках” мала дві-три рецензії, та й ті трохи не у “Носівських вістях”.”

Глобалізація глобалізацією, та, як на мене, у даному разі Вольвач ототожнив із нею клановість. Остання була, є і буде в українській літературі (культурі). Нічого з людською природою не вдієш... А ще у нас надзвичайно нефахові медіа, що надто помітно у царині культури. Про Андруховича й Кокотюху вони знають, бо ті колись докладали зусиль для “розкручування” свого іміджу. А буває, що згадують певні імена у пресі лише тому, що цього вимагає формат газети, ТБ чи радіо: “темні конячки” нецікаві пересічному читачеві, глядачеві, слухачеві.

Свіжий приклад тотальної нефаховості переважної більшості медіа у сфері культури — “тріумф” фільму Олександра Шапіро “Цикута”. Слід зазначити, що режисер зняв свою картину власними силами, фактично — на ентузіазмі. Стрічка вийшла контроверсійною і провальною у плані драматургії, але епатажною, з нецензурною лексикою та сценами вживання наркотиків. Спочатку мас-медіа оголосили, що “Цикуту” не допустило до прокату Міністерство культури. Жодне видання не згадало, що фільм технологічно не може демонструватися в кінотеатрах, бо існує не на кіноплівці, а лише в цифровому форматі. Потім, очевидно, зі слів самого режисера, майже всі мас-медіа відправили “Цикуту” брати участь у конкурсі “Берлінале”, не згадавши й словом про справжнього учасника одного з найповажніших кінофорумів світу від України аніматора Степана Коваля. Врешті-решт, Коваль привіз в Україну престижний приз — “Срібного ведмедя”, а “Цикути” на Берлінале взагалі не було! Але ж який піар для Шапіро і його, чесно кажучи, марґінального фільму.

Зрештою, про клановість... Андрій Бондар відповів на виступ Вольвача через газету. Відповів різко, аж занадто. І, як відзначив Микола Рябчук, “у двох місцях таки перейшов з ідей на особу свого опонента, саркастично обізвавши його в одному випадку “літературним самородком” та “останньою надією шістдесятників”; у другому — епігоном Вінграновського й Симоненка, “поетом полину й будяків”.

А що ж глобалізація? “...Я все одно не розумію, що конкретно поганого несе в собі глобалізація для української культури і, вужче, літератури”. Ця фраза стоїть десь на початку статті Бондаря. Відтак він, без уживання якихось аргументів, називає трюїзмом тезу Вольвача про те, що глобалізація є “цивілізаційним викликом” для української культури. Водночас цілком слушним видається зауваження про абстрактність ворожості глобалізації в тому вигляді, як це зображено у Вольвача. “От, виявляється, що найбільше загрожує рідній культурі! (...) Ворога, нарешті, знайдено. І що абстрактніший цей ворог, то зручніше писати подібні матеріали”, — зазначає Бондар.

Погоджуюся і з тим, що аргумент на кшталт “письменникові пропонують зробити з літератури товар!” — кепський аргумент проти глобалізації. Це взагалі не аргумент (не все купується і продається, але принаймні всьому можна визначити грошовий еквівалент). “Глобалізм жорстоко регламентує тип письма” (ще одне загальне місце подібних писань. — К. К.), — справедливо виголошує Бондар у своїй статті й додає: “Тут неодмінно треба згадати про масову літературу з її Рогозою і плавно перейти до ренегатів-постмодерністів на кшталт Андруховича й Іздрика. Шаблону дотримано — аплодисменти...” (В мене особисто після прочитання статті Бондаря залишилося враження, що спонукою до її написання не в останню чергу все-таки було бажання захистити своїх несправедливо образжених літературних кумирів).

Відповідь Вольвача у “Дзеркалі тижня” не забарилася. При цьому поет відпустив своєму колезі втричі більше “компліментів”. “У XIX столітті подібні “полеміки” закінчувалися дуелями, у XX — арештами “буржуазних націоналістів”, “безрідних космополітів” та інших “класових ворогів”, — виступив у ролі рефері Микола Рябчук.

“Пан Бондар має цілковиту рацію, стверджуючи, що справа не лише в кока-колі і памперсах (про які я, до речі, й не згадував). Мова найперше йде за ту ж таки жорстку регламентацію типу письма, за кланову лояльність, яка змушує робити вигляд, що, наприклад, Бондар і Сергій Жадан — це постаті ледве чи не одного рівня”, — фактично підтвердив Вольвач уже висловлену мною думку, що в своїх аргументах проти глобалізації він не зовсім справедливо ототожнив глобалізацію з клановістю.

А все-таки хочеться сказати й про реальні прояви глобалізації. Проблема не в тому, що “письменникові пропонують зробити з літератури товар”. Проблема в тому, як писав субкоманданте Маркос, що “логіка ринку, використавши пористість, яка викликана розвитком комунікацій, оволоділа всіма аспектами суспільної діяльності”. Майнова нерівність між благополучними і неблагополучними країнами, попри всі міжнародні семінари, зустрічі й конференції на цю тему, продовжує поглиблюватися. Дослідження Світового банку засвідчили, що в понад половині країн, які зазнавали структурних змін протягом тривалого часу за рецептами таких організацій, як МВФ, ВТО і того ж Світового банку, знизився рівень прибутку на душу населення й тривалість життя...

У сфері культури глобалізація спричиняє [illegible] протистояння, які пе[illegible]дної [illegible]ста[illegible]ото[illegible]ачи[illegible]и [illegible]у [illegible]о [illegible]б[illegible]лучок”, “Гаррі Поттером” і Брітні Спірс, чиї портрети вітчизняні поліграфісти друкують на шкільних зошитах. Як споживачі, ми втягуємося в загальносвітовий процес маскультурного споживання, не ремствуючи і, за великим рахунком, не претендуючи на щось більше.

Водночас чимало сучасних митців прагнуть до культурного визнання України. Тут якраз і надаються до застосування ті методи “підтримки мистецтва”, що їх культивує Захід. Маю на увазі інститути ґрантів, кураторства, і звідси — обов’язкова політкоректність. Виникає таке враження, що в “кураторів” існує настанова зображати елітарне мистецтво винятково як непопулярне мистецтво. І їм хоч кілок на голові теши — все одно не зрозуміють, що, скажімо, Малевич і Пікассо, Рембо і Сандрар — представники популярного елітарного мистецтва. Тобто, що не треба заганяти елітарне мистецтво до глухого кута герметичності.

Ну, а що таке політкоректність?.. Це свідоме обмеження на теми й на засоби художнього вираження. Ґрантоспоживачі змушені грати за цими правилами. Складається враження, що в такий спосіб нас хочуть позбавити альтернативи. Такеот враження. А ще здається, що лише подолавши деякі найнегативніші аспекти клановості, можна ефективно протистояти глобалізації в культурі.

Які висновки можна зробити наразі після подібних дискусій? Що йдеться про певні суперечності між людьми, належними до певних літературних кіл. І що ці кола перебувають у конфлікті. Словесна сутичка двох митців — лише надводний камінь, а які пристрасті вирують у глибинах — можна лише уявити.

● **Костянтин КОВЕРЗНЄВ**

НОВІ ВИДАННЯ

ЖИТТЄПИС СТЕПАНА БАНДЕРИ

Галицька видавнича спілка у Львові випустила в світ книгу Ярослава Сватка “Місія Бандери”. Це життєпис Степана Бандери — лідера та ідейного натхненника революційної ОУН, ім’я якого стало символом боротьби за незалежність України в середині XX століття. Наведені неопубліковані досі спогади про Степана Бандеру керівника розвідки ОУН Степана Мудрика-“Мечника”. У книзі використані матеріали польських, німецьких і радянських архівів, спогади учасників підпілля ОУН і працівників радянських спецслужб.

У передмові до книги соратник Степана Бандери, Головний Командир УПА 1950—54 років, член Проводу ОУН 1940—1954 років Василь Кук зазначає: “Степан Бандера — людина високих моральних якостей, непересічних інтелектуальних здібностей і колосального енергетичного потенціалу. Потреба дії, чину була чи не найголовнішою прикметою його характеру.

По закінченні гімназії молодий Степан Бандера займався культурно-просвітницькою роботою на селі, в “Просвіті”, в аматорському театральному гуртку, в хорі, заснував осередок спортивного товариства “Луг”, належав до засновників господарського кооперативу в селі.

Взагалі, багато членів ОУН були активістами “Просвіти” та інших українських легальних організацій.

Ярослав Сватко пише: “що в містах Західної України місцеве населення не асимілювалось і досі розмовляє українською мовою, зберегло традиції, аж ніяк не є заслугою проектантів розквіту соціалістичних націй. Ті залишки культури й духовності, що збереглися на Західній Україні в часи СРСР, оплачені кров’ю Степана Бандери, його батька і братів, Шухевича, Грицая, Горнового, Полтави і сотень тисяч незнаних нам людей, кістки яких поховані не лише в рідній землі, а й за Полярним колом. Для цих людей ім’я Бандери було прапором і символом боротьби за волю України”.

● **Анатолій ЗБОРОВСЬКИЙ**

НАШІ В ПАРИЖІ

Нещодавно у читальному залі парламентської бібліотеки у Києві відбулася примітна подія: видавництво “Смолоскип” презентувало книжку молодого науковця Володимира Посельського “Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції”. Директор видавництва Осип Зінкевич слушно зауважив актуальність такої книжки, яка знайомить українського читача зі специфікою Європейського Союзу, його писаними і неписаними законами. Пан Зінкевич наголосив на тому, що книжка користувалася величезним попитом на недавньому з’їзді опозиції. Політолог Максим Розумний зазначив у своєму виступі, що в контексті дрейфу офіційного Києва у бік Москви, європейський вектор залишається єдиною альтернативою східній експансії в Україну.

Цінність книги примножується тим, що її автор живе у Парижі, хоч народився на Волині. 1992 року закінчив Володимир-Волинське педагогічне училище ім. А. Кримського. Бакалавр Інституту міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка за фаховим спрямуванням “Міжнародні відносини” (1997), магістр Паризького інституту політичних наук за спеціалізацією “Європейська спільнота” (1999).

● **Роман КУХАРУК**

СПОРІДНЕНІСТЬ

ЦІКАВЕ І КОРИСНЕ ВИДАННЯ

Добру справу здійснило Київське університетське видавництво “Пульсари”, опублікувавши найповніший українсько-польський розмовник, який містить понад 10 000 лексичних одиниць, словосполучень та висловлювань для практичного вживання при спілкуванні на найрізноманітніші теми побутового та суспільно-громадського життя.

Ця книжка невеликого формату обсягом 245 сторінок є посвоєму унікальною. У ній вміщено практично всі розмовні форми з транскрипцією для будь-яких ситуацій, що можуть виникнути під час спілкування українців із поляками. Крім тематичного й алфавітного покажчиків у книзі є коротка, але досить виразна характеристика Польщі, її історії, господарства, сучасний адміністративний і традиційний поділ, основні інтернет-адреси і контактні телефони.

Розмовник підготувала українсько-польська подружня пара — Анна і Збігнєв Ландовскі. Гадаю, що це видання стане в нагоді не лише українцям, які хочуть відвідати Польщу з різними місіями, або прийняти в Україні польських друзів, а й кожному, хто цікавиться мовою, історією і сучасним життя братньої нам країни — Республіки Польської.

● **Стефан КОСТКА**

ГУЦУЛЬСЬКИЙ МОТИВ

У Державному музеї народної архітектури та побуту України подія — відкрилася нова експозиція "Гуцульщина", яка представлена граддою середини XIX століття із села Верховина Івано-Франківської області. Садиба належала війтові Петру Юруку. Такі садиби мали тільки заможні господарі, яких на Гуцульщині називали "дуками". Вже на початку XX століття подібні садиби зникли і побутували лише гражди на один двір. Гражда, що нині представлена в музеї, являє собою реконструкцію із двох садиб. До музею ці споруди перевіз архітектор Станіслав Смолінський, інтер'єр оформила заслужений працівник культури, провідний спеціаліст музею, завідувач відділу "Карпати" Романа Кобальчинська.

Подібні садиби побутували лише в Карпатах і на Волині. Гражда з Карпат має свою специфіку. Хата "правачка" — світлиця — відтворює традиційний інтер'єр гуцульської хати середини XIX століття. Зачарують глядача своєю красою традиційні гуцульські килими, святочні верітки, ліжники. Не менш привабливий вигляд має гуцульська кераміка на митих стінах хати та миснику. Тарілі з баранцями вимальовані так файно, і такі вони браві, як у доброго газди. Орнаментика мисок збанків вабить око вишуканістю і характерним колоритом (жовто-коричнево-зеленим).

А скільки різного дерев'яного начиння у миснику: рахви, боклажки, берівочки. Пані Романа приспівує коломийку:

Ходить Василочок понад бережочок,
Носить горівочки повен боклажочок.
Якби нам того Василочка ймити,
Аби ся горівочки напити.

Чому в помешканні так багато вишуканих музичних інструментів? Тут і цимбали, і денцівка, і скрипочка та різдвяний ріг...

Газда кохався у музиці, тому збирав інструменти. Сам не зле грав, а на неділю запрошував Могура, відомого гуцульського скрипаля, аби звеселив йому душу. Ще любився цей файний газда і в гарних речах. Тому на стіні висить мосяжна тобівка, вибита головкатими цвяхами. Він усе казав, що справжній гуцул не кохається у грошах, а в гарних речах, тому замовляв собі кісся до коси та й різні господарські речі у Шкрібляків та Корпанюків — відомих ремісників.

А тепер — коротенько про хату "лівачку". Вона, як і сіни, відтворює буденний інтер'єр гуцульської хати. Тут ми маємо традиційну кераміку, виготовлену в Косові, Кутах та Коломиї: великі горщики на кулешу та голубці, велику кількість дерев'яних мисок, коновок. У цій хаті відвідувач побачить цікавий традиційний одяг гуцулів, розвішаний на гряді: гуцульська сорочка, дві запаски, кептар, кожух і сердак. Щире захоплення викликає в людей верхній одяг гуцулів: гугля, манта та сердак, вишукано оздоблені вишивкою й аплікаціями. І пригадалися мені слова Г. Хоткевича: " Гуцульська вберя красит, панит, кольору додає".

"Створення інтер'єру гражди, — розповідає пані Романа, — це майже двадцятирічне дослідження Гуцульщини. Для мене цей край упродовж усіх років був найцікавішим в етнографічному відношенні. Тому розумію, чому Франко називав цей край благословенним закутком нашої країни. Насамперед, у пам'яті моїй зринають ті жінки і ті садиби, котрі вражали мене високою мистецькою вишуканістю і доцільністю. Згадую з великою любов'ю і щирістю Параску Трутяк, Калину Срібнарчук,

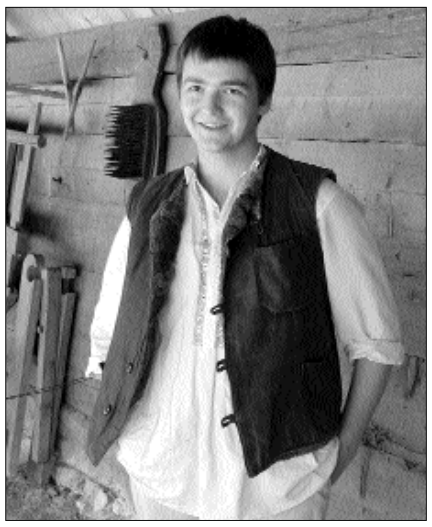

Ось такий він — Женя Яремчук

Олену Самокіщук, Катерину Шкондиюк, Ганну Чупірчук — цих чесних і величних гуцульських газдинь. Внутрішнє облаштування саме їхніх хат стало частиною відтвореного мною інтер'єру в музеї. Вічна пам'ять і мила згадка в моєму серці до кінця мого життя цим газдиням із Гуцульщини, з чиїх хат я виходила, зачудована красою килимів, веріт та вбері. Пригадуються мені слова Г. Чупірчук, що гуцульська вберя підкреслює у чоловіках мужність, а в жінках — красу. Пригадую, який файний вигляд мав у гуцульському строї, у широкому ремені-чересі і з топірцем у руках Танасій Чупірчук, чоловік пані Ганни.

Напевно, за ту клопітку роботу, яку я вкладала в інтер'єр гражди, Господь послав мені прекрасного, щиро захопленого Гуцульщиною доглядача Євгенія Яремчука. Хлопець сам родом із Поділля, але так гарно доповнює гуцульський мотив ".

Створення подібної експозиції — це не лише копітка праця спеціалістів. Це робота, яка потребує коштів, що їх нині завжди не вистачає в галузі культури. Байдужість владних осіб до подібних проблем уже стала прикметою нашого часу. "Тому, — говорить пані Романа, — хочу висловити подяку Віктору Ющенку, який особисто надав фінансову допомогу для перекриття гражди, і який часто відвідує музей".

Ми з нашим фотокором Ганною Оборською милувалися подвір'ям гражди, а тим часом пані Романа ласкаво запрошувала відвідувачів музею оглянути цей чарівний куточок Гуцульщини на околиці Києва.

...Світ урбанізується невпинно і стрімко. Є люди, які працюють для того, аби ми не згубилися в сучасній круговерті життя.

● **Олег ЛІСОВИЙ**
Фото **Ганни ОБОРСЬКОЇ**

Пані Роману ми застали за роботою

Смачна й холодна вода у глечику

МАЙСТЕРНІСТЬ

НОСТАЛЬГІЙНИЙ ДАРУНОК

Наш земляк, громадянин США, Заслужений майстер народної творчості України і Почесний член Спілки народних майстрів Михайло Васильович Коргун не раз представляв своє мистецтво в Україні. Цього року майстер подарував Батьківщині 100 своїх творів — різьблений дерев'яний посуд. Більшість із них будуть передані до Полтавського краєзнавчого музею, а вісім — до Музею українського народного декоративного мистецтва в Києві.

Михайло Васильович Коргун — людина складної долі. Народився майбутній майстер 1924 року в селі Яцини на Полтавщині й перші навички роботи з деревом перейняв од свого батька, котрий, крім господарської праці, знався ще й на виготовленні музичних інструментів. Голодний 33-й забрав у дев'ятирічного хлопця першого вчителя й рідну людину. Під час Другої світової війни хлопець потрапляє до німецького концтабору. Потому — роки пошуку "свого місця" в Європі, де Михайло наполегливо продовжує вдосконалювати свою майстерність. Лише в 1952 році Михайло Коргун осідає в Сполучених Штатах, у місті Трой, штату Огайо, влаштовується інструментальником на завод, а вільний час присвячує улюбленій справі – різьбленню по дереву. Звідси, з міста Трой, і почалося світове визнання творчості нашого земляка. Автор починає брати участь у різних виставках — спершу в Штатах, потім у Європі. Його мистецтво високо цінують фахівці. Зі здобуттям Україною незалежності майстер став відомий на батьківській землі.

Гадаю, те, чого досяг Михайло Коргун як майстер, дається небагатьом. Високу професійну майстерність і талант автор поєднує зі знанням прадавньої предківської символіки, можливо, її інтуїтивним відчуттям і невгамовним натхненням. Саме такі майстри вирізняються серед інших, а їхні вироби виходять за межі ремісництва і стають творами мистецтва.

Пан Михайло працює і як живописець, і як скульптор, але його найвагоміший творчий доробок — це різноманітний різьблений дерев'яний посуд: тарелі, вази, глечики, келихи, бочечки. Символічна орнаментика цих виробів сягає доби Трипільської культури. Художній метод обробки дерева Михайла Коргуна — це неглибокий рельєф, яким автор окреслює геометричні форми-символи, подекуди інкрустовані іншими породами дерева. Іноді ж виріб, скажімо, якась ваза, взагалі зроблений із різних порід дерева. Цікаво також те, що автор працює без попередніх ескізів.

Наш видатний земляк, мешканець майже полярної до нас країни, лишив свій неповторний, саме український, слід у світовій культурі. Дарунок майстра Україні — це, мабуть, свідчення споконвічно притаманної людині ностальгії, прагнення, хай не фізично, але бодай духовно бути з Батьківщиною.

● **Орест ЧЕРДАКЛІ**

«Я ТУТ ЖИВУ ВЖЕ 350 РОКІВ...»

Із унікальною людиною пощастило познайомитися мені: Франц Карлович Бржезіцький — єдиний в Житомирській області, кого доля випробовувала голодомором, війною, фашистським концтабором, Гулагом. Він іще з дитинства лишився сиротою, пройшов "вогонь, воду та мідні труби" і при тому не зламався, не здався, вижив, хоч інколи й доводилося вигризати зубами кожну хвилину існування...

ДИТИНСТВО МІЖ ГПУ І МАЙДАНЕКОМ

— Я дуже старий житомирянин. Часом мене запитують, скільки я тут живу, то я кажу, що в Україні вже десь триста п'ятдесят років...

Я народився в 1924 році, і саме на цей час, я вважаю, випали великі катаклізми. Добре пам'ятаю голодомор і те, що було до нього. Особливо 1931— 1932 роки, коли ГПУ забирало людей. Коли був малим, ми з батьками жили на околиці Житомира, на Мальованці. Це були дні щасливого дитинства... Але одного вечора, тільки почало сутеніти, чуємо стук у двері — являються дві будьонівки, дві шинелі й два нагани (з ГПУ приїхали). "Бржезіцький? — питають. — Одєвайтєсь!" Батьки сполошились — раз ГПУ, то це вже серйозна справа. Як туди забирали, то вже назад люди рідко поверталися. І цікава річ мені запам'яталась — мати просить одного з них: "То я дам йому щось їсти, бо він не вечеряв?" — а той відповідає: "Нє нада, єво там накормят!" А другий тихенько каже: "Давайтє, давайтє..." Двоє гепеушників — і вже два різних!..

— Одним із перших випробувань для Вас, напевно, став голодомор?

— Коли почався 1933 рік, був голод, люди помирали. А нас рятувала трохи стара корова. То часом наша корова із нами в хаті ночувала, бо тоді ж крали все! Словом, почався Страшний Суд!..

Почали вмирати сусіди з голоду, і що ж ти тут зробиш? Але нас Бог милував, моя мати була така людина, що вміла дати собі раду. Її, правда, згодом арештували ні за що і дали шість років. Це було на початку 1934 — мою маму розподілили на схід, на будівництво залізниці. Почалося моє сирітське дитинство. А знаєте, як воно без матері... Батько наш працював, як тільки міг, аби ми лише не повмирали. Десь у 1937 році повернулася мати, бо її відпустили раніше — достроково закінчили будівництво. Вона приїхала, рік побула вдома, а це був дуже напружений рік — довкола ходили й людей арештовували. Дивишся: там і тут плачуть, а десь уже й нема кому плакати. Забирає людей НКВД, ніхто не знає, куди й за що...

В 1938 році забирають мого батька й знову висилають матір. Ми із шістнадцятирічною сестрою лишилися сиротами без будь-яких засобів для прожиття. Тоді я перший раз із острахом переступив поріг найстрашнішого дому в Житомирі, як він тоді називався — будинку на Миколаївській, 11 — дім ГПУ, дім НКВД, потім КГБ, потім там гестапо було... Хотів розвідати про долю свого арештованого батька, але мене прогнали звідтіля.

Із того часу я пірнув у моє найперше підпілля: то на сусідських дахах спав, то у собачій буді.

Пізніше я знову вийшов на світ Божий і з допомогою батькових друзів влаштувався на роботу. Спочатку мене разом із моїм другом Гришкою Якимчуком направили на Ремзавод, що на Корбутівці, навчатися новій професії. І я пішов туди — Гришку прийняли, а мене ні! Я питаю: "Чого так?" А мені кажуть: "Ти Франц Карлович Бржезіцький, поляк? Ну, ми таких не приймаємо". Це чиста правда!

Пам'ятаю, що до війни тут жили дуже роботящі, богобоязливі, покірні своїй долі люди. А Житомирщина

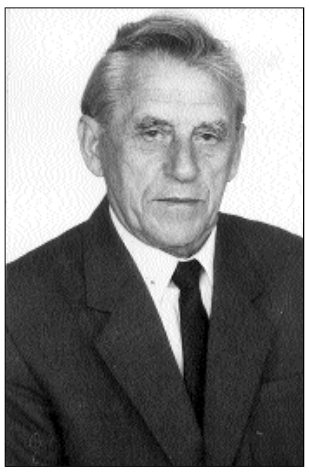

— дуже багатонаціональний край: тут і росіяни, і поляки, чехи, німці, євреїв було дуже багато. І ми не відчували розбрату. Як траплялась у когось біда — хтось помер абощо, — то ми разом плакали на похоронах. А на весіллі разом танцювали й веселились.

Врешті-решт мене влаштували до пекарні на Михайлівській... Там для мене був рай: тепло, і можна щось з'їсти. Завідуючий тієї пекарні дозволяв мені брати з собою додому пару булочок чи трохи яєць...

А десь перед війною мою маму випустили знову ...Щодо батька, то нам із сестрою ще раніше сказали, що він "засуджений без права листування" — це означало, що його, скоріше за все, вже розстріляли.

Отож, я працював собі в пекарні, мене вже не чіпали, я мав що їсти, гроші заробляв. Я працював із дуже порядними людьми — це були біженці з Польщі, переважно польські євреї. І що цікаво — ці люди, що приїхали із, як тоді казали, капіталістичної, "ворожої" держави, навчили нас уживатися разом, дружити. Вони, до речі, розповідали про те, як обороняли Варшаву, поки не прийшов наказ від коменданта міста здатися... Вони тоді відчували, що вся ця бойня перетвориться у світову, а не зупиниться лише на Варшаві. Ми ж хотіли думати, що польською кров'ю це почалося, нею все і закінчиться...

— І напевно ж, не вірили, що з Польщі Гітлер вирушить на СРСР?

— Так, війна для нас почалася нежданно. А поляки ще із нас сміялися, що наша велика Радянська Армія так жваво втікає від німців. Стільки полонених було — тисячі, сотні тисяч, мільйони! Отож, через деякий час до міста вступили німці.

— А як склалася Ваша доля в цей складний час?

— Я захворів тифом, і мене забрало гестапо. У 1942 році, коли видужав, мені вже було 18 літ. А німці тоді дуже дивувались: як це так, що батьків моїх розстріляло НКВД, мене воно теж переслідувало довго, а я все одно не за них?! Отож, гестапо мене помучило, помучило, і вирішили німці мене розстріляти. Але тоді якраз Гіммлер видав наказ, щоб полонених не розстрілювали, бо ця смерть — як нагорода, а відсилали в концтабори, де люди вмиратимуть повільно. Завезли нас у табір "Майданек" — 1240 чоловік із Житомирщини. Я був наймолодшим.

У Майданеку новоприбулих вишикували строєм і відразу просвітили гарною російською мовою:

— Забудьте про ворота, через які ви сюди прийшли. І не сподівайтесь бути застреленими чи повішеними. Це було б для вас надто легко і просто. Звідси ви вийдете через інші ворота, — і показав рукою на дві високі квадратні труби, через які в каламутне небо витікав жовтий дим. Потім полонених завезли до великого бараку, роздягнули, видали по бляшаному номеру на шию. Носити його потрібно було лише на дротяній підв'язці. В подальшому людина жила й помирала як номер. Попереджали: втрата номера карається смертю.

Цей табір будували військовополонені, один із яких і розповів, що чекало на новоприбулих в'язнів. Перш за все, у них не було жодних прав. Найменша провина каралась побиттями будь-якими можливими способами. За спротив відразу ж убивали. Посміхатись не можна було, бо це могло не сподобатись есесівцю. Умиватись і користуватися ложками суворо заборонено. Звертати на себе будь-яку увагу есесівця теж було смертельно небезпечно.

Умови Майданека фактично перекинули людей на декілька тисяч років назад, коли виживали тільки найсильніші, найкмітливіші. У людини атрофовувалась можливість спостерігати, мислити.

З підйому о 3,30 ранку починалися табірні будні, продумані так, аби в'язень забув про те, що він людина.

Коли ми стояли щоранку на плацу й нас перераховували, то у мене в мізках була одна-єдина думка: "Господи, невже ж ми всі до одного помремо? Невже ніхто не розкаже, як фашизм нас завойовував?!" І ось так трапилося, що саме мені пощастило вижити і всім про це розповідати...

Гулаг. Омськ. 1954—1955 рр.

— Сьогодні ви таку нагоду маєте...

— У таборі було дуже багато національностей — домінували польські та словацькі євреї. Мушу сказати, що це були Люди з великої літери. У них же цілі сім'ї забирали, на їхніх очах розстрілювали, душили в газових камерах! Вони ж це все перенесли і ще й багато кому допомогли вижити...

Був один такий випадок зі мною — я часто його розповідаю. Якщо есесівець помічав, що ти хоч на хвильку зупинився і не працюєш, то міг підійти і покарати тебе до смерті. Кожен із них мав свій власний метод убивства. За моєю бригадою був такий звір, що любив підходити до людини, збивати її на землю ударом ноги й бити по грудях каблуком доти, доки з горла не починала йти кров. Бригадиром у нас був Юзек Зінгер, варшавський єврей (у нього вся сім'я пропала, а він живий лишився й був форарбайтером, бо дуже добре знав німецьку мову). Коли Юзек побачив, що цей есесівець іде до мене, він підбіг, почав мене бити, страшно кричати, а я тільки пізніше про все здогадався. Опісля увечері Юзек підійшов до мене і, щоб я пробачив йому, спитав: "Ти знаєш, що на тебе смерть чекала?"

Ще приклад: есесівці лишили 300 молодих гарних жінок, щоб вони перебирали одяг розстріляних і забирали коштовності, гроші. І ці жінки, ризикуючи життям, допомагали нам змінити одяг, коли тіло з'їдала короста. Вони пережили таку страшну трагедію і теж не закривали очей на наше горе. Таких випадків багато було...

— Чи пам'ятаєте дати?

— ...Третього листопада 1943 року в один день розстріляли 18500 євреїв. Із самого ранку до пізнього вечора тріщали кулеметні черги, а з радіо звучали вальси (мабуть, щоб заглушити крики та стогони). У цей день розстріляли і Юзека Зінгера. Як викликали всіх євреїв вийти зі строю, бо ми всі стояли під дулами кулеметів, ми казали йому: "Зінь, не виходь, сховайся між нами!" — а він відповів: "Ні, браття. Я піду помирати разом зі своїми". Він знав, що якщо не вийде, то розстріляли би весь табір. Він відмовився від власного життя і пішов помирати за всіх. То хіба це не найвищий ступінь героїзму? А він же не один був такий.

Інформація для роздумів

Лише в "Майданеку" нацисти за 2 роки і 9 місяців безперешкодно знищили 360 тисяч чоловік.

Доктор медицини Іван Новак, який урятував Франца Карловича від гангрени, інформував делегатуру Армії Крайової в липні 1943 року: "В таборі відбір слабих, виснажених, недієздатних відбувається щодня — із барака лазарету можу тільки спостерігати хід цих нещасних до газової камери. У третьому бараці табірного лазарету лежала група підлітків та юнаків 12—20 літ — вони перехворіли на черевний тиф — сьогодні їх оглядав санітар СС. Нездатних працювати він повів до газової камери. Учора пізно ввечері до табору привели кількох радянських офіцерів та задушили їх газом. І знову шум спеціально встановлених навколо лазні автомашин глушив зойки тих, кого направляли до камери".

— Як складалася ваша невільницька доля?

— ...А в 44 році нас у кілька етапів переправили в Німеччину. Я потрапив у етап із 1500 чоловік, нас відвезли до Гросс-Розена. Там ми потрапили до каменоломні. Все було так само, як і в Майданеку, тільки в тому таборі ми, як люди з СРСР, носили літеру R, незалежно від того, чи поляк, чи чех, чи німець, чи українець... Євреї ж носили два нашиті трикутники (жовтий та червоний), що утворювали шестикутну зірку. Житомирських євреїв ми між собою ховали. В Гросс-Розені нам іще пробривали на голові смугу від лоба до потилиці сантиметрів два завширшки — ми її називали "гітлершрассе".

Після Гросс-Розена я потрапив до Лайтмеріца — філіалу табору Флессенбург у Судетських горах — де німці зі страшним поспіхом будували підземний військовий завод. Нас погнали на риття траншей...

А десь у квітні ми вже бачили, що рейхові кінець, бо страшне навколо робилось. Ми ж не вірили, що виживемо. Старих вивозили ще до того: їх розстрілювали в каменоломнях. Нас лишали, бо ми ще щось робити могли. А та штольня, через яку ми в шахту входили, була, до речі, дуже стара: там іще наші батьки полоненими були.

У нашому таборі було багато тифозних. Люди думали, що скоро нас розстріляють, і втікали. Нам теж удалося втекти. Ми хоч і скелетами були, але нас люди пізнавали, бо ми ж на двох ногах ходили, як і всі. Після того всього ми вже нічого не боялися, бо в концтаборі довелося грати зі смертю в піжмурки. І 8—9 числа ми вперше побачили авангард радянської армії. Вижило десь трохи більше 20 чоловік. А повернулося в Житомир лише шестеро...

— Коли ви полонені, вийшли нарешті з німецького концтабору, то бачили, як уся Європа зустрічає своїх громадян обіймами. А вас, без будь-яких підстав чи причин відправили як політичного контрреволюціонера до сталінського Гулагу, в Сибір...

— Згадуючи пережите, я знову і знову запитую себе, як я зміг вистояти, вижити, перенести все? Знаходжу відповідь: мене врятувала віра в Бога. Я хотів би бути лише однією сторінкою в книзі доль моїх товаришів, а не одиноким голосом з минулого... Але хотілося б сказати, щоб люди, особливо наша молодь, краще прислуховувалися до таких, як ми, колишніх солдатів і колишніх каторжників, бо якщо ми не будемо пам'ятати минулого, то весь цей жах може повернутися знову!

● **Вероніка КАВУН,**
позаштатний кореспондент "Слова Просвіти"

середині короваю викладається пишна квітка-шишка, від якої до країв ідуть чотири пасочки-колосочки. Поміж них поставлено чотири вертути, а навкруги обжинковий коровай, опоясаний колосочками-зубцями. Художньо змістовними є ці хліби у селі Майданецькому. Богач має чотири завитки із сплетеної удвоє косиці, а поміж ними наліплено чотири колоски. Зображення їх створюється просто: сталочки тіста з боків прорізають ножем. При випіканні лінії розширюються і створюється графічний образ колоска. На зажинковому короваї, крім названих зображень, у центрі хлібини є вже пишна шишка-сонце. Коли в першому втілено тільки надію на врожай, то в другому — шишка символізує його дорідний здобуток.

Останнім святом у році на честь Сонця є Калита, на яку печуть корж-калиту. Зовнішньо корж відтворює сонце, а художні оздоби доповнюють його цим змістом. Уся площина цього сонцевидного першохліба, як ось із Вишнополя, всіяна трьома концентричними колами зір, а краї палахкотять промінцями. Калита з Колодистого вся оздоблена шишечками-сонечками, а по краю обмережена вертутами. Сонячними віночками у два-три ряди оздоблюють калиту у селах Онопріївці, Павлівці-II.

Багате розмаїття дають нам кобринівські хліботвори. Тут, що не калита, то мов яскрава зоря, нова художня своєрідність. Це не просто корж, а палахкотюче сонце, яке своє проміння-пелюстки посилає так, що вони надають йому образу руху. По довкружній площині звивається хвилька безкінечника — символу вічності руху, нескінченності життя. Одна калита зубчасто-промениста, друга, — мов пишно розквітла ружа, а третя — як зоря восьмипроменева. Саме в такій композиції створюються зображення на калиті. Досягається це перехрещенням прямого та навскісного хрестів, як поєднання земної і небесної потуг. Восьмипроменевість — чи це зоря, чи просто лінії — відтворюють повноту і красу світу, його гармонію. Цей художній образ переважає у багатьох жанрах народного мистецтва: розписах, килимах, писанках, вишивці тощо. Часто символічне оздоблення калити таке ж, як і на гуцульській пасці: вісім заокруглених ліній створюють образ сонця в русі. Це свідчить про належність обох свят до сонячних, та про спільність образотворчої мови не тільки в художньому хлібопеченні, а й у інших жанрах народного мистецтва на різних теренах України.

КОРОВАЮ — НАШ РАЮ

Українське весілля — то ціле духовне безмежжя народної культури. Воно має і найбільше ритуальних хлібів. Тут — і коровай, і дивень, і лежень, і калач, і верч, і шишка для коровайниць, і подарунок-шишка для запросин, і шишки для обдарування батьків, і гусочки, і качка, і борона, і щітка, і праник (прач), і бочка, і звичайна хлібина-паляниця. Ще в кінці XIX століття український етнограф Микола Сумцов писав: "За повнотою обрядового хліба перше місце посідає українське весілля, потім — російське, сербське і болгарське, на останьому — польське і чеське".

Коровай — це вершина художнього хлібопечення в Україні. Він є сонячним символом роду, відтворює суть життя молодих, як його продовжувачів. Основне оздоблення короваю має такий вигляд: посередині є квітка-шишка (вона під час краяння короваю віддається молодим), від якої на чотири сторони світу відходять лінії-промені — перехресні качалочки тіста. Поміж ними —сонячні символи: шишечки-зорі, вертути-безкінечники, голубочки. Оперезаний він пасочком-барвінком, як символом краси і вічності.

Коровайниці — "золоті зарукавниці" — на підошву викладають сім паляниць із тіста. За цим упоперек і поздовж кладуть качалочки із тіста з вишеньками. Для короваю береться усього по сім: із семи полів пшениця, із семи криниць водиця, із семи бочок масло. Сім днів тривало і традиційне українське весілля. Як сім днів творився світ, так сім днів і творяться сім'я. Та повернімося до виготовлення короваю. Вісім вареників — тісто, за формою подібне до них, — по два кладуть посередині і накривають коржем. Усе це обвивають барвінковим поясом. Посередині вкладають парну шишку на вісім зубців — символ молодих — і опоясують качалочкою. Зображення сонця у народному мистецтві є восьмипроменевим і складається із прямого та навскісного хрестів. Отже, молоді тут, як сонце. Під цю шишку мати кладе парне число копійок: вони обов'язково повинні дістатися нареченим на щастя, на долю. Увесь коровай підпоясується сплетеним удвоє паском із тіста. Після цього коровайниці починають оздоблювати його. Ненька просить створити небесно-космічну красу:

Зробіть коровай красен,
Як на небі місяць ясен,
Як на небі з зірочками,
А коровай з шишечками.

Чим і для чого прикрашають коровай, нам оповідають пісні. Його вбирають: "То в шишечки, то в квіточки, то в рожеві квіти, щоб любились діти" (с. Кобринове); "Коровай квітчали квіточками і листочками, завитками, колосочками" (с. Тальянки). Оздоби на короваї — не просто зображення, а найвищі сакральні цінності. На ньому "шишки, як райські пташки". На вершині уткнуто прутик з гіллячками, який обліплено зубчастим тістом. Це створює виразний образ Древа життя, Древа роду, про що і має дбати молоде подружжя.

ЗІ ЗНАКОМ ВИШНЬОГО НЕБА

Лежень, як другий хліб після короваю, по всій площині помережаний качалочками та зубцями. Дивень за формою також круглий і виграє прямими й зубчастими лініями. Якщо зображення на них розгорнути і подати графічно, то матимемо тканий рушник із стебнівками та переснівками. Сам же дивень за формою відтворює сонце чи вінок. Для обдарування батьків сватами печуть великі шишки, подекуди їх називають "верч". Традиційно вони орнаментовані пасочками і зубцями, а посередині наліплюється шишечка-сонечко.

В Онопріївці, Павлівці-II коровайниць обдаровують шишками, на всій площині яких виліплено спарені вертути — знак Сварги й обведено опояскою з тіста. Назва походить від давньоорійського слова "Свах", яке означає верхнє небо (за "Рігведою" — віданнями (гімнами) Рога), а це 5 тисяч років тому. Українське весілля має й інші назви: сватьба, свайба, свальба, сванейка. Часто в літературі їх обходять, бо це нібито співзвучно із російською назвою "свадьба". Через це не можемо дізнатися ні первісного значення слова, ні його зв'язку з народною вірою, ні давності походження. Одначе зі словом "Свах" пов'язані назви весільних чинів — сваха, сват, світилки, свекор. Отже, українське весілля належить до прадавніх культів того священного шлюбу, коли єдналися Небо і Земля, а в образі молодих виступали Місяць і Сонце. Шлюбом, усіма його дійствами та атрибутами опікувалися Боги найвищих космічних просторів. Отже, кожна наша сваха є небесною постаттю.

Молодий і молода в селах Подніпров'я (Жовнине, Вереміївка) мали сонячні оздоби. Вони ж втілювались і в прикрасах короваю. В його центрі було сонцешишка, а все поле всіяне зорями, вісімками-безкінечниками, гребінцями-промінцями. З боків наліплено чотири голуби, а по краях — чотири барильця. У Веселому Куті (Тальнівщина) сонцем називають хлібину тіста, яку кладуть на підошву майбутнього короваю. На неї накладають основну шишку, від якої відходять чотири стрічки у вигляді колосків. Він посланий від Бога, і йому має світити місяць, щоб "коровай був ясний, а як сонечко красний". Часто його, як ось у пісні з Лебедина Шполянського району, так і оспівують:

Коровай, наче сонце іскриться,
У нім з семи полів пшениця...

Якщо коровай перенести на мову розпису чи графіки, то й відповідний твір постане, як ось цей священний хліб із Громів (Уманщина). У центрі його — квітка, а довкола неї — чотири квіточки, поміж них — чотири гусочки. Усі ці зображення обводяться віночком із вертоплюшок — вертут, цебто, лінією безкінечника. Понад підошвою-основою зображено чотири шишки навскісно та ще чотири дубові листки, які одне від одного відділено вісьмома горішками. Вони обведені зубцями, цебто хвилястою лінією. Навкруги є колоскова лінія та широка лінія-качалочка. Отже, у плані виходить зримий образ сонця, подібно до того, як і в піснях співається.

Найуживаніший ритуальний хліб — калач, який є основним у багатьох народних святах та обрядах. Творять його так: три качалочки тіста сплітають утроє в косу. На місці з'єднання країв накладають зубчасті качалочки тіста, з яких при випіканні утворюється гребінь. Коли калач опоясують обручем, край його припліскують до місця з'єднання і роблять два розрізи. Після випікання створюється трипала лапа. Триєдині руки, ноги є в зображеннях людей, священних тварин у композиціях розписів Трипільської культури. Це вказує і на священність калача, як обрядового хліба.

Художнє хлібопечення — жанр мистецтва, в якому поєднується не тільки декоративне оздоблення, а й пластичне вирішення. Прикраси, як образи, спочатку формуються, потім наліплюються, і створюється композиція хліботвору, обумовлена традицією, звичаєм і здавен витвореними космічно-змістовими символами. Окремі твори самі по собі є скульптурними. Здебільшого це — гостинці, які належать до фігурного печива. Ми вже вели мову про вертути, пряники у формі місяця, зірочок, коників, гусочок чи голубів, качок. Для зустрічі птахів весною печуть жайворонків і їх діти носять на вишитих рушниках, вітаючи людей. Сонячну подобу має бублик. Верчик або скрутень виготовляють із солодкого тіста. Ці гостинці є також елементами в художньому оздобленні хлібів.

У художньому хлібопеченні переплелися тисячоліття життя нашого народу. У ньому, як найдавнішому втіленні мистецтва, народної віри і світогляду, закарбовано образотворчі символи, спільні для його життя у багатьох епохах. Насамперед — це сонце, як невгасаючий і постійносущий образ у всіх творах народного мистецтва; хрест, як втілення єдності небесного і земного світу; сварга, як постійний рух світла і космічного вогню; зоря — символ краси і світлості; вертута-безконечник — уособлення безмежності світу; ромб — знак родючості; птаха — носій божої вісті. Через них у хлібові, як творові мистецтва, передається не лише сутність світу, а й потреба людини жити в суголоссі з ним.

Хліби, котрі створюють і випікають жінки в нашому краї, образно місткі, професійно досконалі, графічно чіткі. Сповнені гармонії краси і вміння, народної традиції і власної творчості, хліби засвідчують мистецький хист майстринь. Життєва необхідність, поєднана із мистецьким змістом, космогонічним світоглядом, робить хліб неоціненним духовним багатством українського народу. На цих засадах художнє хлібопечення побутуватиме і розвиватиметься, доки люди в нашому краї вирощуватимуть хлібне збіжжя. Красу і цінність його утверджує народна пісня:

Короваю, короваю,
Без кінця і краю,
Як світ ясний,
Усім красний
Від краю й до краю.

● **Вадим МИЦИК,**
етнолог, директор Тальнівського музею історії хліборобства

ПРО АВТОРА

Мицик Вадим Федорович *— етнолог, археолог, журналіст, краєзнавець. Досліджує народні свята, обряди, народне мистецтво. Відкрив ранньотрипільські поселення Гребенюків Яр (1981), Довжуків Куток (1987), Антонівка (1988), зразки писемності Трипільської цивілізації. Видавав часописи "Світовид", "Звенигора". Створив п'ять музеїв, серед них музей історії хліборобства у Тальному Черкаської області, яким і завідує з 1985 року. Автор книжок "Свята Сонячного циклу" (1991), альбому "Писанки" (1992), "Міста Сонця" (1993). Лауреат премії ім. Вікентія Хвойки в царині археології (1993). Член Національної Спілки народних майстрів.*

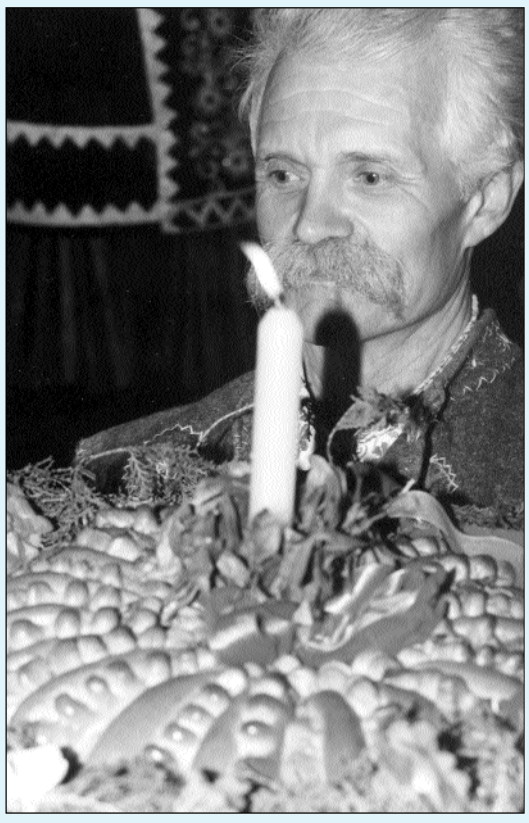

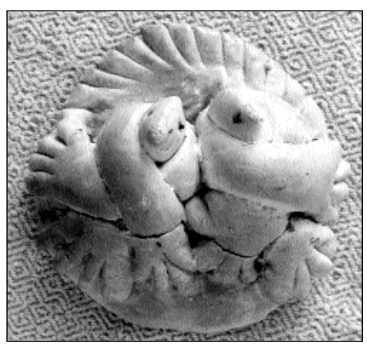

Молодята-голуб'ята. Шишка для молодих. Село Кобринове Тальнівського р-ну

Шишки для обдарування коровайниць; с. Онотріївка Тальнівського р-

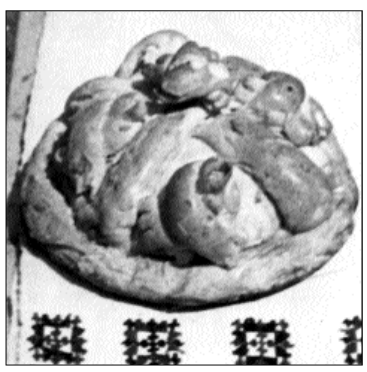

Бабка поминальна на Проводи із Запільського

Вертути для обдарування колядників; с. Вишнопіль

Коровай із 4 свічками. с. Павлівка-II Тальнівського району на

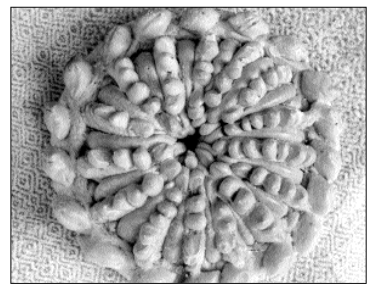

Калач весільний с. Кобринове

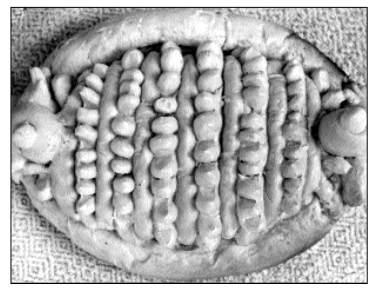

Лежень на свято Коляди

Калач (бабка) на Великдень із

ДАР БОЖИЙ ІЗ РАЮ

СИН СОНЦЯ

Кожен народ має свій символ, який найістотніше про нього промовляє. Таким в українського народу є хліб-сіль на вишитому рушнику. Він відтворює найзриміший образ його господарської та духовної сутності.

Ще вісім — шість тисячоліть тому, за часів Буго-Дністровської культури та Трипільської цивілізації, наші пращури дали людству нову технологію життя — вміння вирощувати пшеницю і всяку пашницю для спожитку. Хліборобство стало життєвою основою нашого народу на всі роки історичного і майбутнього його життя. Оскільки в зерняті, у колоску сконденсована сила сонця і землі ("коло" і "сок"), то хто їх вирощував, той вважався сином Сонця, цебто людиною божою та святою. Так, наші предки у "Велесовій книзі" названі дітьми богів своїх, а в "Слові о полку Ігоревім" — Дажбожими внуцями. Ідеологія життя українців, його вартості найбільше виявлені у хлібові. Віддавен хліб є не тільки щоденним вжитком, великою святістю, а й твором мистецтва.

Цінність хліба проявляється у трьох потребах: побутовому вжитку, родинних звичаях, мистецькому образотворенні. Творчість народна має тут суцільний вияв і проявляється у вчиненні самого тіста, у формуванні та випіканні хліба, його мистецькому оздобленні та звичаєвому застосуванні, котре супроводжується діями, піснями, образними словами.

Хліб належить до найбільших святощів нашого народу. Його називають даром Божим. Він із самого Раю та ще й "зорями вквітчався, місяцем підперезався". Традиційний український хліб є круглим. У площині — це коло, а воно є найпершим означенням сонця у творах історичних культур нашого краю та в українському народному мистецтві. Якщо ж глянути збоку, то перед нами вимальовується горбочок, який створює образ землі. Символіка в оздобленні хліба також образно відтворює і сонце, і вогонь. Щонайперше — це навскісний хрест. Він є основним образотворчим елементом у колядницьких, великодніх хлібах, у короваях. Так образно, що хліб є сином сонця, оздоблювали свої печені хліби на Придніпров'ї сколоти-орачі (2500 р. тому) та чернях-хівці-хлібороби (2000 р. тому). Під час розкопок давньоруських міст Колодяжного, Воїня знайдено буханці хліба із зображенням хрестів. Волинські викопні хлібці ледь не через усю площину мають рельєфно викладений хрест. Квітка-шишка, котра вивершує майже кожну композицію сучасних ритуальних хлібів у селах Черкащини, є не що інше, як символ сонця, а зубці, качалочки з тіста, що навколо неї, то ніби проміння, яке йде від світила.

Зображення створюється на принципі чотиричасності. Основна схема оздоблення у художньому хлібопеченні має такий вигляд: через хлібину навхрест прокладаються дві качалочки з тіста, на перетині вивершується квітка-шишка, по краях можуть бути шишечки, а поміж лініями хреста викладаються зображення пташечок (гусочки, голубочки), листочків, колосочків, скрутнів. Така композиційність має глибокі історичні корені. Ще шість — п'ять тисяч років тому прадавні хлібороби з часів Трипільської цивілізації створювали зображення на гончарному посуді, яке орієнтувалося на чотири сторони світу, в основі декоративних композицій було чотири сонця. Таким чином відтворювалася повнота його існування, створювався місткий образ-символ. Адже світ є чотириєдиним (чотири сторони), і все в ньому створено за цим же принципом — рік має чотири пори, серце чотирикамерне, хати чотиристінні.

Є ще один аспект, який споріднює хліб із сонцем, — це його назви із коренем "кол". Коло є символом Сонця. Від нього і походять багато хлібних назв. Це і колосок — вмістилище небесної та земної сили (коло сонця і сок землі), і найменший із печених хлібів — колобок, і поминальна каша — коливо, і перше в році свято на честь Сонця — Коляда, і ритуальний хліб на родини, похорони, свята — ко(а)лач, і хліб на останнє в році свято Сонячного кола — Ка(о)лита. Звідси й назва символу нашого сонячного краю — калина.

Найдавнішим ім'ям сонячного Бога було Сонце. Таким первісним, але найзримішим, є оце просте його означення. Хрест у колі вважається схематичним зображенням Світобудови. Цей символ є основним зображенням не тільки в орнаменті Трипільської цивілізації, а й у наступних історичних формаціях та багатьох жанрах народного мистецтва. Сонце в мистецтві трипільців-оріїв зображується у вигляді кола, круга, а суть його відтворюється у прямому чи навскісному хресті. У Трипільській культурі все будувалось і творилося по колу, тому священність Кола не підлягає сумніву. Від уявлення про сонце, від початків хліборобства назви хлібів поєднувалися саме з ним. Навіть сама солома є священною і має корінь "оло", той, що у слові "коло". Деякі культи, як засвідчує давньоіндійський епос "Рігведа", відбувалися на жертовнику із с-оло-ми, а ск-оло-ти священні дари приносили в с-оло-мі. Оскільки хліб є сином сонця і таким святим, як і воно, то ритуальні хліби печуться із хрестами, а назви їхні походять від "Кола". Мовознавець і етнолог Олександр Потебня відносить хліб до "числа символів сонячного Бога".

Отже, розглядаючи художнє хлібопечення, ми не можемо обійти і нашу давню міфологію. Так, коржі, короваї пеклися на честь сонячного Бога Хорса. З хліборобством пов'язаний і Бог вогню та літнього сонця — Пал. Саме від нього походить назва основного вжиткового хліба — паляниця, а також слова, пов'язані з вогнем та стиглістю: палити, паленіти, половіти і місце, де росте хлібне збіжжя — поле.

У літературі Київської Русі зазначається, що наші предки своїм найближчим божествам Роду і Рожаницям на потребу ("треби кладуть") — "короваї молять". Слов'яни з острова Аракон (Балтика) на честь бога Світовида пекли пиріг у зріст людини. Пироги пеклися не тільки на пири (бенкети), а скоріше за все, на честь бога Сварога — корінь слова "рог" їх споріднює. Є ще гостинці, які мають назву "рогалики". Також і корінь у слові "пряник" — на Тальнівщині, Уманщині подібні слова вимовляють твердо: "праник" — зближує цей хлібний гостинець із сонячним РА. В одному ряду тут стоїть і крачун. Гостинці за подобою зір, місяця, коників також належать до солярного культу (це про них співається в колядках, щедрівках) і є сакральними за змістом. Гостинці за формою людини — пані, барині — могли відтворювати образ богині Берегині.

СВЯТІСТЬ ЗОЛОТОГО КОЛА

Від колобка до короваю — таке розмаїте багатство народного хлібопечення. Найбільшого і найповнішого художньо-ритуального відтворення воно набрало у святах Сонячного Кола — Коляді, Великодні, Калиті, у суто хліборобському святі — обжинках, але найбагатшим на художні хліби є народне весілля.

Образ Коляди-Сонця, як символу ясного світу, є основним і єдиним у всіх трьох зимових святах. На святий вечір на покуття — це хатнє святилище — кладуть страву на честь Сонця — кутю, а зверху на неї — ритуальний хліб. У Мохначі Чорнобаївського району він чи не найдавніший. Це — звичайна паляниця, зверху якої викладено праслов'янський символ — навскісний хрест. Саме таким знаком у календарі із землі полян, зафіксованому на орнаменті глека черняхівської культури (початок нашої ери), позначено січень — місяць сонячних свят.

Лежень, котрий кладуть на покуття у селах Тальнівщини, Уманщини, оздоблений зубцями та пасочками, які чергуються один з одним і створюють графічність малюнка. Внизу лежень має опояску. Зверху на зубцях посаджено дві пташечки. Поруч виліплено вертути. Таким знаком в українському народному мистецтві зображується безкінечник, який символізує невпинність руху світового буття. У мистецтві трипільців-оріїв та скалотів-хліборобів ним позначався "коловертящий рух Сонця" на небі, уособлюючи кола Сварожі. Вертути печуть також окремо, як гостинці для обдаровування колядників. Дві вертути, з'єднані навхрест, створюють знак "сварги", "свастя" (свастика), що, як не дивно, означає щастя. Сварга є символічним означенням Бога небесного простору — Сварога. Такими вертутами свахи оздоблюють короваї, лежні, калиту, шишки.

У селах Тальнівського району колядників обдаровують ще й книшами. Вони навіть спонукають господарів це робити: "Винесіть книш, бо впустю в хату миш". Цей хліб виготовляють так: бгають хлібину, її краї розпліскують і прорізають начетверо. Коли тісто підійде, краї змащують олією, прикладають до хлібини і соломинками прикріплюють. Книш також розпросторюється на чотири сторони світу, як і навскісний хрест.

Мов коса, виплетений і овально опоясаний книш із Кобринового Тальнівського району. Тут же, а також у Заліському, пекли книші чумацькі. Ними колись проводжали чумаків у дорогу. Виготовлений він із качалочок тіста. Посередині із них зроблено чотирипалу квітку, а по боках ними так виплетено, ніби вимережано. Весь книш розкішний, мов пишна квітка.

На щедрий вечір на покуття клали парні хліби, приурочені давньому парному божеству. Оскільки на Маланку починали свататися, то воно могло опікуватися шлюбом. Ці парні хліби називають Маланка і Василь: "Вона у квітках, а він у маніжках". За формою Маланка округла. Посередині, як і завше, — квітка-шишка, а з боків — по шишечці. Симетрично їм по діагоналі — дві гусочки, а наперехрест — ще дві шишечки-квіточки. Навколо центральної шишки-квітки обкладено барвінком — листочками із тіста. Нібито дівчина у вінку. По всій площині хлібини наліплено узори у вигляді ялинкових шишечок. Сонячний зміст тут дуже місткий: адже жінка у сім'ї — мов сонце для землі.

Узори на Василі (цей хліб ставлять на покуття також на Водохреща) відтворюють шнурову маніжку. За формою хліб овальний, на якому впоперек круглі опояски чергуються із зубцями. Створюється враження вишивки хрестиком. Отже, у сонячного свята і хліби, і зображення на них мають світлоносну символіку.

На Великдень печуть два найосновніші хліби — калачі та бабки з викладеними із тіста оздобами.

Своєю формою, зображеннями вони відтворюють ідею розвитку природи від весняної сили сонця. Так, бабки печуть високими на ознаку того, що все в ріст іде, а шишка-розета зверху є образом життєдайного сонця. Бабки із Тального, Легедзиного мають такий узор: від пишної шишки на чотири сторони відходять листки-закрутки. На багатьох бабках є зображення шишки-сонця, яка виліплена в обертальному русі.

На зажинках пекли перший хліб із нового врожаю — богач, оздоблений навскісним хрестом, шишечками та колосочками. Обжинки вивершував коровай. По-

ЖУРНАЛІСТСЬКЕ РОЗСЛІДУВАННЯ

НЕВДЯ- НІСТЬ

ЗОЛОТО СКІФІВ

Що ми знаємо про них — найдревніших скотарів безмежних українських і гарячих кримських степів, на честь яких значний відрізок епохи пізньої бронзи і раннього заліза (VII— IV ст. до н.е.) вчені назвали скіфським періодом? Лише те, що вперше про них згадують асірійські клинописні джерела, коли войовничі скіфські вершники з луками ураганом промчали країнами Древнього Сходу і зупинились аж на кордонах Єгипту. Та й то тільки тому, що фараон Псаметіх I відкупився казково щедрими дарами, які й досі шукають професійні археологи і кримінальні гробокопачі. Біблійні пророки називали їх "божою карою", а вперше перемогти скіфів зумів хитрістю лише батько Олександра Македонського — Пилип. Могутня держава легендарного Атея після його смерті в цій битві на Істрі розпалася на три частини, а столицю царів перенесли в Крим. Щоб убезпечитися від нових підступів, її зміцнили з півдня могутньою оборонною стіною, протилежний бік захищали 30-метрові урвища скель. Це було неприступне й зручне місце в центрі півострова, на перехресті доріг від Перекопа до Херсонеса, від Керкінітіди до Босфору. Звідси починалися степи, де привільно й сито було отарам і табунам. Могутні скіфи, племена яких жили на півдні Східної Європи в I тис. до н. е., належать до народів, які не лише міцно ввійшли в історію людства, а й завжди знані й популярні завдяки блискучим знахідкам курганів їхніх вождів, що починаються з кінця вісімнадцятого століття і не припиняються понині. Чого варта одна лише "Пектораль Мозолевського"!

У IV ст. до н. е. священні могили скіфської аристократії, її династичне кладовище знаходилося в районі Дніпровських порогів. На територіях Запорізької Січі археологи знайшли Дніпровський Геррос (священне кладовище знаті) і розкопали всесвітньо відомі велетенські царські кургани: Солоху, Чортомлик, Товсту могилу, Огуз... Фахівці кажуть: незважаючи на те, що тут уже розкопано чимало курганів, головні знахідки попереду.

Місто мертвих скіфських царів знаходиться і під Керчю. Саме там, де гробниці скіфських вельмож зі скарбами всесвітнього значення виявили в курганах Патініоті, Куль-Оба, Юз-Оба, Темір, біля Німфею, Ак-Буруна, селища Леніно, сіл Іллічове, Ленінське, Зелений Яр, Пісочне, Багерово, Завітне, у групі могил "Три брати" в селі Вогники... Під Сімферополем найбільші знахідки виявили в курганах Золотий, Талаєвський. Ще один курган того часу — Чаян, із на диво багатим похованням, на початку минулого століття було знайдено і розграбовано під Євпаторією. (Після того, як скарби пролежали понад 30 років у селянина, який їх знайшов, він у час скрути за безцінь продав їх євпаторійському купцеві, а той — відомому одеському колекціонеру старожитностями Гохману, котрий у пореволюційні роки зумів вивезти їх разом із майже вагоном антикваріату в Німеччину. Оскільки покупці боялися підробки безцінних реліквій, Гохман розпродав їх частинами. Коштовності почали переходити з рук у руки, доки сліди їхні не загубилися в закордонних приватних колекціях. Достеменно відомо, що лише золота обкладка піхов меча скіфського царя нині зберігається в зібраннях нью-йоркського музею "Метрополітен". Інші речі можна побачити лише на зроблених на початку століття фото).

Недавно вчені повідомили, що знайшли ще одне священне поховання скіфської знаті — Кримський Геррос, який теж входив до складу тодішнього грандіозного некрополя: 70 величних курганів над гробницями аристократів другого після царів пласту династій скіфської еліти на плато Ак-Кая, поблизу Білогірська. Науковці переконані: це нащадки царських скіфів, що жили в часи Геродота в Криму і Приазов'ї — вищої воїнської касти скіфського суспільства, яка вважала всіх інших скіфів своїми рабами. Недавно розграбовано вже десять курганів-скарбниць, коштовності з яких довелося виловлювати на нелегальних ринках півострова. Вчені встигають лише збирати не взяті кримінальними "щасливчиками" залишки зітлілих цвяхів, шкір, тканин, килимів, ножів, амфор, кратерів для змішування густих солодких вин із водою, дерев'яні щити, колчани... Сила-силенна виробів із бронзи і благородних металів, золотих бляшок і дорогоцінних прикрас зникає для вітчизняної науки і скарбниці безслідно. А скільки "скіфського золота" вивезено з Криму і всієї України офіційними установами північної сусідки без надії на повернення — безповоротно! **Йдеться, без жодних перебільшень, про культурний спадок нашої цивілізації, грандіозні скарби вселюдського значення, мистецькі шедеври давнини, вічні цінності, народжені майстерністю, творчістю і талантом людського духу. Нині майже всі вони, розшукані впродовж понад двох століть, зберігаються в Ермітажі, де й сьогодні складають серцевину всієї грандіозної кримської колекції, включно з експонатами безцінної виставки "Золото скіфів", які після евакуації в роки Другої світової війни на свою батьківщину-півострів теж не повернулися, залишилися в Петербурзі.**

Значну частину золотих та срібних коштовностей, кераміки, знайдених під час розкопок, забрали в музей образотворчого мистецтва в Москві, ще чимала частка є гордістю тамтешнього Історичного музею, і лише дещиця — в Кримському краєзнавчому, який роками не спроможеться виставити залишки скіфських скарбів і нові знахідки, зібрані та підготовлені нині для широкого огляду в "Золотій виставці". Хоча в довжелезному списку "московських втрат" навіть череп Скілура (за яким знаний антрополог Михайло Герасимов реконструював зовнішній вигляд скіфського царя так, що він повністю співпав із зображенням легендарного правителя на мармуровому барельєфі й монетах), та й сьогодні, після багатолітнього відтоку скарбів у Росію та інші країни, такою кількістю безцінних кримських експонатів, які лишилися на рідній землі, важко похвалитися навіть музеям зі світовими іменами.

Завдяки зусиллям блакитних касок, які охороняють Золоті кімнати, ці скарби ще якось збереглися. Та, на жаль, не можна сказати, що вони в безпеці. Ім навіть нічим оплатити за спожиту електроенергію, телефони і підключення Золотих кімнат до охоронної сигналізації.

Так що, мабуть, і цього курортного сезону замість обіцяної "родзинки" — побачення з золотом скіфів, туристів чекає чергове розчарування. Як і кримських музейних працівників, які через хронічну бідність досі не спромоглися випустити навіть каталогу втрачених цінностей. Втім, як і вся Україна, з якої за останнє століття було вивезено понад 50 мільйонів (!) архівних справ, 45 млн.(!) екземплярів раритетних книг, 300 тис. (!) одиниць безцінних музейних експонатів, які продовжуємо втрачати і сьогодні без надії на повернення. Такі масштаби позбавлення нас історичної пам'яті, приналежності України до витоків зародження загальнолюдської цивілізації.

Дослідники твердять, що саме в надрах Скіфії зароджувалася наша державність і пов'язані з нею інститути. Тож, хоча сучасні українці й не прямі нащадки скіфів у біологічному і мовному відношенні, скіфська доба і культура лишається помітною сторінкою нашої спільної історії. Мабуть, не випадково скіфські настінні орнаменти так нагадують вишивки русичів-українців.

ЮВІЛЕЙ "ЗАМОРОЖЕНОЇ" МРІЇ

— Надії, що сімферополь таки прикрасять своє місто всесвітньо відомим пам'ятником історії і культури вже рівно двадцять років, — говорить генеральний директор Кримського республіканського краєзнавчого музею Андрій Мальгін. Музей, до складу якого допіру фактично входив відділ історії Неаполя Скіфського, кревно зацікавлений у порятунку городища. Та рокáми немає коштів не лише на найнеобхідніше древній столиці — самому музею, борги Міністерства культури автономії за послуги охорони пам'яток культури й археології стали вічними. **Якраз 10 років тому повністю зупинилося фінансування і будь-які офіційні розкопки.** Нині музей б'ється над пошуком помічників у справі збереження унікальної експозиції "Золота скарбниця", організації виставки дорогоцінних скіфських старожитностей, унікальних знахідок городища. Вона здатна стати сенсацією не одного курортного сезону і може принести кошти бодай на першочергове — відновлення "саркофагу" над сплюндрованим мавзолеєм скіфських царів.

Припадають пилом старанно виконані ескізний проект стародавнього міста, і проект експозиційного павільйону, який планували розмістити під курганом у центрі городища, де мали відкрити і кінозалу. Окреме приміщення відводили під голографічну виставку "Скарби скіфських курганів" і діораму "Поховання скіфського царя" (IV століття до н. е.). Уже пожовтів і проект облаштування Неаполя, розроблений інститутом "Укрпроектреставрація", затверджений тоді ж обласним відділом архітектури та Держбуду України. На непевний час "заморожено" програму розвитку музейної справи, затверджену урядом автономії, яка передбачає і створення історико-археологічного заповідника "Неаполь Скіфський". **Він би міг в ряду десяти тисяч (!) визначних пам'яток старо-**

о вивчені
%, а під за-
ериторією
із сучасни-
аці, будин-
ки аристократів золотих скіфів, які розпросторювали свою владу на все Придніпров'я, полишивши там високі могили, скарби яких не захищені від грабунку. Найрезонанснішим відкриттям минулого століття досі лишається не розграбований мавзолей скіфських вождів. Попри занедбаність, маршрутів і експонатів для допитливих тут вистачає і нині: досі дивом збережені вулиці скіфської столиці чекають небайдужих до історії рідного краю, в запасниках музеїв припадають пилом тисячі виробів кераміки й неперевершеного ювелірного мистецтва: знайдені в могильниках і склепах кільця і браслети, пряжки і фібули, застібки й мініатюрні дзвіночки, якими відлякували злих духів, статуетки богів і дорогоцінні чаші та обладунки древніх скіфів, учителями яких у цій вишуканості були римляни і греки. Адже столиця скіфів була багатим містом, прикрашеним парадними будовами з портиками, дорічними капітелями, мармуровими колонами, статуями царів і богів та рельєфами роботи майстрів Босфору. У їхнє головне місто звозилося все краще, що стікалося з Причорномор'я у підвладні скіфам порти Керкінітіду, Калос-Лімен, Ольвію. **Але... але наразі соромно за земляків і владу, за разючий контраст між занедбаною і спаплюженою пам'яткою світового значення і чарівними унікальностями Криму. Соромно за шалену забудову Південнобережжя все новими казково багатими "хатинками" нинішніх можновладців, які до того ж похапливо заходилися переоформляти ще й музейні палаци колишніх царів на власні апартаменти "державного призначення"...**

● **Віктор ХОМЕНКО,**
Крим

Студент — явище вічне та невичерпне. Фах і покликання, стан тіла й душі, похвала та лайка. "Майбутня еліта" перед великим стрибком у велике майбутнє "відривається", виражається, студіює життя якнайрізноманітніше. Перша школа самовираження — творчість… Творчість стає професією. Про це сьогодні розповідатимуть та розпитуватимуть не хто інший, а самі студенти. Усе це — їхня творчість.

ЧИ МОЖНА НАВЧИТИ БУТИ ПИСЬМЕННИКОМ?

П'ять років тому вперше в Україні було відкрите відділення "Літературна творчість" в Інституті філології Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка. Хтось зіронізує: "Хіба можна навчити бути письменником?"…

Про особливості спеціальності "Літературна творчість" я дізнавалась у викладачів кафедри теорії літератури й компаративістики, бо саме вона випускає таких спеціалістів. У розмові беруть участь завідувач кафедри професор М. К. Наєнко, а також професор О. Г. Астаф'єв.

Михайло Кузьмович Наєнко: Ідея відкриття цього відділення народилася років сім тому. Разом із тодішнім Головою Спілки письменників України Юрієм Мушкетиком ми десь у 1996-1997 роках побували в ректораті й висловили ідею про відкриття такої спеціальності. Після розпаду Радянського Союзу Літературний інститут ім. М. Горького продовжував запрошувати до себе початкуючих літераторів із України, але СПУ відмовляла йому, бо навряд чи в Росії "вчили" б на українських письменників. Тому я, як тодішній декан філологічного факультету, разом із Юрієм Мушкетиком розуміли, що "Літературна творчість" має бути відкрита в нас як окрема спеціальність.

Цього року ми матимемо перший випуск фахівців відділення "Літературна творчість".

— А як добираються кадри викладацького складу?

М. Н.: Спецкурси в нас читали (або продовжують читати) такі відомі письменники, як Юрій Мушкетик, Василь Фольварочний, Валерій Шевчук, Володимир Яворівський, Оксана Забужко, Раїса Іванченко, Етері Басарія, Роман Іваничук, Віктор Кордун, Ігор Кравченко, Юрій Ярмиш, Олексій Дмитренко, Василь Юхимович (нині вже покійний) та інші. "Телемистецтво" читала Неля Даниленко, "Кінорежисуру" — Тарас Ткаченко, "Літературну періодику" — Віталій Святовець, "Риторику" — народний артист України Анатолій Паламаренко.

— Яка подальша доля студентів цього відділення?

М. Н.: Це залежить од того, що вміє робити випускник. Людина з вищою філологічною освітою може працювати в усіх сферах філології, якщо ж абітурієнт вибрав собі спеціальність "Літературна творчість", то він має займатися насамперед творчістю. Взагалі останні п'ять років наш університет випускає фахівців із так званими вільними дипломами. Є проект про Національний університет, у якому говориться, що 70–80 % випускників держава береться працевлаштувати. Але коли ці проекти будуть втілюватися в життя?..

— Що б Ви хотіли змінити або доповнити надалі в цьому відділенні?

М. Н.: В майбутньому, очевидно, ми будемо ділити студентів за жанрами, тобто — на поетів і прозаїків, що дасть змогу активніше працювати з ними в цьому, вужчому, руслі. Драматургів ми, напевне, об'єднаємо з прозаїками. На жаль, зараз мало початківців, які б писали саме п'єси. Можливо, активізує інтерес до жанру драматургії Василь Фольварочний, який почав читати курс драматургічної творчості.

Олександр Григорович Астаф'єв: Хотілося б, щоб викладали не лише українські материкові, а й діаспорні письменники, зарубіжні митці, лауреати премій (чому б і не Нобелівської?). Причому це мають бути люди різних естетичних смаків, світоглядів, уподобань, представники різних літературних течій: від реалізму до авангарду. Але тут виникають проблеми з оплатою…

— Чи матимуть ваші студенти пільги при вступі до Національної спілки письменників України?

М. Н.: Ні. Перевага надається тому письменнику, який показує себе справжнім творцем; він може не мати спеціальної освіти, але випускати у світ прекрасні твори.

Уже кілька наших студентів саме з цього відділення стали членами Спілки письменників. Це — Олеся Лященко, Олеся Мамчич, Олександр Стусенко й Олег Здорик, студенти сучасних четвертих-п'ятих курсів. Їх прийнято до СПУ не "за пільгами", а за те, що вже нині виявляють літературний талант.

— Які у вас побажання для студентів?

М. Н.: Бажаю їм бути талановитими і йти у велику літературу "семимильними кроками". А також виробляти свій індивідуальний почерк. Ми усвідомлюємо, що "навчити на письменника" фактично неможливо, тому завдання нашого відділення — не стільки навчити писати, скільки огранити талант, дати йому ази творчості минулого (бо в літературі залишаються ті, які мають свій, неповторний голос). І, звичайно, доносити правду, істину про свою епоху, про свій час.

Розмовляла випускниця відділення "Літературна творчість" Інституту філології
Ніна ДУЗІНКЕВИЧ

Наталка БІДА

Народилася 1981 р. у селі Воскресенка Запорізької області. З 1998 р. навчаюся в Київському Національному університеті імені Тараса Шевченка. Люблю поезію, живопис, події і писати листи додому.

ІДЕЇ НЕНАПИСАНОГО РОМАНУ

*

Ти зникаєш суєту,
П'янкою ходою
Розтинаючи
Хвилі
Килима
Ти витрачаєш купу енергії,
Силкуючись сподобатись
Тиші
Ти вживаєш у їжу
Розум

*

Плинно стікають уста із помад
Плинно не з'являється метода
оригінально вигадувати вірші
Плинно втомлююсь їх не писати
Плинно виводжу вдих із тебе
Не поспішаю

*

Втисни жменю гарячих
вій у
моє промерзле
тіло
І відійди
Я збережу
Тавро
На собі
На дітях
На

*

За риштуванням
одягу твого
Опилююся
золотом розтертого
єства
й виношую
собор поганський
у
власній плоті
вливаючи
Ти в Я

*

Лист-уривок
цитований
із текстів
власних
пам'ятей
і
необґрунтованих
інтуїтивних
намагань
зрозуміти
логіку
збігу подій

Ніна ДУЗІНКЕВИЧ

НЕДІЛЯ, або З НЕДІЛЕЮ ВАС, ЛЮДИ ДОБРІ!

Отче наш,
Ти,
Що єси на небесі…
Най святитси
Імя Твоє,
Най буде
Воля Твоя…
Во віки віків
Амінь.

Церква. Служба Божа. Вогонь загоряється і … гасне. Все перемішується: день із ніччю.

— Я люблю Тебе Господи! Ти єдиний, — вона вклоняється, цілує ікону і встає з колін. — Ідемо додому.

Вже пізно, — коло дверей знову повертається, хреститься і, виходячи, виносить із собою святість неділі.

Вже й справді пізно. Так завжди закінчує службу отець Василій.

На дворі літо. Ґазди посідали собі на лавочку біля церкви та й мудрують: "Може даст їм Бог сего літа гарні жнива, а може — гей, гей! — знову уперіщить градом. Як тогорішну пшеницю побило!?"

Баба Катерина прибирає в церкві: задуває та й заносить свічки, розстеляє верети, витирає церковне начиння.

— Вчора їм казала своїй невістці помий вікна, помий вікна! — не помила. Боєтси роботи, як вогню. А малий чисто віфолотень. Взєв вчора таку файну бабу (хліб) та й поніс хлопцєм аби горівку запивали. То всьо го вчит отої Марійки Штифанишиної Богдан. То єго робота.

Бабу слухав, притакуючи їй, паламар — старий, сивий, із кострюбатим носом і великими страшними бровами дід Павло.

— Як то файно було за нашої молодости. Було рано в церкву файно си зберемо, мама причеше, чисту сорочку даст. А квіток начепимоси!

Слухай, Павле! — баба так монотонно говорила, що дід, чекаючи коли вже можна буде закрити церкву, задрімав. А тут раптом на тобі — баба щось ще з нього хоче.

— Що хоч?

— Та ти знаєш, що Палагина Оксана привеласи якогосьси з міста.

Дід такої новини не чув:

— Так що?

Баба зовсім не звертала увагу на дідові відповіді, а говорила собі далі:

— Та бігме! Ади вчора була м їм у Федорової Дуньки, тої, знаєш, що коло кладки живе. Вна ми трохи родичков є. Так вна казала, що такий високий, трохи цибатий, ще й якусь борідку має. Каже, що файний, але я м його не виділа.

— Має гроші? — дід виявився практиком.

— Та відей, бо купив ї такі ковтки, що мають по два камінці в кожному, то так си світєт, що ну, — баба від того захоплення аж руками сплеснула. Ні сережок, ні камінців вона не бачила, але її розказувала Федорова Дунька.

— Кажеш, кульчики купив. Гм? — дід явно був задоволений таким ходом розмови. Він трохи побоювався язикатої баби. Але…

— Слухай, а що твоя внука — ота, Славкова — не ходит до церкви. Я ї якосьту виділа, та в такі красні сукенци, що гей-гей. Гріх тобі сі жаліти, файну внуку маєш, коло сина живеш, син всьо дбає. Та й невістка кажуть, нічо. А то правда, що вна вчора молоко перевернула с піт корови. Гій, гій — я вже скілько років коло корови си знаходила, а такого трафунку ще зі мнов не було.

Дід почав вовтузитися на місці. Він зовсім не любив обговорювати людей, особливо членів своєї родини.

Баба була добрим психологом. Помітивши, що її слухач уже нервує, швидко змінила тему:

— Ти си вчора їздив на базар?

— А що?

— Та я ті виділа, як йшов їс на гостинець, та таку торбу на плечах їс тєг.

Дід мовчав.

Баба продовжувала:

— Чи то ти своїй Ганнусі знов ніс до Томачі. Ото доньку маєш. Ніби твоя, а насіннє бозна звідки таке. Та то ти і твоя жінка такі чесні, до церкви ходєт. А вна? Мій Василь колись сі на неї задивлєв, хотів си й жинити. Не дала. Прости, Павле, що таке говорю. Файна, то файна, та й голос файний має, але не ґаздиня. Ади зразу видно по дівці, яка буде.

Дід устав. Підійшов до ікон, почав молитися. Баба замовкла, бо не можна було, коли чоловік молиться, говорити.

Перехрестився ще раз. Поцілував іконку, взяв хліб:

— Ну що, пішли?

— Ой-йой-йой! Як мене мої плечі болєт. Вчора м взєла фасоль торішнєх тай хотіла змолотити. Та вже не можу, ой не можу, — Катерина засовувала свої шухляди, де клала гроші, замикала (хоч кожного разу мала сказати, що "не боїтси злодія"), зачиняла комірчину.

Павло чекав уже на дворі. За цей час він встигав набити люльку і випустити перші хмарки диму.

Нарешті з дверей церкви показувалася постать баби Катерини — ще на ходу щось шепочучи, чи жуючи — і вони разом йшли додому.

Жили на одній вулиці. Разом гралися в дитинстві, разом дівувалося-парубкувалося, потім і кумами стали. Одним словом — сусіди.

Дід Павло давно звик до бабиного язика. А вона знала, що не любить дід, коли чіпають його онуку, та ще доньку, яка в місті. Знала, та під'юджувала деколи діда, щоб той понервувався. А дід любив слухати бабині теревені, теревені "польського радіо", як прозвала бабу Катерину на селі молодь.

Отак вони йшли. Дві згорблені постаті в літньому промінні сонця. Грубі руки, нехитрий убір, проста мова — вони знали одне одного з півслова.

Ішли. А надворі був час обіду. Час відпочинку і … спогадів.

На піску гралися діти. А мені, як у старі добрі часи, хотілося лише сказати:

— З неділею Вас, люди добрі!

ВІДПОЧИНОК — НЕЛЕГКА СПРАВА

Усім відомо, що студенти — в основному, люди творчі і цікаві, але… бідні. Якщо впродовж навчального року вони брали участь в акції “Як прожити день на 2 гривні”, то влітку багатьом із них може випасти нагода відповісти на запитання “Що робити з незначною сумою, яку батьки виділили на відпочинок уже самостійного чада?” — раз добре погуляти, чи, може, все-таки…

Розглянемо кілька варіантів відпочинку.

Фото Г. Оборської

Якщо у вас є близько 500 гривень, запрошуємо до Криму. Хто з нас, дітей степу, не хотів би знову чи вперше побачити велике і безкрає синє море? Перелітним птахом утекти на південь від турбот і роботи... Ялта — місто-мрія. Це найвідоміше курортне місто Кримського півострова. Найдорожчий варіант пропонованого мною відпочинку, але в найдешевшому його прояві. Для студентів. Дорога до самої Ялти і назад обійдеться вам десь у 90 гривень (завдяки тому, що пільговий проїзд влітку відмінюється). Мінімальна ціна за дах над головою — 15 гривень у день. Тобто, 10 днів — 150 гривень. Здавалося б, море поруч: купайся, лежи під пекучим сонечком. Але ж як ви собі уявляєте молоду людину, що 10 днів сидням сидітиме на одному місці, коли навкруги... канатна дорога на Ай-Петрі (8 грн.), Нікітський ботанічний сад (3 грн.), Воронцовський палац (3 грн.), екскурсії на гору Кішка, де знаходиться чудо-обсерваторія (10 грн.), прогулянки на катері (5—10 грн.), не згадуючи вже про бари, дискотеки і т. п. Додайте до цього ще харчування — і маємо майже 500 гривень. Нібито не так багато, як для південного берега Криму, але й не так дешево, як для студентської братії... Якщо у вас компанія і кілька наметів, то чому б вам не розбити табір десь поблизу Феодосії (місто, в якому є унікальна виставка метеликів, музеї Айвазовського та Гріна) або біля Євпаторії. Це буде значно економніше та веселіше...

А що ж робити кримчанам або тим, хто вже бачити море не може? Тим, хто хоче дешевше та екстремальніше відпочити, пропонуємо гордість України — гори Карпати. Крім того, що ви подихаєте справді чистим повітрям, купите гуцульські самобутні сувеніри, матимете змогу відвідати цікаві музеї, і, звичайно, піднятися на найвищу вершину Карпат — Говерлу (2061 м), пропонується 2 маршрути: Київ—Івано-Франківськ—Коломия—Косів—Верховина, Київ—Івано-Франківськ—Яремча—Ворохта. Івано-Франківськ (або Станіслав, як кажуть місцеві) — це Київ у зменшеному вигляді. Це місто, куди вас неодмінно привезе потяг і, якщо матимете якусь годину до автобуса — прогуляйтеся парком Шевченка з чудовими озерами, де плавають лебеді.

У будь-якій глибинці Гуцульщини та Бойківщини ви зустрінете багато дерев'яних різьблених будиночків із написом “Колиба”. Не лякайтеся незнайомого слова. Тут ви зможете покуштувати такі специфічні страви, як кулеша, бануш, бринза, посмажити сало чи сосиски на вогні та випити гарячого закарпатського вина. Важливим елементом експерименту може бути гуцульський самогон — цей самобутній автохтонний продукт, який у разі потреби можна знайти в кожному селі в доброї бабці і придбати всього за 3 гривні півлітра.

Коломия — місто, де знаходиться один із двох відомих у світі музеїв Писанки. Косів порадує літнім гірським курортом. Гора Михалкова має штучне снігове покриття і з неї можна спускатися на лижах чи санках. Верховина — серце Гуцульщини — відома музеєм фільму “Тіні забутих предків”, що знаходиться в будинку, де жив Сергій Параджанов.

Яремча. Сюди варто потрапити, щоб сфотографуватися біля знаменитого водоспаду, побачити камінь Довбуша і, головне, побувати на Яблунецькому перевалі. Тут ховайте гаманець подалі, якщо в ньому лімітна сума, бо перед вами розкривається базар, де безліч гуцульських сувенірів кричить: “Візьми мене!..”

Ворохта — містечко, де, якщо ви професіонал, вам дозволять стрибнути із 100-метрового трампліна на лижах...

Отож, маєте більш-менш культурний план дій. Проте якщо гори навколо вас, то ніщо не стримає молоду студентську душу від сходження на найвищу вершину. Найкраще добиратися до Говерли автобусом із Яремчі або Верховини. Але все одно ще доводиться 14 км долати пішки до контрольного пункту, що біля підніжжя. Тут можна розбити табір і відпочити день-другий, а потім — підйом майже вертикально вгору. Важко, але ж яке щастя, яка гордість — сісти на вершині і гордо глянути на Україну: “Я зробив це!” Цей відпочинок без квартиронаймання (ви ж із наметами) буде коштувати 200—250 гривень... Вибір за вами!

P.S. До речі, запитувала у студентів — жителів Києва, що вони планують робити влітку: 40% — не визначилися, 30% — їдуть на Чорне море або за кордон, 20% — залишаються вдома або відвідають бабусю в селі, і лише 10% — їдуть у гори (в Карпати, а дехто — і в Альпи).

• **Олена ГУЛЕНКО**

ПОДІЇ

“КОЗАЦЬКА ДОБА” НА СКВИРЩИНІ

З 27 червня по 1 липня у селі Чубинці Сквирського району Київської області відбувся виховничо-відпочинковий збір Спілки української молоді в Україні “Козацька доба”. Виховання молоді серед природи — один із основних напрямків діяльності СУМу, і гості з київських обласного і міського осередків “Молодої Просвіти” мали нагоду оцінити цей напря- на чотири частини: рій молодшого юнацтва “Партизани” (діти до 14 років), рій дівчат старшого юнацтва “Коза́чки” (14—18 років), рій хлопців старшого юнацтва “Лісові джмелі” та команда виховників і впорядників. Усі частини табору зрештою об'єдналися в один дружній гурт, і в цьому — неабияка заслуга коменданта табору Олександра Семирги — Голови Київського міського осередку СУМ в Україні та таборового бунчужного Павла Євтушка.

Три дні та чотири вечори в урочищі Чагар біля Чубинців мали надзвичайно насичену програму: гутірки про історію та побут запорізьких козаків, українських січових стрільців, УПА, ігри-теренівки, серед яких особливо запам'яталися “Козаки — татари”, “Порятунок потерпілої”, “Нічний алярм”, першість табору з футболу... Ані юнацтву, ані старшим виховникам не було коли сумувати.

Звісно, окрім гарного відпочинку, юнаки та дівчата отримали і важливі практичні навички з орієнтування на місцевості, першої медичної допомоги, складання наметів, розпалювання ватри та багатьох інших. У якості набутих знань команда табору мала нагоду пересвідчитися в останній день під час заключного іспиту, який складало все молодше і старше юнацтво.

Особливий колорит цьогорічному збору надали також духовні розмови з гостями — ченцями ордену Василіян Української греко-католицької Церкви братами Вінкентієм та Антонієм. Це і щоденні гутірки, і вечірні молитви, й індивідуальні розмови з таборянами. Одне з гасел Спілки Української Молоді —“Бог і Україна” — якнайкраще відображає формулу, за якою мають виховуватися молоді українці.

• **Євген БУКЕТ**

ІМІДЖ

ЗА СКЛОМ

Так хочеться мати вражаючий вигляд, а за модою не вженешся. Хочеться підібрати щось особливе, і не вдається. Тоді і ховаєшся від усіх за склом... окулярів, котрі відіграють неабияку роль у створенні твого іміджу.

Почнемо з рожевих окулярів — примхи більшої частини жінок. Романтичні, привабливі, та є недолік: носити їх дозволяється не більше 2-х годин на день. Доведеться чергувати їх з іншими, або ж за принципом “Краса потребує жертв” нехтувати здоров'ям.

Навіть малі очі будуть здаватися найбільшими у світі в окулярах-дзигах. У них Ви будете ширяти попід хмарами, як професійний пілот, і бачити всіх крихітними.

Ніч. Чорні окуляри — візитна картка кінозірок і таємних агентів. Загадково і стильно. Вони ще довго триматимуться “на арені”, особливо після виходу другої частини блокбастера “Матриця”.

Поганий настрій, стреси? Сині та блакитні окуляри, на думку психологів, є одним із найкращих заспокійливих засобів. Вони покращують самопочуття і забезпечують безхмарний настрій за будь-яких погодних умов.

Прихильники спорту, про вас не забули! Спортивні окуляри стали справжньою знахідкою для дизайнерів-експериментаторів. Тепер у моді — перемагати з красою.

Пустеля, пекуче сонце, люди в кольорах хакі та мілітарі. Надзвичайно захоплююче. Жовті, помаранчеві та коричневі відтінки зливаються у різних пропорціях — так з'являються окуляри “сафарі”.

Пам'ятаєте моду 60-х років? Так ось, вона повернулась. Окуляри “ретро” відстояли своє право вважатися еталоном елегантності. Ще раз підтверджується “золоте правило”: “Нове — це давно забуте старе”.

Все! Інструктаж закінчено. Хто Ви тепер? Бунтівлива амазонка, леді 60-х чи таємничий агент, пілот або просто спортсмен — байдуже, головне — Ви особливі! І цим варто пишатись.

• **Юлія СОЛОДЮК**

СМІЛИВЦІ

АВТОСТОПНИЙ РИЗИК

Липень, сонце… Так хочеться податися кудись відпочити… Радістю наповняться серця тих, хто усіма можливими способами пропхався до літніх таборів, незважаючи на свою вікову категорію (Ви просто танк!). А що ж робити решті — всі канікули кружляти навколо міських хмарочосів і вдихати асфальтно-транспортне повітря? Можна набратися сміливості й поїхати у будь-який куточок країни. Як? Та дуже просто — автостопом!

Цього разу їхати так не планую, хоча за адреналіном скучив. Минуле літо... ото був епіцентр. Можливості поїхати до моря за путівкою не було, а кортіло. От і поїхав на свій ризик — автостопом... у Крим. Речей брав небагато, головне — їжа та простирадло (хто його знає, де ночувати доведеться). Думав проскочити потягом — та де там: контроль, як на кордоні.

Мандри розпочав зранку. Спочатку добрався автобусом до Тарасівки: водій — веселий хлопець, одразу погодився “підкинути”. Потім — машиною до Сімферополя (і тут люди добрі траплялися, сміялися з мене: не вірили, що я отак із самого Києва мандрую)... Вечір. У кишені, як і раніше, 5 гривень. Телефоную додому — є картка, та хвилин малувато, отож доводиться вкладатись у перші 12 безкоштовних секунд (особлива подяка Укртелекому!). Знов “ловлю машину”. За кермом — жінка. Приємна. Підвезла до Алушти — кінцевого пункту мого круїзу. Пригостила бутербродами та печивом — справжній фуршет для такого туриста, як я... Ночував на пляжі. Дивна річ: людей у вечірню пору тут ще більше, ніж уранці, особливо молоді. Романтика. Бомжів теж вистачає. Люди не надто приємні, та якщо подумати — я від них тоді нічим і не відрізнявся, хіба що простирадло мав... Ранок. Розкіш: купаюся в морі прямо в центрі курортного містечка. Хочеться їсти, але мої харчові запаси вичерпані. Згадую про свої грошенята. Батон якраз підійшов — недорого.

Алушта — надзвичайне місто. Тут гарно. Особливо цікавим є один із найдовших (так мені сказали місцеві жителі) пляжів України — Імхо. Кафе, бари, ресторани, парки і всілякі атракціони, одним словом — місце, яке вмить спустошує гаманці туристів. Я тут довго не вештався — економив. Повертаюся до тимчасової домівки — на пляж. Людей, як завжди, багато. Увагу привертають нудисти, для яких шокування оточуючих є улюбленою справою... Спав погано — занадто яскравий місяць. Комарі — хоч у пісок зарівайся... Ранок... Спека... Мандри продовжилися маршруткою до Севастополя. Це місто розтатуйованих моряків, військових кораблів і підводних човнів... Відчуваю голод, а в кишені лише 2 грн. Час повертатись електричкою до Сімферополя, а далі (щасливий я малий!) — дальнобійною фурою до самісінького Києва.

Чи вже казав, що водії — здебільшого, чудові люди?.. Грошей уже немає (де ви бачили безкоштовний проїзд у столиці?) До Алушти так добрався, а по Києву — не виходить, та я нарешті вдома. Вдома! Мій триденний тур скінчився. Вражень і задоволення — досхочу, єдиний недолік — я схуднув на 3 кг. До речі, хочу порадити: краще їхати компанією — веселіше буде, а ще — візьміть усе ж більше грошей, бо апетит на курорті шалений. Веселих попутників!

Ось так не без добрих людей потрапляють окремі “кадри” на кращі курорти країни. Варто спробувати?!

• **Степан ЮРКОВСЬКИЙ**

ПОМИНАЙМО У СКОРБОТІ, А НЕ В ГНІВІ (Волинь 1943—1944 рр.)

У численних розповідях, свідченнях і матеріалах про Волинську трагедію, про вбивство (за різними джерелами і твердженнями) 12—20 тисяч мирних українців і 65—90 тисяч мирних поляків цілковито відсутні документи, які б допомогли дати чітку й однозначну відповідь на просте, але дуже важливе запитання: хто перший почав убивати, спровокувавши вбивства у відповідь?

Якби хоч один такий документ був у розпорядженні українських або польських істориків, він безперечно був би використаний, як залізний аргумент (як мінімум, однією із сторін) для з'ясування ситуації.

Такого документа немає ані в істориків, ані в керівників двох братніх держав. Натомість не бракує свідчень про міжетнічне взаємне людовбивство. Серед цих свідчень є й такі, що викликають обґрунтовані сумніви: чи завжди хлопці у польській формі були поляками, а в формі УПА — українцями? Тим більше, що організовані НКВС так звані партизанські з'єднання, які від 1943 року перебували в тому регіоні, дуже часто практикували переодягання у різні форми.

Через два роки після Волинського братовбивства практику НКВС у справі проведення провокацій з переодяганням було вдосконалено і поширено на всю територію від Рівного і Хмельницького до Ковеля й Ужгорода...

Примирення і взаємне прощення українців і поляків — це історична необхідність, яка випливає з прагнень обох народів. Віддати шану полеглим і сказати правду — наш святий обов'язок. У тому числі — для розрахунку з темним минулим задля світлого майбутнього.

Тому надаємо слово голові Українсько-Польського Форуму, народному депутату України, академіку Миколі Григоровичу ЖУЛИНСЬКОМУ, для якого Волинь є фактом родинної біографії.

"Як Польща через польсько-німецьке примирення наслідує франко-німецьке примирення, так само й Україна включена зараз у процес історичного примирення, який іде паралельно і наслідує німецько-польське та франко-німецьке примирення. Це є інтегральна частина процесу розбудови Європи, яка здійснюється через загальне примирення та гарантування безпеки".

Збігнєв Бжезинський.
24 вересня 1998 р., Львів

ДОКИ НЕ ВТРУТИЛИСЯ СОВЄСТИ

Із розмови зі Степаном Папроцьким, жителем села Набережне (Новосілки) Демидівського району Рівненської області:

— То Ви, Степане Якубовичу, з двадцять дев'ятого? У сорок третьому було Вам чотирнадцять. Усе добре пам'ятаєте. Що ж тоді у серпні трапилося в Новосілках?

— Докладно не розкажу, бо не все бачив. Але німців бачив і поляків, у німецьке вдягнутих, бачив. Вони й окружили тоді село. Там, де зараз церква будується, машини поставали, біля могилок і пулемйоти поставили — направили дула на Стир, а наші люди втікали в Товпижин, Грабівець або в стіжок сіна заривались... Таке було.

— А чого німці й польська поліція наше село оточили? Кого шукали? Кого забрали?

— Кого? Твого батька забрали. Хіба не знаєш? А шукали бандерівців. Бо хтось по фільварку (а там поляки збожжа молотили) встрелив. То вони облаву зачали.

...А коли німці прийшли, то на те врем'я три польські сім'ї були в Новосілках. По сусідству з тобою (хіба не пам'ятаєш?), жив Стах Капустняк. За жінку мав нашу, українку, Гарсєя Савіцького сестру, Настю. Мав двох хлопців і дівчину. Старший хлопець Тадзьо, по-нашому Стьопа, був із двадцять п'ятого. Десь три роки тому приїжджав до Савіцького Івана. Вони не пропали. Вночі хтось із наших, із бандерівців, прийшов і сказав, щоб утікали, бо буде біда,

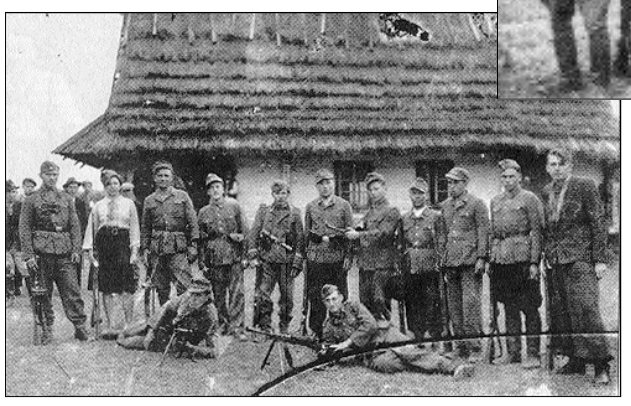

Підрозділ Української Повстанської Армії

смерть. Жінка — за дітей (усе зоставила: хату і в хаті), куди подалася, досі не знаю.

— А що сталося зі Стахом Капустняком? І з іншими поляками з нашого села?

— Які то поляки? Хіба поймеш? Він — поляк, жінка — українка, а діти — хто? По-нашому говорили, жили завжди тута...

...Жив у нас у селі ще Бронько Серафімович — поляк, де зараз хата Фанаса Кримуся. Тоже мав два хлопці й дівчину. Забили. І ще була на кінці села від Хрінників польська сім'я. Багато було дітей. Бідний такий поляк. Усіх вирізали. Жінка з Вичавок була. Українка. Скіко в них дітей було? По першій жінці — троє, по другій — п'ятеро. Він чоботи шив. Швець був. Добрий такий. Ішов до Гарсєя Савіцького, колодки ніс (той тоже шив). Нашим, до лісу, чоботи шив. Ще звечора бачили, а тут переказують: хату вночі спалили, всіх перебили. Жінка вспіла одну дитину занести до сестри у Вичавки — туди пішли і ту дитину забили. ***А хто те звірство зробив, ніхто не знає. Одні кажуть: наші, другі — совєцька партизанка навмисне.*** *Не скаже вже ніхто. Не могли наші, бо жінка — українка, він — бідний, до нього заходили наші, довіряли...*

Страшно багато народа пропало. Усякого — польського, українського. Не сощитати. Та, мо', й не тра...

* * *

Маленький епізод великої трагедії двох народів, яка накрила чорним крилом моє рідне село Новосілки (тепер Набережне) Демидівського району Рівненської області. Люди мало й неохоче згадували цей зловісний літній день сорок третього. Я лише згодом буквально вихоплював окремі слова-спогади очевидців у сподіванні витворити цілісну картину цієї жахливої події, яка є ще однією сторінкою в книзі великого трагедійного звучання з назвою "українсько-польський конфлікт". Яка його ціна? І чи можливо обрахувати в людях цю трагедію?

Для цих українських хлопців провідною була ідея Незалежної Соборної України

Складні й болісні ці підрахунки. Якщо згадати й тих, кого більшовицький режим вивіз у 1941 році, ще до нападу Гітлера на Радянський Союз, а їх офіційна статистика нараховує 41 645 чоловік, і пам'ятати, що серед насильно депортованих, ясна річ, були й поляки, то вже ускладнюється можливість точного визначення загальних втрат польського населення на Волині.

Як свідчать польські дослідники, зокрема професор Владислав Філяр — дослідник історії 27 Волинської дивізії Армії Крайової, ветеран цієї дивізії, — до середини літа 1941 р. із чотирьох південно-східних районів II Речі Посполитої було депортовано близько 500 тис. польських громадян, у т. ч. з Волині — близько 150 тисяч. По суті, комуністичний режим уже з кінця 1939 р. почав політику масових арештів і депортацій українського і польського населення, яке зазнало чотирьох масових депортацій.

Сьогодні ні польська сторона, ні сторона українська не спроможні визначити точної цифри людських втрат внаслідок польсько-українського міжетнічного конфлікту на Волині. Очевидно, слід і далі працювати в архівах, вислуховувати очевидців, обмінюватися інформацією, терпеливо і скорботно наближаючись до пізнання першопричин, перебігу і наслідків трагічного конфлікту на Волині.

Відомо, що волинське керівництво АК категорично забороняло місцевим полякам вступати до польських загонів допоміжної поліції, яка мала заступити українські загони. І це була позиція польського еміграційного уряду в Лондоні, про що свідчить звернення до населення Волині Волинського окружного делегата уряду Польщі:

"В жодному випадку не можна сприяти німцям. Вступ до німецької міліції і жандармерії є тяжким злочином щодо польського народу. Міліціонери-поляки, котрі беруть участь у руйнуванні домів, а також у вбивстві українських жінок та дітей, будуть виключені зі складу польського народу і жорстоко покарані... Співробітництво з більшовиками є таким самим злочином, як і співпраця з німцями. Вступ до радянських партизанських загонів є злочином. Жоден поляк не повинен там знаходитися".

Відомо, що на перших порах, коли Радянська Армія прийшла в Західну Україну, питання про створення українських збройних формувань не стояло. Українці не чекали, що радянська влада розгорне такі широкомасштабні репресії, та й члени ОУН, які вийшли з польських тюрем числом понад 15 тисяч осіб, не поривалися до збройної боротьби з новим окупантом, тоді як поляки в тому ж 1939 році почали активно створювати підпільні організації з метою відновлення Польської держави. НКВС швидко ліквідували цю підпільну мережу.

Страшні репресії НКВС проти українського і польського національно свідомого загалу прискорили прийняття екзильним урядом УНР на чолі з його президентом Андрієм Лівицьким плану створення партизанської армії на Волині. Організацію такої збройної формації було доручено колишньому в'язню Берези Картузької Тарасу Боровцю. Так з'явилося військове формування "Поліська Січ УПА". Як свідчать архівні матеріали і спогади самого Т. Боровця-Бульби, УПА ("Поліська Січ") не замірялася на боротьбу з поляками. Згодом Т. Боровець-Бульба звернеться з відкритим листом до Проводу ОУН-Б, в якому рішуче протестував проти залучення військових відділів ОУН під маркою УПА до репресивних акцій проти польського населення: "Україна має грізніших ворогів, ніж поляки. Кожна дитина знає, що винищенням кількасот поляків у деяких областях не зліквідується польська небезпека для України. Польський народ все одно існує, і як довго він буде в тій же неволі, що ми, так довго силою обставин він буде не ворогом нашим, а союзником. Які заміри можуть мати поляки супроти нас у майбутньому, і як уложаться наші взаємовідносини, — це інша річ. Сьогодні замість різатися взаємно, ми мусимо монтувати один революційний фронт усіх поневолених народів проти окупантів, а не відкривати собі зайвих фронтів".

Якихось чітких наказів, рішень, інструкцій із боку Проводу ОУН щодо проведення акцій з "очищення" Волині від польського елементу нема, хоча в той час, особливо, протягом 1943 року, з'явилося багато звернень від різних українських організацій і політичних діячів не втягуватися в українсько-польський міжнаціональний конфлікт, а все робити для того, щоб взаємне винищення зупинити і засудити. Серед членів Проводу ОУН домінувала позиція, яка базувалася на переконанні, що українсько-польський конфлікт на Волині був спричинений польським підпіллям, радянськими партизанами, польською поліцією. Так, від імені Крайового проводу ОУН на північно-західних українських землях, який очолював Д. Клячківський ("Клим Савур"), з'явилася відозва до польського населення, у якій наголошувалося, що поляки добровільно зголосилися зайняти місця в німецькій адміністрації, які полишили українці, і цим самим стали "сліпим знаряддям у німецьких руках, яке спрямоване проти нас". І далі йшла реальна погроза помщатися за співпрацю поляків із німецькими окупантами: "...Пам'ятайте, якщо польська громадськість не вплине на тих, котрі пішли в адміністрацію, поліцію та інші установи, з тим, щоб вони їх полишили, то гнів українського народу виллється на тих поляків, які мешкають на українських землях..."

Підрозділ польської Армії Крайової

Коли в липні 1943 року розпочалася **акція деполонізації Волині**, яка ультимативно зобов'язувала поляків протягом 48 годин залишити села, а у відповідь Армія Крайова вимагала від поляків не залишати Волинь, стало очевидним, що міжнаціональний українсько-польський конфлікт уже не зупинити. І цей кривавий конфлікт розгорівся на всіх територіях спільного проживання українців і поляків — на Волині, Східній Галичині, Холмщині, Підляшші, Надсянні, Лемківщині. І тепер ніхто вже не складе точної цифри втрат як польського, так і українського населення.

— А з чого це все почалося? Бо в селі всі порізному згадують. І не дуже хочуть згадувати...

— А шо згадувати? Кожного, щитай, зачепило. В одних родичі були за совєтами, в інших — за бандерівцями, треті породичані з поляками... Розчахнуті люди. І налякані на смерть. От у нашого Клима Воляніка, брата твеї матері, троє було дітей, а могили — жодної.

Микольцю (ще не мав вісімнадцяти) зо мною тоді забрали — був у совєцькій гімнастьорці. Під Горохом у лісі вивели їх — і з автомата... Знов — нема могили.

А за найменшу дочку, ту, що Валіка мала, ще груди брав, то страшно згадувать. Енкаведісти, перебрані під наших хлопців, уночі вивели — і до сеї пори. А мо', й наші. Різне говорять.

Отак. А де могила твого дядька, материного брата Андріяна, який служив в Івана Ковальчука на хуторах? Як почотно його ховали бандерівці в Хрінниках. Ще разом ховали вісьмох хлопців. Усіх одягнули в білі полотняні сорочки... Молоденькі. Тіко жити. За Україну полягли. Такі слова гарні про нього і Вкраїну говорили, а прийшли совєти — і травинки з могили не зосталося. Про хреста вже й не кажу.

— Я пам'ятаю, дядько Клим розказував про дядька Андріяна. І мати говорила, але не сказала, хто його заморду-

Для цих молодих поляків Волинь та Галичина залишалися теренами

вав. "Не наші!" — казала. А хто? Німці, поляки чи радянські партизани?

— Усі вони були проти нас. Проти України. Як виходило? Перші совєти були проти України і другі совєти проти, німці проти України і поляки проти України... Були ще совєцька партизанка і польська совєцька партизанка, були польські пляцувки... І всі проти наших, всі проти України. Тіко на себе тра було рощитувати.

Закінчення буде.

● **Микола ЖУЛИНСЬКИЙ**

ПОМИНАЙМО У СКОРБОТІ, А НЕ В ГНІВІ (Волинь 1943—1944 рр.)

2. ДЛЯ ЩАСЛИВОГО ЗАВТРА ПРИМИРЕННЯ ПОТРІБНЕ СЬОГОДНІ

Із розмови з батьком Григорієм Лук'яновичем Жулинським, народженим у 1908 році в селі Товпижин Демидівського району

Рівненської області.

— Хто перший почав, ніхто вже не скаже. Нема вже тих. Скіко народу невинного пропало. І поляків, і українців, і євреїв. Чехів навіть нищили. Самі своїх, бувало, не жаліли. Така чорна кров людей заливала, очі дуріли, не відроситься, було, ні старе, ні мале.

Ніхто нікого не шкодував. Люди боялися в хатах спати. Усе з хат повиносили і в стіжки за Стиром поховали. Багато хто там спав. Ночами, дивлюся, — то там горить, то там... Страшно. Ті пожари обкладали Новосілки, як вовка. І підступали, підступали...

Я проти поляків якогось наставленія не мав. Був у польському приюті, добре навчився говорити, писати і читати. Служив у них у войську. Два роки. У зенітній артилерії. Узяли мене до школи, там я добре справувався, хотіли зоставити на заводову, але я не дався. Вернувся. На дурну голову. Совєти забрали в армію свою. Там був у зенітці. Попав у плєн. Ледь вижив... Але те, що я пережив у концентраках Освєнцім, Дахау, Саган, не до розказування. Кого винити? Не знаю. Тра прощати, як Господь велів. Я не тримаю зла ні на кого... Ті, що

живуть, мають миритися і Бога не гнівити. Бо зі зла ніколи не сотвориться добро. Тіко добро родить добро. З пшениці овес не виросте. Так і зі зла не зродиться добро.

* * *

Польський еміграційний уряд у Лондоні, відповідно створена ним Армія Крайова та польське підпілля однозначно обстоювали позицію щодо відновлення Польщі в кордонах 1939 року, а отже — збереження в складі Польщі Східної Галичини та Західної Волині. Аргумент на користь такої позиції був формально обґрунтований, бо йшлося про невизнання таємного договору Молотова — Ріббентропа про поділ сфер впливу у Центрально-Східній Європі між Радянським Союзом і Німеччиною та справедливе незмирення з окупацією Німеччиною земель II Речі Посполитої.

Українці Західної України тому так гаряче вітали вступ у вересні 1939 р. Червоної Армії, бо це було логічним завершенням боротьби за соборність України. Про таємний пакт Молотова-Ріббентропа тоді ніхто не знав, але про Ухвалу Народних Зборів за возз'єднання Західної України з Радянською Україною, хай навіть у складі СРСР, знали всі і навіть керівництво ОУН не висловлювало сумнівів щодо законності об'єднання українських земель.

Польща не могла змиритися ні з втратою цих територій, ні з агресією фашистської Німеччини та з такою жахливою поразкою, тому польський уряд у Лондоні націлював усі антигітлерівські сили окупованої Польщі на боротьбу за відновлення Польщі в кордонах II Речі Посполитої. А от чи хочуть українці Західної України бути знову в складі Польської держави, не запитували. Бо знали, що довоєнна політика Польщі стосовно українців була настільки дискримінаційною, що годі було сподіватися на якусь підтримку з їхнього боку боротьби польського підпілля, Армії Крайової.

У січні 1939 року з 23,4 тисячі робітників і службовців Львівської залізниці українці становили всього 3,8 тисячі, в тому числі — тисяча робітників-сезонників. Із 490 чоловік керівного складу Львівської залізниці 480 — представники польської національності.

Не було українців і в складі воєводських і повітових управлінь, бо ще на початку 20-х років про це подбав польський уряд: із 283 працівників воєводських і повітових управлінь 274 були поляками.

Усі керівні посади в поліції займали виключно поляки. Навіть повітовим старостою українець не міг стати.

Найкращі землі віддавалися колоністам-осадникам, як правило, колишнім офіцерам і нижчим офіцерським чинам польської армії. Колоністам-осадникам на Волині належало 7 796 господарств із земельним наділом від 10 до 50 га кожне.

Болісно сприйняли українці шкільну реформу, яку здійснював міністр освіти Станіслав Грабський. Більшість українських шкіл, а їх на Волині у 1923—1924 навчальному році було 289, було перетворено на двомовні заклади ("утраквістичні школи"), що було сприйнято українською інтелігенцією негативно. Справді, польські діти в цих школах повинні були вивчати українську мову, але навчання велося польською мовою, освітня політика була спрямована на виховання патріота Речі Посполитої, а не українського патріота.

Більшість українських політичних партій зайняла антипольську позицію і все активніше схилялася до силових форм боротьби. Правда, це не означало, що українці відмовлялися від співпраці з польською владою. Коли Генріх Юзевський став у 1928 році волинським воєводою і почав проводити політику, спрямовану на нормалізацію стосунків між поляками і українцями, в 1931 році було утворене Волинське українське об'єднання з метою пошуку нових форм співпраці з польською владою.

Якщо порівнювати забезпечення конституційних прав українців у Речі Посполитій і в Радянській Україні, то можна назвати досить багато прикладів на користь польської сторони. У 1937 році до читача надійшло 305 видань українською мовою тиражем 1362,3 тис. примірників. Виходило друком у 1937 році 125 періодичних видань.

Польська влада так і не дозволила відкриття у Львові українського університету, хоча у Вищій духовній семінарії під опікою митрополита Андрія Шептицького діяла кафедра історії України. З одного боку, українці активніше залучались до державного життя, про що свідчила інтенсивніша їхня діяльність у законодавчих органах, у кооперативних та

інших громадських організаціях, у місцевих адміністраціях. З іншого боку, польська урядова коаліція чинила величезний тиск на українців із метою загальмувати наростаючий процес творення національних політичних організацій, економічних, культурних, наукових та освітніх інституцій.

Завдали серйозних клопотів польській владі і західноукраїнські комуністи, яких підтримували і Радянський Союз і Комуністичний Інтернаціонал. Ідея світової пролетарської революції запалювала агресивною енергією радянських комуністів, які вирішили саме з Волині розпочати свій переможний марш по Європі. Саме на Волинь, де був сильний проросійський настрій, і засилалися із СРСР диверсійні загони і групи, які карали експлуататорів як найбільших ворогів світової революції. Так, у 1924 році радянськими диверсантами за підтримки місцевих комуністів було вчинено 257 акцій, з яких 77 були пов'язані з убивствами і 245 — з підпалами панських маєтків, садиб осадників... Подібні акції організовувала й ОУН. Так, наприкінці 1930 р. на території Східної Галичини відбулося близько 2200 актів, спрямованих проти місцевих поляків, а також проти державних інституцій. Польська влада немилосердно карала учасників цих диверсійних акцій. Прірва у взаєминах між українцями і поляками розширювалася, що робило польсько-українські відносини більш напруженими.

Внаслідок агресії Німеччини проти Польщі 1 вересня 1939 р. та Червоної Армії 17 вересня 1939 р. ситуація різко погіршилась. Одразу ж після вступу радянських військ було заборонено діяльність усіх українських політичних партій, громадських, наукових, культурно-просвітницьких, торговельних, промислових товариств, об'єднань і установ. Повністю перестала діяти "Просвіта", Наукове товариство ім. Тараса Шевченка, закриті всі газети, журнали. Протягом квітня—травня 1941 р. було заарештовано, як свідчать архіви НКВС, 1865 активістів ОУН. Розпочалися масові розстріли органами НКВС членів ОУН, української інтелігенції, активних громадських діячів, польського населення, польської військової, політичної, господарської та інтелектуальної еліти. Якщо спочатку органи НКВС масово заарештовували військових працівників польських адміністрацій і поліції, самоврядових організацій, громадських активістів, учителів, гайових, лісничих, то згодом ці репресії поширилися на звичайних селян, робітників, студентів, учнів старших класів. Коли в 1939 році НКВС заарештувало в Західній Україні більше поляків, ніж українців (5 406 поляків, 2 779 українців і 1 439 євреїв), то вже у січні—травні 1941 р. було ув'язнено 5 360 українців, 1 058 поляків, 797 євреїв. Особливо жорстоко розправлялися органи НКВС із польським антирадянським підпіллям, із польськими повстанськими формуваннями. Масового — багатотисячного — розмаху набули депортації українців, поляків, євреїв. Політбюро ЦК ВКП(б) і уряд СРСР 5 грудня 1939 р. приймають Постанову про депортації. Вже у лютому 1940 р. було вивезено 89 062 особи, у квітні — 61 тисячу, в червні — 52 617 осіб. За один лише 1940 рік із Західної України було депортовано 168 900 чоловік. Ліквідовувалися господарства польських осадників, а їх самих, згідно з інструкцією НКВС СРСР, яка була затверджена 29 грудня 1939 р. Радою Народних Комісарів СРСР, виселяли вглиб Росії, як класових і національних ворогів.

Оскільки український і польський народи опинилися під тевтонським і совєцьким окупаційним чоботом, логіка розвитку подій спрямовувала погляди чільних провідників обох рухів опору один на одного. ОУН починає пошуки компромісних рішень, спрямованих на об'єднання зусиль для антифашистської і антирадянської боротьби. Уже в 1941 році і бандерівці, і мельниківці виходили на зв'язок із польськими організаціями з метою вироблення платформи для спільних дій, але порозуміння так і не було досягнуто.

Здавалося б, ніхто справді не хотів цього протиборства між поляками і українцями, але хвилі ненависті й помсти розливалися все ширше і ширше, і коли село пішло на село, хутір — на фільварок, родина — на родину, годі було рішуче, якимось одним наказом це зупинити.

Командир УПА "Поліська Січ" Тарас Бульба (Боровець) свідчив: "Нами був пов'язаний контакт з місцевими польськими організаціями. Справа була на добрій дорозі до порозуміння для спільної українсько-польської акції проти німецько-московських загарбників, але під весну 1943 року ті взаємовідносини перервала гостра протипольська акція бандерівців".

Відомо також, що обидві сторони — і українська, і польська — намагалися виробити спільну платформу боротьби проти гітлеризму і сталінізму, дійти до порозуміння, налагодити обмін інформацією і планувати спільні акції УПА і АК. Але і стихійні, але найчастіше — свідомо провоковані "відплатні акції" тривали, сторони швидко переходили від самооборони до відплати.

У зв'язку з відзначенням 60-річчя українсько-польського міжнаціонального конфлікту на Волині багатьох в Україні охопив сумнів: чи не відкине ця подія нас, українців і поляків, далеко назад і чи не доведеться в котрий уже раз торувати нові шляхи до порозуміння і примирення? Висловлю парадоксальну думку: 60-річчя волинських подій стимулює нас, і українців і поляків, до пошуку нового рівня відкритості, усвідомлення історичної правди і порозуміння.

Як досягли примирення і взаємного прощення французи і німці, як змогли піднятися над страшною прірвою історичної вини німецького гітлеризму поляки і прийняли вибачення сусідів-німців. Вибачили і простили. Інакше не можливо перебороти взаємну недовіру, зупинити потоки обопільних звинувачень та пошуків винуватців.

Не велеречиві промови свідчать про примирення і взаємне прощення, а усвідомлення обома народами моральної необхідності звільнення від тягаря минулого шляхом осудження взаємних кривд, зла і насильства в молитовному схилянні голови перед світлою пам'яттю українців і поляків, які стали жертвами міжнаціонального конфлікту.

...1976 рік. Польща. Я зі своїм батьком відвідав Освєнцім. Я слухав батька, дивився на нари, на яких він колись лежав, озирав цей темний зловісний барак і ніяк не міг пересилити бажання швидше звідси вибігти, дихнути свіжим повітрям, глянути на небо...

— Як Ви тут вижили? Це ж жива смерть.

— О, я смерть у голову не пускав. Той, хто пустив в голову смерть — пропадав. Я бачив по очах, хто вже смерть мав у голові. Мене Господь боронив. Ти знаєш, коли моя мати вмира-

РЕЗОНАНС

КІЛЬКА ВРАЖЕНЬ ВІД ОЛІМПІАДИ

Нещодавно в столичній гімназії східних мов № 1 відбулася третя міська олімпіада, в якій взяли активну участь гості — викладачі та гімназисти з міст Харкова, Одеси, Львова, Дніпропетровська та Черкас. Учасників олімпіади тепло привітали аташе з питань культури республіки Іран пан Вахіді, аташе з питань культури Японії пані Хара, заступник голови Київської організації товариства "Просвіта" імені Тараса Шевченка Галина Калмикова. Зокрема, пані Калмикова вручила подарунок бібліотеці гімназії — ошатний "Кобзар" геніального поета та книжку "Розстріляне Відродження".

Усім сподобався змістовний, цікавий виступ молодого вченого-мовознавця, перекладача з Японії Йосінарі Харада, який розповів про свої переклади на японську кращих творів, а також Лесі Українки, а також Ліни Костенко та інших сучасних українських поетів. Пан Харада палко закликав викладачів та гімназистів глибоко вивчати свою національну культуру й чудову українську мову, в мелодійність і красу якої він закохався на все життя. А потім для учасників третьої олімпіади двома кафедрами, естетичних дисциплін та східних мов, було дано святковий концерт.

У проведенні цього заходу велика заслуга заступника директора вчителя-методиста китайської мови Віри Абрамівни Чжен і завідувачки кафедри естетичних дисциплін, викладача, хорового диригента, члена Національної музичної спілки, просвітянки Марії Федорівни Галюк. Відкрив концерт хор "Ладо" під її орудою, який виконав два твори хорової класики українського композитора Миколи Леонтовича, а дівочий ансамбль "Чураївна" в чотириголосному звучанні а-капела — пісню "Над річкою" поета Спиридона Черкасенка та композитора Порфирія Батюка. До речі, ще недавно цей твір називали народною піснею, а імена творців замовчували.

Вихованці старшого вчителя музики Ірини Володимирівни Шохотько, зокрема, дует чотирикласників добре співали українську народну жартівливу пісню "Грицю, Грицю". А ще кафедра східних мов порадувала майстерним виконанням пісень східних народів та їхніх національних самобутніх танців. Особливо слід відзначити вчительку китайської мови Тетяну Василівну Павленок. Її вихованка, старшокласниця Мар'яна Савченко гарно проспівала пісню китайською мовою. Також майстерно проспівав турецьку народну пісню дует у складі Наталки Дашкевич та Ірини Бакалюк, підготовлений вчителькою турецької мови Надією Миколаївною Ухіною.

Вчителька корейської мови Ю-Ріра працює лише рік, але вона зуміла підготувати національний танок "Аріран". Зміст його — це гімн природі, ніжній красі квітів. Національний в'єтнамський танок у виконанні учнів четвертих класів у постановці вчителя в'єтнамської мови Нгуєн Дінь Тхонг відзначався ніжністю, пластичністю.

Справжньою окрасою концерту став індійський танок "Кохання" в професійному виконанні учениці четвертого класу Вікторії Соловйової, котра навчається у заслуженого артиста України Віктора Дмитровича Івануса при Палаці для дітей та юнацтва "Джерело" Святошинського району міста Києва.

Гірко вразив той факт, що було вилучено з концертної програми уривок з поеми Тараса Шевченка "Гайдамаки". Це вразило не тільки українців, присутніх у залі, але й гостей з Японії пана Й. Харада, котрий сказав: "У Вас не шанують свого великого пророка".

Це пишу я не зі злим серцем. Мені боляче й гірко, що директор не оцінив безкорисливого служіння письменників, митців, діячів культури та просвіти в ім'я підвищення національно-патріотичного та естетичного виховання учнів гімназії.

● **Володимир КАПУСТІН,**
поет, публіцист,
член Національної спілки
письменників України

Мовна ситуація в Україні набула рівня світового мовного скандалу. Щойно заходилися з'ясовувати, де і в чому ущемлюється російська мова, то й виник мовний скандал. Інакше виступи трьох південно-східних обласних Рад і Верховної Ради Автономії Криму з наміром надати російській мові статусу державної розцінити неможливо. Адже йдеться про ущемлення державної мови України!

Це і є мовний скандал, коли за мету ставлять не розв'язання проблеми, якої немає, а намагаються у черговий раз збурити суспільство, використовуючи будь-яку зачіпку. Але запитаймо себе, чи немає тут наміру виставити Україну державою скандалістів?.. Бо виступ А. Федорова у газеті "Жизнь Луганска" № 2 за 2003 рік — анекдотичне підтвердження цього висновку.

ЧОМУ ШКІЛЬНА РЕФОРМА ПЛОДИТЬ СКАНДАЛІСТІВ

Справді, при чому тут освітня реформа і, як соромливо пише автор, "поддержка в Луганской области русского языка"? Чи пан Федоров має намір сказати, що в повністю російськомовних школах справи виглядали б краще, тому що в них не було б скепсису до шкільної реформи, а от українські школи тим і займаються, що сіють невіру в дії Міністерства освіти, яке за вуха тягне освіту України в цивілізований світ? Але ж якби Конституцію творили представники "Русского блока", вони б теж або утвердили українську мову єдиною державною, або грубо порушили б усі правові норми.

Концепція мовної політики, що закладена в нашу Конституцію, базується не на одній 10 статті, як дехто спрощено вважає, а на трьох статтях. Ось вони:

Ст. 2 Україна є унітарною державою.

Ст. 10. Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Ст. 11. Держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Концепція полягає у тому, що, відповідно до міжнародних стандартів, розрізняються корінні народи, котрі живуть на конкретних територіях, і національні меншини, які мешкають у державі. Відповідним стає і державний устрій. Якщо в країні є один великий корінний народ, то він утворює унітарну державу. Якщо, крім нього, є ще значні корінні народи, то виникає федерація, у якій малі народи утворюють автономії. Якщо ж маємо кілька рівнозначних корінних народів, то тут вже твориться конфедерація, що теж використовує одну державну мову, натомість автономії можуть мати право регіональних мов, на що і вказує "Європейська хартія регіональних мов або мов меншин".

Конфедерація має стільки державних мов, скільки рівновеликих корінних народів її утворюють, і тільки в умовах конфедерації одна з державних мов проголошується, за загальною згодою, офіційною мовою, що потрібно для міжнародних зв'язків, а у внутрішній діяльності державні мови відтворюють на своїх територіях постанови центрального уряду.

Ось такий порядок існує в усьому світі, а окремі винятки пов'язуються саме з особливостями історичного розвитку окремих країн.

Україна є класичною унітарною державою, що підтвердили результати останнього досить дискримінаційного перепису. Та якщо українцями назвали себе майже 78 відсотків населення й за таких умов, незважаючи на століття зросійщення, то матимемо й усі 90 відсотків, тобто — 12 відсотків українців із послабленою національною свідомістю, які поступово повертаються до свого корінного менталітету. І навпаки: кількість російського населення постійно зменшується, що теж є природним, оскільки більшість росіян бажають жити у своїй національній державі.

Отже, етнолінгвістика називає три функції мови: державну, офіційну та регіональну. На жаль, ми продовжуємо вивчати лише дві наслідкові функції мови: комунікативну та інформативну, що ніяк не сприяє поглибленню державної свідомості наших учнів. Державна ж мова потрібна з двох причин: для надання сили обов'язковості виконанню державних рішень і для об'єднання людей різних національностей в одну політичну націю. Смішно казати про якісь комунікативність та інформативність, коли відсутнє поняття державності мови! Але ж якщо Конституційний Суд підтвердив необхідність вживання української мови — в тому числі і в шкільних класних журналах, а рішення його не виконується, то хіба ж не ясно, що нас чекають напруження саме в цьому аспекті — у відмові громадян виконувати рішення, оприлюднені недержавною мовою, якщо ми не будемо дотримуватися рішення Конституційного Суду?!

Ось чому не може бути двох державних мов. По-перше, це було б марнотратне дублювання, по-друге, дія двох державних мов за принципом особистого вибору виконавцями якоїсь із них призвела б до переваги однієї, але все одно із втратою і цією мовою сили обов'язковості виконання, оскільки б припинилося оприлюднення законотворчості другою державною мовою, і, по-третє, це призвело б до повного розколу суспільства з відповідними трагічними наслідками.

МОВА ЄДИНА

Хто ж саме повинен постійно і продумано вести освітньо-політичну лінію на об'єднання української нації? Відповідь очевидна — Міністерство освіти і науки, бо саме цим займаються його колеги у розвинених країнах. Там це є загальновизнаною нормою, і тому освітні бюджети — пріоритетні, і тому в Німеччині закривають школи, коли в них стає менше чоловіків-учителів, ніж жінок. Відбувається захист єдності нації не тільки на етнічному, але і на демографічному рівнях.

Міносвіти зобов'язане завзято відстоювати це високе конституційне право! Україна тому і стоїть на грані катастрофи, що органи освіти не вписані в політичну структуру! Що таке офіційна мова? Це одна з державних мов, яка **тільки в конфедерації** може бути проголошена офіційною — заради міжнародного спілкування і діяльності центрального уряду, рішення якого відтворює кожна державна мова у своєму регіоні. Якщо нам пропонують українську мову залишити державною, а російську проголосити офіційною, то це або дрімуче невігластво, або цинічний розрахунок. Адже з мови міжнаціональних зв'язків російська перетворилася у мову міждержавних відносин, а тому стан цього статусу тепер цілком залежить від політичних, економічних і культурних успіхів самої Російської Федерації.

То чого може чекати Луганська обласна Рада від свого звернення до Верховної Ради з проханням надати російській мові статусу державної? Та тільки однієї відповіді: "Читайте уважно Конституцію України. Зміна статусу будь-якої мови можлива лише після зміни державного устрою".

● **Володимир КОВАЛЬ,**
голова Антрацитівського
міського осередку "Просвіти"

МОВНИЙ ЦЕНТР, ЩО ДАРУЄ РАДІСТЬ

Ще рік тому мовний центр "English club", створений педагогом від Бога й за освітою Наталією Олексіївною Михайличенко, тулився на околиці Вишневого, в одній із кімнат другого поверху дитсадка "Дюймовочка". Сьогодні він — у центрі міста, на вулиці Лесі Українки, 64. Відчиняю двері — саме закінчилися заняття наймолодшої групи, й мами прийшли за своїми дочками й синами...

Мовивши "гуд бай" малим мовознавцям, розпитую Наталію Олексіївну, як їй працюється на новому місці. У неї в очах спалахують радісні іскорки:

— Нарешті здійснилася моя мрія. Й ілюмінований пиріг, і експозиційні стіни, і круглий стіл — все це складові навчального процесу. Мені хотілося, щоб мій мовний центр не нагадував ні школу, ні дитсадок, ні жодне інше, даруйте, казенне приміщення. Щоб зайшовши сюди, вони потрапляли в атмосферу лондонського чи оксфордського клубу за інтересами.

— І Вам це вдалося. А методи викладання також відрізняються від офіційних?

— Вже навіть на рівні міністерства освіти визнано, що побудована переважно на зазубрюванні шкільна програма вивчення іноземних мов неефективна. Діти найкраще сприймають інформацію у ненав'язливій, розважальній формі. От я і ставлю з ними англійські міні-вистави, співаю англійські пісні, граю в англійське лото.

Нинішньої весни в групі, в якій вивчають п'ять мов (крім англійської, ще й французьку, німецьку, іспанську, італійську), дві випускниці. Оля Ільїнська й Віта Стратійчук закінчують 11 клас і вступатимуть до вищих навчальних закладів за фахом, де потрібне знання іноземної.

— А впевнені, що складете вступні іспити? — поцікавився я.

— А чому б і ні? — здивувалася Оля. — Ми не раз займали перші місця на районних і призові на обласних олімпіадах та конкурсах.

— І в нас є живі приклади, — мовила Віта. — Одна з учениць Наталії Олексіївни — Радмила Руденко — сьогодні навчається в Київському лінгвістичному університеті, а друга — Марина Бєскова — закінчує факультет східних мов Київського Національного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Так народилася ще одна група з опанування двох мов одразу.

— Другу мову "нав'язали" дітям самі батьки, — каже директор центру. — Підібралися обдаровані, талановиті першокласники, швидко навчились розмовляти й читати англійською. Звичайно, в межах свого віку. Батьки й просять: давайте ще одну мову! Ми запропонували японську. Вони: згодні! Вже вивчили кілька ієрогліфів, співаємо японську пісеньку, поставили маленьку п'єсу японською. А це вже — щось! Бо східні мови — то зовсім інше, ніж у нас, сприйняття світу...

У мовному центрі навчається четверо дітей із сім'ї Шевчуків: Оля, Наталя, Павлик та Василько, всі мають пільги в оплаті.

— Незабаром прибіжить сюди і наш найменший, Давидко, якому вже півтора роки, — обіцяє щаслива мати Людмила Василівна. Бо знання іноземної мови відкриває перед людиною широкі можливості. Торік до Києва у справах приїздили наші приятелі зі Сполучених Штатів — Рей та Ернест Убенкси. Оля й Наталя були гостям за перекладачів і англійською розмовляли з ними на рівних. Це не лише досягнення дочок, а й заслуга Наталії Олексіївни. Крім необхідного запасу слів, вона дає дітям і навички зв'язної мови, правильної вимови.

Шевчуки познайомили подружжя Убенксів із вишнівським англомовним острівцем. Для засновниці клубу та її вихованців зустріч із американцями стала своєрідним екзаменом. Англійською розпитували гостей про їхнє життя, країну, розповідали про себе, про Вишневе й Україну. А ще — почастували їх варениками, поспівали їм українських пісень, подарували вишиваний рушник.

— Відтоді у нас із Рей зав'язалася міцна дружба, — розповідає Наталія Олексіївна. — Повернувшись до Техасу, Рей разом із знайомими вчителями зібрала підручники, відеокасети, комп'ютерні програми й надіслала їх до нашого клубу. Це неабияка допомога й підтримка. Крім того, ми з нею листуємось англійською через "Інтернет", листи перекладаємо та обговорюємо з дітьми на уроках.

ДОСВІД

Знадобилась англійська і ветлікареві Київського іподрому Олегу Кривенку, котрий свого часу не довчив її в сільгоспакадемії. А біолог Олена Безцінна всерйоз узялася за неї, бо збирається їхати до Лондона, де працює її чоловік.

— Я вивчала англійську і в школі, і з репетиторами, але скрізь не дуже "доходило", — зізнається вона. — Тут же ми невимушено бесідуємо в дружньому колі, і все сприймається легко, ніби я англійським духом пройнялася...

— Та й як тут не пройнятись, коли мислення учнів спрямоване на все англійське! — схвально відгукується директор фірми "Агроінтер" Раїса Станіславівна Русевич. — Сюди ходить моя внучка Катруся, і я разом з нею відвідую всі традиційні свята англійців, які відзначаються в клубі.

"English club" від центру Вишневого розрісся... аж до Боярки. Тут, у дитсадку "Іскорка", що на вулиці Сєдова, 3, відкрито його філію. Її залюбки відвідують і малюки, й старшокласники. А оскільки чимало юнаків та дівчат ведуть активний спосіб життя (спортивні секції, художня самодіяльність) і не мають вільного часу відвідувати мовний центр у будні, то для них у вишнівському і в боярському клубах створено групи Week-end school, що працюють в суботу й неділю.

● **Анатолій КОНЕЛЬСЬКИЙ**

P.S. Коли матеріал вже був підготовлений до друку, в редакції пролунав дзвінок. Телефонувала директор Центру соціальної опіки "Отчий дім", що в селі Петровському Наталія Андріївна Корнійко:

— Прошу через газету подякувати Наталії Олексіївні, що на пільгових засадах навчає англійської наших дітей-сиріт. Бажаю їй всіляких гараздів і успіхів у її благородній справі.

Редакція щиро приєднується до цих побажань.

ГАЛЕРЕЯ ЖІНОЧИХ ПОРТРЕТІВ

«ОЧІ МОЖУТЬ РАНИТИ З ПОРТРЕТА...»

Ця історія, в якій запитань більше, ніж відповідей, не залишила байдужим жодного, хто відкрив її для себе, мов Книгу великих людських пристрастей. Її чудернацько поплутані сюжетні лінії так давно снувалися в часі, що геть у нім погубилися, лишивши відчуття незавершеності сюжету. Тож усяк, хто на те мастак, безцеремонно намагався приміряти цю історію до власної шкали духовних цінностей, частогусто виставляючи на осуд людський згубну силу плотського гріха, що профанується ім'ям любові. Та що тут робити святеннику, отому Прокрустовому конструктору, в якого аж руки тремтять обкарнати все, що не піддається його розумінню, якщо ця історія — без моралі, як смерть — без апеляцій.

Що ж то за пристрасть така, що посіяла бурю? Така собі скринька Пандори, в яку не дай Боже зазирнути? Зухвалий виклик часу, суспільству, собі — акт на межі самозречення чи лицедійства? А може, — відчайдушний прорив із нестерпної самотності, яку мусиш спокутувати перед людьми, як провину? Яка ж сила кинула цих двох у первісний хаос своєї руйнівної любові? Сказано: істина каламутна.

Ще зовсім юне обличчя з типовими рисами українки: горда високість чола, зухвалість прегарних карих очей... а погляд повен палючого докору. Це про них мусив би написати Стефан Кленович, бароковий поет XIV століття:

Очі можуть ранити
з портрета...

Такою на початку минулого століття постала в уяві Іллі Рєпіна Марія Кочубеївна, аби зажити на полотні своїм другим життям. Образ, просто-таки вилущений з уяви. Образ, вилущений з часу. Скільки ж із ним пов'язано драматичного, чи то пак — трагічного!

Там, у реальному житті, вона мала славу однієї з найпрестижніших наречених — генеральний суддя Кочубей за свій вік добра нагріб неміряно, до того ж уся увага була зосереджена на Маріїнім посагові (старша донька Кочубеїв Ганна на той час вже була заміжня). Однак Марія почувалася в родині зле, передусім через матір. Кочубеїха була з тих колоритних жіночих натур, про які кажуть: "Півсвіту спідницею змете і не помітить". Генеральний суддя відпочивав у тіні слави власної дружини, здавалося б, і не переймаючись глузуваннями козацької старшини, яка радила йому штани змінити на плахту. Кочубеї не жили ізольованим життям, любили приймати гостей, серед яких найшанованішим був Іван Мазепа. Він же й хрестив їхню молодшу доньку. Марія росла на очах свого хрещеного батька, який догоджав хрещениці, як тільки міг, засипав дарунками, бавив. А як стала Марія на порі, то, як свідчать перекази та тогочасні документи, кращої дівчини годі було пошукати. У "запасниках" історії лишився схематично-словесний портрет, зроблений Готвальдом: "Висока, стрункa, з великими очима, з білим, немов вирізьбленим з мармуру, лицем і довгою чорною косою, вона закрутила голову не одному козакові". Вочевидь стеряв голову і старіючий Мазепа, якому на той час було вже за шістдесят. Мав рацію бароковий поет Лазар Баранович, котрий на схилі віку дійшов розпачливого висновку:

Ніхто Венеру
в світі не посилив.
Своєю отрутою солодкою
Напуває кожного.
Не тільки молодь —
старого поцілить.

Однак Мазепа ще почувався на силі — був міцним фізично і за темпераментом не поступався юнакові. Чимало історичних джерел зафіксувало, що він мав неабиякий успіх у жінок, а це частогусто мало для нього неприємні наслідки. Героїнями його амурних пригод виступали дружини шляхтичів Мартина Концкого, Яна Загоровського, Станіслава Фальбовського. Популярною у світських колах була історія помсти останнього пана, котрий, нібито, підстеріг молодого Мазепу й, прив'язавши невдатного коханця до коня, пустив світ за очі. Її було створено одним із прибічників короля, якого свого часу Мазепа викрив у змові з конфедератами, Яном Пасеком. Проте цю вигадку миттю підхопив Вольтер, використавши у своїй "Історії Карла XII". "Як я чув од пані белзької воєводини (Сенявської), — писав французький посол Бонак, — поза іншими своїми рисами приваблює легко до себе чаром жінок, як хоче цього". Але не тільки на жінок впливав своїм шармом Мазепа. "З усього видно, — писав інший дослідник, — наскільки взагалі таку прикмету можна відчути по 200 роках із мертвих документів, — Мазепа був надзвичайним чарівником. Ніхто й ніколи не міг витримати його чару. Гоноровиті польські магнати, напівдикі московські бояри, буйні запорожці, статечні турки, елегантні французи й пуритани шведи — всі вони, стрічаючись з українським гетьманом, складали перед ним зброю. В чому полягає його чар? Це залишається таємницею для нащадків, але одне добре відомо: міг говорити з кожним мовою свого співрозмовника, тобто мав той талант, що про нього Френсіс Бекон уважав ще в XVI віці за першу прикмету великої людини"(І. Борщевський)

Як не повірити в те, що Іван Мазепа був людиною унікальною, чи то пак — харизматичною, якщо вже на зорі своєї політичної кар'єри опинився в центрі симпатій польського короля Яна Казимира, відомого в Європі своєю свавільністю та патологічною гоноровістю. А Петро I, якого Росія нарекла Великим, — мабуть, не тільки за його успішну реформаторську діяльність, а й за той трем у колінках, який він викликав у тогочасному суспільстві, — уперше віч на віч зустрівшись з Мазепою за часів "метеорологічно" вельми несприятливих (Софія була вже ув'язнена, а її прибічники страчені), коли й українського гетьмана мала накрити дев'ятибальна хвиля петровського шквалу (про його страту, обганяючи події, вже трубили всі європейські газети), був просто-таки звойований цим українським характерником, на довгі роки ставши його невільним патроном.

Слава Мазепи як високоосвіченої людини свого часу була заслуженою: мав глибокі знання з філософії, літератури, володів багатьма мовами (за свідченням Пилипа Орлика, читав лекції перед викладачами Києво-Могилянської академії "мовою Тита й Ціцерона"), знався на європейському живописі, за життя зібрав чималу колекцію картин із Західної Європи, а ще унікальну бібліотеку, якій не було ціни.

Мабуть, на тлі сказаного не таким вже й незбагненним видасться той екзальтований порив, з яким Марія, ще юна дівчина, відгукнулася на пристрасть гетьмана. Глибокий інтелект, а звідси й "талант цікавої людини", неабияка сила духу, надійність — усе те, що воліла б кожна жінка бачити в чоловікові, Марія, ще не цілком свідома свого пробудженого єства, віднайшла у старіючому сивочолому мужчині. Очевидно, їй імпонувала опіка такого дужого чоловіка, такої сильної натури. Від нього вона отримувала ту дещицю тепла, без якого почувалася безпритульно й незахищено у цім світі і якого не могла отримати в родині.

Нічого дивного в тім, що Мазепине прохання віддати за нього Марію було сприйняте Кочубеями як нечувана образа, як неповага Господня. Чи ж могла бути іншою їхня реакція: разюча різниця у віці, до того ж гетьман був Маріїним хрещеним батьком, а такий шлюб церквою не дозволявся. Одне добре відомо: любов не піддається законам здорового глузду, вона лише для того й існує, аби життя перетворити на пекло. До яких тільки вольових заходів не вдавалися Кочубеї, аби відвернути це стихійне лихо, — все було марно. Мазепа і сам, судячи з усього, розумів абсурдність такого становища, проте, будучи велетнем за природою, не міг цього разу випростатися душею. Наразі Марія потерпала від материних цілодобових сварок і принижень, через які врешті-решт зважилася на втечу з рідної домівки, з родини. Вона надіялася знайти захист і опору в особі Мазепи, проте, яким же нечуваним ударом для неї, котра зневажила закони людської моралі, знехтувала почуттями батьків, стало його прохання повернутися в родину, аби не наражатися на нещастя. З листів, якими він по тому засипав Марію, видно, якими муками далося йому те рішення. То було надлюдське зусилля над собою як єдиний шлях до порятунку душі. Вчинок, на який жінці важче зважитися, бо жіноча любов неспівмірна з любов'ю чоловіка — вона захоплює цілком, не залишаючи можливості відступитися. Він же зумів вийти з безроздільної влади своєї пристрасті, проявивши тим самим свої найсильніші сторони. Любов пожертвована, любов притлумлена і є любов'ю справжнього мужчини.

"Нікого я ще так на світі не любив, як вас, і для мене се було б щастям і втіхою, коли б ви приїхали і жили в мене, але я роздумав, який конець може з того вийти, іменно при такій злісності вашої рідні: пришло б від Церкви неблагослованє, щоби разом не жити і де б я вас тоді дів. Мені було б вас жаль, щоби ви опісля на мене не плакали".

Ці листи як скарга на суспільство, яке позбавило любов прав, соціалізувавши її, зробивши нелегальною, як вияв боротьби між підступною пристрастю та муками сумління увійшли до скарбниці світової любовної епістолярії. З них відчувається, як йому, дужому і впевненому у своїй силі чоловікові, нестерпна та безпорадність, з якою мусив спостерігати за щоденними приниженнями та цькуваннями Марії з боку матері. Та чим він міг зарадити у цій ситуації, коли до всього Кочубеїха, не вельми переймаючись доньчиними стражданнями, пустила поміж люди поговір про збезчещення доньки. Мазепа відповідає Кочубею на це звинувачення з розважливістю людини, якій немає в чому виправдовуватися: "Ти згадуєш про якийсь блуд, я не знаю і не розумію нічого, сам ти видно блудиш, слухаючи своєї гордовитої лепетливої жінки, яку, як бачу, не вмієш погамувати. Справедлива народна приповідка: "Де голова блудить, там хвіст рядить". Жінка твоя, а не хто інший є причиною твоєї домашньої печалі. Свята Варвара втікала від свого батька, та не в гетьманський дім, а до пастухів у камінні щелини".

Марія (Мотря) Кочубеївна

Однак Кочубей з того не заспокоївся і з ініціативи своєї дружини розгортає масштабний план помсти. Він старанно збирає факти, котрі красномовно, як на його думку, свідчили б про антимосковську політику Мазепи. Після тривалих невдач у справі розвінчання гетьмана Кочубей звертається до своячка Іскри, який через низку посередників переправляє донос царевичу Олексію. Той не повірив жодному його слову й порадив Мазепі віднайти очорнителів і стратити. Зазнавши поразки, Кочубей зі своїми прибічниками у справі гетьманового розвінчання листовно звертається до Петра I. Однак цар розлютився з того і поспішив завірити Мазепу у своїй прихильності. Невдовзі доносщики були вистежені й з допомогою канцлера Головкіна доставлені на допит. Під киями Кочубей визнав, що, маючи велику образу на гетьмана, вирішив у такий спосіб звести з ним рахунки. Іскра завірив на допиті, що про зраду йому нічого невідомо.

Після страти Кочубея з Іскрою гетьман шукав усамітнення, неначе волів вияснити для себе щось дуже важливе, те, без чого життя втрачало сенс. Чим він тоді карався? Своєю необачністю, через яку він, обтяжений роками і досвідом чоловік, піддавшись з юнацьким запалом своїй пристрасті, мало не згубив справи всього життя? А чи намагався віднайти свою заблукалу душу, ним же самим зневажену, коли обрав собі долю вічного дворушника, коли кинувся з головою в липку павутину інтриг і лжі. Тридцять три пункти доносу не ощасливили Кочубея царською ласкою, проте послужили Мазепі для висновків глобальних і невтішних. І справді, чому ані царевич Олексій, ані Петро I не повірили доносу? Не тільки через великий гетьмановий авторитет і довголітню успішну службу російському цареві, а й через той сумнозвісний факт, що доноси з-поміж українців були звичним явищем, так би мовити, потворною ознакою ментальності. Зрада. Скрізь зрада. Просякнуте нею, мов тяжким сопухом, українське суспільство стояло на межі свого самознищення. Він це розумів, як ніхто інший, бо й сам був отруєний її випарами. Вчитаймося хоч би в один пункт Кочубеєвого доносу: "Одного разу, коли був у моїм домі і підгуляв, почав я пити за його здоровлє, а Мазепа зітхнув і сказав, що мені за втіха, коли я жию, не маючи ніякої поруки своєї нерушимості і жду, як віл обуха. — Потім обернувся до моєї жінки і став хвалити зрадників Виговського і Брюховецького: "Вони, — говорить він, — хотіли вибитися з неволі, та злі люди їх до того не допустили, і ми хотіли б дальше дбати про свою ненарушимість і волю, та ще способів до того не маємо, а найбільше ще в наших немає згоди. От і до твого чоловіка багато разів говорив про се, як би нам у будучині обезпечити і себе, і тих, що після нас будуть жити, а чоловік твій мовчить, ніяким словом мені не допоможе: і ні від кого помочі не маю, і нікому не можу звіритися".

Так із доносу, що нині вже нахабно претендує на історичну пам'ятку, постає образ великого самітника, який, прирікши себе на огидне роздвоєння, глибоко у духовному підпіллі плекав надію. Можливо, він відчував свою приреченість, однак не міг не скористатися шансом, затиснутим Божими перстами.

Ішов 1708 рік. Україна, розшарпана на своїй фатальній історичній мапі між Московією, Польщею та турками, притихла в передчутті нового страшного вибуху. Та вже через рік, всупереч Мазепиним планам зіштовхнути сильних суперників — московське й шведське військо — у рішучому поєдинку десь поза межами України, українська земля стала театром масштабних воєнних дій, в результаті яких її було перетворено в криваве місиво.

Та звідки йому, стомленому літньому чоловікові, усамітненому серед коштовних фоліантів своєї безцінної бібліотеки, про те відати. Він, чиє життя лише недавно висіло на волосині, врятований лише провидінням Господнім, — не відчував (не міг відчувати!) себе переможцем. Він, котрий вершив долю України, багато літ несучи цю неспівмірну ношу, він, перед яким у шанобі схилялася правляча верхівка тогочасної Європи та Московії, — нестерпно карався своєю самотністю.

Проте після страти Кочубея він так і не озвався жодним словом до Марії, котра, як ніколи, потребувала його підтримки й розради, котра так необачно кинула йому під ноги своє життя, ставши призвідницею родинного лиха. Що ж, зречення — поняття абсолютне.

Унікальна і за цінністю, і за обсягом Мазепина бібліотека була знищена молохом війни, однак час зглянувся на купку його листів до коханої... Вочевидь такою була воля Господня — залишити згадку про цю дивовижну людську пристрасть, що свого часу мала неабиякий суспільний резонанс і перекраяла не одну долю, про ту, чиї очі і через три століття не втратили здатності "ранити з портрета".

Марія КУЧЕРЕНКО,
~~письменниця,~~
м. Київ

Любов ЗАБАШТА

УСТАМИ НЕЛОЖНИМИ

ПОЕТОВІ

Відчуть свою силу, збагнути,
що ти не лакей!
Галузка народу, що має
і розум, і мудрість,
Тоді вже піти у вічність…
лишить для людей
Об'ємність пророка
й таланту свого самобутність.

Тоді тих, що прагнуть пророками стать,
Та їхні вуста велемовні,
насправді німії,
Ти зможеш і мертвим
навколо вогню об'єднать
І величчю духу збудити їх кволі надії.

* * *

В шістдесяті була "відлига",
Доки писалося — скувала крига,
Щось надруковано,
а більше — сплюндровано,
Ханжами ницими слова заковано…

А те, що не друкується тепер,
Коли, здавалося, прийшла свобода слова,
Куди подіть? Та ж більшою не буде
Свобода слова, ніж оце була!

Коли я виплакала люту Колиму
І соловецькі нори для козацтва
Та для співців Вкраїни (не лайдацтва!).
Куди подіну це? Віддам кому?

Писалося неложними вустами
І в видавництвах залягло лежма.
Чи ж видавців для правди ще нема,
Як ще немає правди й поміж нами?

Здавалось, вільно так мітингували,
Ходила правда в людях навпрошки.
Усе наверх — злочинства і грішки,
Катюзі по заслузі видавали…

Та сам би чорт придумать не зумів
Таку покару красному письменству…
Невже ж нам упиватись від блаженства?
Пора, пора вже виплеснути гнів,

Щоб вже повік того не повторилось,
Коли Голгофа наша — Соловки –
Від крові української димілась,
І квіт Вкраїни нищили вовки…

* * *

Нам теж не раз давали "героїн",
Ми не були часом самокритичні,
І не один функціонер-кретин
За віжки брався трудні і незвичні.

Як наркомани, ми не дні — роки
Жили, підвладні спільному психозу,
І підміняли догмами думки
У чаді героїчного нервозу.

Впадали то у велич, то у сплін,
Сомнамбули великої епохи.
Та чи минулись дурні й скоморохи,
Як і отой нікчемний героїн?
1956

КУРБАС НА СОЛОВКАХ

Сиві Ліри, Гамлети, Джульєтти
Помирали там в самотині,
Там митець нескорений і впертий
Догорів на власному вогні.

Соловецькі дальнії причали,
Курбасові ночі навісні,
Мури від обурення кричали,
Україна марилась у сні.
Виросла тополенька на схилі,
Мов тії вкраїнської сестра.
Чайки прилітали гострокрилі,
Вісточку приносили з Дніпра.

Він ридать приходив до тополі
І в холодній далі, в тишині
Відчував довічний запах волі
В соловецькій тій самотині.
. . . . . .

Все йому ввижалися ночами
Драми, ще не зіграні ніким,
України-нені вічні драми,
Що колись розвіються, як дим.

Трошечки дали тобі пограти,
Серце відвести на Соловках…
І пропав ти… Де ж тебе шукати
В соловецькій тундрі і снігах?
1956

КРИК

Присвячується Григорію Косинці

Ти приходиш до мене щоночі
В ту хвилину, як вічно я сплю,
Заглядаєш в заплакані очі
І шепочеш: "Не плач, я люблю!.."
Дмитро Загул

О, той Жовтневий палац на горі!
Звучить Косинки крик мені у ньому,
Коли, буває, я іду додому
Із СПУ о пізній вже порі.

Як він кричав, як бунтував у ніч:
— За що? Мене? Творця і селянина?
Я не напився ще з твоїх, кохана, віч,
Я лиш збагнути встиг, що я — людина…

О, зоряна моя! Невже кінець?
Невже позаздрив нашій хтось любові?
Не надививсь я в очі барвінкові
І не наслухавсь стуку двох сердець…

Любов Забашта з чоловіком — Андрієм Малишком

Збагнув за мить усе своє життя,
Своє село і золоту Софію,
Де спить в цю мить його любов і мрія…
Отак безглуздо вмерти без пуття?

— Мене? На розстріл?.. Я так мало жив!
Не надививсь на рідну Україну!
Не долюбив тебе, мою єдину!
Барвінку мій, блакитне диво з див…

Прощайте, друзі!
Чуєте? Мене
Кати ведуть на розстріл…
Проклинаю!
Вас, чорні судді,
вашу люту зграю,
І наша смерть — вам здарма не мине!

НЕОПАЛИМА КУПИНА

Що ж, викомарюйте, як хочете,
А, може, хто і відгада,
Де там України біда,
Над чим ви, мудряки, регочете?

Але пора б вже вам сказать
Свому народу все простіше,
Бо він не хоче мудрувать,
На ті складні шаради-вірші.

Він до Шевченка поверта
І розуміє знову й знову,
Що вірші ті — не суєта,
Не балачки пусті й полова,

А невимовний серця біль
За ту знедолену Вкраїну,
Яку любив він до загину,
Гірка там серця потерпіль.
І глибина там незглибима,
Там правда слова вирина,
Мов купина неопалима.

МУЖНІСТЬ

Мури гестапо з словами прощання,
Мужності свідки і свідки страждання,
Вирубать вас би з темниць і підвалів,
Скласти б із вас пантеон височизни
Духу людей, що життя віддавали,
Тільки б стояла кохана Вітчизна.

Мури в'язниць, де герої страждали.
Ті, що нам волю завоювали,
Ті, що, тиранами гнані в Сибіри,
Все ж не згубили надії і віри

В те, що впадуть Торквемади новітні,
Згинуть тирани тутешні й всесвітні…
1960

РЯДКИ ПРО ВАСИЛЯ СТУСА

… Тягли бо так, що лопалися шлеї,
Ішли ж бо так, що в краю, де мордва,
Вони свої збирали асамблеї,
Щоб Україні вибороть права.

В лісах, в болотах, де вони, голодні,
Валили дерево, трудились як могли,
В копалинах холодних, як в безодні,
Свою офіру тяжко нам несли.

Там юний Стус вихаркував легені
І згадував свого Сковороду,
Його шляхи, його народний геній,
З ним розділивши всю свою біду.

Вкраїну він не зраджував ніколи,
На закордони теж не утікав,
Його, мов квіт Вкраїни, пропололи
І вирвали із поетичних лав…

МОЛИТВА ДО УКРАЇНИ

Моліться віршами своїми
До нені, що її нема,
Моліться восени і в зими,
Коли на серці вже зима.

Моліться віршами своїми
За тих безбатченків-синів
І за сміливців-побратимів,
Чий дух в Сибіру відгорів.

Моліться цим священним словом
До опустілих вівтарів,
Де половили людолови
Вкраїни-матінки синів.

І половили, і заслали
У Магадани й Соловки,

КВІТКА ЇЇ СЕРЦЯ

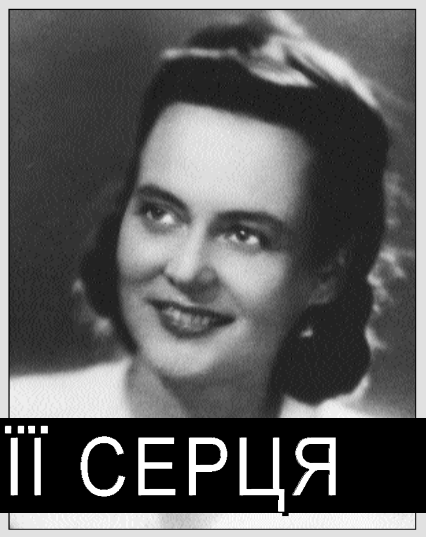

Ця книга* мала побачити світ раніше. Поетеса почала готувати її до друку ще в ті обнадійливі часи, коли над Україною повіяли перші вітри перебудови. З'явилася можливість опублікувати дещо "з шухляди", голосно сказати про наболіле, без остраху вихлюпнути на папір усе, що народжувалося в муках та самокатуваннях.

Мені як редакторові майбутньої збірки випало першому читати ці твори. Любов Василівна, пам'ятаючи давні видавничі крив (постійні утиски з б цензури, редакт ське свавілля, жо ткий контроль з боку ідеологічних наглядачів), дуже переживала. Допитувалася: а чи піде вірш про М. Драй-Хмару, чи не викличе спротиву полемічно загострена річ "Архангел великого інквізитора"… Я заспокоював її: все буде гаразд, тепер, мовляв, не ті часи. Однак бачив, яким неспокоєм переймалися її очі, коли розмова наша торкалася політичної (а отже, й літературної) ситуації в країні. Поетеса й не приховувала своїх побоювань: надто вже понівечили, потоптали нашу землю різні заброди та яничари, тому й немає певності в завтрашньому дні. Згадувала хрущовську "відлигу", коли в українській літературі з'явилася ціла когорта талановитої молоді. Що з того вийшло, тепер знає кожен…

Робота над книжкою, здавалося, наближалася до кінця. Письменниця допрацьовувала окремі речі, щось дописувала, скорочувала, і раптом — страшна звістка: Любові Василівни не стало…

Син поетеси Ігор Валентинович, передаючи мені рукописи Л. Забашти, розповів про останні хвилини життя матері. Вона вже знала, що кінець неминучий. Долаючи нелюдський біль, встигла розпорядитися своїми архівами і навіть написати мені короткого листа ("Заповіт редактору"). Виконуючи останню волю небіжчиці, подаю твори в їх найоптимальнішому варіанті.

… Є в Любові Забашти давній вірш "Квітка мого серця". Порівнюючи поезію з чистим гірським едельвейсом, вона мріє дістатися скель, зірвати цю сонячну квітку й подарувати своєму народові, рідній Україні.

Хай же ніколи не зів'яне квітка її серця!

Володимир МІЩЕНКО

* Шановний редактор Володимир Іванович, дописуючи передмову до збірки поезій Любові Забашти "Устами неложними" (К., Радянський письменник, 1991), мав переконливу впевненість, що запланована видавництвом книжка нагально буде надрукована. Але, на превеликий жаль, якраз у тому вікопомному році почалася економічна криза в країні, яка врешті-решт призвела до непередбачуваного зубожіння книговидання взагалі. Кілька років тому я вирішив забрати готову до друку збірку з видавництва, сподіваючись видати її своїм коштом… А поки, вшановуючи пам'ять поетеси Любові ЗАБАШТИ з нагоди 85-ліття від дня її народження, пропоную декілька віршів із цієї останньої неопублікованої книжки. Вважаю, що вони будуть ще довго актуальними і на часі в нашій малорухомій Україні.

Ігор ЗАБАШТА

НЕ ВІДМОВЛЯЙСЯ ВІД НАС, ДЕРЖАВО!

Чисельність населення України зменшується катастрофічно. Як повідомив Голова Держкомітету статистики Олександр Осауленко, внаслідок природного і міграційного скорочення, останнім часом воно зменшилося на 124,1 тис. осіб. Він також зазначив, що тільки за останні два місяці виїхали з України за кордон близько 10 тис. осіб.

11 ЛИПНЯ — ВСЕСВІТНІЙ ДЕНЬ НАРОДОНАСЕЛЕННЯ

З 1989 року за рекомендацією керівної ради Програми розвитку ООН міжнародна громадськість 11 липня відзначає Всесвітній день народонаселення. Цей день має на меті привернути увагу суспільства до невідкладності та важливості розв'язання демографічних проблем.

Адже чисельність населення Землі зростає за рахунок країн Азії, Африки і Латинської Америки. Незважаючи на велику смертність, тут спостерігається традиційно високий рівень народжуваності. Натомість, у Старому світі рівень народжуваності опустився нижче норми, однак загальна тривалість життя досить висока. На жаль, демографічна ситуація в нашій країні поєднує в собі два боки репродукції населення: Україна має дуже низький рівень народжуваності та невелику тривалість життя.

За даними останнього всеукраїнського перепису населення, в Україні налічується 48 мільйонів 416 тисяч осіб (співвідношення українського міського і сільського населення — 67% та 33%. Жінок на 8% більше, ніж чоловіків). У порівнянні з попереднім переписом 1989 року нас стало майже на три мільйони менше (близько 6% від загальної кількості населення). А це означає, що в останні роки стабільно помирає вдвічі більше, ніж народжується.

Серед причин зростання смертності переважають ті, що викликані чинниками соціальної напруги. За статистичними даними, порівняно з 1990 роком кількість вбивств зросла на 50%, померлих від алкогольних отруєнь - на 53%, самогубців - на 17%. Смертність дітей у сільській місцевості в 1,3 – 1,5 разів вища, ніж у містах. Інфекційні, легеневі, паразитарні хвороби, вроджені аномалії, травми, отримані при пологах — основні причини дитячої смертності в Україні.

Підвищення смертності пов'язане й з погіршенням стану довкілля: зросла забрудненість ґрунту азотними сполуками, атмосфери й водойм — промисловими викидами. Характерною рисою сьогоднішнього стану України є те, що екологічно небезпечні локальні ситуації поглиблюються загальною кризою довкілля — Чорнобильська трагедія з її величезними медико-біологічними, економічними та соціальними наслідками поставила Україну на межу глобальної екологічної катастрофи.

Негативно впливає на демографічну ситуацію й кричуще безробіття. За даними Служби зайнятості, 75 % безробітних складають жінки, з них 65 % — особи з вищою та середньою спеціальною освітою. Та в найбільш важкому становищі опинилися молодь і молоді сім'ї, більшість з яких практично неспроможні розв'язати свої соціально-побутові проблеми власними силами.

До того ж під загрозою здоров'я підростаючого покоління. Близько 70 % дітей дошкільного віку потребують уваги лікаря, а серед школярів тільки кожний четвертий учень вважається умовно здоровим. Це означає, що половина допризовників не придатна до служби у Збройних Силах. Безперечно, ця ситуація ускладнить у недалекому майбутньому і перспективу з трудовими ресурсами.

Внаслідок жорстокої економічної кризи пересічний українець ледве наважується на одного, двох, а тим більше на трьох дітей, оскільки добре розуміє, що не зможе дати їм ні "щасливого дитинства", ні гідної освіти, а часто-густо навіть прогодувати.

Зменшенню народонаселення сприяє і той факт, що більшість наших співгромадян (світлі голови, кваліфіковані робочі руки), а особливо — жінки, в пошуках кращої долі виїжджають за кордон, де виконують будь-яку, навіть досить брудну роботу, щоб заробити грошей для своїх родин. Але якщо існуючі пропорції смертності та народжуваності зберігатимуться, то вже в недалекому майбутньому нам загрожуватиме гостра нестача робочих рук. Фахівці Ради з вивчення продуктивних сил НАНУ прогнозують, що до середини 2030-х років чисельність населення може сягнути мінімального рівня — 40–41 млн. осіб. Якщо ця ситуація не зміниться, в Україну хлине масова імміграція, що в свою чергу породить безліч проблем. Адже це будуть люди зовсім іншої культури, освіченості, релігії та світосприйняття. Марно сподіватися, що вони будуть відчувати безмежну подяку за притулок, який надасть їм наша країна і сумлінно працюватимуть на її благо.

Сучасна соціально-політична та економічна ситуація в Україні, на жаль, унеможливлює реалізацію стратегічної спрямованості національної демографічної політики на підвищення народжуваності та добробуту українського народу. Не маючи достатніх економічних можливостей, держава сьогодні фактично відмовляється від стимулювання збільшення народжуваності.

Щоб подолати кризовий соціальний стан, що склався, нашому суспільству конче потрібна комплексна державна програма гідної політики в галузі народонаселення. Політики, яка забезпечила б прийняття невідкладних заходів щодо зміцнення первісного осередку суспільства — родини, згідно з принципами правового регулювання та надання сім'ї повноцінного соціального статусу. Інакше ми, українці, можемо просто зникнути.

● **Леся ТУРОВСЬКА**

СТОГІН БЕЗЗАХИСНОГО ПАРКУ

Зелену перлину Києва, пам'ятку паркової архітектури "Маріїнський парк", як і "Міський сад", що поряд із Верховною Радою, нікому боронити від безжалісних вандалів, — уболівальників "Динамо", бомжів, які безкарно нищать квіти і кущі, траву і дерева. Але не менше потерпають парки і від не зовсім умілого "реконструювання", що проводиться у надто вже ґвалтовний спосіб. А що вже говорити про всю Україну, коли біля ВР коїться таке?

ФОТОРЕПОРТАЖ

Червоний будинок, що належить комерційній структурі, стоїть неподалік Маріїнського палацу порожній, із забитими вікнами. Біля нього — стовп, збитий машиною будівельників, які надто довго ремонтували громадський туалет... Розбита урна, на лавочках сплять бомжі... Євгенія Петрівна, майстер Міського саду, підходить до пам'ятника Заньковецькій, оглядає на його постаменті напис металевими літерами.

— Слава Богу, всі літери на місці! — радіє пані Євгенія. — Раніше якийсь негідник крав літери з пам'ятника...

Підходимо до старовинного фонтану, в якому торік знайшли труп жінки. Біля фонтану влаштовано автостоянку: тут і мікроавтобуси з тонованими вікнами, і розкішні "мерседеси", і скромні "Жигулі". Навіть дерева задихаються!

Між зелених велетнів, — як на полі бою...
Кілька століть прогуло над колишньою кроною цього... пенька

— У зеленій зоні Києва, крім службових автомобілів, інших не повинно бути, — продовжує Євгенія Петрівна. — Але нахабні власники автомобілів чхати хотіли на закони, вони заїжджають у наш парк, заважаючи відпочивати людям. На жаль, ДАІ Києва не звертає уваги на цю проблему.

— Ось ще одне неподобство, — майстер показує на каналізаційний люк посеред газону. Він в аварійному стані, і в люк може провалитися не тільки дитина, але й доросла людина. — Будівельні організації, які прокладають у парку комунікації, погано контролюють стан цих комунікацій, що створює загрозу життю відвідувачів. А модернізацію парків коштом природи самі бачите...

— Євгеніє Петрівно, сумна у нас вийшла екскурсія. Складається враження, що навіть у Києві про культурний відпочинок простих громадян та про збереження довкілля дбають лише на папері. У багатіїв для відпочинку є дачі — розкішні палаци, а для бідних людей — парки. Але влада байдужа до народу, тому й парки в такому занепаді? Боляче бачити, як гине Міський сад, окраса Києва, один із найкращих парків Європи! Хто в цьому винен? Може, погане начальство?

— Ні, зеленим господарством Печерська керує прекрасна людина, справжній професіонал Павло Андрійович Коротинський, — відповідає Євгенія Петрівна. — Але що може зробити наш Павло Андрійович, якщо в державі давно не діє закон про охорону довкілля, якщо в містах кущі, дерева, квіти практично беззахисні?!

Мабуть, прийшов час нарешті створити в Києві для охорони зелених насаджень екологічну поліцію — з колишніх правоохоронців та військових сформувати опергрупи. До складу кожної групи включити фотографа з телеоб'єктивом. Помітивши порушення закону в зеленій зоні, фотограф зафіксує це на плівку, щоб був доказ. Через розроблену систему штрафів затриманого губителя природи потрібно штрафувати, а якщо він не має грошей, змусити відпрацювати в зеленому господарстві. Бо поки що, падаючи, дерева тяжко стогнуть, нарікають тільки на киян...

Є в нас ідея створити у парку алею Майбутнього. Точніше, її могли б створити молоді сім'ї: щасливі батьки приходять у Міський сад і під нашим наглядом висаджують тут на честь своєї дитини дерево, а потім дбайливо його доглядають. Ось так і міцнітимуть духовні корені киян — вони дбатимуть про парк, захищатимуть його...

● **Олег ГУМЕНЮК**

Б'ЄМО НА СПОЛОХ!

Таким "гостинним" написом зустрічають місцеві сьогоднішні правителі шанувальників святої Межигірської землі.

Серед культурно-історичних скарбів нашої землі особливе місце посідає Спасо-Межигірський Ставропігійний монастир Української Православної Церкви. Заснована у 956 році княгинею Ольгою, ця перша на Русі Православна обитель зросла, розширилась і зміцніла так, що до неї не дотягнулися руйнівні руки "правнука поганого", суздальського князя Андрія, який виріс у Вишгороді, але втік із нього з викраденою іконою Вишгородської Богоматері.

Параноїдальна маніакальна мрія Москви знищити Межигір'я була знешкоджена наданням цій святині в 1620 році Ставропігії Єрусалимським патріархом Феофаном. А з часів гетьмана Сагайдачного в Межигір'ї організовано козацький монастир, що певною мірою поліпшило стан козацького лазарету у Трахтемирові.

Тут у Спасо-Преображенському храмі похована його засновниця Рівноапостольна княгиня Ольга, мощі якої, як і цвинтар, сплюндрували більшовики.

СПАСО-МЕЖИГІРСЬКА СВЯТИНЯ: ВХІД ЗАБОРОНЕНО!

У надрах межигірської землі покоїться прах багатьох тисяч козаків, козацьких старшин, священнослужителів і видатних діячів України. Надійно береже він скарби Української історії, культури, побуту. В Межигір'ї діяли чотири храми — Спасо-Преображенський, Петро-Павлівський, Миколаївський і Трапезний. Архітектор Іван Григорович-Барський збудував тут просторе двоповерхове приміщення для ченців. Згодом за Дзвонковим струмком виріс двоповерховий будинок для хворих козаків, який за царизму охрестили "жовтим домом" і пофарбували його в жовтий колір. Він зберігся нині як своєрідне приміщення для охоронців. Звідси вони бачать усе, що діється за Дзвінками. (Тутешній люд обладнав Дзвонкову криницю — "Дзвінки" — основне джерело питної води і місце ритуальних водосвять в урочисті дні року).

Землі Межигір'я сягали до Пріорки — передмістя Києва, до Десни, до сучасного Ірпеня, розташованого на березі однойменної ріки. І саме воно стало для прочан головним центром руського православ'я, коли ще не було Київської Лаври, яка через 100 років після заснування першої святині почала існування з одинокої печериченця Антонія.

Це в межигірських храмах висвячувались усі козацькі священики, диякони, єпископи і роз'їжджалися по всіх весях Руси-України. Тут висвячені й деякі московські патріархи, і засновники майбутніх скитів за прикладом Сергія Радонізького.

Зі становленням Спасо-Преображенського козацького Межигірського монастиря — особливо з одержанням Ставропігії — Межигір'я ставало своєрідним центром Української православної духовності, центром Української культури, місцем жертовних козацьких скарбів, школою Української державності.

Сотні тисяч щорічних паломників від Італії до Одри, Лаби, від Бурштинового моря до Чорного приходили, приїжджали, припливали на різних суднах, щоб поклонитися Свято-Межигірським святиням, помолитися в їхніх храмах, зцілитися.

Тут проводила своє дитяче дозвілля Анна Андріївна Горенко (пізніше — Анна Ахматова), донька власника місцевого цегельно-керамічного заводу Андрія Горенка. Згодом вона часто бувала тут із чоловіком, Гумільовим (у роки громадянської війни його було розстріляно більшовиками).

Про Межигір'я і його святині знала вся Європа.

Саме за це Московія люто ненавиділа святих Межигірського Спасо-Преображенського Ставропігійного монастиря, його Український дух.

Московські царі любили спалювати Межигір'я. Палив Межигір'я цар Петро, повертаючись із Полтави, двічі палила царица Катерина.

Суттєвого лиха Межигір'ю завдала дочка великого князя Миколая Миколайовича Олександра Петрівна. Зраджена чоловіком, ця солом'яна вдова оселилась у Києві, очолила Покровський монастир і підпорядкувала йому все Межигір'я, ліквідувавши чоловічий монастир, вигнавшиченців і заселивши обитель наспіх вихрещеними насельниками з північних скитів Росії.

Почався занепад святині... А з жовтневим петроградським переворотом 1917 — нищення. Випущені з російських тюрем тисячі в'язнів "святкували" свою волю підривами межигірських храмів, службових будівель, грабували все, що тільки можна було.

Межигірські гори і доли огородили щільним парканом із колючим дротом, сотні озброєних яничарів з вівчарками охороняли паркан, за яким жирували нові володарі. П'яниці, злодії, нероби, крадії ставали ярижниками, доносили на "неблагодійних" — на кого лиш хотіли.

Із введенням обов'язкової прописки міліціонери ночами шастали по хатах, перевіряли паспорти, шукали ворогів народу. Тисячі людей зникали безслідно.

Страх паралізував, обезволив уцілілих від голодомору вчителів, робітників, хліборобів, руйнував саму людську психіку, свідомість, наслідки чого видні й тепер.

Доведені до тваринного споживацького стану, люди стали байдужі до всього, а це ж благодатно для сучасної влади.

Та все ж доступ до Дзвінкової криниці власники Межигір'я залишали вільним. І аж тепер, в оголошений Президентом Кучмою рік Української культури, урядовці перекрили вікові підходи до Дзвінків, а на прикріпленій до прияружного стовпа дошці грізно написали: "ПРОХІД ЗАБОРОНЕНО".

Таким культурним заходом почав свою діяльність десятий Прем'єр-міністр.

Терпіння шанувальників Спасо-Межигірської святині скінчилося.

15 червня, на Трійцю, відзначаючи 160-річчя перебування Шевченка в Межигір'ї, люди здолали чортів прияружний узвіз прем'єрських перешкод і добулися до криниці. Багатолюдний збір після проведеної священиками Божої служби і освячення води сформувався в організаційні збори на захист святині. Громада зажадала від Президента видати Указ про надання Межигір'ю статусу Державного історико-культурного заповідника, відновити Спасо-Межигірський чоловічий монастир, відбудувати храми, а поки що приміщення пристосувати для богослужіння.

Вирішено зорганізувати в Межигір'ї Патріархію Української Помісної Православної Автокефальної Церкви. Обрано спеціальний комітет для надання Межигір'ю статусу Державного історико-культурного заповідника, який має звернутися до ЮНЕСКО, Ради Європи, Організації світового українства.

За два місяці волі Павло Лазаренко заплатив 65 млн. доларів — по мільйону доларів за день волі. Хіба цих коштів не вистачило б на відродження Святині?

А мільярди награбованих у народу грошей, що лягли на рахунки у закордонних банках?

В оголошений Президентом рік Української культури створення Межигірського історико-культурного заповідника могло б значно пом'якшити вину чинної влади України, про дії якої Лазаренко розповів американському суду в надії бути в статусі "захищеного свідка" під час суду над сьогоднішніми владоможцями України.

Тож ваш хід, пане Президенте!

● **Іван КУЧЕРЯВИЙ,**
с. Нові Петрівці, Вишгородського р-ну, на Київщині

ЦИТАДЕЛЬ ПАМ'ЯТІ

Любительський знімок "на пам'ять" на пагорбі Самбурка

Межиріччя Ірпеня і Дніпра віддавен є притягальним, животворним середовищем українського — полянського, древлянського етносу. Випала мені нагода побувати на старовинних оборонних спорудах Київщини з небайдужою групою краєзнавців осередку ВУТ "Просвіта" ім. Тараса Шевченка, де чоловим Іван Горбачук, професор, який не лише навчає "драгоманівців" точних наук, а й дбає про їхнє духовне, патріотичне самоусвідомлення... Хто ми на цій землі — прийшлі гості чи ґазди? — таке запитання світиться в молодих ясних очах майбутніх педагогів. Це добре! Я запрошую молодь на пагорб Самбурка — до дуба-патріарха київських дібров.

— Обніміть його гуртом! — пропоную. — Бо скільки учасників тих обіймів — стільки віків прожив дуб.

— Восьмеро нас! — здивовано гукають...

... Якщо вас запитують — хто ми, поляни з півдня, чи сіверяни, — станьте на мосту імені Патона так, щоб права рука, ***десна***, співпадала з рікою ***Десною***. В який бік ми дивимося? На північ. Отже, й ішли першопрохідники з півдня на північ... Були вони дачниками чи трударями, майстрами? Про це скажуть топоніми — то є "трудова книжка" предків і їхній розклад уподобань і розваг.

Одного погляду на карту київського регіону достатньо, аби пересвідчитися — ремесла та мистецтва були в пошані в наших автохтонних аборигенів-предків. Ось лише вибірково кілька "ділових" осередків.

Броварі варили пиво, ***Бортничі*** збирали мед, ***Рудня*** плавила болотну руду на крицю, ***Гута*** лила скло, ***Чабани*** давали смушок і печеню, ***Лісники*** берегли екологію, ***Погреби*** — все, що вродило... ***Музичі*** грали на весіллях, а були й ті, що женилися мовчки — ***Негараші. Будаївка***, ***Буда-Будище, Серединобуда*** на Сумщині... Стривайте, а що ж це за ремесло?

У "буди" складали рубанці, обпинали дерном, і виходив так званий "корабель", яких чимало письменник Іван Білик бачив (див. його "Меч Арея") ще й тепер на Поліссі. Відтак випалювали вугілля й попіл, поташ для технічних потреб. Як для домен, так і для кузень і побутового вжитку.

До ***Будаївки*** ми потрапляємо з перону станції Боярка, перейшовши на лівий бік до Михайлівської церкви, що посіла центр Будаївського городища над Старим ставком.

З Будаївки на схід веде вулиця Витянська. ***Вита-Поштова*** лежить на річці *Вита*, початок якій дають річки *Сіверка*, *Красна-Руда*, *Ревин Яр*. Вита-Поштова успадкувала терени загадкового нашого Карфагена, зниклого безслідно ***Дзвенигорода***, городище якого височить, як вважає дехто з пошуковців, над старим Васильківським шляхом біля Вити-Поштової. Тут, буцімто, була неприступна фортеця із безліччю каменотесних майстерень, зброярень, дзвінких кузень, руду для яких переплавляли, здобуваючи у копальнях *Ревиного Яру* та біля річки *Красної-Рудої*, а ще в ***Рудні*** на Поліссі над Прип'яттю. Надто впікся гордий *Дзвенигород* заздрісним пришельцям — обрам, печенігам, — тож підступно його захопили під виглядом замовників жорен — привезли з Трахтемирова брили пісковику каменярам та й перебили сторожу на валах. Сусідня фортеця ***Круглик*** вистояла й дотепер, але орди дачників дощенту сплюндрували його природу й затьмарили унікальну енергетичну основу.

Вита взяла собі назву від сторожової чати, такої, як ***Витичів*** пагорб біля Наводницької набережної в Києві та над правим берегом Дніпра у с. ***Витачеві***. Звідти видно було прибережне селище ***Заруб***, де Дніпро влітку міліє — й якому ж печенігу не закортить убрід переметнутися через бороду діда-***Славутича*** та й напасти зненацька на сплячі городи й весі Київщини, або й на сам ***Київ***!

Отам, біля броду, й зарубували непроханих воїни-русичі. А про ворожий напад сторожова залога сповіщала вогненними смолоскипами на ***Виту***, на ***Білий Город (Білогородку)***, на Київ.

Підмогою оборонцям славетного трикутника, окресленого на заході заплавою примхливої річки ***Ірпінь***, на сході — дніпровськими хвилями, а на півдні — ***Притваркою—Витою—Бобрицею*** (середня лінія трикутника), основою ж його служать річки ***Стугна*** й ***Плиска-Унава*** — були земляні укріплення, ***Змійові Вали*** по північному узбережжю цих водних рубежів.

Плиска, ***Плисецьке***... Стривайте — а що ж то у сні Святослава? Там "всю нощ з вечора біля ***Плесньська*** на болоні взграяху буз со врані, беша, дебр кисаню, і несошася к синьому морю"... Може, недаремно Плесньськ згадується в "***Слові о полку...***"? Посеред села Плисецького на Васильківщині історик Похилевич засвідчує наявність велетенського городища-укріплення, монастирища. Через це городище зі сходу на захід проходять Змійовий вал і "***радути***" (див. "Забуті межі Київщини", Л. Добровольський, 1909 р.), що ведуть від ***Трипілля*** на Дніпрі до ***Перевозу*** на Ірпені й далі на захід, у ***Брусилів***...

Згадувані у "***Велесовій книзі***" "***Вали Траяна",*** а в "***Слові***..." "***шеломень***" — це, швидше за все, попередники Змійових валів, чи й самі Змійові. То, перепрошую, моє припущення. Пагорбом, навіть могилою, вважає "шеломень" неокласик, адаптуючи "Слово", але, певніше, це є щось рукотворне, захисна ошоломлена дорога — то дорога, захищена ***валом***. З перекладачів "Слова" лише Степан Руданський бачить: "...земле, ти на границі". Ота границя, вал, шолом значили і нейтральну зону, мирну смугу. Деякими із стародавніх мов "шолом" означає "мир". Не варто ж, пробі, "шоломень" адаптувати. Хай буде зноска з поясненням — "оборонний вал". У Боярці з рештками цих могутніх шоломенів можуть, імовірно, ідентифікуватися три потужні фрагменти валів загадкового походження: біля ***Лісгоспу*** — в бік Вити-Поштової (забудовуються "шанувальниками" давнини), біля ***Ліцею ім. Богуна***, біля ***Лісництва*** — в бік ***Бобриці***. Що ж до сторожових чат, то над старим ***Києво-Фастівським*** шляхом ще в 1940 році височіла остання чата — триніг зі стовбурів сторічних сосон, із планками, що вели на верхівку, на опорну мостину.

Бачив там неподалік і земляне підвищення кільцевої форми — ймовірно, капище моїх предків, яке передувало тому монастиреві, підвалини якого знаходили історики на правому березі Ірпеня, над струмком, що витікає з Дзвонкової криниці. Вода дзвонкова... має живлющу силу. Чи не таку само ***Дзвонкову*** воду згадував і ***Тарас Шевченко*** в поезії "***Чернець***"? *Та* криниця — північніше, біля ***Межигірського Спаса***... Як будете, панове педагоги, вести до цих святих місць, до джерел, своїх вихованців, краєзнавців, намагайтеся розповідати їм історію краю мовою не сусідньої країни, а тією, яку чують віками ці пагорби, ці вали, ці шоломені, ще живі свідки й захисники нашого ***державного*** обличчя, ці бори й діброви. Звертайтеся до дітей мовою наших пращурів-українців. Тоді те слово буде живим і благодатним для нащадків.

● **Борис СПИСАРЕНКО**

НАШ КОНКУРС: “ПРОСВІТІ” — 135

ХРИСАНФ ЯЩУРЖИНСЬКИЙ — ХТО ЦЕ?

Що відомо нам про авторів сотень і тисяч наших пісенних шедеврів? Що знаємо про творців безлічі інших мистецьких надбань? Ті, чиї імена до нас дійшли, радше щасливі винятки, ніж об’єктивна закономірність. Але особливе місце у стражденній історії України посідають постаті, що їх система прирекла на цілеспрямоване забуття. Уже, здавалось би, вони майже повністю стерлись із людської пам’яті… Аж ні, якоїсь миті щось десь несподівано гальмувалось, і оте “майже” пускало зненацька молоді й життєдайні пагінці нової надії. Звичайно, багато чого втрачалося безповоротно, багато що перевтілилось у легенду, але й повернення у формі життя-легенди — явище симптоматичне і показове.

Ім’я Хрисанфа Петровича Ящуржинського, людини винятково світлої і винятково скромної, — наочне свідчення такого явища. Чи не найповніші дані про нього, як про педагога й археолога, ще 1904 (!) року помістив Енциклопедичний словник Брокгауза та Єфрона. Найповніші, а проте далеко не повні вже бодай тому, що Хрисанф Ящуржинський перебував у розквіті творчих сил, тож його подальша доля навіть для знаменитого словника була ще цілковитою таємницею. А втім, і про народження сказано в словнику щонайлаконічніше: “род. въ 1852 г.” (1, 872).

Для мене повернення Ящуржинського почалося десять років тому, коли його короткий історичний нарис про Умань, датований 1913 роком, було перевидано. “Составилъ Х. П. Ящуржинскій”, — зазначалось у підзаголовку, однак цього негучного підзаголовка було явно замало, щоб перейнятися запитанням: а хто ж він такий? Щоправда, у 42 томі Франкового “Зібрання творів у п’ятдесяти томах” — “Фольклористичні праці” — Ящуржинський не лише двічі згаданий Іваном Франком (с.13, 14), але й представлений (зі знаком питання замість дати смерті) в “Коментарях” — як “український етнограф, фольклорист і археолог, співробітник “Киевской старины” та “Известий Таврійської ученої археологічної комісії”. Аж ось 4 липня 1997 року газета “Кримська світлиця” видрукувала велику статтю Григорія Зленка, письменника-краєзнавця з Одеси, “Одісея Хрисанфа Ящуржинського”, де вперше оприлюднено десятки дуже цікавих і дуже цінних фактів із життя вченого, по крихті зібраних автором із малодоступних джерел. Щоправда, й для Григорія Зленка багато що залишалося на рівні припущень та здогадів. Зокрема, за ймовірне місце народження і смерті Х. П. Ящуржинського дослідник обрав місто Умань, аргументувавши свою думку логічним ланцюжком, на перший погляд, доволі переконливих фактів, і в цілому виявився близьким до істини...

Найавторитетніший уманський краєзнавець Микола Федорович Комарницький (1899—1984) — ця жива енциклопедія Умані, — який, безперечно, знав про Ящуржинського найбільше, пішов за вічну межу, а місцевий краєзнавчий музей, одним із засновників якого офіційно визнається і Ящуржинський, оперував лише приблизними відомостями: так, народився в Умані, в сім’ї священика Миколаївського собору. На цьому, вочевидь, довелося б поставити крапку, але несподіване продовження запропонувала уманська поетеса й археолог Ольга Петрівна Діденко: “Та він же родом із Молодецького!”

Село Молодецьке — в Маньківському районі Черкаської області (близько 30 км від Умані). В минулому це був Уманський повіт Київської губернії. Свого часу тут розміщувалися військові поселення, і село вважалося “казьонним”, тобто таким, що не перебувало у поміщицькій власності. Попри свою певну віддаленість від траси, Молодецьке ще й сьогодні тримається, а колись його прозивали “Китаєм” — завдяки великій народжуваності. Небагате на ліси, але по-своєму доволі мальовниче й розложисте, воно славиться також чималою кількістю (близько сорока!) ставків і ставочків, викопаних переважно ще до революції. Улітку 2002 року з групою студентів Уманського педуніверситету я побувала тут на фольклорно-етнографічній практиці й відразу пересвідчилася: земляки його не забували ніколи!

Як засвідчила метрична книга з Центрального державного історичного архіву України (Київ, /9, ф.127. — Оп. 1012, № 2777. — Арк. 1296), Ящуржинський Хрисанф Петрович народився в селі Молодецькому 19 березня 1852 року [за старим стилем. — *М.П.*] у родині місцевого священика Петра Григоровича Ящуржинського і “законної” його дружини Ольги Іустинівни. Хрисанф був п’ятим хлопчиком, народженим того року в селі (дівчаток на той час народилося 11), а всього 1852 року в Молодецькому побачило світ 26 хлопчиків і 40 дівчаток [справді-бо — “Китай”! — *М.П.*]. Охрещено Хрисанфа 30 березня.

Те, що наймолодшого сина Ящуржинського, Іустина, названо, вочевидь, на честь діда по матері, дозволяє припустити, що й найстаршого названо Василем невипадково. Протоієреєм Уманського Миколаївського собору був Василь Григорович Ящуржинський [звідси, можливо, неточні відомості в Уманському музеї про народження Хрисанфа. — *М.П.*] — мабуть же, рідний брат Петра Григоровича (9, ф. 127), а не Хрисанфів дід, за версією Г. Зленка. Як і брат, це була високоосвічена людина, до того ж — дослідник народних звичаїв, дописувач “Киевских губернских ведомостей”, “Киевской старины” та інших тодішніх видань. Григорій Зленко зазначає, що він помер 23 лютого 1852 року, але це могло стосуватись і когось іншого, тому що “Заметки и известия из г. Умани” під іменем “В. Ящуржинский” з’являлися також і в 1853—54 роках.

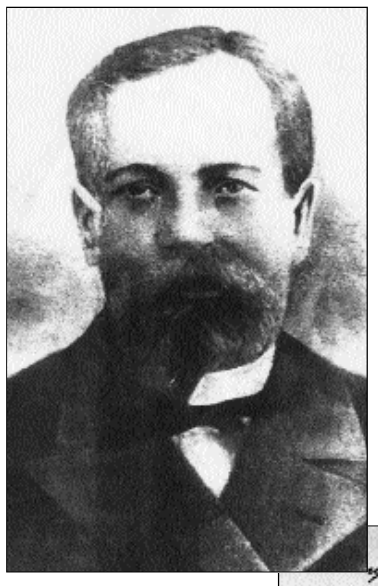

Як стверджує словник Брокгауза і Єфрона, Хрисанф здобував освіту “в Київському й Варшавському університетах на слов’яно-російському відділенні історико-філологічного факультету” (1, 872). Перед цим, вірогідно, навчався в рідному селі: при церкві в Молодецькому діяло сільське училище (9, Ф.127. — Оп. 1009. — № 722. — Арк. 103—106), що перебувало “під опікою приходського священика” Петра Ящуржинського. Про цю опіку свідчить також “Копия приговора сельского схода с. Молодецкое Киево-Подольского поселения о сборе денежных сумм на содержание церковно-приходской школы” (9, ф.127. — Оп. 998. — № 69. — Арк. 1—2).

Закінчивши навчання, Хрисанф Ящуржинський розпочинає свою педагогічну діяльність. Як дослідив Г. Зленко, з Варшави 1884 року він перебирається до Криму, викладає спочатку в Керченському Кушниківському дівочому інституті (2, 10), а через два роки — в сімферопольських чоловічій та жіночій гімназіях [можливо, саме звідти в його зошиті від 1888 року збереглися якісь вельми химерні “чернеткові” записи-формули під заголовком “Альбоми гімназисток і інституток” (10, № 18. — Арк. 41). — *М.П.*].

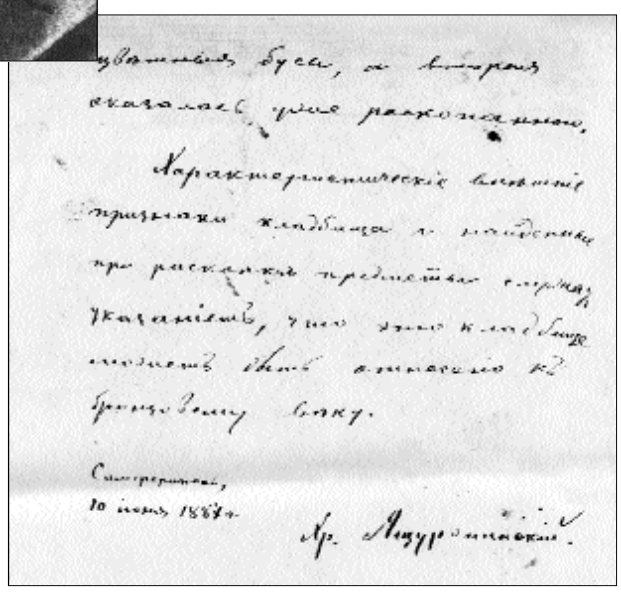

Автограф із зошита Х. П. Ящуржинського

З 80-х років XIX ст. його ім’я згадується в списках членів просвітницького товариства “Громада” (6, 135). Свою просвітянську роботу Хрисанф Ящуржинський поєднує з науковою, пише статті, реферати, в жовтні 1886 року організовує археологічний гурток зі старшокласників. За Г. Зленком, після 1893 року він працює уже в Одесі. Так, в Уманському краєзнавчому музеї зберігається лист-документ із канцелярії “Главного управленія по деламъ печати”, який сповіщає “учителя Одесского Института благородных девиц Х. П. Ящуржинского” про те, що його прохання видати статтю “Свадьба малорусская, как релігіозная драма” вирішено задовольнити (10, № 18. — Арк. 31). На час виходу XLI тому словника Брокгауза — Єфрона він був учителем російської мови в Одеському інституті імператора Миколи і жіночої гімназії (1, 872).

Окремого і ґрунтовного вивчення заслуговують записи та публікації Х. Ящуржинського, які з’являються в різних виданнях, передовсім у “Киевской старине”. Вони є блискучим зразком органічної любові автора до народної творчості, причому не лише української, але й білоруської, татарської, тонкого творчого підходу, позначеного педагогічним даром, і вдумливого наукового аналізу. Ящуржинський має розвинене почуття гумору, вбачає у православних обрядах давньоукраїнські язичницькі корені. Ба, навіть шкодує, що нині забороняється святкувати Купала: “ходить соцький, розганяє і б’є києм”, бо “біса веселять” (“Заметка о купальском празднике в Уманском уезде” (II, 327).

Автор засвідчує глибоке знання фольклору, в тому числі дитячого (статті “Колядки” (12), “Уніатська колядка” (18), “Про перетворення в малоруських казках” (13) тощо). Прикметно, що, навіть перебуваючи далеко від рідного села, Хрисанф Ящуржинський у своїх статтях нерідко посилається на фольклорно-етнографічні записи, зроблені саме в ньому. Та й старожили це стверджують. “З Одеси він часто приїздив у село фаетоном, — пише в листі до мене Юхим Вакулович Головатий (1912 р. нар.), — або його привозили сільські сусіди”, наприклад, “Іван Калошин” (4).

Вийшовши на пенсію, Хрисанф Ящуржинський назовсім залишає Одесу і, за Г. Зленком, 1911 року повертається в рідні місця.

Чому саме 1911-го? Бо це тоді в Молодецьке призначено нового священика — Андроника Вишневського (Клірові відомості церков Уманського повіту за 1913 рік. — 9, ф. 127. — Оп. 1011. — № 3207. — Арк. 734—738). То чи не пов’язане це призначення зі смертю Хрисанфового батька?

Невдовзі потому Хрисанф Ящуржинський береться за нарис про Умань, про що в листі від 28 травня 1913 року звіряється Сумцову: “Цим літом думаю написати сяку-таку історію свого рідного [...] [нерозбірливо. — *М.П.*] Умані. В такій книжечці велика надоба: приїжджають сюди туристи, а то і просто інтелігентні люди, питаються про події в Умані, а такої книжечки нема” (9, ф. 2052. — Оп. 1. — № 1449. — Арк. 1). Красномовна деталь: якщо 1895 та навіть 1899 року Х. Ящуржинський листи писав російською (9, ф. 2052. — Оп. 1. — № 1445, № 1446, № 1447), уживаючи тільки подеколи “низенькі поклони!” (№ 1447), то його листи з Молодецького писано вже добірною українською, хоч навряд чи й раніше він у національному питанні відчував якісь хитання.

Жителі Молодецького, які особисто знали Хрисанфа, чи Крисаня, як тут кажуть, теж одностайно стверджують, що в селі він розмовляв тільки українською й ніколи не приховував свого інтересу та любові до всього українського. Так, за згадкою вже покійного Михайла Григоровича Чорнописького (нар. 1913), Крисань любив слухати колядки, щедрівки, деякі просив заспівати двічі, щедро винагороджуючи за це гривениками й цукерками.

Хрисанф Петрович охоче розважав малечу, легко знаходячи з нею спільну мову. Своїх же дітей, як і дружини, не мав. Коли йому закидали: “Нащо будуєте новий дім? Адже дітей не маєте?” — віджартовувався: “Якби болото, а чорти — заведуться!” (М. О. Баданюк).

“Хрисантій був для селян учитель, лікар, суддя, добрий порадник” (Ю. В. Головатий).

Істинний педагог і патріот, Хрисанф Ящуржинський умів зацікавити книжками і щедро ділився ними з селянами. До нього тягнулися з усіх усюд. Але й тут “прохвесор” чинив мудро: повертаючи книжку, читач мусив “прозвітуватися” про те, що прочитав, що запам’ятав. Якщо хто виявляв байдужість до прочитаного, на нову книжку йому вже важко було сподіватися.

Ще й досі місце його будинку-господи звуть “Крисаньові хати”, хоч нічого з будівлі не залишилося. “Духовне пошанування” вченого можна вбачати хіба в тому, що нині там споруджено квартири для вчителів.

До речі, стосовно місця є й “легенда”. Михайло Миколайович Гусак (1959 р. нар.) — чоловік майстровитий, творчо багатогранний, а головне — зболений долею рідного краю, — вважає, що Ящуржинський побудувався якраз там, де гайдамаки заховали скарб. Той скарб нібито вкрито овечими шкурами, захищено закляттями й закопано на відстані “27 патиків [Палиць. — *М.П.*] від старої дзвініці”. Скарб, зрозуміло, багатьох позбавляв сну, але всі пошуки виявилися надаремними. Хрисанф же, як людина допитлива й не без гумору, цілком міг “утнути” таку дотепну “штуку”...

90 років тому громада заходилася з будівництвом нової церкви. “Комісію в цій справі очолював професор, — пише Ю. Головатий, — те саме було при будівництві земської школи, яку очолював директор Бондаренко”. У Церковних відомостях за 1913 р. читаємо, що нова Свято-Миколаївська церква була кам’яна, з п’ятьма дерев’яними банями. Тоді-то, вважає Г. Зленко, з’явилась у журналі “Сяйво” (2, 10) остання прижиттєва публікація Хрисанфа Ящуржинського — “Поезія різдвяних свят”. У статті наведено колядки й щедрівки, записані, звичайно ж, у Молодецькому. “У Києві дуже гарно святкують Різдво, — читаємо, — а все-таки мене тягнуло на село, де я родився, і де почував, що селяне якось привітніше справляють цей празник” (14, 237).

Проте у 1914 р. у “Сяйві” з’явилась і ще одна цікава розвідка Ящуржинського — “Проводи” (про Великодні поминальні звичаї) (16, 124). Мовлячи про зв’язки “християнських поминок і учти” з культом предків і “старовинною тризною”, учений зазначає: “...на Проводах деякі так уконтентуються, що тут же, на могилках, остаються і ночувати, кажуть, нібито їм ніччу являються родителі, звичайно, зп’яну всяке приверзеться” (16, 124).

...На жаль, поки що не вдалося відшукати метричну книгу (та чи збереглася вона взагалі?), в якій записано про смерть Хрисанфа Петровича, а проте на справді це могло статися восени 1923 року. Григорій Зленко свою статтю завершує так: “18 листопада 1923 року на черговому засіданні Таврійської ученої археологічної комісії відомий кримознавець А. І. Маркевич виступив із повідомленням “Пам’яті Х. П. Ящуржинського”. Як, і з ким дійшла звістка про кончину Хрисанфа Петровича в Сімферополь, коли він помер, і де похований, годі сказати щось певне” (2, 10).

Оскільки Ю. Головатий уже давно мешкає на Львівщині, показати могилу Хрисанфа Петровича в Молодецькому інші старожили змогли тільки приблизно. Свого часу Михайло Чорнописький хотів поставити на ній пам’ятний знак, та йому не дозволили: як же, пам’ятний знак — ***націоналістові***?

А як же із його внеском в українську фольклористику й народознавство? Близько півсотні праць на добру тисячу сторінок — чи буде це неоціненне багатство зібране колись докупи? 150-річчя від дня народження Хрисанфа Ящуржинського торік минуло ніким не помічене і не пошановане. Нинішньої осені мине 80-річчя від дня його смерті. Невже мине так само непомітно?

● **Марина ПАВЛЕНКО,**
м. Умань

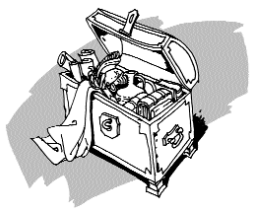

ЇЖ БОРЩ ІЗ ГРИБАМИ

У давніші часи Україна серед інших європейських держав славилася довгожителями. На початках позаминулого століття на наші терени приїздило кілька вчених із Німеччини, яких цікавило, що є причиною такого явища. Після сукупних аналізів вони прийшли до висновку: одним із вагомих аргументів є цілорічне вживання овочів, зосібна капусти й буряка. Найкалорійнішою стравою вони вважали наш знаменитий у всьому світі борщ.

Хоч це й не до теми, але наведу такий факт. Перебуваючи в Канаді, я зустрівся з тамтешнім поетом Яром Славутичем (до речі, він уже відомий і в Україні: вийшло кілька збірок, які навіть висувалися на Національну премію ім. Т. Г. Шевченка). Завершуючи приязну розмову, я поцікавився, як він у такому солідному віці зберіг молодечий запал і свіжість. Очевидно, зауважив майстрові, тутешні умови життя, де вистачає всього, крім пташиного молока посприяли. Він відповів: "А я, до речі, майже не користуюся всілякими фіндифлюшками. В моєму повсякденному меню наші національні страви — сало, картопля, галушки і, звичайно, борщ. Ви не повірите, але наш український борщ мені щодня готує дружина, і я тричі на день смакую ним..."

Але це між іншим. Основною повсякденною стравою поліщуків був і залишається борщ. Щоправда, він має й деякі відмінності од інших регіонів. Через надзвичайну бідність лісовики спроможні відгодувати лише одного кабанця, якого колють, як правило, напередодні Різдва.

Й тут варто наголосити, що довший час, майже до середини 60-х років, місцеве населення не вміло зберігати продукти свіжими. Сало і м'ясо різали на відповідні шматки, надмірно солили і складали в дерев'яні бодні чи ящики. Здір скручували в кавалки й підвішували до кроків на горищі. За холодної погоди продукт зберігав свої якості, а у весняно-літній період швидко жовтів і почасти псувався — з'являлися черв'яки; в таких випадках сало просушували на сонці. Нині в молодших родинах зберігають свіжину в скляних банках, а одинокі літні люди дотримуються давньої традиції.

Відтак один чи навіть два годованики на родину — невелика розкіш упродовж року; хоч-не-хоч, а економити треба. Тому під час довготривалих Пилипівського і Великого постів уживали замість м'яса білі сушені гриби та копчені в'юни, а засмажували юшку і борщ олією, яку добували з дикорослого реп'яха або льону.

Навзагал льон — традиційна поліська рослина. Вона, образно кажучи, одягала й годувала полісян. До речі, я до п'ятого класу ходив у лляних штанцях, пофарбованих у крушинових ягодах, а натільну білизну носив до випускного класу. Рушники, рядюжки, рябчуни й уся домашня ноша виготовлялась із лляного полотна. До середини 60-х років у кожній оселі з ранньої провесні гухкали берда ткацьких верстатів, а коли щедрилося на безхмарні дні, домоткане полотно вибілювали біля ставків на жаркому сонці, поливаючи водою і збиваючи його прачами.

На особливу увагу заслуговує олія з насіння льону. Нині її практично не виготовляють, бо це занадто трудомістка праця. Попервах слизьке насіння, скроплене водою, товчуть у ступі, час од часу просіваючи на решето, щоб відділити лузгу. Нерідко цей процес триває кілька днів. Потім товчений м'якуш перетирають долонями, доки він не випустить жир; лише після цього насипають у казанець і ставлять у добре натоплену піч, щоб випарився, а вже потім наповнюють ворок і вичавлюють його в олійниці.

З однієї порції виходить у середньому півлітра олії. Тому нею вельми дорожили: лише засмажували борщ і поливали зварені в ньому гриби з покришеним часником. Мати дозволяла мені раз у кілька днів намастити житню скибочку льонницею й притрусити сіллю. З'ївши її, вгамовував голод на півдня. Я і досі відчуваю приємний запах і смак, але, на жаль, придбати цей продукт уже неможливо.

Отже, борщ. Я зібрав понад двадцять рецептів його приготування. Більшість із них зафіксовано на Поліссі. Але не тільки борщем єдиним харчувалися лісовики. В народі кажуть, що картопля — другий хліб. Полісяни стверджують протилежне: картопля — всьому голова.

Справді-бо, без цього овоча й не уявити повсякденного харчування: варена, смажена, тушкована, печена. З неї виготовляли юшку, вареники, бабки, пюре (по-тутешньому — кума), товченики, пекли у вогнищах

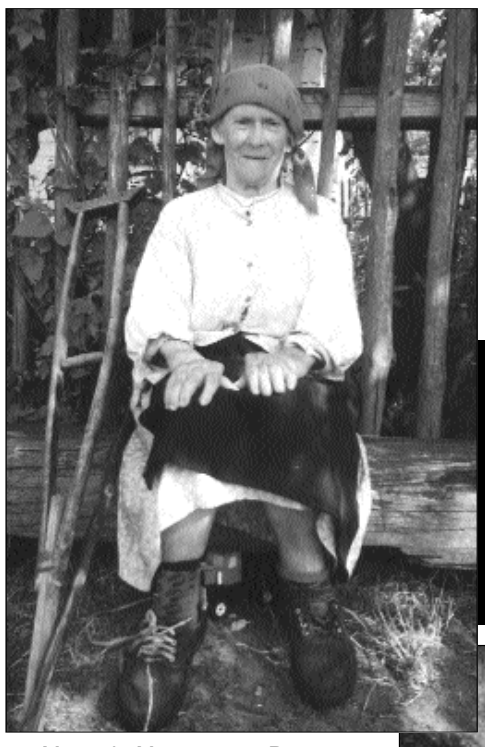

Меланія Мамчур з с. Рудка Володимирецького р-ну на Рівненщині

пастухи і косарі — всього й не перелічити. Не випадково, до поліщуків прилипла якоюсь мірою зневажлива накличка — бульбашники.

Піщано-суглинкові ґрунти найбільш придатні для вирощування картоплі. Серед зернових поліщуки культивують овес, ячмінь, просо, гречку й жито (про нього буде окрема розповідь). Особливо популярною є гречка. З неї виготовляють різноманітні каші, супи, гречаники, крупи є обов'язковим компонентом при виготовленні кров'яних ковбас. Але найбільше полюбляли поліщуки знамениті колись млинці. Їх вживали зі сметаною чи топленим салом або ж змащували маслом. Нині ці смаковиті вироби вже призабулися.

І все-таки, не зважаючи на чималу скруту в харчуванні, серед поліщуків і досьогодні часто можна зустріти довгожителів. Насамперед, це стосується жіноцтва (чоловіки з відомих нам причин живуть на 10—12 років менше). Середній вік жінок — од сімдесяти до вісімдесяти літ.

У селі Рудиці я зустрічався з кількома довгожительками. Меланія Іванівна Мамчур, котрій перетягло за вісімдесят, сиділа на лавчині біля своєї хати зіпершись руками на стегна.

— Як живу, питаєте? — підозріло зиркнула на чужинців. — Було б краще та нєкуди. Шо то за жиць, колі ноги не слухаюцця, а руки ось якиє, — і вона протягла обіруччя, пальці на яких нагадували скручений дріт. — А робити треба, щоб заросити рота...

Поруч із Меланією живе син. Мати пожартувала: до сорока років ходив у сиволяях, а недавно надумався — женився й має малу дитинку. Після розвалу колгоспу ніде влаштуватися на заробіток, а тому ходить у безробітних. Харчами таки забезпечуються, але потрібна якась і копійка. Ото й перебиваються гуртом материною вісімдесятигривневою пенсією.

— Ваших одноліток багато в селі? — поцікавився наостанок.

— Та є трохи. Гонде, за лєском, Настя Стрижеусиха живе. Йой без двох сто лєт буде...

Відшукати помешкання Анастасії Тимофіївни було не так і легко. Її обійстя заховалося за густим узліссям. Після того, як нацисти спопелили чимало осель, довелося будуватись, як тут кажуть — "на одшибі". Фашисти зганяли лють на мирному населенні за те, що так звані місцеві партизани вбили одного чи кількох завойовників. Їм нічого, бо безпечно переховувалися в лісах, а страждали зовсім безвинні сільчани.

Навзагал жити уосібно — давнішня мрія поліщуків. Природа для них — це все, без неї, себто лісів, річок і боліт, вони не уявляють свого життя. Переселенці, котрі зазнали чорнобильської чуми і вимушені були переїздити в південні райони, й досі не можуть звикнутися з новим ландшафтом, і чимало поліщуків вертаються назад.

Але родині Стрижеусів відсельництво завдало чимало страждань. Одначе про них трохи згодом. ...На подвір'ї було гамірно. У гості приїхали внуки та правнуки. Коли я розповів про мету перевідин, син застеріг: мати глухувата й майже не бачить, але зголосився "витрансспортувати" неньку з оселі.

...йдуть "каламутити воду", себто ловити рибу

Розповідь літньої жінки є характерною для поліського регіону. Вона щиросердно зізналася, що з приходом совєтів життя їхнє значно погіршилося, хоч і за поляків було не з медом. З організацією колгоспів у селян поодбирали увесь нажиток; хто ж перечив — повиселяли в Сибір або ж закатували в застінках НКВС. Фашистська окупація, на яку сподівались ображені сільчани, також виявилася фікцією.

Щонайбільше, як уже мовилося, провокували нацистів так звані партизани. Переважно це були партапаратчики, котрі боячись розправи, пішли в "лісове підпілля". Ночами вони шастали по навколишніх селах і займалися мародерством: одбирали харчі, одяг і навіть гвалтували дівчат і жінок,— хто намагався протидіяти, з тих жорстоко знущалися, обзиваючи "шмондями".

Навзагал вважається, що грабіжництвом займалися лише так звані партизани-самозванці. У централізованих загонах такі вчинки суворо каралися. І це, певною мірою правда. Одначе й серед них траплялися непоодинокі випадки мародерства. Як оповів син Анастасії, він був свідком, коли в їхнє село занадилися партизани-ковпаківці. Один раз награбували їства та напоїв, другий, а втретє зайшли до багатодітної родини й геть очистили оселю, забрали навіть ложки і миски. Згорьована жінка вийшла на вулицю й стала слізно голосити. На щастя, хтось їй порадив звернутися до вищого начальства. Вона одважилася піти в ліс і поскаржитися вищим чинам. Невдовзі мародери принесли якусь дещицю пограбунків. Одначе більшість селян боялися так чинити.

Але найстрашніші часи випали для мешканців лісових регіонів у повоєнний час. Тут аж до 45—46-х років продовжували вести боротьбу проти совєтів бандерівці. Ми вже достеменно знаємо, що УПА рівнозначно боролась як проти фашистів, так і проти більшовиків, котрі вели завойовницьку політику.

— Ми жили в постійному страху, — згадує Анастасія Тимофіївна. — Як наступали сутєнки, кожен краянин трусився од ляку. Серед ночі постукають в окно, і хоч-не-хоч, а мусиш одчиняти, бо або двері вилають, або хату спалять. Найстрашнєше було те, що не знаєш, хто прийшов. Одніє звертаюца по-руські; одкажеш по-руські — "ах, таку твою мать, ти московка", а колі своєю мовою — "ах, наволоч, ти з бандеровцами зв'язана", і навпакі. Шо хотєлі, те чинілі: і грабували, і білі, і хлопцов у лєс одводили, зводки воні не верталіса. Ой, не доведі Господі, шоб таке ще повторилоса..."

Про такі чи подібні історії нам розповідали і в інших селах. Й тут варто сказати про справжніх "лісовиків". Це були енкаведисти з каральних загонів. Ось що мені розповів відомий дослідник повстанського руху на західноукраїнських землях Григорій Дем'ян. Після сталінградської битви, коли вже стало зрозуміло, що хребет фашистській армаді зламано, совєти відчули: їм доведеться вести довготривалу боротьбу з бандерівцями.

З цією метою було створено два спеціальні табори біля Ленінграда й Новосибірська, у яких готували "вояків УПА". Краянин пана Дем'яна повідав таку історію. Тоді його військова частина дислокувалася біля Новосибірська. Молодий новобранець ніяк не міг зрозуміти, чому в сусідній дивізії щовечора крокують у бандерівських одностроях молодики і наспівують повстанських пісень.

Отримавши "увольнительну", він випадково познайомився з солдатом, котрий служив поруч. На запитання, чому в них співають вечорами націоналістичні пісні, за які в Україні саджають за ґрати, той відповів: "Так треба. Скоро ми поїдемо в ліси..." Як неважко здогадатися, в такий спосіб репресивна система готувала "бандерівців" — вишколених енкаведистів-провокаторів. Блискучий тому приклад — "розвідник" Кузнєцов, який завдав чимало лиха нашому підпіллю і місцевим жителям, ім'я якого ще й досі увічнене в містечку атомників на Рівненщині.

Про те, як діяли "бандерівці" на Поліссі, наведу лише один приклад. У Дубнівському районі, що на Рівненщині, на початку шістдесятих років трапився страшний випадок. Тоді було модно направляти в західні райони з центральних областей молодих учительок. Така ж доля випала випускниці київського педучилища. Вона працювала навчителькою в початкових класах, вийшла заміж за місцевого юнака й народила дитинку.

Удосвіта в її квартиру ввійшло кілька молодиків у бандерівських одностроях. Серед них був і місцевий чоловік. Йому при арешті поставили умову: якщо не зголоситься просто ходити з ними серед одноусів. За причетність одного із синів до УПА їхнє майно вже було описане для конфіскації, а сім'ю готували до виселення. Врятувало те, що батько родини був червоноармійцем і загинув під Берліном.

— А ще у нас був такий випадок, — пригадала Анастасія Тимофіївна. — Беремена жонка взяла жменьку льону з колгоспного поля, то єє засудили на рок, де вона й народила дитинку. Такий строк давали за чавун бульби чи жмак зобраних на скошеному полі колосків...

— Важкі часи пережили Ви. То що, на Вашу думку, допомогло вам досягти такого поважного віку? — запитав наостанок у пані Насті.

— Ой не згадуйте, чолов'єче. Що пережила, то пережила: і поляків, і нємцов, і совєтов. Найтяжче було за совєтов. А як дожила до своєх лєт, питаєте? А Бог його святий знає. Може тому, шо живу на свєжому пов'єтрі і харчуюся тим, шо на городі росте. Тольки ось біда: на старость оглухла й ослєпла. Мабуть то од того чортового Чорнобеля, який натворив усе це...

В. СКУРАТІВСЬКИЙ,
"Полісся"

ВІДРОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ НЕЗАЛЕЖНОЇ ВІД МОСКВИ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА ПІДСТУПНІ МЕТОДИ БОРОТЬБИ З НЕЮ СЛУЖИТЕЛІВ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ

Закінчення.
Початок на с. 5

Російська церква не хоче, щоб на київську землю ступив Папа — Велика людина сучасності

розгрому більшовицьких армій під Варшавою 15 вересня 1920 р. територія Західної України була під владою Польщі, Румунії, Чехо-Словаччини. Природно, що волиняни, буковинці та закарпатці не могли брати участі в соборі, що відбувався в Києві, який був під владою більшовиків. А галичани практично всі ще перебували в Греко-Католицькій Церкві.

Дії ж Української Автокефальної Православної Церкви з відродження духовності й національної свідомості українців все більше непокоїли вождів Компартії. Лазар Каганович, який з 1925 року очолював ЦК партії більшовиків України, оцінював УАПЦ як буржуазно-націоналістичну організацію. Керована компартією, ВЧК-ОГПУ з 1926 до 1937 рр. знищила практично все священство УАПЦ, усі її церкви були більшовиками закриті.

Відкриємо том 1 "Мартирологу Українських Церков" і на стор. 106 прочитаємо, звідки прибували делегати на Собор: були навіть з Кубані, а от із Західної України не було. І делегатів було не 180. На ст. 115 читаємо, що "при вирішенні питань про соборну висвяту "за" висловились 310 делегатів, "проти" —7, "утрималось" — 7". Отаке було насправді.

Томос (указ) Вселенського Патріарха Григорія VII визнав її як Автокефальну Православну Церкву Польщі і вона стала канонічно незалежною від Російської Церкви, відновивши свій давній, порушений Москвою, статус митрополії Вселенської Патріархії.

Вселенський Патріархат у своїй постанові сказав: "...ми розглянули акт, який підтверджує також історія, що перше відлучення Київської митрополії і залежних від неї митрополій Литви й Польщі від нашої столиці та прилучення їх до святої Московської Церкви було щонайменше не за канонічними приписами". Тому і в 1992 р. Вселенський Патріархат у листі до Московського Патріарха писав, що Вселенська Патріархія визнає Російську Православну Церкву Московської Патріархії в межах 1593 р. А тоді, як відомо, Київська митрополія ніяким чином не входила під юрисдикцію Російської Церкви.

Автокефальна Православна Церква в Польщі з 1925 р., після вбивства митрополита Юрія московським архімандритом Смарагдом, очолюється митрополитом Діонісієм, який керував цією Церквою і під час німецько-російської окупації Польщі 1939 р. У цій Церкві було 10 єпископів: на Холмсько-Підляського висвячений єпископом Іларіон (Огієнко), а на Краківського і Лемківського — Палладій (Ведибіда-Руденко).

Після окупації Німеччиною України в 1941 р. та проголошення 30 червня 1941 р. у Львові Організацією Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери Акту про відновлення Української Держави здійснюються спроби другого відродження Української Автокефальної Православної Церкви. Відкриваємо II том "Енциклопедії Українознавства" (перевидання Інституту Української археології Національної Академії Наук України 1995 р.) на стор. 618: "1942 р. поновлено Українську Автокефальну Православну Церкву. Вона значно відрізнялась од Церкви 1921 р., бо мала вже канонічно-правне духівництво: єпископів висвятив митрополит Діонісій з архієпископом Пинським Олександром, Єпископ Луцький Полікарп став митрополитом. Рукоположено нових єпископів: Никанора, Ігоря, Михаїла, Володимира, Платона, Григорія, Генадія, Вячеслава, Мстислава, Сильвестра. Вони рукоположили багатьох священиків. Почалося освячування церков".

Третє відродження УАПЦ в Україні розпочалося в Києві в лютому 1989 року. 15 лютого 1989 р. був створений Ініціативний комітет відновлення діяльності УАПЦ в україні. 19 серпня 1989 р. перша парафія РПЦ повернулася під канонічну владу митрополита Мстислава. Це була Петропавлівська парафія Львова, де Службу Божу правив обраний пізніше Патріархом УАПЦ Димитрій.

На кінець 1989 р. громади УАПЦ були зорганізовані майже в усіх обласних центрах України. 8 вересня 1989 р. митрополит УПЦ Першоієрарх УАПЦ в діаспорі блаженніший Мстислав вислав "Звернення до всечесного духовенства і побожних вірних на батьківщині і по всьому світу розсіяних". До весни 1990 р. в УАПЦ вже перебувала більшість православних громад Галичини.

Остаточне організаційне оформлення УАПЦ відбулося на Всеукраїнському Православному Соборі 5-6 червня 1990 р. у Києві. На Собор з'їхалося 703 делегати з усієї України, з них було 7 єпископів.

Що ж читаємо у листівці Григорія Іванченка? "Ця Церква не визнана ні однією з 15-ти Православних Церков світу, ні одна Церква не має з ними літургійного спілкування". Читайте самі, шановні земляки, в будь-якій із загальноукраїнських газет за вересень 2002 року про те, що в Києві у вересні 2000 р. відбувся Помісний Собор УАПЦ, на якому духовним керівником УАПЦ України за погодженням із Вселенським Патріархом дав згоду бути митрополитом Костянтин, предстоятель цих єпархій, — патріархом Української Православної Церкви в усіх країнах, де живуть українці. Усі єпархії УАПЦ у всіх місцях розселення українців у світі, куди вони виїхали від московсько-більшовицького терору, в Західній Європі, Канаді, США не тільки визнані, а й прийняті Вселенським Патріархом під свій омофор.

То хто ж тоді з нас сіє ворожнечу і розкол серед українських християн?

Як же може дочірна Російська (Московська) Церква стати матір'ю Української Православної Церкви, для Київської Митрополії чи Київського Патріархату, коли вона, РПЦ МП, історично походить від Київської Митрополії і молодша за неї на 200 років?

І останнє: у IV каноні IV Вселенського Халкідонського (451 рік) та 36 каноні VI Вселенського Константинопольського Собору (680-681 р.) сказано: "Устрій Церковних справ повинен відповідати устроям політичним і суспільним". Точнісінько так трактує цю справу апофтегма Фотія; "Належить прийняти, що права, які відносяться до Церковних справ.... повинні достосовуватися до політичних і адміністративних змін". І коли Україна вже понад 11 років існує як визнана усім світом незалежна держава, то не може бути так, щоб у незалежного народу Церква залишалася залежною від колишньої імперії.

Чим же ми, українці, гірші від православних християн Грузії, Кіпру, Болгарії, Сербії, Румунії, Греції, Польщі, Чехії, Македонії, Албанії та інших країн, тієї ж Росії, де є свої незалежні (автокефальні) Помісні Православні Церкви? Тільки нам, одному з найбільших в Європі народів, що вийшов із колоніальної залежності Росії, ієрархи Російської Церкви всіма силами перешкоджають будувати свою Помісну Православну Церкву.

З Божою допомогою, незважаючи на ворожі підступи, ми, українці, підемо своєю дорогою і будемо будувати свою державу, відбудовувати свої поруйновані храми й душі, відкидаючи як нісенітницю та облудну брехню звинувачення нашої Автокефальної Православної Церкви у неканонічності та неблагодатності.

● **Віктор КІБКАЛО**

ВІДРОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

НЕЗАЛЕЖНОЇ ВІД МОСКВИ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА ПІДСТУПНІ МЕТОДИ БОРОТЬБИ З НЕЮ СЛУЖИТЕЛІВ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ

На свято Воздвиження Чесного Хреста в центрі Красного Кута на виділеній селищною Радою ділянці землі біля дитячого парку архієпископом Української Автокефальної Православної Церкви — Ігорем, у присутності багатьох жителів Красного Кута було проведено встановлення та освячення Хреста. Відбулося освячення земельної ділянки, на якій буде споруджено капличку, а відтак храм святих апостолів Петра і Павла. Здавалося, що ця подія повинна була б вселити радість у душі християн. Однак настоятель Свято Архангело-Михайлівського храму Московського патріархату в Краснокутську, який підписується "отець Григорій" (Григорій Іванченко), почав розповсюджувати серед населення листівки, в яких називає появу незалежної від Москви християнської громади у Краснокутську "бідою". Це той самий "отець Григорій", який побив у присутності свідків жінку-християнку, що навіть було показано у програмі Харківського телебачення.

Прочитавши цей "твір" настоятеля християнського храму, ми з жалем відзначаємо, що він забув заповідь Божу: "Не свідчи неправдиво на ближнього свого", бо листівка ця неправдива від початку до кінця. Щоб зрозуміти, де правда, звернімося до історичних джерел.

Коріння християнства на нашій землі дуже давнє. За існуючими переказами перший хрест на землях Київської Русі, а нині України, встановив ще у І столітті після Різдва Христового апостол Андрій Первозванний. Відомо, що ще за часів князя Ігоря до 945 року в Києві вже була християнська церква св. Іллі. У 955 р. християнство прийняла княгиня Ольга, а в 988 р. її онук — князь Володимир, який в 987 р. став християнином і охрестив з допомогою грецьких священиків усю Київську Русь.

У 1037 р. за князя Ярослава, прозваного Мудрим, у Києві вже було понад 400 церков, і з благословення Константинопольського Вселенського Патріарха була створена Митрополія Київська і всієї Русі. Ця наша Митрополія канонічно підлягала Вселенському Патріархові, а в 1051 р. на митрополичий престол вперше був обраний за згодою князя Ярослава киянин Іларіон. І ніякої згадки в ті часи не могло бути про Москву, бо лише через 110 років після утворення Київської Митрополії князь суздальський Юрій Довгорукий збудував серед угро-фінських племен мисливський будинок, куди їздив зі своїми боярами на полювання, місто ж Москва заснувалося пізніше. І лише через 200 років після хрещення Руси-України в Москві була створена Московська єпархія Київської Митрополії.

Хоча Київ у ті часи вже значно занепав, суздальський князь Юрій Довгорукий укладає з половцями союз, одружується з донькою половецького хана Айєпи, а їхній син Володимир--Суздальський князь Андрій Боголюбський, попередник московських князів, як пише проф. О. Субтельний, у 1169 р. напав на Київ і по-дикунському пограбував його. Літопис свідчить: "І грабували вони два дні увесь город... гору, і монастирі, і Софію, і Десятинну Богородицю, і не було помилування анікому анізвідки. Церкви горіли, християн убивали... жінок вели в полон, силоміць розлучаючи з мужами їхніми. Діти ридали, дивлячись на матерів. І взяли вони майна безліч. І церкви оголили од ікон, і книг, і риз, і дзвони познімали всі. І всі святині було забрано. Запалений був навіть монастир Печерської святої Богородиці". Це той самий князь-грабіжник Андрій, який підступно вивіз із Вишгородського монастиря ікону Матері Божої, написану апостолом Лукою, у свою столицю Володимир. Тому ікона нині іменується Володимирською.

Використавши занепад Києва, у 1448 р., тобто більш як через 400 років після утворення Київської Митрополії, московські князі, бояри та священнослужителі самовільно, без згоди і всупереч волі Вселенського Константинопольського Патріарха, вигнали митрополита Ісидора, який приїхав у Москву від Вселенського Патріарха, оголосили свого єпископа митрополитом і відділилися від Вселенського Патріарха. Тобто, якщо говорити словами листівки, першими "розкольниками" на Руси стали московити. Але і після того Митрополія Київська і всієї Руси-України була автокефальною, дістаючи від Вселенського Константинопольського Патріарха лише благословення на інтронізацію митрополита.

Україна незалежною державою увійшла в союз із Московським царатом у 1654 р., сподіваючись відстояти свою свободу в боротьбі з королями Польщі та Угорщини, султанами Османської імперії та ханами Криму. Та сталося щось інше. Знехтувавши свої обіцянки та порушивши умови Переяславської угоди, Москва накинула Україні зашморг найжорстокішого національного та соціального гніту. Десятками мільйонів жертв заплатив український народ за необачність своїх провідників у 1654 році. Але й нині, коли Україна стала суверенною Державою, сучасні московські імперіалісти не втрачають надії знову повернути собі владу над українським народом, щоб знову заволодіти його землею та багатствами.

Велику надію в справі перетворення українців у зденаціоналізоване "русскоязичне" населення вони покладають на церковно-імперську структуру Російської Православної Церкви та її відділення в Україні — під назвою "Українська Православна Церква Московського патріархату". Паразитуючи на необізнаності переважної маси українців зі справжньою історією свого народу і своєї християнської Церкви (а українці й не мали змоги знати правду про свою історію, бо вся інформація проходила через густе сито комуністичної цензури), служителі Московського патріархату закликають нас ні в якому разі не розбудовувати своєї Помісної Церкви, а залишити її підлеглою Московському Патріархатові. Вони нічим не гребують при цьому, вживаючи для своїх пропаґандистських цілей примітивну брехню та обман.

Типовою для Східної України склалася ситуація, в Краснокутську на Харківщині. Тому ми й вважали за доцільне поділитись із читачами інформацією про ці події в Краснокутську (Красному Куті).

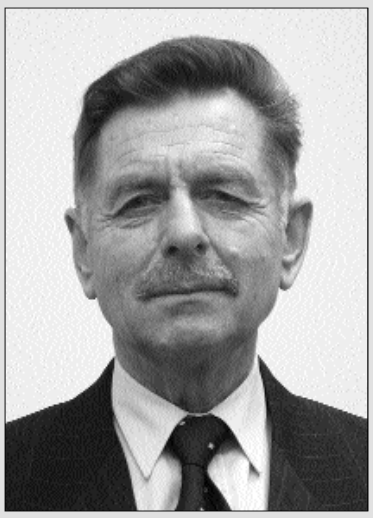

Віктор Кібкало

Молимося за єдину помісну церкву...

І тільки в 1685-1686 роках, через більш як 30 років після Переяславської Ради, де було прийняте рішення про союз із Московським царством, грубо порушивши умови укладеної угоди та провадячи політику розколу нашої держави, московські правителі, що підступом підкорили Україну за величезні хабарі, відвезені до Константинополя, домоглися дозволу Вселенського Патріарха підпорядкувати собі Київську Митрополію. Та вже у 1686 р. Вселенська Патріархія на своєму соборі визнала підпорядкування Київської Митрополії симонією (тобто діями хабарників) і провела детронізацію Патріарха Діонісія, тобто визнала його дії такими, що суперечать канонам і моралі Православної Церкви і позбавила його права бути Вселенським Патріархом.

Московські царі й верховні ієрархи Російської (Московської) Церкви забороняли вживання української мови в Церкві, друкування українських книжок, бо на думку московських можновладців української мови "ніколи не було, нема і бути не може".

У той час, на відміну від вчення Московської Церкви, християнство стверджує Божественну сутність мови і здатність людей говорити Божим Даром.

Ще святий апостол Павло у першому посланні до коринфян навчав, що богослужбовою мовою, як це випливає з діянь і вчення Апостолів, має бути мова того народу, серед якого проповідується Євангеліє та здійснюються релігійні обряди: "У церкві говоріть тільки зрозумілою мовою". "Як говорить хто чужою мовою, той будує тільки самого себе" (1 Кор. 14:4). "А тепер, як прийду до вас, браття, і до вас говорити буду чужою мовою, то який вам пожиток зроблю" (1 Кор. 14:6). "Бо коли я молюся чужою мовою, то молиться дух мій, а розум мій без плоду" (1 Кор. 14:14).

Повага до рідної материнської мови людей була одним з важливих чинників, який допоміг апостолам швидко поширити й утвердити серед багатьох племен і народів вчення Христове. Здатність розуміти мови інших народів і говорити цими мовами Апостоли отримали від Духа Святого. "Усі ж вони сповнились Духом Святим і почали говорити іншими мовами, як їм Дух промовляти давав" (Дії — 2.4). І тільки ті діячі, хто раніше намагався і нині намагається залишити українську націю у фізичному і духовому рабстві, винищити українство шляхом зросійщення, не боячись гріха, порушуючи Заповіді Господні, відмовляли і відмовляють нашому народові у праві відправляти Службу Божу українською мовою.

Історія повторюється.

Ще у Візантії в IX столітті, коли вчителі і святителі Кирило і Мефодій почали проповідувати серед болгар Христову віру зрозумілою для них мовою болгарською, а не мовою сусіднього народу — грецькою, це викликало лютий опір і напади на них з боку ворогів слов'янства. Тож коли сьогодні противники Української Церкви й української мови у тій Церкві стверджують, що в Церкві повинна вживатись як богослужбова старослов'янська в московській модифікації мова, як мова предків, то вони грішать проти Істини.

Попри величезні потуги уряду Російської імперії та Синоду Російської Православної Церкви на повне зросійщення Української Церкви і всієї України, у нашого народу, і в найсвідоміших священослужителів-українців не вмирало бажання відновити свої поруйновані та пригноблені Державу і Церкву.

21 квітня 1911 р. через київську газету "Рада" священик А. Євсєєвський звернувся до громадськості України із закликом "Нам, українцям, потрібна Українська Православна Церква". 1 травня 1912 р. харківська газета "Сніп" висунула вимогу автокефалії Української Церкви. Тому відразу після розвалу Російської царської імперії у 1917 р. на теренах України розпочався широкий рух за відбудову своєї зруйнованої держави і відновлення Української Православної Помісної Церкви, незалежної від Москви, тобто самоврядної чи автокефальної. У листопаді 1917 р. було обрано першу Всеукраїнську Православну Церковну Раду — тимчасовий орган для підготовки скликання собору, яку очолив архієпископ Олексій. Нарешті, незважаючи на всю протидію Московського Патріархату РПЦ, у жовтні 1921 р. в Софійському соборі в Києві відкрився Всеукраїнський Православний Церковний Собор.

Попри шалений опір ієрархів Російської Православної Церкви та комуністичної партії, яка відновлювала розвалену імперію на своїх "модернізованих" засадах і стала жорстоким противником національно-визвольних рухів пригноблених Росією народів, 14 жовтня 1921 р. на Всеукраїнському Церковному Соборі в Києві було проголошено відновлення Української Православної Помісної Церкви, незалежної від Російської Церкви.

Авторитет Української Автокефальної Православної Церкви стрімко зростав і вже до 1927 р. в її складі діяло 10.657 священнослужителів. Та частина Російської Православної Церкви в Україні, що на чолі з екзархом Михаїлом не ввійшла до УА ПЦ, у серпні 1922 р. зібрала свій Собор. Як писав митрополит Іоан: "Ніяких обвинувачень стосовно нашої Церкви (УАПЦ) в єресі або розколі Собор цей не визнав. У травні 1925 р. Собор другої течії російської ієрархії в Україні, що зветься обновленською чи синодальною Церквою, також не визнав обвинувачень нашої Церкви в єресі або розколі".

Що ж ми читаємо в листівці, яку написав ієрей Григорій про Собор 1921 року? "За вихід зі складу Російської Православної Церкви, частиною якої понад 300 років була наша Українська Православна Церква, проголосувало 60 делегатів, а за те, щоб залишитися в лоні Матері — Російської Православної Церкви, віддали свої голоси 120 делегатів. Але ці 60 членів Собору і певна кількість людей, які стояли за ними, в основному із західних областей України, не підпорядкувалися рішенню Собору, тобто не підпорядкувалися волі Святого Духа, тому вчинили смертний гріх розколу, який, за вченням Святих Отців, не змивається навіть кров'ю. І тоді ж ними була проголошена т. зв. Українська Автокефальна Православна Церква".

Та відкриємо будь-який шкільний підручник з Історії України і дізнаємося, що ще 25 червня 1919 р. згідно з рішенням Версальської конференції Польща отримала право окупувати всю Галичину, яка до того часу фактично була окупована розгорнутими проти українців польськими загонами, сформованими з польських поселенців у Галичині, військами Польщі та армії Генерала Йозефа Галлера, що була озброєна Францією і діяла переважно під командуванням французьких офіцерів. Після

Закінчення на с. 6

НЕЗАБУТНІ

КВІТИ ДЛЯ ПОЕТА

Пролісок — це слово наповнене для мене ніжним і глибоким змістом. Бо це — синьо-синя ніжна квітка, наче очі землі напровесні, які дивляться тобі в душу; бо це — назва шкільної літературної студії, в яку прийшли діти на початку своєї весни.

А започаткував нашу студію "Пролісок" відомий український поет Станіслав Тельнюк — людина, наділена від природи рідкісним даром — саможертовністю, безмежною любов'ю та відданістю дітям; не просто серйозним, а, можливо, навіть обожнюючим ставленням до кожної дитини, до того зернятка її душі, яке здатне пробудитися під пильним і лагідним поглядом митця і людини — Станіслава Володимировича Тельнюка.

Недовго існувала наша студія, бо поет рано пішов од нас. Але пам'ять — із нею нічого не вдієш — постійно повертається до його світлого й незабутнього образу.

Ходять коридорами школи діти, ходять учителі, які так само віддано любили поета. Це було так природно — майже на кожному засіданні студії з'являлося нове обдарування — і ми в захопленні слухали вірш, або фантастичне оповідання, або переклад...

А скільки цікавих, талановитих людей — поетів і письменників — запрошував до дітей Станіслав Володимирович! І саме таких, які могли передати допитливій молоді щось неповторне, суто своє...

Є у Станіслава Тельнюка вірш, який починається такими рядками:

"А от я візьму і не вмру!
Я не буду чекати смерті..."

Це було написано в 1965 році, коли поетові було 30. Життя його обірвалося на 56 році... Але ні, не обірвалося, бо поет Станіслав Тельнюк продовжує жити в нас, бо з нами його прекрасна поезія, з нами сповнені великої любові до свого народу, до його історії романи, есе, спогади, прекрасні переклади з поезій інших народів — все те, що поет залишив людям у спадок. Бо все, що робив Станіслав Тельнюк, йшло від його любові до Життя, — це любов наповнювала його душу такою енергією, таким запалом, які притаманні справжнім поетам.

Не без нього й Народний Рух на Україні народився, — Станіслав Тельнюк був серед тих, хто його розпочинав. Хоча й не любив політики...

Десь під ту пору в автора цих спогадів виникли тоді напівжартівливі рядки: "Не треба Поету ставать депутатом, — Підтвердять цю думку і мама і тато. Багато людей на це діло знайдеться, Лиш вірші писати не кожний береться. А толку від того, як навіть беруться, — Чи всі, хто бажав, Поетами звуться?.. Зробити б годиться корисний урок: Не кожний Поет сам для себе пророк. Сиди ж, бо, Поете, на власному троні, Бо буть депутатом тобі в забороні."

У людини такої високої душі, щирої вдачі було багато друзів. За все йому боліло серце. Багатьом він допомагав. А якою зболілою думою переймався, з яким невимовним сумом і водночас із якою гордістю згадував тих людей, тих титанів української землі, які були позбавлені волі, гинули в тюрмах у розквіті творчих сил своїх!

Скільки разів доводилося чути від поета ім'я Василя Стуса! У серпні 1990 року поет дав мені почитати статтю Василя Овсієнка, товариша Василя Стуса — "Таємно похований під № 9".

Станіслава Тельнюка вразила оповідь свідка страшних днів Василя Стуса. У статті неодноразово згадувалося про те, що вірші поета Стуса вчив напам'ять філолог із Ленінграда Михайло Хейфіц — людина, яка разом із Василем Стусом перебувала за гратами, його товариш. Вчив напам'ять вірші, щоб не дати їм загинути, щоб винести їх на волю, — не знаючи, між іншим, української мови!

Якось пан Станіслав порадив авторові цих рядків написати вірша про пам'ять і "Пам'ять", горезвісно відому тоді всім, — надавши йому філософського звучання. Вірш був написаний невдовзі, але поета вже не було з нами. Це була пам'ять про Василя Стуса, і присвята Михайлу Хейфіцу, але, разом із тим, данина прекрасній душі самого Станіслава Тельнюка.

У листопаді 1993 року цей вірш було надруковано в журналі "Київ". Ось декілька рядків з нього: "Згадають згодом гнівно, одностайно Про "Пам'ять" завзятих діячів, Я ж славлю пам'ять Хейфіца Михайла, Що вірша Стуса в таборі учив."

Ті часи, коли переслідувалися найкращі люди України, поет часто згадував. Станіслав Тельнюк згадував, як відбувався суд над поетом Стусом. Йому довелося бути свідком з обвинувачення і при цьому не дати в руки суддів жодної компрометуючої речі щодо Василя Стуса! Можна собі уявити, в яких шорах перебував тоді сам Тельнюк. Далася взнаки брежнєвщина, далася...

Незабаром Станіслав Тельнюк добровільно подався на Далекий Схід, на БАМ.

На БАМ подавсь, як у заслання,
Бо мусив бути "у бігах",
Пси-лицарі оті "гуманні"
Щоб не ходили по п'ятах...
Казав: "В снігах далекосхідних
Не відав, що поблизу Стус,
А то б примчав
до хлопців рідних,
Боявсь — навіки розлучусь".

Розповідаючи дітям про перепоховання Василя Стуса та його товаришів 19 листопада 1989 року, наголошував на важливості акції, що сталася за їхнього життя. Тисячі й тисячі людей поєднав той єдиний порив, то було пробудження нації, її свідомості. Неможливо було цим не перейнятися.

Цікаво, що саме тоді, в натовпі, на цвинтарі, я побачила Станіслава Тельнюка. Була вітряна рання зима, багато випало снігу. Але не помічали люди холоду.

І не думалось, і не гадалося, що скоро ми всі будемо прощатися з поетом Станіславом Тельнюком, що друг, якого ми всі так любили й шанували, сам незабаром піде від нас...

...Чи Вам по той бік
сняться роси
На килимах зелених трав?
Чи скована земля морозом
І смуток душу обійняв?!.

А на другий день після перепоховання Поета Василя Стуса, в понеділок 20 листопада 1989 року, відбулося засідання нашої літературної студії "Пролісок", де автор цих спогадів читала щойно написаного вірша "Пам'яті Василя Стуса", який теж був надрукований у добірці в згадуваному журналі "Київ" десять років тому...

Знову я про перепоховання поета Василя Стуса. ...Вже наче починало трохи сутеніти, а мали поховати до заходу сонця. І ось над натовпом стоїть гул змерзлої землі, навіть Природа не була байдужа до того, що відбувалося. І вірш починається так:

Луна іде, — гуде Земля,
Відгукується болем —
Приймає сина іздаля...
О, доленько, о доле!
До свого серця пригорни,
Засмучена Вкраїно,
Прийми з лихої чужини
Не пасинка, а Сина.
А що ж такого син вчинив,
Що мусив погибати?..
Тебе, о Земле, захистив,
Тебе, о рідна мати!
Блакитно-жовто майорить, —
То небом віє, полем.
Чому ж так душу щось гнітить,
Стискає серце болем?
Чому ж це, осінь золота,
Думкам нема спочину?
Мовчить Природа, огорта
Поета домовину.

...У школі № 186, де існувала шкільна літературна студія "Пролісок", незабаром мала відкритися кімната-музей Станіслава Тельнюка. Житиме поетичне слово його, діти й дорослі читатимуть і пам'ятатимуть із вдячністю і любов'ю прекрасну Людину й поета — Станіслава Тельнюка.

Творчість — це стан душі, який піднімає людину над собою (над буденністю). Ми доторкнулися до цього безцінного джерела завдяки Поету. Хай же життя цієї людини, її творчість дадуть сили й наснаги — і нам, і нашим нащадкам.

● **Іда ОСТРОВСЬКА**

НІНА ТОЦЬКА — ВИДАТНИЙ ФІЛОЛОГ І ПЕДАГОГ

В українській мовознавчій науці ім'я Ніни Тоцької осяяне ореолом справжності. Одна з найвидатніших фонетистів України, вона не лише всебічно вивчає звуки рідної мови, а й вимовляє їх так, що можна (і треба!) записувати кожен із них і використовувати як зразок поєднання теоретичних знань та практичного втілення їх.

Ніна Тоцька народилася 25 червня 1923 року в селі Озерна Білоцерківського району на Київщині в учительській родині. Після закінчення школи вступила до Київського університету ім. Тараса Шевченка, аби продовжити справу батька — стати викладачкою української мови та літератури. Студенти-філологи зазвичай уже з першого курсу визначаються, ким вони стануть: літературознавцями (таких переважна більшість) чи мовознавцями. Пані Ніна без жодних вагань обрала лінгвістичну ниву і могла стати дослідницею будь-якої царини цієї ниви — лексики, морфології, синтаксису. Мовознавчий хист молодої дослідниці живили й плекали її вчителі — видатні українські мовознавці Леонід Булаховський, Михайло Калинович, Павло Плющ.

Коло зацікавлень у Ніни Тоцької досить широке. Свідченням цього є її перша наукова праця — дипломна робота "Синтаксичні особливості "Літопису Самовидця" (1947 р.), кандидатська дисертація "Синтаксичні особливості творів Панаса Мирного" (1953 р.). Проте філологічних вершин пані Тоцька досягла в галузі фонетики. Дослідженню звуків рідної мови вона присвятила все своє наукове життя. Можна назвати деякі з її численних праць на цю тему: "Визначення меж голосних фонем на осцилограмах" (1958 р.), "Залежність тривалости голосних української мови від консонантного оточення" (1961 р.), "Голосні фонеми української літературної мови" (1973 р.) тощо. Експериментально-фонетичному дослідженню голосних присвячено й докторську дисертацію авторки, яку вона захистила 1975 року.

Від 1964 до 1984 року Ніна Іванівна завідувала Лабораторією експериментальної фонетики Київського університету ім. Тараса Шевченка, в якій проводилися теоретичні й практичні заняття, присвячені опануванню вимовних та акцентуальних норм української літературної мови, здійснювалося керівництво роботою фонетистів української та інших мов. Крім великої наукової роботи, Ніна Іванівна читала курси сучасної української мови на філологічному факультеті та на факультеті журналістики Київського університету ім. Тараса Шевченка, якому віддала сорок років свого життя. Її запрошували для викладання спецкурсів з фонетики до Львівського університету ім. Івана Франка, до Ніжинського та Черкаського педагогічних інститутів.

У 1987 році Ніну Тоцьку запрошено для роботи на кафедрі української мови Вінницького педагогічного інституту, де її захоплено зустріли викладачі й студенти. З 1992 до 1994 року вона завідувала кафедрою української мови відродженої Києво-Могилянської академії, де працювала до 2000 року.

Я мав честь бути разом із Ніною Іванівною в Українській національній комісії з питань правопису, створеній Кабінетом Міністрів 1994 року для вироблення правопису, спільного для всіх українців світу. Усі ортографічні пропозиції Ніни Іванівни були виважені, арґументовані й переконливі.

Своє 80-річчя Ніна Іванівна Тоцька зустріла в дальших наукових пошуках в оточенні рідних, друзів, колег, що, як і раніше, віддають їй належну шану, вважають за честь бути знайомими з нею і пишаються тим, що живуть на одній з нею землі.

Олександр ПОНОМАРІВ

●

НА КРИЛАХ ТВОРЧОСТІ

НОВИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ГУРТОЖИТОК

Нещодавно в Будинку письменників України відбулася презентація літературно-художнього альманаху "Хвиля-2002", який є підсумком творчої діяльності літературної студії, що функціонує під мудрим керівництвом відомого професора-українознавця, члена Національної спілки письменників України Івана Ющука.

"Побудував" цей гуртожиток для безпритульних, прозаїчних, поетичних, драматургічних і публіцистичних творів студентів Київський міжнародний університет (КиМУ). Філософські й ліричні, інтимні й фантастичні новели, оповідання, переклади, вірші, есе і навіть інтермедія — все це оселилося тепер на сторінках альманаху в блакитній обкладинці. Понад 30 авторів, близько 100 творів, і все — дебюти творчо обдарованих студентів.

Автори майже сотні "мешканців літературного гуртожитку" з'їхалися до Києва на навчання з різних куточків України. Їх об'єднали стіни КиМУ, любов до рідного слова та прагнення збагнути навколишній світ. Майбутні юрис-

●

ГРУЗИНСЬКА ЦАРИЦЯ ТАМАРА І ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ПОЛКОВНИК ТОМАРА

Родовий герб українських Томарів

КНЯЗЬ ІГОР І ЦАР ДАВИД

1154 року київський князь Ізяслав Мстиславич одружився з грузинською княжною, внучкою славнозвісного грузинського царя Давида Будівничого (1073–1125). Матір'ю її була половецька князівна, бабуся цариці Тамари. Давид Будівничий, прадід Тамари, теж мав за дружину половчанку — Гурандухт.

Коли 1174 року на грузинський престол зійшла юна Тамара, постало питання про гідного неї чоловіка. Вибір випав на Юрія — сина Андрія Боголюбського, онука Юрія Довгорукого і правнука Володимира Мономаха. Тоді саме Юрій зазнавав гонінь від свого дядька Всеволода й переховувався у половців. Дослідників дивує, як Юрій, що втратив київський престол, прихильників, військо й батьківщину, став чоловіком Тамари. І висновують: вирішальним було те, що Юрій — прямий нащадок Володимира Мономаха, що він виявив себе здібним воєначальником, а тодішні духовенство й знать Грузії воліли бачити Тамариним чоловіком досвідчену у військовій справі людину. Проте причини тут вочевидь глибші.

І Юрій Довгорукий, і Андрій Боголюбський мали дружин-половчанок. Для останнього сам Володимир Мономах висватав внучку половецького князя Тугоркана. Тому й не дивно, що опального Юрія прихистили половці — його кровні родичі. А тоді, певно, й доклали зусиль, аби він став чоловіком цариці Тамари, у якої прабабуся, бабуся — половчанки. Тож у Юрія Андрійовича і цариці Тамари могутнє половецьке коріння. Що й могло відіграти вирішальну роль у їхньому шлюбі, щоправда, нетривкому.

У боротьбі Давида проти мусульманської експансії йому відчутно допомогло 40-тисячне половецьке військо на чолі з князем, якого грузинські джерела називають *Атрак Шараґанідзе*. Що відповідає літописному *Отрок*, *син Шарукана*. Літопис мовить, що в Грузію до Атрака вмисне посилали гінця, якого на дорогу напутили: "Якщо не схоче він вертатися додому, заспівай йому половецьких пісень. Коли й це не зарадить, дай понюхати євшан-зілля". Атрак не схотів ні вертатися, ні слухати рідних пісень, та коли понюхав євшан-зілля, то відразу гірко заплакав і мовив: "Краще у своїй землі кістьми лягти, аніж у чужій славному бути". І повернувся в рідні степи. Вважається, що хто забув батьківщину й понюхає євшан-зілля, той відразу її згадає і відчує непереборне бажання повернутися до отчого краю.

Атрак — тесть царя Давида, бо Гурандухт — дочка Атрака. Атрак — батько відомого зі "Слова" половецького князя Кончака. Гурандухт і Кончак — сестра й брат, дочка й син Атрака, онука й онук Шарукана. А дочка Кончака — невістка оспіваного в "Слові" князя Ігоря, який і сам на три чверті половчанин.

Тож Гурандухт — тітка Кончаківни й прабабуся цариці Тамари. Грузинський цар і новгород-сіверський князь — навіть родичі по половецькій лінії. Цар Давид для себе, а князь Ігор для свого сина брали дружин з одного половецького роду. Яка загальна назва роду — невідомо. Але наша історія, тісно пов'язана з половцями, знає українську шляхту половецького походження — *Томари*.

УКРАЇНСЬКІ ТОМАРИ

Томарів бачимо серед козацької старшини: переяславський полковник Степан *Томара* й чернігівський полковник Василь *Томара* служили в гетьмана Івана Самойловича. Були наказний полковник Семен *Томара* і кошовий отаман Василь *Тамарський* (Титаревський). "Реєстри" 1649 й 1756 років фіксують козацькі прізвища *Томара*, *Томурка* і *Тамарський*. Літопис під 1566 роком згадує толмача Нечая *Тамарова*. Командир взводу *Томарді М.М.* у серпні 1919 року захищав Бровари від денікінців.

У XVIII-XIX ст. *Томари* — великі землевласники на Черкащині, Переяславщині, Полтавщині, дехто з них займав високі посади в Україні й Росії. Василь *Томара* (1746–1819), правнук Степана Томари — відомий дипломат, учень і друг Сковороди. Лев *Томара* (XIX ст.) був київським губернатором, а потім — сенатором. Полтавських *Томарів* добре знав Григорій Сковорода. Коли 1751 р. через підступи церковників він полишив Переяславський колегіум, то переїхав на Полтавщину, де навчав сина поміщика *Томари*. Згодом, після короткого перебування в московській Трійце-Сергієвій Лаврі, Сковорода знову повернувся до Томарів, де жив невибагливим, близьким до природи життям.

Сучасна історична наука має половців за тюркомовний народ. Але в такому разі важко пояснити численні руcько-половецькі шлюби, внаслідок чого вже на кінець XII ст. у жилах київських, усіх чернігівських та й більшості князів Південно-Східної Русі текла значна домішка половецької крові. Чому саме половці удостоїлися породичання з Рюриковичами й грузинськими царями, і ніяких етнічних чи релігійних перепон для цього не виникало? А придворна грузинська традиція суворо трималася звичаю вибирати дружин для своїх

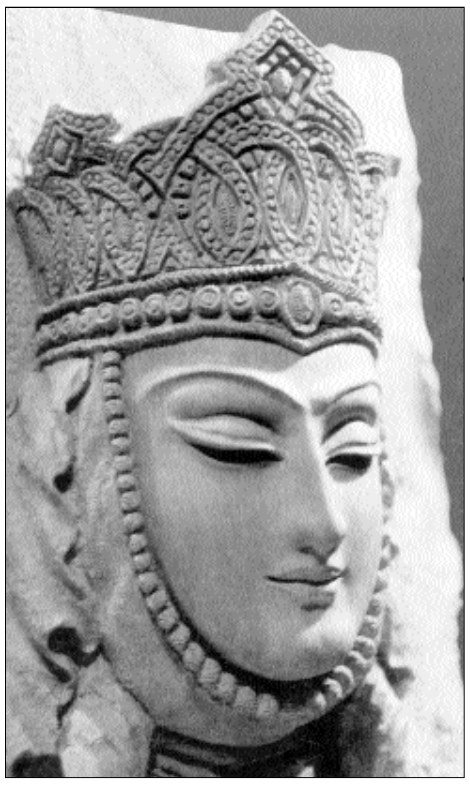

Арсен Почхуа, Тамара. Дерево. 1972

царів тільки з-поміж християнських народів. Чому половці ревно боронили Грузію від мусульманської експансії і разом із руськими князями протистояли татаро-монголам?

У статті "Індія, половці й Київська Русь" ("СП", ч. 32, 2001) я висловлюю думку, що половці мовно й етнічно тяжіють до індоарійських племен взагалі і до індійських раджпутів зокрема. І що половці — нащадки так званих сіндо-меотських племен, яких античні автори знають на теренах Давньої України з середини I тис. до н.е. Ці племена складали відчутний етнічний шар у тисячолітній Боспорській державі, попередниці Київської Русі. У такому разі постає цілком природне запитання: якщо половці етнічно близькі раджпутам, якщо з половців походять українські *Томари*, то десь у часі й просторі мають існувати і їхні етнічні родичі — індійські *Томари*.

Хоч як воно неймовірно, але це запитання поціляє у самісіньке яблучко. Індійські Томари справді існують. І саме в Раджастхані, саме в раджпутів! Українські Томари в далеких краях за Гімалаями справді мають своїх етнічних родичів — Томарів індійських. І не просто *Томарів*, а царський рід *Томарів*.

ІНДІЙСЬКІ ТОМАРИ

Індійська традиція вважає Томарів нащадками героїв "Махабгарати". З Томарами пов'язується знаменитий імператор Вікрамадітья, який 57 р. до н.е. увів так звану "еру Вікрами" — традиційне індійське літочислення.

Раджпутські *Томари* насамперед — знаменита династія правителів Делі. Раджа Ананґапал *Томар* 736 року під назвою *Дґіллі-ка* відродив давнє місто Індрапрастху ("Престол Індри"), яке не одне століття перебувало в запустінні. Тепер це столиця Індії — *Делі*. А в XI ст. раджпутські правителі-Томари звели в Делі знаменитий Червоний Форт, де 15 серпня 1947 року Джавахарлал Неру — майбутній перший прем'єр-міністр незалежної Індії — підійняв триколірний національний прапор, знаменуючи цим, що країна скинула колоніальне ярмо і вступила в нову епоху.

Князівство Томарів називалося *Харіяна* — "Божественна країна". Зараз на його місці невеличкий хіндімовний штат *Харіяна*, в північній частині якого — священна для кожного індійця земля *Курукшетра* — "Поле Куру", оспівана в "Махабгараті". Південніше Харіяни лежить Матхура — давнє місто, пов'язуване з дитинством і юністю бога-пастуха і бога-воїна Крішни, нині — один із найбільших прочанських центрів. Воно теж належало Томарам.

У X ст. Томари зазнали поразки від раджпутського роду Чауханів, а в середині XII ст. князівство Томарів занепало. Після втрати Делі Томари майже не мали володінь на рівнинах, але чимало правителів гірських князівств у Гімалаях зводили свій родовід саме до делійських Томарів. У XIV–XV ст. Томари правили в князівстві Ґваліор, але потім втратили і його. Останній правитель Ґваліора — Вікрамджіт Томар загинув у битві.

36 із понад ста раджпутських родів складають так звані "царські роди", утворені з *Сонячної*, *Місячної*, *Вогняної* і *Зміїної* династій. Раджпутські *Томари* належать до Місячної династії і шанують переважно бога Шіву та його войовничу дружину.

До Місяця і Шіви, зачіску якого прикрашає півмісяць, причетні й українські Томари. На печатці полковника Степана Томари й на родовому гербі Томарів зображено півмісяць ріжками вгору. На гербі українських Томарів зображено й шестикутну зірку, складену з двох трикутників — один вершиною вниз, другий — вершиною вгору (МГ, 184). Трикутник вершиною вгору символізує Шіву, а вершиною вниз — його дружину. На щитах раджпутів часто зображається тризуб — атрибут Шіви, а на шаблях — *шакті*, символ жіночої енергії, що її уособлює дружина Шіви. Поєднана з чоловічою, жіноча божественна сила робить воїна непереможним. Недарма в раджпутів, як і в запорожців, шаблю воїнові перед походом чи битвою неодмінно вручала жінка — мати або дружина. Подібний звичай мав побутувати й у Грузії.

І три страусові пера на печатці переяславського полковника Степана Томари стосуються Шіви, бо найперше з ним пов'язується число "3". У нього три ока, він знищив демонську фортецю Тріпуру — *Тримісто*, держить тризуб — уособлення влади над трьома світами, входить у трійцю-тримурті тощо. Шіваїта й сьогодні легко впізнати по трьох білих паралельних смугах на лобі.

Їздова тварина Шіви — бик, а його дружини-воїтельки — тигр. Шіва зодягнутий у тигрову шкуру, тож він, мовлячи назвою безсмертного твору Руставелі — витязь у тигровій шкурі. А що грузинам відомі індійці та їхні божества, засвідчує ця ж поема, де діють двоє героїв-богатирів — Автанділ і Таріель.

ЩО ОЗНАЧАЄ ТОМАРА

Хоча вважається, що половці — тюркомовні, проте тюркські мови етнонім, ім'я і прізвище *Томара* задовільно не пояснюють (РФ, 219–220). Зате слово *томара* знає санскрит,

Ґоґа-бір — раджпутський воїн-святий

а *томар* — сучасні індійські мови, в яких воно означає — "спис" (СРС, 248). Є чоловічі воїнські імена *Томара* — "Спис" і *Томарадгара* — "Списодержець".

Воїна-раджпута означують словом *vir* або *bir* — "богатир", "герой". Воно наявне, зокрема, в імені футболіста збірної Грузії, недавнього гравця київського "Динамо", а нині — колеги Андрія Шевченка по італійському "Мілану" Кахи Каладзе, повне ім'я якого — *Кахабер*. А також в імені *Ґоґобер*, від якого утворене відоме грузинське прізвище *Ґоґоберідзе*. У раджпутів є воїн-святий *Ґоґа-бір* — "Ґоґа-герой", "Ґоґа-богатир", що поліг (а з ним і 45 його синів), захищаючи рідну землю від мусульманських завойовників. Ґоґа-бір зображується зі списом, як і раджпутські правителі.

Тлумачення етноніму *томари* як "списники" підтримують назви інших раджпутських родів. "Махабгарата" в Раджастхані, країні раджпутів, знає плем'я *шальви* і його ватажка *Шальву*. А в грузинів є ім'я *Шалва*, наприклад, у батька Булата Окуджави й батька Рауля Чілачави — сучасного грузинського й українського поета, перекладача, вченого, для якого Україна стала другою батьківщиною. Втім, ім'я *Рауль* теж має відповідник у Раджастхані, де *раваль* або *рауль* — титул раджпутських князів.

Етнонім *шальви* й ім'я *Шальва* сходять до *шала* — "спис" (СРС, 638). Тобто *шальви*, як і *томари* — "озброєні списами", "списники". Від *шала* утворені санскритське *шалака* й хінді *шалак* — "списник". Українці мають прізвища *Шалака* й *Шалак* (зокрема, у молодої поетеси й дослідниці фольклору Оксани *Шалак*). Козацькі реєстри знають прізвище *Шалбир*, а в "Слові" є половецький рід *шельбири*. Так що половецький етнонім через п'ять століть після згадки в "Слові" відбився вже як козацьке прізвище. Санскрит знає воїнське ім'я *Шалавіра* (хінді *Шальвір*, пендж. *Шалбір*) — "Герой-списник" або "Богатир із роду шальвів-списників".

Отож якщо індійські раджпути споріднені з половцями, якщо в раджпутів є рід *Томари*, а в українців — шляхта половецького походження *Томари*, якщо прабабуся й бабуся цариці Тамари — половчанки, то не виключено, що в імені грузинської цариці якраз і відбита назва половецького роду, з якого цар Давид взяв у дружини Гурандухт, прабабусю Тамари. Тоді з половецького роду Томарів походить і невістка новгород-сіверського князя Ігоря — *Кончаківна*, названа за виняткову вроду *красною дівою*. Половецькі дівчата взагалі славилися красою, їхню вроду натхненно оспівав і персько-азербайджанський поет Нізамі Гянджеві, сам одружений із половчанкою. А в Індії загальновідома врода раджпуток, надто з давніх князівських родів.

Водночас ім'я *Томара* стосується і дружини Шіви — витязя в тигровій шкурі. Жіночий варіант чоловічого імені *Томара* (наголос на передостанньому ***а***) — теж *Томара*, але з наголосом на кінцевому **а**, й означає "Озброєна списом", "Списниця".

В іпостасі богині-воїтельки дружина Шіви зображається з різноманітною зброєю в десятьох руках, що символізує захист 10 сторін світу (8 сторін світу, верх і низ). В одній із рук — тризубець, а ще в одній — спис, подарований, за міфами, богом Аґні. Зображається богиня і дворукою, лише зі списом — такі зображення властиві херсонеським монетам III–II ст. до н.е. Вона богиня-берегиня, покровителька воїнів, захисниця обложених ворогом міст, "мати міст руських". Вона ж — херсонеська *Діва*, київська *Мокоша*, гіперборейська *Опіда* у Геродота, *Діва-Обида* й *Богородиця-Пирогоща* в "Слові" ("СП", ч. 45, 2002), пізніша козацька *Покрова*. Задовго до нової ери вона була Царицею-Матір'ю Херсонеса Таврійського, літописного Корсуня, нинішнього Севастополя, звідки в X столітті прийшло до Києва християнство.

МГ — *Лукомский В.К.*, *Модзалевский В.Л.* Малороссийский гербовник. К., 1993.

РФ — *Баскаков Н.А.* Русские фамилии тюркского происхождения. М., 1979.

СРС — Санскритско-русский словарь. М., 1978.

Степан НАЛИВАЙКО

ГАРЯЧИЙ ПОПІЛ

З 15 по 20 липня в Києві, Каневі, Черкасах, Чигирині, Кременчуці, Миколаєві, Херсоні, Криму розпочалося масове вшанування жертв етноциду в Україні, зініційоване ВУТ "Просвіта" та українською народною партією. Про сам Голодомор — у документальному нарисі Василя Пахаренка, який розпочинаємо публікувати з цього числа "СП".

Рівно сім десятиліть тому, ранньої весни 1933 року, в Україні лютував найстрахітливіший за всю її страшну історію апокаліпсис — саме на цей час припав пік штучного голоду, зорганізованого комуністичною московською владою. Перетлівали, ставали попелом висушені голодом тіла мільйонів хліборобів, ставали попелом їхні надії, їхня віра у кращий завтрашній день...

Щоб зберегти своє панування, комуністи оголосили неп — нову економічну політику, тобто, часткове повернення до капіталістичного, ринкового господарювання. Селяни вперше за багато років одержали змогу працювати на своїй землі. Наслідки не забарились: уже 1923 р. врожай зернових був на 22 відсотки більший, порівняно з 1910 р., і невпинно продовжував зростати. Україна забезпечила продовольством і себе, і більшу частину Союзу, мільйони центнерів збіжжя продавали в Європу й Америку. Пожвавилося культурне життя на селі: з'являлися лікнепи (курси з ліквідації неписьменності), хати-читальні (бібліотеки), самодіяльні хори, театральні гуртки. Усе це збіглося з бурхливим національним відродженням у літературі, театрі, кіно, музиці, у науці. Поступово українізувалося місто, робітництво, навіть КП(б)У, а український уряд почав домагатися рівноправних відносин з російським (союзним). Тобто, прокидався народ — волелюбний, талановитий, щедрий. Це якраз і лякало найбільше імперську владу. Зміцнівши, вона взялася з суто комуністичним розмахом та жорстокістю упокорювати цей народ.

ЗВИНУВАЧУЮТЬ СВІДКИ

"Була у нашому селі церква. Активіст Іван Федорович (на прізвисько Капітан) наказав розібрать. За кілька днів розламали. Розкопали й могили довкола церкви, все золото шукали, та знайшли лише золотий хрестик. Стягли докупи і побили молотами надмогильні плити, щоб не муляли начальницьких очей. Того чоловіка, що розгортав могили, вже немає. Помер. Усе жалівся перед смертю: "Дурень я був, молодий..." Усе каявся".

(Зі свідчень Степана Омельковича Мачака, 1912 р. народження, мешканця села Розумівка Олександрівського району Кіровоградської області)[1]

Англійський письменник та історик Роберт Конквест у найповнішому, на мій погляд, дослідженні про Голодомор в Україні "Жнива скорботи" наводить такі факти:

"Монастир Святої Трійці в селі Демидівка на Полтавщині був заснований 1755 року. 1928 року його перетворили на бібліотеку, а 1930-го — знесли, використавши камінь для будівництва амбарів і тютюнового складу в сусідньому колгоспі "Петровський". Дзвони, ікони та інші цінності монастиря розікрали активісти. Селян, що виступали проти закриття монастиря, заарештували й відправили в новий виправний табір Яйва на Уралі... У сільській церкві села Товкачівка Чернігівської губернії разом з іншими старовинними реліквіями були знищені церковні архіви, що сягали XVI століття".

У більшості сіл, де мені доводилося бувати, сталися подібні блюзнірства. Складається враження — чим святіша пам'ятка, тим страшніше її плюндрували. У колисці української державності — славному містечку Суботові — дерев'яна Михайлівська церква, споруджена ще батьком Б. Хмельницького, перестояла навали турецьких, татарських, польських, російських царських військ. Сталінські ж ординці наприкінці 20-х років XX століття зламали її на дрова. При цьому, за переказами, було осквернене поховання середульшого сина гетьмана, закатованого поляками ще хлопчиком, що покоївся під олтарем. Родову усипальницю Хмельницьких — Іллінську церкву, де козацтво три віки тому поховало свого великого батька Богдана, — "войовничі безбожники" "переобладнали" на клуб, а потім — на зерносховище (тільки чуду та товстелезним півтораметровим стінам треба завдячити, що церкву ту зовсім не розвалили).

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

22 травня 1929 р. було внесено поправку до 18-ї статті Конституції: замість "свободи релігійної та антирелігійної пропаганди" вона тепер декларувала "свободу богослужінь та антирелігійної пропаганди", одночасно Наркомос зарекомендував упроваджувати у школах різко антирелігійне навчання.

Особливо люто розправилися новоявлені оборонці "єдінай Рассії" сталінського вишколу з Українською Автокефальною Православною Церквою, яка ризикнула від'єднатися від російської. З 1928 по 1938 рік у радянських тюрмах було закатовано 13 її архієпископів та єпископів і близько 20 000 членів приходських та районних церковних рад.

Тоді не просто руйнували храми, мордували священиків, спалювали на вогнищах старовинні ікони та книги — розчавлювали, спопеляли споконвічну народну віру в духовність, у добро. А в спустошені людські душі вливали наймерзеннішу жовч, найогидніший бруд. Згоряли старі боги, а в лютім полум'ї поставали нові комуністичні ідоли.

Як відомо, для увічнення свого всесилля будь-яка тоталітарна система потребує того, щоб не ринок керував господарством, а єдино вона — своєю самодержавною волею. Тому передовсім так безжально знищили неп. В Україні, у селі, він укоренився найглибше, пам'ятали також мстиві імперські вожді незламне прагнення українців до незалежності, затяту боротьбу за свободу в епоху УНР. За все це наш народ заплатив апокаліптично-жахливу, нечувану ціну...

XVI партконференція ВКП(б) у квітні 1929 року проголосила початок масової колективізації. І повернулася в Україну ще жорстокіша кріпаччина, як за Миколи І. У селян забирали все: мість нерелігійного наказав упроваджувати у школах різко антирелігійне навчання.

Особливо люто розправилися новоявлені оборонці "єдінай Рассії" сталінського вишколу з Українською Автокефальною Православною Церквою, яка ризикнула від'єднатися від російської. З 1928 по 1938 рік у радянських тюрмах було закатовано 13 її архієпископів та єпископів і близько 20 000 членів приходських та районних церковних рад.

Тоді не просто руйнували храми, мордували священиків, спалювали на вогнищах старовинні ікони та книги — розчавлювали, спопеляли споконвічну народну віру в духовність, у добро. А в спустошені людські душі вливали наймерзеннішу жовч, найогидніший бруд. Згоряли старі боги, а в лютім полум'ї поставали нові комуністичні ідоли.

Як відомо, для увічнення свого всесилля будь-яка тоталітарна система потребує того, щоб не ринок керував господарством, а єдино вона — своєю самодержавною волею. Тому передовсім так безжально знищили неп. В Україні, у селі, він укоренився найглибше, пам'ятали також мстиві імперські вожді незламне прагнення українців до незалежності, затяту боротьбу за свободу в епоху УНР. За все це наш народ заплатив апокаліптично-жахливу, нечувану ціну...

XVI партконференція ВКП(б) у квітні 1929 року проголосила початок масової колективізації. І повернулася в Україну ще жорстокіша кріпаччина, як за Миколи І. У селян забирали все: реманент, тягло, у багатьох навіть дрібну худобу і птицю. Та — що найстрашніше — ЗЕМЛЮ, а з нею і сенс хліборобського буття.

Найретельніших, найуміліших господарів, які повсякденною працею досягли певного достатку, а також і частину бідняків, котрі не боялися казати правду у вічі знахабнілим сільським верховодам, — "розкуркулили", тобто фактично пограбували.

Пам'ятай. Художник Валерій Франчук

ЗВИНУВАЧУЮТЬ СВІДКИ

"Мій батько Борис Семенович Грінченко свого часу був революціонером. Сидів в одній камері з Петровським. А от коли почалася колективізація, то він був проти, твердо вірив, що все повинно бути так, як їм обіцяли в час революції. Тому батько не вступив до колгоспу. На нього почали полювати. Сім'я в нас тоді була дуже велика: дідусь, бабуся, батько, мати, чотири сестри, я і два брати. Батько ховався, кудись їздив, з'являвся дома дуже рідко — боявся за сім'ю, щоб не виселили.

Ночами приходили групи комсомольців шукати батька. В хаті перевертали все догори дном. Коли надибували хорошу річ, зразу ж забирали, як бандити. На нас, дітей, кричали. Натішившись своєю владою, йшли. Ми, звичайно, тремтіли від страху та образи і до ранку вже не могли заснути. От тільки, як почали виганяти нас із дому, я забула. Пам'ятаю лише, що було це пізньої осені. Надворі сипала перша "крупа". Було холодно. Мама прослала багато соломи, обставила її снопами, а поверх снопів поклала якісь палиці і накрила ряднами. Мені, пам'ятається, це навіть подобалося по-дитячому. Я бігала попід деревами, збирала листочки, на які нападала "крупа", злизувала її.

Мама послала постіль і коло цього куреня розіклала вогнище — пекли картоплю. Так ми жили кілька днів. Потім нас почали виганяти і з двору. Люди боялися пустити нас до себе, щоб не накликати гнів начальства. Нарешті змилувався один сусід — пустив нас до себе в хату. Це був 1932 рік. На весну почався голод".

(Зі свідчень нині киянки Діани Борисівни Грінченко, котра народилася 1927 р. в селі Хижинці на Черкащині)

Та більшість "розмайнованих" (так називали цих нещасних у сільрадівських постановах) спіткало ще страшніше лихо — каторга. Їх вивозили на поселення в Сибір цілими сім'ями, без жодних засобів до існування, на холодну і голодну смерть.

"Ранком 28 червня нас відправили з Нікополя на станцію Павлопілля. Аж до посадки до вагонів чоловіків весь час тримали окремо від сімей. Ми прибули раніше, жінок та дітей привезли слідом. Коли почали садовити до вагонів, разом із сім'єю викликали й садовили до вагона чоловіка. При цьому були трагічні сцени, бо виявилося, що багато жінок покидали своїх дітей. На гіркі докори батьків жінки зі сльозами під загальний плач та крики конвою ДПУ кричали: "Я їм рідна мати! Я не повезу їх із собою туди, куди нас вивозять на певну смерть!"

Людська мова занадто бідна, щоб передати весь жах трагедії цих нещасних батьків та матерів, що мусили, — з почуття любові та відповідальності — пустити в світ своїх власних малих дітей... До цього їх примушували вістки з Півночі від першої партії розкуркулених. Дехто з них утік і розказував, а інші прислали листи і писали, що майже всі діти вимерли дорогою та вже на місці, викинуті з вагона на сніг, щоб іще йти сотні кілометрів у ліси і там самим собі будувати житло — бараки. Вмерло багато дорослих, а особливо дітей від голоду, холоду та хвороб під охороною конвою, з наказу властей із Кремля".

(Зі свідчень селянина І. Шинколі, що народився 1907 р. в селі Нова Павлівка Нікопольського району Дніпропетровської області)

"В Ємецьку був величезний табір, де розташували сім'ї, позбавлені батьків-годувальників. Тут перебували здебільшого діти. 32 тисячі осіб жило в 97 бараках. У таборі лютували епідемії кору та скарлатини, і не було ніякої медичної допомоги. Денний раціон складався з 14 унцій[2] чорного хліба, 3,5 унції проса і 3,5 унції риби. Дитяча смертність була страшенною, дітей хоронили цілими днями. Проїжджаючи через ці місця у 1935 р., один із колишніх в'язнів побачив, що кладовище, де колись стояли численні хрести, зрівняли з землею, певно, за наказом згори" (Р. Конквест).

Таким чином розправилися тоді майже з 3 мільйонами хліборобів. Приблизно третина висланих загинула.

Тим же селянам, котрих зарахували до "першої категорії" як "затятих класових ворогів", судилося бути замордованими своїми домороченими фашистами ще задовго перед приходом до влади Гітлера в Німеччині.

"Взимку 1929—1930 рр. у київській в'язниці розстрілювали по 70—120 чоловік за ніч. Колишній в'язень, арештований за релігійну діяльність, повідомляє, що у в'язниці ДПУ в Дніпропетровську в камеру на 25 осіб саджали 140, правда, щоночі 1—2 арештованих виводили на розстріл" (Р. Конквест).

Селянство опинилося в ситуації оточеного, загнаного мисливцями звіра. Дехто завчасно здогадувався втекти із села. Та безжальна доля наздоганяла скрізь.

"Уже наприкінці 1932 року в Запоріжжі під кожними дверима за день переходило поодинці по 15—20 селян — просили їсти. По всіх ящиках для сміття, що стояли біля будинків, цілими днями копирсалися голодні селяни, шукаючи недоїдків, яких не було, бо й міське населення жило на злиденному "пайку" за картками.

Приблизно на початку березня 1933 року, прийшовши зранку на роботу, я побачив біля їдальні два трупи селян: чоловіка років 40 та хлопця років 10—12. Робітники стояли навколо пригнічені.

Незабаром я був у лікарні, коли під'їхала підвода, з якої лікарська обслуга внесла носилками до почекальні пухлого, без пам'яті, чоловіка років 40. Вийшов до нього лікар, подивився і сказав: "Ніякий йому ні лікар, ні ліки не допоможуть: він умирає з голоду". На запитання до візника, де він його взяв, візник відповів, що, прийшовши на роботу, вони побачили лежачу незнайому людину, що вже не балакала, та що бригадир послав його відвезти людину до лікарні.

З цього часу подібні випадки стали щоденним явищем. У тому ж березні місяці 1933 р. мене послав мій начальник з вантажною машиною в розпорядження дільниці міліції 13 виселка м. Запоріжжя. Там почали виносити і вантажити на автомашину пухлих селян, що вже не могли самі ходити. Коли було навантажено приблизно чоловік з 15, — до кабіни сів міліціонер та сказав їхати до БУПРу (Будинок примусової праці — в'язниця). Після павзи міліціонер обізвався до мене: "Товариш шофер! Не швидко їдьте. Хоч Ви пожалійте цих людей". Після такої несподіванки я запитав його, чому їх везуть до в'язниці та що це за злочинці? Міліціонер відповів: "Такий наказ. А що буде з ними далі — я не знаю".

(Зі свідчень уже згадуваного селянина І. Шинколі, якому вдалося втекти по дорозі на заслання і влаштуватися працювати в місті)

Людям, котрих не розкуркулили, було ніяк не легше. Їх перетворили, по суті, на рабів, примусили працювати в колгоспі від сходу до заходу сонця, можна сказати, безплатно. Крім того, накладалися всілякі мислимі й немислимі податки на худобу, садовину, городину...

Львівська (тоді ще закордонна) газета "Діло" у числі за 26.01.33 р. вмістила "виїмки з селянського листа з УСРР". Наведу один лише уривок із нього: "Податку нам давати треба 75 крб. 9 коп., "обложення" 82 крб. 32 коп., "кубаційного" — 38 крб. 75 коп., тракторних акцій — 93 крб. 15 коп.".

Звичайно, при цілоденній роботі в колгоспі фактично задарма ніде було взяти такі гроші, і тоді уповноважений, фінагенти та місцеві їхні підручні застосовували "революційні методи перевиховання" до "несвідомих":

"За неповну виплату податків людей замикали в скринях на ніч, примушували залазити під стіл і гавкать по-собачому, голих виганяли на сніг...

Так і позику брали. Якось серед ночі кличуть мене в колгосп. Я пішов. Дають в руки шпалеру (тоді не було паперу). Секретар: "Розпишись на шпалері". Міліціонер сидить за столом, наган лежить коло нього. Я б ухватив той наган і постріляв їх, якби знав, що заряджений. Розписуюсь. Потім поверх розпису дописали, скільки нібито я зобов'язався здати позики".

(Зі свідчень Федора Федоровича Голинського, 1907 р. народження, мешканця села Розумівка Олександрівського району Кіровоградської області)

У Черкаському обласному архіві зберігається оригінал допису в "Комсомольскую правду" сількора Б. В. Березнюка. Подаю, не змінюючи мови й стилю, деякі уривки з того досить об'ємного допису. Зокрема сількор розповідає про ситуацію, яку він застав, приїхавши в Чорнобаївський район:

"18 й 19 мая члени ВКП(б), секретарь чорнобаевской партъячейки Чуб А., председатель СПО Ранько, Свичаров Гр., председатель сельсовета Шаповаловский С., Мирошниченко Александра, Шелудько А.., й беспартийные Орел Й., Гайдай П., Свич Гр. й другие. При помощи сельских исполнителей начали созывать крестьян, на которых было наложено хлеб, которого они не могли вывезти. Конечно, Чуб Андрей сейчас его берет за половые органы й крутит, пока тот не потеряет сознания, тогда его отливают й начинают снова бить й повторяют пытки. Некоторых водили расстреливать на кладбище... Таким образом побили тяжело Ричку М., Евича Евг., Обихода К., Кыкотя М., Головню Н., Грыцай Ш., Козак М. — некоторые из них были при смерти. Видя такое безобразие, я начал собирать факты, кто подал инициативу порки, и сказалось, что здесь была инициатива кого-то из ОПК или РПК...

15 октября 1929 г.".

(Черкаський обласний державний архів, фонд Р-134, опис № 1, 12, с. 3)

Далі буде.

● **Василь ПАХАРЕНКО,**
член "Просвіти", м. Черкаси

[1] Тут і далі, незалежно від часу подій, приналежність населеного пункту певному районові та області вказується за сучасним адміністративно-територіальним поділом.

[2] Одна унція в англійській системі мір дорівнює 28,35 грама. — *В. П.*

ГАРЯЧИЙ ПОПІЛ

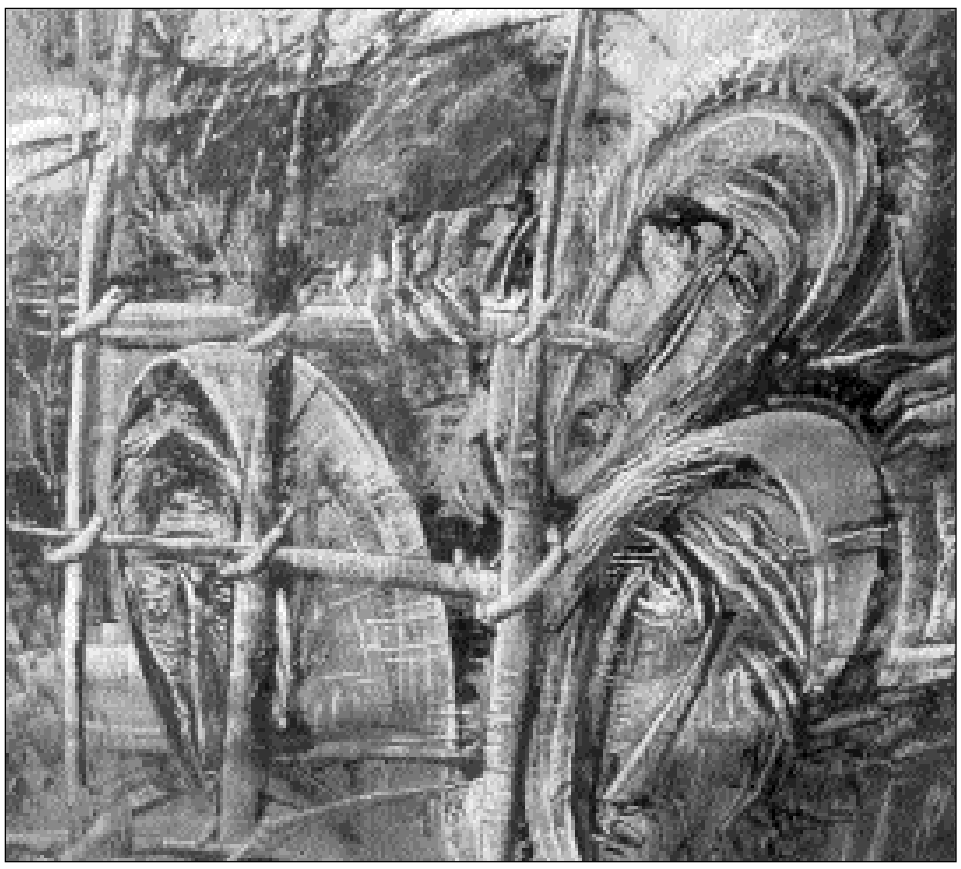

Виходьте, ви ж люди... Художник Валерій Франчук

Продовження.
Початок у ч. за 2003 р.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Керівники українського уряду намагалися поміркована запроваджувати колективізацію. Це викликало неприховане роздратування Сталіна. У постанові ЦК КП(б)У та Раднаркому України від 25 грудня 1929 р. планувалося до жовтня 1930 р. усуспільнити 21,6 % орних земель. Але вже через 10 днів ЦК ВКП(б) ухвалив максимально прискорити темпи колективізації, аби закінчити її до 1932 р. І на жовтень 1930 р. було усуспільнено не 21, а 70 відсотків усіх орних земель.

Хто ж здійснював цей кріпосницький визиск на місцях?

Левко Копелєв — колишній активіст, що згодом розкаявся, — згадує у мемуарах (видрукуваних на Заході) думку, висловлену 1932 року його знайомим — агрономом: "Деякі з них (господарів, оголошених тоді куркулями. — В.П.) — герої Червоної Армії, ті самі хлопці, що брали Перекоп і мало не взяли Варшаву. Вони осіли на землі й пустили міцне коріння. Розбагатіли. Лише той, хто не трудився, залишився бідняком. Саме ті, які й на чорноземі не могли виростити нічого, окрім бур'яну, не могли надоїти молока від племінної корови. Вони-то потім і верещали про класового ворога, що жиріє на їх поті й крові".

Такі "революціонери" виявилися надто корисними режимові. І от настало царство можновладних холуїв, бо верховний тиран розумів — тільки на них утримається його трон.

ЗВИНУВАЧУЮТЬ СВІДКИ

Яків Менакір (з 1929 р. жив у селі Котюжанах на Вінниччині) згадує в мемуарах, що побачили світ на Заході, про тодішнє сільське керівництво: "Партійний осередок в селі Котюжани складався не більше, ніж з шістнадцятьох членів та кандидатів партії, і його постійно очолював Павло Полотнюк. Комсомольський осередок був трохи більший — коло тридцяти осіб. Не всі члени партії та комсомольці були завзятими прихильниками колективізації. Деякі з них належали до заможних селян, так званих середняків і намагалися співпрацею з владою вберегти себе і свою родину. Опинившись у зграї злочинців, вони слухняно виконували всі накази.

Місце, де збиралися сільські більшовики й комсомольці, було дещо незвичне. Вони уподобали кілька кімнат у великому палаці поміщика Ценіна. Там перебував Котюжанський робфак, на якому навчалися переважно молоді жінки й дівчата. Цю молодь більшовики часто використовували як статистів на всіляких зборах, на які важко було зігнати селян. Таким чином на цих зборах вдавалося одержати кілька десятків голосів на підтримку тих ухвал, які ставилися на голосування.

Серед партійців та комсомольців не було таких, що відмовлялися від доброї чарки та закуски. Усе це вмів добре організувати директор робфаку Соколов, Це робилося за рахунок "столовки" — їдальні для студентів робфаку. Інколи пиятику влаштовували коштом невеликої групи заготівельників Одеської заготівельної контори; вони діяли в тій місцевості і Котюжани мали місцем свого постійного перебування.

Усі ухвали партійного осередку обговорювали вночі, коли село спало. У палаці збиралися більшовики й комсомольці, ухвалювали рішення, а потім відбувалася пиятика. Ранком, ще вдосвіта, зграя похмелялася і розповзалася селом виконувати ухвалене рішення — найчастіше черговий злочин. Так було від початку 1929 і майже до кінця 1938 року. Час від часу між одним з членів зграї та студенткою робфаку зав'язувався черговий роман, який звичайно закінчувався скандалом. У таких випадках ученицю (найчастіше, вагітну) намагалися стиха виключити з робфаку й усунути з села, а партійний чи комсомольський активіст, певна річ, виходив сухим з води".

Та не всі виявилися холуями. Проти закріпачення народу протестувало українське керівництво. Батогом і пряником, а потім і кинджалом у спину його поступово примусили замовкнути. Протестувала інтелігенція. Її розчавили рішуче і безжально, зразу ж.

Уже навесні 1930 р. в Харкові було інспіровано гучний судовий процес проти СВУ (Спілки визволення України) — нібито контрреволюційної організації, якої насправді ніколи не було. Сьогодні вже офіційно доведено, що СВУ вигадана в урядових та енкаведесівських кабінетах у Москві, Проте тієї вигадки було досить, щоб засудити у відкритому, галасливому процесі 45 знаних науковців, письменників, юристів до різних термінів ув'язнення, де абсолютна більшість їх незабаром і загинула. До речі, керівником тієї організації чекісти „призначили" видатного літературознавця, нашого земляка академіка Сергія Єфремова. Ще 5 тисяч інтелігентів було репресовано за участь у тій же неіснуючій СВУ, тільки вже негласно.

Хай скажуть самі за себе хоча б такі цифри: до 1930 р. на Україні друкувалося 259 письменників. Після 1938 року з них — 36. За цей час, за неповними даними, розстріляно —17, наклали на себе руки — 8, ув'язнено в таборах — 175 (більшість їх там і замордовано), 16 зникли безвісти, 7 померли своєю смертю.

А тим часом колгоспно-кріпосницька система, тільки народжуючись, уже зазнавала краху. Начальницькими циркулярами, погрозами, катуваннями можна залякати, зламати хлібороба, але примусити його самовіддано працювати тепер уже на чужій землі — ніколи. Як наслідок, з 1928 до 1933 року рівень сільськогосподарського виробництва знизився вчетверо і продовжував спадати.

Насувався голод. Ще можна було спробувати уникнути його: скоротити плани хлібозаготівель, дати зерно для сівби із загальносоюзного фонду, пригальмувати хоч би тимчасово розмах індустріалізації та колективізації. Проте керівництво чинило навпаки.

СТАТИСТИЧНА ДОВІДКА

1930 року Москва збільшила хлібозаготівлі на Україні на 11,5 % порівняно з 1926—1927 роками. З урожаю 33,1 млн. т було забрано 7,7 млн. т. Такий же план було накладено й 1931 року, хоча колективізація зменшила врожай, який становив 18,3 млн. т. При цьому, за офіційними даними, 30—40 відсотків його було втрачено при збиранні. З фактичного збору 1931 р. в 11—13 млн. т. владі вдалося забрати 7 млн. т. Таким чином, селянам для споживання залишилося в середньому по 112 кг зерна на душу.

Врожай 1932 р. був 13,4—14,7 млн. т., але втрати становили 40—50 %. Однак Москва наклала план хлібозаготівель 6,6 млн. т., хоч могла забрати з цього лише близько 5 млн. т. Тому на душу населення в УСРР для споживання лишилося в середньому по 83 кг хліба.

Керівництво Української Соціалістичної Радянської Республіки буквально благало Москву про зниження плану хлібозаготівель, попереджуючи, що Україна в критичному стані. Але Сталін безжально йшов до мети. В липні 1932 року він відряджає на III Всеукраїнську конференцію КП(б)У Молотова і Кагановича. У відповідь на скарги одного з лідерів українських комуністів Миколи Скрипника, що в селян "уже нема чого більше забирати, тому що все вичищено під мітлу", сталінські емісари заявили: "Жодних поступок чи сумнівів щодо питання виконання завдань, поставлених партією і радянським урядом перед Україною, не буде".

І це в той час, коли план вирощення зерна було виконано на 30 %, картоплі — на 25 %, овочів — на 26 %.

І ось, щоб упокорити селян, примусити їх стати тягловим бидлом, кремлівська кліка зважилася на сатанинський злочин — планомірне винищення за одну зиму мільйонів людей. Розпочалася тотальна війна, жорстокішої за яку не знав світ: людей не рубали, не стріляли — у них просто забрали всю їжу, оточили військами і спокійно дивилися, як вони повільно, у нестерпних муках конають з голоду.

ЗВИНУВАЧУЮТЬ СВІДКИ

"У 1932 р. урожай гарний уродив. Але що було — вибрали. У нас сім'я велика була, то всі пішли на той світ. У колгоспі люди, як мухи, мерли — узяв наряд, поїхав у поле, там і кінчився. Стоять воли, а він мертвий. Мене чоловік знайомий врятував — завфермою був, то й мене в радгосп узяв фураж підвозити. То хоч і воші годував, але пухлий не був — пайок давали.

Той завфермою і батькові передавав:

— Іди в радгосп.

— Дітей не покину, — уперся батько. Прибігав я в неділі додому воші випарювать — верст 4 було з радгоспу. Іду степом — валяються люди то тут, то там. А дома брати лободу варять у бляшанках. Бувало, бурячок украду — принесу додому. І цілують, і плачуть. Потім приходжу — вже немає когось із хлопчиків чи дівчаток. Тоді не стало нікого. То я вже додому не ходив. Під жолобом, було, і сплю. Коли макухи ухвачу, коли скот ріжуть — украду требухи трохи — та в ліс. Там очищу і смажу. Якось розсипали кукурудзу, коли сіяли, зібрали не всю. То я повидзюбував кожну зернинку у жменю. А чоловік якийсь у лісі одібрав, ще й боки нам'яв...

Два рази був я поранений на фронті, не раз під артобстріл, прямо в пекло попадав, а такого страхіття, як тоді, не бачив".

(Зі свідчень Йосипа Петровича Чередника, 1913 р. народження, мешканця селища Ірдинь на Черкащині).

Ще влітку 1932 року Молотов зробив контрольне турне по Україні. Його особистий потяг метався по районах, що найменше здали хліба. На землю сам емісар навіть не ступав, викликав районне начальство прямо до себе у вагон і давав погрозливу "накачку", дехто виходив з урядового вагона вже під вартою, декого витягали з постелі наступної ночі. В цей час особиста розвідка часто доносила Молотову, що якісь злодії чи саботажники зривають недозрілі колоски і використовують для невідомих цілей (невтямки було відгодованим на посилених пайках чекістам, що пухлим від голоду людям обім'ятий і з'їдений колос — уже надія не померти сьогодні).

Прибувши в Москву, Молотов доповів про цей дивний саботаж Сталіну. Той страшенно розгнівався. А незабаром після цього, 7 серпня 1932 року вийшов так званий "закон про три колоски". Цей закон приписував властям карати кожного, хто зірве на колгоспному полі хоч би три колоски. Заставали за такою "крадіжкою" переважно дітей, найчастіше їх убивали на місці.

Трохи в кращому становищі опинилося місто. Там був невигідний мор, адже московський комуністичний режим збирався пожерти світ, спираючись саме на військову й індустріальну могутність. Ще з 1929 р. в містах запроваджено карткову систему. Норми хліба були переважно такими: 200 грамів для непрацюючих, 400 — для службовців, 600—800 — для робітників денно. Люди вистоювали за хлібом часом цілі доби, і далеко не завжди "доходила черга". Згодом для робітників на великих заводах відкрили фабрики-кухні, де їжа була краща, а черги менші. Та існували ще, причому весь час, навіть навесні 33-го, заховані від людських очей спецрозподільники для комуністів-апаратників, працівників НКВС, командного складу Красної Армії. Там було все без обмежень...

Уперше в історії село вимирало з голоду, а місто мало харчі. Вкрай виснажені люди рвалися в міста, навіть в інші республіки, щоб урятуватися від наглої смерті, дістати хоч шматочок хліба вмираючим дітям. Та ось 2 грудня 1932 р. ухвалою ЦВК СССР запроваджується єдина паспортна система. Хлібороби паспортів не одержали, що було юридичним підтвердженням ставлення властей до селян як до "контрреволюційного класу". Тепер їм суворо заборонялося залишати своє село. Невдовзі селянам заборонили працювати на фабриках і заводах, на шахтах. Тих, що працювали там досі, повертали під конвоєм додому на голодну смерть.

ЗВИНУВАЧУЮТЬ СВІДКИ

"Восени 1932 року мій батько, мати і нас четверо дітей виїхали до Московської області. Батько працював сторожем у радгоспі неподалік від Москви. Але весною 1933 року нашу родину органи НКВС силою заставили вернутися на Україну. Батька заарештували там же, в Московській області, і вислали в Мурманськ на примусові роботи. Брата Юхима якось пожаліли і відправили в будинок безпритульних у Томську. Менші мої брат і сестра померли з голоду тут, у Багачівці, коли вернулися".

(Зі свідчень Марфи Леонтіївни Медведенко, 1919 р. народження, мешканки села Багачівки Звенигородського району Черкаської області).

На станціях та дорогах, що вели до міст, з'явилися спеціальні охоронні загони. Кордон із Росією перекрили війська НКВС, які стріляли в натовпи селян, що тікали від Голодомору.

"Народився я 1923 р. в сім'ї середняка. У батька й діда було 2 корови, 2 коняки, 4 десятини землі. З початком колективізації забрали поступово у нас усю худобу. Безперервно обкладали податками, а тоді і з хати забрали все — і подушки, й навіть ганчірки. Зосталися голе ліжко й порожня скриня, бо не проходили у двері. У жнива 1932 р. була ще купка зерна, намолоченого у клуні, але його забрали одного дня в серпні місяці. А тоді ще ходили зі шпичаками і шукали хліб скрізь — і в печі, і під полом, і в городі. Та нічого вже їстівного у дворі не було. Однак продподаток продовжували носити і вимагали його виконання. Батько чогось не хотіли йти в соз, хоч мулярували в радгоспі.

Зимою нічим було протопити в хаті, стіни позеленіли від моху і вільгості. Я ходив тоді у 2-й клас. Спали всі на печі, без ряднини, без соломи. Мама заслабли від недоїдання. Уже й бабуся лежали дуже слабі, дуже побивалися, як забрали останню корову. Дід були трохи міцніші, то хоч води в хату вносили. Дві сестри — старші од мене на 1 і 2 роки — стали здирати кору з лип і товкти у 1 ступі на млинці. Потім і кори не стало — липи голі стояли по всім селі.

Люди почали пухнути і вмирати. Вмерли наша бабуся, дідусь опухли і вмерли через два тижні. Умерла найстарша сестра моя Ганя. Мама все, що можна було їсти, віддавала нам із сестрою і в березні скінчилась. Зосталися ми втрьох. Батько, я і сестра Антося. Батько впросив директора радгоспу, щоб узяти нас із собою на роботу (він мурував цегельню за 3 км від радгоспу). Ми із сестрою насилу туди доходили, щоб увечері попоїсти в їдальні супу з буряків (давали півлітра).

Далі буде.

● **Василь ПАХАРЕНКО,**
м. Черкаси, член "Просвіти"

ГАРЯЧИЙ ПОПІЛ

Закінчення.
Початок у ч. за 2003 р.

Сусіди мерли щодня. У Дмитра Гаврилюка (якого прозивали Англійцем, бо до 1930 р. жив в Англії) було п'ятеро хлопців і троє дівчат. Хлопці були здорові, як дуби, але вже почали пухнути.

Наш батько також раніше їздив на заробітки в Усурійський край. Привіз звідти срібних грошей 1925 року випуску. От вони й договорилися з нашим родичем дядьком Серафимом, та й поїхали в город. Там у "торгсині" ("торгсини" — спеціальні крамниці, де за коштовності можна було придбати їжу, у такий спосіб держава забирала у народу останні недограбовані реквізиціями цінності.— *В. П.*) купили за те срібло 2 мішки висівок і вночі, щоб ніхто не бачив, приїхали додому. То вже з Англійців тільки один Сашко остався живий, а то всі померли — і батько, і мати, і діти. А Олексійка вбив сусіда, бо хлопець заліз до нього в хату і виїв суп, що стояв у печі.

Ми ж рятувалися цими висівками від пухлини. Декого рятувала наша річка — Гірський Тікич, там люди вигрібали граблями равликів, смажили їх і їли. Багато хто з них на річці й помирав, і вода підхоплювала їх, пухлих, та й несла аж до Буків".

(Зі свідчень криворіжця Михайла Юхимовича Команчука, що народився і пережив Голодомор у селі Вороному Жашківського району Черкаської області).

"Нестерпно, боляче бачити голодну смерть рідних та близьких людей, засуджених владою на страхітливі муки, — із тріщин обезкровленого, брезклого обличчя та тіла невпинно тече рідина. Це вже безпомилкова ознака швидкого кінця.

Особливо багато померло односельців у березні — травні 1933 р. Майже щоранку на однокінній грабарці вивозили до цвинтаря по декілька мерців. Копати глибокі ями для поховань не було кому. Їх глибина сягала не більше одного метра. Знявши з ручиць дошку, мерців штовхали до ями, не засипаючи землею, аж поки не наповниться вщерть. І ніяких плачів, обрядів. Усіх хоронили без домовин, їх не було з чого і кому виготовляти.

Наша сім'я із 6 їдців лише чудом вижила, але й ми втратили дідуся Пилипа, якому виповнилося тоді лише 55 років. Він, пасучи колгоспних овець, так і помер на підгір'ї. А дядько Федір ліг недалеко від переповнених зерном пакгаузів біля станції Пальмира, куди він дійшов, щоб зібрати жменю зерна, яке висипалося крізь щілини зерносховищ. Ще теплим його сяк-так зарили біля залізниці чужі люди...

Відчуваючи смерть, люди свідомо чи несвідомо найчастіше вилазили з хат, сідали коло воріт чи під тином. Так і конали сидячи".

(Зі свідчень Олександра Пилиповича Батира, що народився 1916 р. в селі Богуславець Золотоніського району Черкаської області).

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Уряд УСРР продовжував протестувати проти винищення народу. 24 січня 1933 року спеціальна постанова ЦК ВКП(б) засуджує діяльність українських комуністів. Без згоди ЦК КП(б)У Кремль надсилає другим секретарем ЦК КП(б)У і фактичним диктатором України Павла Постишева. Разом з тим довіреними людьми Сталін заміняє керівників Дніпропетровської та Одеської областей, начальника НКВС України, а також надсилає 15 тисяч "крепких, испытанных большевиков", щоб зламати опір місцевих властей.

Уряд України благав Постишева зробити останню спробу врятувати людей від неминучої загибелі — видати колгоспникам відібраний у них хліб, який залишився на елеваторах, звідки його вивозили на продаж за кордон. У відповідь диктатор заявив: "Не може бути й мови про допомогу держави доставками зерна для сівби. Зерно повинні знайти й засіяти самі колгоспи..."

ЗВИНУВАЧУЮТЬ СВІДКИ

"У 33-му люди мерли чорно. Був я конюхом тоді. Якось бригадир (усе "чтокав" — росіянин був) каже:

— Отвєзі дєда Андрона на кладбіще.

Я зайшов у хату, а він скоцюрблений лежить, голий. Злякався я і тікать. А тітка:

— Підожди.

Найшла рядно, загорнула діда, винесли ми його вдвох і поклали на віз. По дорозі люди кричать:

— Підожди!

Винесли ще бабу і дівчину...

Набралося повний віз трупів. Довіз їх, ніхто й не проводив. На кладовищі саме зрізали хрести — одвозили на дрова в Кіровоград. Ледве знайшов яму — хтось викопав уже. Під'їхав конячиною, підважив, ляпнули вони в яму, як оселедці. Хто закопував — не знаю. Я тоді виговорив бригадиру, і більше він мене не посилав..."

(Зі свідчень Степана Омельковича Мачака, 1912 р. народження, із села Розумівки Олександрійського району Кіровоградської області).

"Один чоловік, Селифон Воронюк, зробив візок, сам впрягався в нього і збирав по селі трупи. На кладовищі викопали кагат, у який звозили померлих. Він не засипався, трупи розкладалися, стояв сморід. А Селифон привозив усе нових і нових мерців. Були випадки, коли він кидав на візок іще живих. Пам'ятаю, як один чоловік просився у Селифона: "Побійся ж Бога, я жить хочу!" Селифон відповідав: "А що, буду за тобою ще й завтра їхать?!"

(Зі свідчень Лукії Матвіївни Ткачук, що народилася 1921 року в селі Скалі Оратівського району на Вінниччині).

Свята печаль. Художник Валерій Франчук

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

За "нерішучість" та "примиренську політику щодо куркульства" 1933 року усунутий з посади Голова Раднаркому УСРР Влас Чубар, виключено з партії понад 50 тисяч чоловік, більшість із них заарештовано.

Зрозумівши непоправність, нечуване жахіття злочину та свою відповідальність за нього перед народом як комуніста, 13 травня 1933 року застрелився видатний український письменник і громадський діяч Микола Хвильовий. 7 липня покінчив із собою заступник Голови Раднаркому УСРР, член Виконкому Комінтерну, член ЦК ВКП(б), член Політбюро ЦК КП(б)У, Голова Ради Національностей ВЦВК Микола Скрипник.

Малком Маґґарідж — один із небагатьох західних журналістів, що насмілилися писати вже тоді правду про голодну катастрофу України, — в газеті "Манчестер ґардіян" за 27 березня 1933 р. зазначав: "До революції Україна була одним із найбільших у світі виробників пшениці. Навіть комуністи визнають, що життєвий рівень її населення, включаючи навіть незаможних селян, був доволі високий. Тепер хіба що в Аравії можна знайти хліборобів у нужденнішому становищі. Тут, в Україні, також є нові фабрики, грандіозна нова Дніпроелектростанція, нова величезна площа з довжелезними урядовими будинками в Харкові — і продовольство, яке вивозять з Одеси за кордон".

У це неможливо повірити, здається, найпотворніший маніяк не здатен зважитися на таке. Проте знайшлися ті, що зважилися: 1932 року Совєтський Союз вивіз у Західну Європу більш як 18 млн. центнерів збіжжя, навіть 1933 року, коли на Україні щогодини гинула від голоду тисяча душ, експорт становив 10 мільйонів центнерів зерна.

ЗВИНУВАЧУЮТЬ СВІДКИ

"Євгенко Жарун і Грицик Фатуран збиралися йти на старий цвинтар нарвати берестового листя. Почався дощ, і Євгенка мати не пустила. А Гриць як пішов, так додому й не вернувся. Батьки забідкались, кинулись сюди-туди. Ніде нема. Хтось підказав, як Іван Ф. завів хлопчика до Г. (приїжджої сім'ї). Про тих людей ходили непевні чутки, і батьки Грицеві подалися в сільраду. Звідти прийшли з обшуком. У підпіччі у хаті Г. знайшли 6 людських голів...

Яке це страхіття! А Мотря розказує, наче про щось звичайне. Сама байдужа, далека від цього всього, очі геть потухлі. Розказує про те, як чоловік Іван заманював жертву, як її чіпляли до жердки, як вона, Мотря, випускала з людини кишки. Йосип з Іваном рубали, солили і складали в діжку м'ясо.

Їх вели через село в Бабанку (тодішній райцентр. — *В.П.*). Тоді я вперше почула страшне слово "людоїди"!

Олександра Р. порізала і з'їла своїх дітей Лукійку і Петрика, таке ж учинила зі своїми двома дітьми Настя М., Домніка Д. з'їла Танасія Усатенка, Гафію Король, Василя Рябоконя... Вона варила людське м'ясо, робила котлети і носила продавати на базар.

Микола Довгошия ішов на роботу. Земля після дощу ослизла. Він оступився, впав і більше не встав. Коли верталися з поля, то побачили, що тіло на ньому в кількох місцях вирізане.

З міста до батьків приїхала моя двоюрідна сестра Марина Проценко із сином Петрусем. Йому було років 6 чи 7. Якось дома напекли маторжеників (коржиків із крупи пополам із перетертим листям чи корою. — *В.П.*), і голодна дитина простягнула ручку, аби взяти одного. Дядько Петро дуже побив хлопчика. З великого жалю та болю забігла бідна дитина аж в Роги — це село кілометрів за 20 від нашого. Там жила тітка Ґапка Д., батькова сестра. Шукали Петруся кругом у Вишнополі, а тоді Марина пішла в Роги. Ґапка призналася, що з'їла хлопчика, а кістки закопала під полом. Взяла бідолашна мати ті кістки дитячі і всю дорогу від Рогів до Вишнополя обливала їх слізьми. Останки сина поховала у дворі коло груші і могилку насипала..."

(Із записів Ярини Петрівни Мицик, 1918 р. народження, мешканки села Вишнопіль Тальнівського району Черкаської області).

У кожному селі люди пам'ятають подібні і ще страхітливіші речі. Те, що творилося тоді в Україні, здоровий глузд відмовлявся розуміти, — але так було.

Людоїдів найчастіше розстрілювали або закопували живцем. Але тих, кого треба було закопати першими, хто примусив збожеволілих від голоду їсти людське м'ясо, — не зачепили ні тоді, ні потім. Так, вони жили й живуть, умирали і вмирають у достатку, в почестях, із пільгами й нагородами, з нахабною впевненістю у своїй правоті та безкарності. У сотнях міст і сіл Східної України, у тому числі і в Черкасах, досі носять їхні імена вулиці, майдани, школи, стоять їхні пам'ятники.

ЮРИДИЧНА ДОВІДКА

Стаття 1 "Конвенції про запобігання злочинові геноциду і покарання за нього" від 9 грудня 1948 р., чинної у більш як 80 країнах світу й ратифікованої також Україною, гласить:

"Сторони, які домовляються, підтверджують, що геноцид, незалежно від того, здійснюється він у мирний чи воєнний час, являє собою злочин, котрий порушує норми міжнародного права і проти котрого вони зобов'язуються вжити заходів запобігання та карати за його скоєння". Україна також підписала "Конвенцію про незастосування терміну давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства" від 26 листопада 1968 року...

У полум'ї сталінської колективізації-геноциду згоріло, перетворилося на попіл, за західними даними — р. Конквеста, Ф. Лорімера, С. Максудова, — 14,5 мільйона (!) хліборобів, лише взимку — навесні 1932—1933 рр. штучний голод, організований московськими властями, убив 7 мільйонів чоловік, із них до 3 мільйонів (!!!) дітей. Підрахунки, зрозуміло, приблизні, тому зумисне називають дослідники граничний мінімум... Попелом лежать ці мільйони у нас під ногами. Гарячим, пекучим попелом.

Понад п'ятдесят років комуністична імперська влада не дозволяла навіть згадувати ту страхітливу трагедію — намагалася викреслити з людської нам'яти, приховати свій найбільший злочин. Не вдалося. Під вагою пекельних злодіянь сама пірнула в небуття навіки.

А натомість потроху оживає пам'ять. На багатьох сільських цвинтарях з'явилися скромні пам'ятники жертвам Голодомору. Про 1933-й видано ряд правдивих досліджень, знято кілька документальних і художній фільм. Але все це було зроблено ще на початку 90-х. В останні ж роки про цю найжахливішу катастрофу нації знову призабули. Хтось за щоденними клопотами й нестатками, хтось у гонитві за грошима й розкошами, а чимало владоможців від сільських до столичних) — через свої прокомуністичні, проімперські симпатії (невигідно про таке пам'ятати, любовно зберігаючи у сейфі червоний прапор і партквиток).

Якось непомітно минає і сумний сімдесятилітній ювілей Голодомору. Відбулися нещодавно слухання у Верховній Раді, зініційовані "Нашою Україною". І знову не обійшлося без словесної казуїстики. Дехто намагався доводити, що не такий уже й масовий був той голод, і не проти українського народу, мовляв, скерований, а проти селян-одноосібників, що треба усім усе простити й забути.

Ой ні, якщо забудемо — дамо шанс моторошній історії знову повторитися. Гадаю, насамперед владі годиться відреагувати на сімдесяті роковини трагедії дуже конкретними кроками:

— визнати нарешті штучний голод 1933 р. актом геноциду російського комуністичного режиму супроти українського народу;

— поставити перед урядом Російської Федерації як правонаступниці СРСР вимогу про вибачення перед українським народом та про матеріальне відшкодування жертвам Голодомору (як вибачилася перед світом Німеччина за фашизм і як досі виплачує чималі кошти колишнім остарбайтерам);

— підвищити пенсію бодай на 10—20 гривень сьогоднішнім селянам, які народилися 1933 р. і раніше — цих людей уже дуже мало і зараз саме їм найтяжче, отож, це буде найгуманніший крок історичної справедливості;

— засудити комуністичну ідеологію на рівні з фашистською як тоталітарну, злочинну, у корені антилюдську;

— прибрати пам'ятники комуністичним вождям, перейменувати міста, села, вулиці, майдани, названі їхніми іменами;

— упорядкувати місця масових поховань жертв Голодомору, увіковічнити їх хрестами з терновими вінками;

— створити масштабний музей Голодомору — хоч би в Українському домі у Києві (скажімо, євреї по всьому світу створюють музеї Голокосту, й у всіх куточках планети відома трагедія цього народу під час II світової війни, а ми навіть самі ледве пам'ятаємо свій Голокост...

Мусимо зробити бодай це, щоб упокоївся нарешті в мирі прах семи мільйонів наших земляків, безневинно замордованих у 33-му. Це потрібно не так їм, як насамперед нам. Адже тільки шануючи предків, пам'ятаючи уроки історії, здобуваємо шанс на гідне майбутнє.

● **Василь ПАХАРЕНКО,**
м. Черкаси, член "Просвіти"

ХТО РЯТУВАТИМЕ ЦИВІЛІЗАЦІЮ?

“У людства є шанс вижити”, під такою назвою “СП” ч. 19 ц. р. надрукувала статтю академіка Луценка про порятунок цивілізації, до написання якої його спонукала деградація людини, яка, на думку вченого, “…є найбільш агресивною, найбільш хижою шлунковою істотою в Природі і, перебуваючи на Вершині харчових ніш усього живого, практично вичерпала їх, чим і зумовила незворотний процес власної загибелі і загибелі всього живого”. Природні функції харчування і розмноження вважаються вихідним, базовим Злом. Таке припущення відоме з позаминулого століття (мальтузіанство), але, як бачимо, продовжує хвилювати вчених і сьогодні.

ГОЛОД — ЯК ВІЙНА

Непорозуміння викликає визнання трагедії 11 вересня 2001 р. та іншого Зла “...характерним симптомом нинішнього стану розвитку людства”. По-перше, не “розвитку”, а “деградації”, якщо ми погодилися з таким фактом. По-друге, вона — сльоза і ще менша частка в системі світових трагічних явищ, які характеризують стан людського падіння з моменту створення світу. Що ж стосується “частки” як такої, то її “наука” відома: американці вбивають арабів, араби — американців. У перші дні після трагедії США сказали Правду: “напад”, “війна”. Зрозуміло, партизанська. Якоїсь іншої араби (і не тільки) вести не можуть. Потім заговорили про тероризм (?!) Так треба. Влада — Неправда.

Причина деградації людства в іншому: спочатку був Обман! Про це саме пише Катерина Омельченко — “Темний бік свободи”, “СП” ч. 18, 30 квітня — 8 травня 2003 р.; Євген Голибард — “Діти хочуть правди”, “СП” ч. 20, 14—20 травня 2003 р.

Обман удосконалюється політикою, наукою, мистецтвом. Плутарх наводить факти історії, коли вбивства собі подібних починалися з ініціативи не імператорів, а плебейської маси! І не за їжу, як стверджує автор наукового проекту. Хіба США голодні?

Наполеон, закликаючи санкюлотів до Єгипту — вбивати мамелюків, обіцяв кожному по три гектари землі у Франції. Санкюлоти залишилися кістками в Єгипті, а Наполеон став імператором Франції.

Сталін після випробування першої атомної бомби казав: “Мир будет сохранен и упрочен, если народы мира возьмут дело Мира в свои руки и будут отстаивать его до конца”. І роздмухав нову війну в Кореї, і став батьком народів світу. Вожді не були голодні.

Ні, не харчування і розмноження є підвалинами нашого розтління і падіння, а Обман і жадоба світової влади у всіх сферах людської діяльності, у т. ч. в науці. Достатньо звернути увагу на сучасну боротьбу за владу, яка віддзеркалює гріхопадіння розумної істоти.

ПРО РІЗНИЦЮ МІЖ РІВНЕМ ДОСКОНАЛОСТІ

“Розкриті закономірності первнів живої речовини дозволили встановити... причину, що змусила безсмертні одноклітинні організми ступити на щаблі еволюції, організовуючись у багатоклітинні організми всіх рівнів, втрачаючи при цьому свободу і, отже, знаходячи смерть. ...Напрямок цього еволюційного кроку був єдино правильним, тому що він спрямований до реалізації вищої і єдиної мети — Розуму”. Дослідження “уможливили визначення першопричин трагедії цивілізації” “недосконалістю людини як біологічного виду в енергоречовинному обміні з навколишнім середовищем, що зумовлена винятково гетеротрофною (тваринною) формою харчування”, “...способу видобутку”, “й розподілу їжі”, “неможливості виходу людини за межі Землі”, “утилізації біовідходів” тощо.

Недосконалість людини обґрунтовується “двома рівнями досконалості: попереднім — людини примітивної, але хитрої, що займає вищий ярус тваринного світу завдяки сформованій функції Розуму, та наступного — Людини Розумної, Людини Космічної. Тобто, ми подолали тільки 2% свого висхідного еволюційного шляху між двома суміжними еволюційними станами”.

Такий хід наукової думки породжує питання, протиріччя, дилеми. Організми одноклітинні стали багатоклітинними, свобідні — несвобідними, безсмертні — смертними. Чи треба вважати такий крок еволюції “єдино правильним, тому що він спрямований до реалізації вищої і єдиної мети”? Якої мети? Розуму? Вищої організації? Людини соціальної? Так усе ж це й призвело до трагедії цивілізації! Що “правильне”? Недосконалість людини як біологічного виду — має шлунок і їсть “борщ з квасолею разом”? Ні! На кожному етапі еволюції був відповідний рівень досконалості, а різниця між ними не є і не може вважатися недосконалістю.

Перший літак, який полетів, був досконалим для свого етапу розвитку. Діоген Синопський (400—325 рр. до н. е.) не був примітивним і хитрим, жив у діжці, називав себе громадянином світу та був героєм багатьох анекдотів того етапу еволюції. Розум на всіх етапах еволюції був розумним і хитрим, але наукові дослідження спромоглися розділити його на 2% розумного Розуму і 98% примітивного. Таким чином два хомо сапієнси перебувають в оточенні дев’яносто восьми хомо фарус — істот диких. А тому “завжди передусім знищуються розумні індивіди”.

З ЧИМ НЕ МОЖНА ПОГОДИТИСЬ?

На підставі еволюції первнів живої речовини, появи Розуму, шлункової форми харчування, розмноження й агресивності розумної істоти робиться науковий висновок: “Для запобігання незворотньому процесу загибелі цивілізації” є тільки один шлях порятунку — “відкриття принципово нової невичерпної харчової ніші, тобто автотрофного харчування”. Увага! Автотрофні організми синтезують з неорганічних речовин (води, вуглецю, азоту...) органічні речовини, забезпечуючи наше існування, використовуючи енергію фотосинтезу. В чому “відкриття”? Якщо так треба, то нехай буде, але хіба вода, вуглець, азот — невичерпні?

Припустимо, що ми досягли наукової мети. Нові розумні істоти розкошуватимуть, бо в них Розум розумніший за наш. Але то вже не ми... Яку цивілізацію і хто рятує?

Пропагуючи науковий проект “Автотрофне природно-генетичне харчування — шлях порятунку цивілізації”, автор залучає у свідки, починаючи з позаминулого століття, відомих учених, суміжні науки, дух і тіло розумної істоти. Не дивно, що стаття закінчується “протоколом намірів”: “Людина зазнає ...якісних змін на антропологічному рівні, а саме: значно збільшиться якість Розуму, сягнувши 100% його використання, що засвідчить перехід на активний — ноосферний стан розвитку; значно зменшиться кількісний показник фізіологічної можливості функції розмноження, що визначатиметься Розумом; значно збільшиться тривалість життя”.

Погоджуючись із безперервністю антропологічних змін і відносності їх певному етапу еволюції живої речовини, маємо збагнути, що нам не відома кінцева мета Розвитку, хоча відома абсолютна істина: безперервно існуватимуть два рівні досконалості — “попередній” і “наступний”, 98% і 2%, якщо вони були вирахувані на підставі відповідної наукової коректності. Таким чином, твердження про 100% використання Розуму на певному етапі взагалі некоректне, бо різниця між рівнями досконалості завжди існуватиме як данність. Не можна уявити стану, коли Розвиток у Природі припиниться, сягнувши свого 100% рівня. Така наукова концепція заганяє науку в глухий кут протиріч. Істину слід шукати в межах буття. Сьогодні не знайдеться жодної істоти, яка б погодилася, що використовує свій Розум тільки на два відсотки. У т. ч. й пан Луцюк.

ПРО ТРИВАЛІСТЬ ЖИТТЯ

Життя — акт самовираження істоти. Мішель Монтень у 38 років визнав себе старим і відійшов від “активної еволюції”, віддавши 100% свого Розуму Франції середньовічного варварства: “Мені довелося жити в такий час, коли навколо надто багато прикладів неймовірної жорстокості”. Але ж можна почути й про 86-річного покійника: “Передчасно пішов”. Тривалість життя метелика — один світловий день, але він літає! Блискавки — декілька секунд, а яке самовираження! Яскраве, хвилююче, сповнене глибокого внутрішнього змісту, як келих Бахуса.

Якщо академік В. Луцюк реалізує свій проект — досягне самовираження. Ото й буде тривалістю його життя. Одноклітинні, вільні, безсмертні організми ступили на щаблі еволюції і створили Розум, Несвободу, Смерть — Зло. Усвідомлюючи недосконалість такого розвитку — деградації, автор наукового проекту передбачає повернення до безсмертя, але не до одноклітинного безсмертного організму, а до багатоклітинного, вищого, з розумним Розумом — людини соціальної. А це в свою чергу передбачає збереження головних функцій деградації — харчування, розмноження, Розуму, Несвободи, Смерті та іншого Зла.

Уникнути Зла людство не зможе. Воно завжди зберігатиме три головні функції буття: Інтереси, Економіку, Політику. Інтереси — харчування, розмноження, захист від несприятливих умов довкілля, боротьба за місце під сонцем для забезпечення фотосинтезу. Економіка — процес керування перетворенням ресурсів Розуму і ресурсів Землі для видобутку засобів існування. Політика — насильство законів. Єдиного мислення, при наявності десятків мільярдів індивідів, не буде. Інакше — ні розвитку, ні деградації. Зло — Добро!? Зрештою, кожна ідея має право на існування.

НАУКА І МИ: ПОЛЕМІКА

● **Іван ПРОКОПЕНКО**

УКРАЇНА — З ТРИПІЛЬСЬКИХ ЧАСІВ

Видатний учений Сергій Шелухін вважав, що Україна — це земля, УКРАЯНА мечем, тобто, завойована нашим народом. Враховуючи первісне мирне заселення цієї землі нашими прапредками (за даними археології), логічніше припустити, що ця свята земля виділена (украяна, викроєна) нам Богом. Український народ дістав у спадок від Бога один із найблагодатніших ареалів планети. Чи не тому Україна несе в своїй назві корінь “рай” (край) — земне пристанище Бога Сонця — “Ра”!

Ра, Ор, Гор, Хор, Хорс, Ур, Сур, Коло тощо — найдавніші назви Сонця у трипільців-оріїв. Сотні українських слів походять від древніх назв Сонця — горб, пагорб, орій, орати, курган, курка, ранок, рай, край, сурма, суржик, колосок, колач і багато, багато інших. Гора Хорив є в Україні і в Синаї. І слово “гора” (ор, гор), і назва гори “Хорив” (ор, хор) тісно пов’язані з правічними назвами Сонця і сонячних божеств.

Світова гора в уяві наших прапращурів — це своєрідна модель Всесвіту. Пам’ять про те, що гори є колискою цивілізації, що на горах виникло життя, яке згодом перенеслось у долину, збереглось у святах Красної гірки, які раніше широко відмічалися напередодні Юрієвого дня. На горах запалювали ватри напередодні Великодня і в ніч на Купала.

На горі живе Сонце, яке в уяві наших прапрадідів відпочивало там після заходу за горизонт. Безмежні українські степи всіяні високими трипільськими, кіммерійськими, скіфськими, сарматськими та козацькими курганами — цими рукотворними горами, до яких так прагнула і тягнулася душа наших предків. Археолог та історик Юрій Шилов при розкопках докіммерійських курганів у Подніпров’ї та Причорномор’ї дійшов висновку, що вони були древніми святилищами й обсерваторіями для оріїв-трипільців. У ті часи протоукраїнцями управляли жреці-брахмани, які володіли священними знаннями, передаючи ці знання у вигляді релігійних наспівів, переказів, легенд...

Про шанобливе ставлення до древніх курганів свідчить і те, що їх використовували для поховань своїх вождів кіммерійці, скіфи, сармати, які запозичили “курганну” культуру від трипільців. Ці земляні пагорби були для Подніпров’я тим самим, що піраміди для Нілу!

Через тисячі років дійшли до нашого часу легенди про рахманів, свято Рахманівський Великдень, назви поселень — Рахманівка, Рахманів, Рахмани тощо, козацькі чуби — “оселедці”, поховальні звичаї. З таким же успіхом могла зберегтись і трипільська назва нашої прадавньої землі, тим більше, що українська мова має значну кількість санскритських коренів слів. Від жерців-брахманів до волхвів могла дійти самоназва благодатної землі праукраїнців, щоб відродитись у потрібний час — на тому самому місці.

У літописі “Повість врем’яних літ” збереглася інша назва брахманів — служителів древніх курганів: “Закон же у **ІУКТРИЯН,** яких ще називають врахманами і **ОСТОРОВИТАМИ,** від прадідів за приклад і благочестя взятий...” Отже, наш літопис найосвіченішу касту брахманів називає також уктриянами та осторовитами. Корінь “ук” в давньоукраїнській мові означав мудрий, розумний, учений. Наприклад, у гуцулів досі є слово “укий”. Звідси і слова наука, неук тощо. Тому логічно припустити, що “ук-трияни” — мудреці, вчені люди. Частка “трияни”, мабуть, те саме, що й “трояни”, тобто, шанувальники брахманівського вчення про триєдність світобудови.

Валерій Ілля в статті “Атлантида, скіфи-боги-велетні та грекоримська міфологія” (“Основа”, №23, 1993) звернув увагу, що в стародавньому Єгипті писарів називали скрібами, а каміння з вишкрябаними письменами — вістряками (в російській мові “острякі”). Ці назви, як не зрозумілі західним ученим, не перекладалися. Але для українця переклад цих слів не потрібний...

То, можливо, осторовити — це люди, які володіли письмом?!

Таким чином, усі три слова “Повісті...” — іуктриями, врахмани і осторовити — це синоніми, які можуть означати: мудрі, розумні, вчені, письменні люди. Тоді слова “украй”, “Україна” — це земля, країна, на якій проживають мудрі, вчені, письменні брахмани, вони ж уктріяни чи осторовити.

У 1877 році Андрій Великанов назву “Україна” вивів від санскритського слова **укхраііа** — “пагорб”, “земляний горбок” (сучасне написання — **ук(х)райа),** але надав йому значення “рубежа, який охороняється сторожовими пагорбами-курганами”. Тобто, А. Великанов прийшов іншим шляхом, але до тієї ж сумнозвісної “окраїни”. Та тепер ми знаємо, що ці земляні пагорби насипані не на якійсь границі і не на окраїні, а розташовані по всій величезній території проживання наших предків. Та й, мабуть, не існує народу, який би себе вважав окраїнним, другорядним, та ще й тисячі років зберігав би в пам’яті таку непривабливу назву.

Враховуючи дослідницькі здобутки Юрія Шилова і трактування А. Великановим слова “укхраііа” в перекладі з санскриту, а також незаперечні свідчення “Повісті...”, можна обґрунтовано припустити, що слово “Україна” — це земля брахманів-уктрів-осторовитів і святилищ-пагорбів (храмів-жител Сонця). Тобто, — **ЗЕМЛЯ (КРАЇНА) МУДРЕЦІВ і СВЯТИХ КУРГАНІВ.** Так само Єгипет називають “країною фараонів і пірамід”.

Назва “Україна” так довго зберігалась у пам’яті наших предків і так шанувалася ними, бо була для них (як і для нас) синонімом **СВЯТОЇ ЗЕМЛІ.**

ГІПОТЕЗА

● **Володимир ВІТЕНКО,**
член ВУТ “Просвіта”,
м. Ужгород

ЗНАЙТИ

ЗАВЖДИ СТОЯВ У ЧЕРЗІ

Одного дня 1942 року він побачив, як просто над головою кружляли чотири літаки. Кружляли дуже малим колом. Побіг у бомбосховище, де сидів притиснувшись лівим вухом до мами. Раптом так грюкнуло, що він заплющив очі й в очах з'явилася картина: палає чотириповерховий будинок, в будинку — самі лише стіни та отвори вікон.

Тільки коли Анатолій Присяжнюк вже вчився у школі, десь у 5-му класі, виявилося, що погано чує на праве вухо і недочуває на ліве. Не чув свисту, співу птахів, "високих" голосів, шепоту. Гадав, що так і повинно бути, бо ж права рука сильніша за ліву, наприклад. А лікарі не наважувалися підтвердити мамі, що це справді могло бути від бомбардування, і навмисно придумували інший діагноз, казали, що це був, наприклад, отит.

Тому вже далі в житті Анатолія Андріановича всі його знання йшли, в основному, від читання. Вважає, що має за свою ваду слуху досить відчутну "компенсацію". Природа ж часто компенсує людині, якщо та отримає чуттєве каліцтво. Цією компенсацією була можливість здогадуватись про майбутній вчинок, чи про слова, що хотіли мені сказати за секунди до цього, дуже гарна пам'ять (і зараз, як потрібно, може пригадати розмову з кимось у школі з друзями, вчителями). Дуже легко вчився, запам'ятовував безліч потрібних і непотрібних формул (алгебра, тригонометрія, фізика, хімія), віршів (і досі пам'ятає майже всі вірші, котрі "проходили" у школі), займався винаходами тощо.

Коли йому пропонували відновити слух через операцію (правда, без гарантії, що відновиться), відмовлявся, бо боявся, що його виведе з ладу багатоголосся гаму-шуму навколо, на що скаржилися рідні, знайомі. Багато, дуже багато, читав-ковтав усе: медицину, філософію, кримінальне право, живопис тощо. І ще — шахи. Мав І розряд.

Його тато був щирий більшовик-комуніст. Поясню, що означає "щирий". Коли надходила черга на отримання квартири, він казав на зборах, щоб її віддали сім'ї, де було гірше з житлом — називав прізвище. І так було не один раз. Відгукувався сам добровільно на всі призови партії, і мама слідувала за ним. Завідував дитячим інтернатом — і все "тягав" туди. Якось йому доручили організовувати продаж пива у бочках. Одного разу хлопець-продавець каже панові Андріану, що наторгував на суму більшу, аніж вартість пива у бочці — то що, питає, робити із зайвою сумою? Батько розхвилювався, порадився з кимось там, щоб віддати зайву суму у дитячий інтернат, і наказав продавцеві пива, щоб був точним у торгівлі. І тато, і мама Анатолія самі виросли у дитячому інтернаті, а тому й його із сестричкою досить своєрідно готували до життя. У дорослому житті їх легко було обманути, вони не могли себе примусити казати людям неправду, і також поступалися чергами на щось, коли стояли у черзі в магазинах. Намагалися допомагати іншим і дуже старалися, щоб не завдавати комусь будь-якого клопоту.

"ТИ ЧТО, БОЛЬНОЙ?"

Після школи Анатолій хотів вступити до Політехнічного інституту — це тоді було важко, але він іспитів не боявся, бо "знав усе". Але через ваду слуху туди документів не прийняли, і тоді вступив до Київського будівельного технікуму (він був розташований на Львівській площі). Закінчив технікум із відмінним ("червоним") дипломом, отримав від райкому партії грамоту "За активну участь…" (їй-же бо, не знаю за що!) На зборах був щиро здивований, коли його викликали отримувати грамоту — у залі сміялися від його виразу обличчя. Стипендію не отримував, бо казали — твої батьки отримують зарплатню, як в середньому "заможні". А треба сказати, що відмінники повинні були отримувати стипендію підвищену.

Перша посада після технікуму — майстер на будівництві житлового будинку по вул. Повітрофлотській, що біля Повітрофлотського ж мосту.

Звільнили з посади майстра "за скороченням штату" (насправді, не годився командувати, не міг пити горілку з виконробом тощо. І до цього дня не п'є і не палить. І коли у якійсь компанії знущаються, кажуть, що їх не поважає, "ти что — больной?", — він завжди відповідає: "саме тому, що здоровий"). Вчився на вечірньому відділенні Київського будівельного інституту. Відпусток на роботі не любив, і його виганяли у відпустку, накопичену за 3—4 роки. Тоді йшов сам до райкому комсомолу, і його направляли вожатим у піонерський табір. І так десь 7—10 сезонів.

"Діти і я дуже любили одне одного. Я був веселий, знав багато жартів, ігор, фокусів. Зарплатню вожатого я витрачав на "призи", щоб робити своєму загону всілякі атракціони з призами.

У кар'єрі — став головним інженером Нормативно-дослідної станції у системі Міненерго СРСР (будівництво атомних електростанцій), був на усіх АЕС, що тоді будувалися.

Членом КПРС не ставав, бо була черга для інтелігенції. Я особливо й не старався у кар'єрі: просто робив усе залюбки, був "трудоголіком", фахово, багато знав, гарно і легко писав усілякі матеріали, доповіді, проекти постанов, ніким не командував — от мене і пересували на посаду вище", — розповідає п. Анатолій.

ПЕРЕБУДУВАВСЯ

У 1988 році зорганізував виробничо-будівельний кооператив. Був одночасно пів-бухгалтером і пів-юристом, і плановим, і виробничим відділами. Одним словом, у штаті були тільки пів-бухгалтера (та й то тільки тому, що так вимагало законодавство), секретарка і п. Анатолій. За рік швидко стали на ноги. Ще б пак! Тоді на п'ять років надавали пільги — сплачували лише 5 відсотків податків! Вже наступного року вони так багато заробляли,

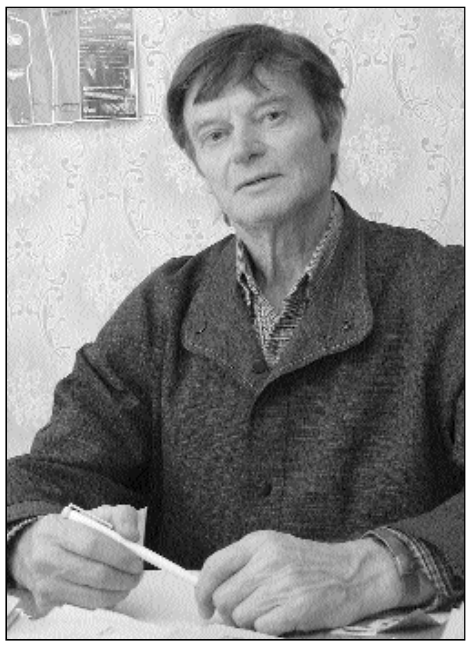

Анатолій Присяжнюк

ДОЛЯ

що стало совісно перед іншими. "Самі, без усякої вказівки, взяли шефство над дитячим садком, що був у моєму дворі (туди ходили, тоді ще маленькі, мої онучата Валетка з Вовчиком). У першу чергу фінансували і зробили дитсадочку дах: зі склотканини на гермобутилі — а це на 10 років! Придбали дитсадочку мікроавтобус (РАФ — колишня швидка допомога). Постійно щось купували їм. А ще, за списком райвиконкому, 11 пенсіонерів від нас отримували ще одну пенсію. А ще, раді самоврядування мого мікрорайону сплачували рахунки за картоплю та яблука для бідних. Так-так, був "диваком" у цій благодійності. Ні про яке "депутатство" й думки не було. Просто незручно було жити краще, аніж люди навколо, та вже так мене виховали своїм прикладом мої батьки", — згадує Анатолій Андріанович.

У 1991 році створив ще два малих підприємства і був їх директором. Але невдовзі діяльність і кооперативу, і цих МП була "заморожена" за "стандартної" для всіх його колег причини — державі на довгий термін вони стали не потрібними.

Пішов на пенсію. 42 роки стажу, ветеран праці. Але голова звикла працювати по 12—14 годин на добу. Двоє онучат (Валетка у 6-му класі, Вовчик — у 8-му) ще до школи були добре підготовлені з математичної логіки. Спілкувався з ними виключно українською мовою (їх батьки — виключно російською; так вже виростили їх). Заради них став навмисно з усіма спілкуватися і самоудосконалювати свою українську. На жаль, школа швидко "підстригла" юних математиків під один гребінець.

Переклав українською з російської десь 300—400 віршів. Перекладацька робота сподобалася і якось допомагає йому знайти розвагу у вільний час і поживу голові. Та й дуже хотілося якось зарадити — зробити й свій посильний внесок у становлення української, котрій так важко у нашій неукраїнській державі. Зокрема переклав 45 байок І. А. Крилова.

Багато хто з російськомовних кажуть йому, що "кумедно" читати переклади українською. Наприклад, "В лесу родилась елочка" чи "Не брани меня, родная" тощо. Бо ж так вони, ці витоки, багатьом ввійшли в пам'ять, що їх не можуть уже сприймати українською мовою. Проте здається, що наші дітлахи, молодь, з малих років звикнувши тільки до українського тексту цих пісень, коли підростуть і побачать ці пісні російською, сприйматимуть вже їх як "кумедні".

● **Стефан КОСТКА**

МОЄ ЯСНОВИДІННЯ, ТАКЕ

Здатність до "пророцтва" я набув, очевидно, через ушкодження слуху. Розвинулась зорова спостережливість і запам'ятовування деяких закономірностей у всьому: розвитку подій, поведінці людей, зв'язку зовнішності людини з її соціальним і психологічним статусом тощо.

Мав розвинутий "боковий зір". Краєм ока помічав зміни кольору обличчя, тріпотіння жилки на шиї, мимовільні рухи голови, очей, вух, мікроскопічні зміни в розташуванні і русі предметів чи чогось іншого (ну, наприклад, муха промайнула майже ззаду мене, чи аркуш паперу ворухнувся десь неподалік на столі, чи хтось ледь-ледь намагається лише почати робити рух), наближаючі "біохвилі" (наприклад, з-за будинку, зачинених дверей — ось-ось хтось відчинить двері та вийде) тощо. Наприклад, розглядаючи фотографію людини 10-річної давності, якої ніколи не бачив, "пророкував" їй майбутнє, котре вже відбулося. Це щоб заробити довіру до мого пророцтва, а потім уже "пророкувати" — по інших, сьогоднішніх фотографіях присутніх. Просив оточуючих не відповідати, не реагувати словами на моє буркотіння. Уголос перебирав варіанти "пророцтва" (здається, отут "собака зарита"!) — уголос: " ... буде музикою чи художником..., так — **музикою**, чи грати на піаніно, скрипці..., так, **на скрипці**,... мати дітей, не мати, одного, двох, одного, так — **двох** дітей, ... **дівчаток**, зараз живе на четвертому поверсі, на третьому..., так на **третьому** поверсі, **батько військовий**, мати, **мати... не знаю**...". І питав: "Далі продовжувати? Чи багато набрехав?" У відповідь: "Та-а-а, розігруєте нас — про цю людину на фото все заздалегідь розпитали у когось...".

Угадував 60–75 відсотків. Але ж бувало й інакше. Перебираючи ті ж самі "параметри" про себе (не вголос), повторюючи їх перелік, отримував якийсь інтуїтивний "резонанс-поштовх" у скронях, чи серці, "у душі", як це буває при хвилюванні від чекання і відгук на здійснення чогось (щось схоже на реакцію, коли — "є! влучив!"). А перед тим, як "перебирав уголос", десь позаду (чи у середині?) фото дуже швидко, майже миттєво, проходила (попереджую ж — усе й досі фантастика й для мене, але Ви ж розпитуєте!...) "кінохроніка варіантів майбутнього" (як це буває, коли ми, а це буває частіше, немовби чуємо у мозку якийсь голос) — залишалося "спіймати та вибрати варіант кадру" і "озвучити" його.

Жінки, як правило, бажали знати, що з ними буде через сім-десять років: хто-ким буде чоловік чи буде одиначка, чи розлучена, скільки дітей і хто, її професія, де буде жити (бо зараз у гуртожитку), здоров'я батьків тощо (але досить часто виникали побічні відповіді). Найчастіше просили дівчата, бо чоловіки соромилися (а як просили, то наодинці) і вважали все це "циганщиною". Я теж так вважав, вважаю і зараз, хіба що "працював" без карт і "ліній долоні", як цигани. Між іншим, дуже кортіло звернутися до циган по "сеанс" — подивитися, а яка "методика-технологія" у них? Але соромився цього "шарлатанства"; так і не звернувся.

"Сеанс" проходив так: чекав-намагався "викликати кінохроніку" з життя "клієнта". Раз уже оця "хроніка" сама по собі інколи з'являлася у мене в ранні роки, то став уже і зловживати нею, "знахабнів" — намагався замовляти "це" силою волі. Кадри зовсім не підкорялися думкам, були хаотичні, зникали, "показували" усіляке "сміття". Але в якийсь момент ішов "повтор кадру", я його "зчитував", обміркував та "озвучував", як здивоване припущення події чи малюнку життя. Наприклад, — "бачу", що клієнт "іде з дівчинкою та хлопцем" — отже буде мати... це її діти?, чи вік дітей відповідає терміну прогнозу. Ось так приблизно проходив "сеанс".

Про "кінохроніку" — це вельми умовний аналог процесу. Припущення-озвучення виникає саме так — здивоване і зненацька для мене ж самого. Треба й самому прийти до тями, щоби насмілитись повторити вже вголос про "побачене". І якщо дуже "вдивляєшся", то й дуже втомлюєшся, бо боїшся просто "аби збрехати" заради слави. У цьому варіанті, коли все робиш тільки подумки, уявленням, за допомогою "кінохроніки", то майже завжди з'являється момент якогось "резонансного поштовху" під час перебору "параметрів", "факторів", "кадрів". (Повірте, отут я іронічно посміхаюся та "хмикаю", точнісінько як і Ви, читаючи оце).

У фірмі, де працював, знали про мої "фокуси-пророцтва" по фотці (не без цього — ми, чоловіки, такі хвальки)... Доводилося поступатися, проводити "сеанси".

Але для себе, найчастіше, при вирішенні особистих конфліктів це ставало у пригоді: наприклад, ані разу у житті так і не бився ні з ким, вирішував конфлікти тільки словами. Але не завжди це допомагало. Оце позичив у 90-і роки декільком людям гроші, а досі не віддають. У подружньому житті — "ясновидіння" не допомагало: якщо друга сторона не має бажання до діалогу, йде "гра в одні ворота", "втрачається" голова, — справа така йшла до розлучення. Бо звичайне миролюбство, поступки іноді сприймаються, як "капітуляція"; друга сторона нахабніє, "сідає" на голову.

Інколи я зловживав "інтелектуальними фокусами" заради заробляння додаткового авторитету. Запропонував невістці записати в іншій кімнаті на папірці будь-яке число до двадцяти. Папірець скласти і тримати у своїй руці. А я вгадаю. На підлозі у коридорі квартирі (так вже було зручніше) розклав папір, намалював на ньому квадрат. Ми всі присіли навпочіпки, невістка зліва, майже ззаду, онучата переді мною. І я почав міркувати: "Та-ак. Задумане число знаходиться у групі (пишу на квадраті) від одиниці до семи, чи від восьми до п'ятнадцяти, чи після п'ятнадцяти... Ага, у першій групі. Один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім... Так, сім!" Угадав. Тут, ясна справа, мав місце звичайненький фокус: боковий зір та спостереження за реакцією з мого "буркотіння".

Найчастіше вродливі, статечні, донжуани, які йдуть "нарозхват" (у порівнянні з невродливими, миршавими, не донжуанами), — відстають у змаганні з ними у кар'єрі, менше здібні до винахідництва, пам'яті, інтелектуальної роботи. Придивіться до людей навколо, зверніть увагу на зв'язок конституції тіла з розумом, прислухайтеся до їхнього мовлення, порівняйте статус, посаду; зверніть увагу на такий зв'язок у тих, кого показують по телебаченню (наприклад, у політиків, дипломатів, журналістів, артистів, спортсменів). Ви побачите-здогадаєтесь (якщо поставите собі таку мету — звертати увагу саме на цю сторону, на такий зв'язок), хто зробив свою кар'єру за допомогою "руки", а хто — власним розумом. Боротьба за виживання, несприятливий статус особи з каліцтвом, форс-мажорні обставини життя вимагають від людини шукати вихід, щоб утвердитись або примусити інших поважати себе. Каліцтво вимагає від людини розвитку, тренування прихованих якостей, що сплять до пори не помічені і не затребувані. Мабуть, Ви бачили по телебаченню індуса без рук по плечі — він став майстром з ремонту годинників (пальцями ніг!). Про сліпу бабусю Вангу — Ви знаєте, авжеж. Біда навчить — каже народна мудрість. Тільки треба старанно вчитися.

ТАМ, ЗА ГОРИЗОНТОМ...

Анатолій ПРИСЯЖНЮК

●

ВІН БУВ УЧНЕМ ІСТИНИ

(Про дослідника Слобожанщини і Таврії Вадима Пассека (1808–1842)

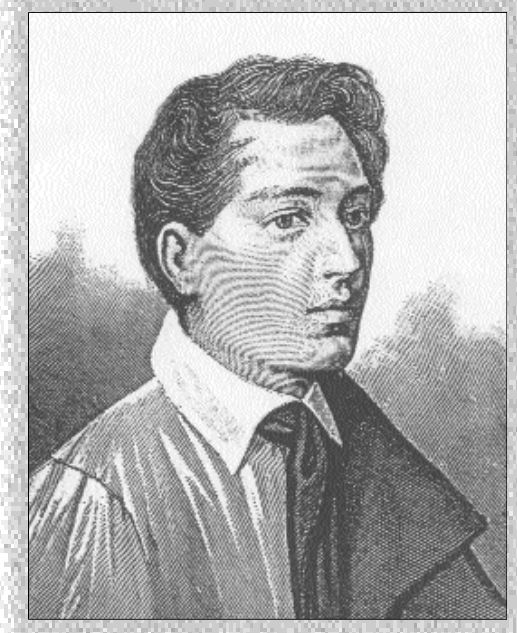

Вадим Пассек — письменник, історик, етнограф, археолог, статистик. Це рідкісне прізвище знають хіба що науковці. І навряд воно знайоме його землякам з села Спаського, поблизу Валок на Харківщині, де був родовий маєток Пассеків. Прожив Вадим Васильович коротке, але яскраве життя — доля відрахувала йому лише 34 роки. Понад десять з них він присвятив вивченню України, зокрема Слобожанщини і Таврії, історію, географію, побут і культуру яких описав у своїх науково-популярних творах: "Подорожні нотатки Вадима", "Історико-статистичний опис Харківської губернії", "Міста Харківської губернії з картами-планами і гербами", "Про кургани і городища повітів Харківщини" та ін. Його перу належить також фундаментальна праця у п'яти томах "Нариси Росії", видана протягом 1838—1842 років, (разом з І. Срезнєвським), яка є першою спробою популяризації наукових знань і в доступній формі знайомить громадськість з археологією, етнографією, традиціями України.

Родовід Пассеків і перипетії його історичної долі надзвичайно цікавий і потребує спеціального дослідження. Можливо, допитливі краєзнавці зацікавляться цією темою. То я для інтриги згадаю лише окремі віхи з життєпису цієї незвичайної родини, що походить з Чехії, точніше з Моравії, нащадки оселилися на Харківщині і були поважними представниками козацької старшини. А сам Вадим Васильович народився 2 липня 1808 року у Тобольську, де його батько відбував разом із сім'єю 20-річне заслання.

Прізвище "Пассек" увійшло в анали української літератури ще й тому, що воно тісно пов'язане з життям письменниці Марко Вовчок. Біографам її творчості відоме захоплення Марії Олександрівни молодим правником (сином Вадима Васильовича) Олександром, з яким вона впродовж восьми років подорожувала країнами Західної Європи разом із сином-підлітком Богданом і чоловіком — відомим фольклористом Опанасом Марковичем, який фактично навернув на українство російську дівчину з Орла. Та повернемося до розповіді про нашого героя.

Одразу після закінчення Московського університету Вадим Васильович поринає у вивчення Слобожанщини. Він не обминає жодного села, хутора, повіту, міста, містечка, детально описуючи все бачене і почуте. Водночас свої враження у формі подорожніх листів об'єднує у книгу, що виходить друком у 1834 р. Наведу фрагмент з одного його листа: "Які мрії пробуджує в мені Україна, як сильно співчуває душа моя її бурхливій, зрадливій долі, її мовчазним курганам, її нерозгаданим скіфським скульптурам, і весь я пориваюсь душею до її давнини, до її войовничих орд і степового привілля природи. Так, українські степи здавалися мені морем, що затихло".

Зрозуміти сучасність і розгадати майбутнє, на його думку, неможливо без знання минувшини, хоча її й не воскресити. Вчений підкреслював, що життя народів необхідно вивчати, окрім літописів і пам'ятників, в побуті і характерах нині існуючих поколінь, у впливі на них зовнішніх чинників. Отож він зазначає: "Той не розуміє історії народу, хто не обіймає розумом, не співчуває серцем усім рухам його внутрішнього життя, хто думає відтворити його тільки за манускриптами і залишками мистецтва, хто не бачить основних витоків, за якими творилося минуле і діятиме майбутнє".

Або ще таке: "Який народ протягом п'яти віків неволі, коли перетворювали на згарища його міста, мучили за відданість релігії, зумів її зберегти, в цей час був не раз гроза своїм гнобителям, і серед цих катувань створив училища для освіти юнацтва? Цей народ... — малоросіяни!"

Читаєш листи Пассека і дивуєшся, як людина, що виросла на берегах Іртиша і Тобола, в суворому Сибіру, отримала освіту в Москві, могла стати справжнім патріотом України? Мимоволі напрошуються паралелі з сучасним ставленням слобожан до рідної мови, культури, історії. То ж нехай Вадим Пассек нагадає своїм невдячним нащадкам, як треба шанувати свій народ, любити рідну землю і традиції. Тому й видаються такими цінними нам його мемуари.

Ось ще одна цікава згадка про перші козацькі поселення на кордоні України з Росією: "Під владою Польщі Малоросія до кінця випила всі біди… Чим сильнішими ставали дні Польщі, чим обтяжливішою її влада, тим швидше переходила Малоросія з побуту громадянського у побут козацький."

Захоплення історією віддалило вченого від гуртка революційно настроєної молоді на чолі з О. Герценом. Проте арешти його членів вплинули і на подальшу долю В. Пассека, йому не дозволили читати лекції ні в Московському, ні в Харківському університетах. Мрія про кафедру так і не збулася.

За дорученням міністерства внутрішніх справ він був зарахований до статистичного комітету для збирання відомостей про Харківську губернію і разом з тим знайомився з природою України, вдачею, побутом, звичаями її мешканців. А поряд із статистикою Пассек займався вивченням давнини — результати своєї праці надав Імператорському товариству історії та старожитностей, і був одноголосно прийнятий у дійсні члени цього Товариства.

Оглянувши городища і кургани, він дослідив більшість укріплень по річках Дон, Уда, Можа, при верхів'ях Коломата і направив Товариству звіт про свої дослідження разом із складеними ним картами розташування насипів, а також описом курганів і городищ Харківського, Валківського і Полтавського повітів. Окрім того, привіз для Московського університету три великі кам'яні баби зі степів України, які на ту пору чудово збереглися.

Вадиму Пассеку було доручено від Міністерства внутрішніх справ зробити також статистичний опис Таврійської губернії, для чого він попередньо знайомиться з архівами Новоросійського і Бессарабського генерал-губернаторів, вивчає їх дуже сумлінно, використовуючи для себе багато цінного матеріалу.

Невеличка замальовка слобожанських вечорниць, на наш погляд, може зацікавити читача, не байдужого до традицій цього своєрідного краю. Цікаво, а що сьогодні залишилося зі спогадів подружжя Пассеків, у його мешканців, якщо не в побуті, то хоча б у пам'яті? Пропоную читачам завітати на молодіжні забави:

"На вечорниці зберуться в одну хату дівчата із гребнями, веретенами, наїдками, з яких господиня готує їм вечерю… Заллються піснями, налетять парубки з музиками, підуть розмови, сміх, танці, вихорем неситься метелиця, тісно у хаті — йдуть у двір, дрібно вибивають дівчата ногами козачка, спритно стукають каблуками парубки гопак, і, присідаючи, викидають ногами різні штуки… А в печі палаххотить солома, киплять борщ і галушки, пахне в хаті гарячими паляницям… — Ні, казали бабусі, ні, тепер не те, що у наші часи, — що це за вечорниці, тепер і парубки не ті; бувало йдуть вони на вечорниці, аж хата труситься: двері в хату не відчинять, то натиснуть плечем, так і висадять її вон. Тепер — ледащі…"

У прислів'ї "Що село, то звичай" Вадим Пассек бачить глибокий смисл і говорить, що хоч його значення часто змінюється, але це поняття залишається і завжди проявляється у житті українського народу. В одному з листів він пише: "Поглянь у хату українця. Ось вона: і бідна, без критого двору. Але, яка вона чиста і біла! Як прибрана і вимазана її призьба! Як вимиті зліплені вікна… Хата ніколи не буває курною, земляна долівка її вимазана глиною, чиста, виметена; їжа господарів бідна, але борщ дуже смачний, все чисто і охайно".

Оцінюючи "Подорожні нотатки" вченого, варто зазначити, що це не просто мандрівні враження втомленого бурхливим життям романтика, тини, глибоке знайомство з витоками нашої духовності, коріння якої губиться у темряві тисячоліть.

Серед нащадків династії Пассеків — наша сучасниця Тетяна Сергіївна (1903—1968 рр.) — відома дослідниця трипільської культури, археолог, доктор історичних наук, автор фундаментальних праць про історію трипільських племен Дніпро-Дністровського межиріччя, періодизацію їх поселень, ранньоземлеробську практику.

На сторожі старовини, нашої історичної пам'яті мужньо стояли філософи, славісти, історики, етнографи, які заповідали нащадкам берегти рідне слово, пісню, предківські звичаї та обряди. Пішки ходили вони манівцями, навіть не знаючи української мови, записували латиною, польською. чи російською наші легенди, казки, повір'я, думи, потім за свої кошти видавали збірники в Москві, Петербурзі, Празі, Відні, Парижі, сподіваючися, що їх звитяжну працю продовжать спадкоємці наступних поколінь. Вони гаряче обстоювали право на самостійність української нації саме тут, на Слобожанщині, яку сьогодні вважають територією з "російськомовним населенням" і яка й зараз є ареною боротьби за утвердження на ці споконвічні українські землі власної мови, культури, історії.

Цього року минає 195 літ від народження Вадима Васильовича. Поховано його у Москві, на території Симонова монастиря. Вшановуючи щирою подякою вченого, хотілося б висловити сподівання, що його світле ім'я згадуватиметься не лише в енциклопедіях і довідниках.

Ольга РУТКОВСЬКА,
народознавець

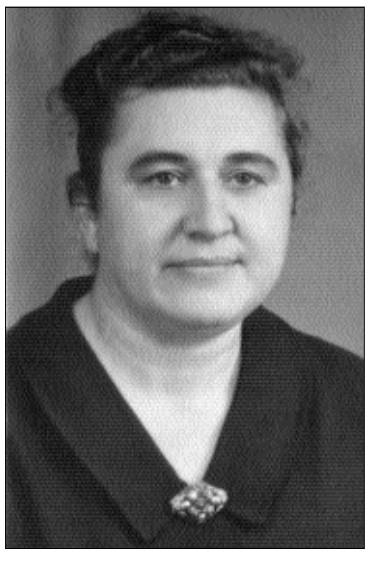

НІНА ТОЦЬКА — ВИДАТНИЙ ФІЛОЛОГ І ПЕДАГОГ

В українській мовознавчій науці ім'я Ніни Тоцької осяяне ореолом справжності. Одна з найвидатніших фонетистів України, вона не лише всебічно вивчає звуки рідної мови, а й вимовляє їх так, що можна (і треба!) записувати кожен із них і використовувати як зразок поєднання теоретичних знань та практичного втілення їх.

Ніна Тоцька народилася 25 червня 1923 року в селі Озерна Білоцерківського району на Київщині в учительській родині. Після закінчення школи вступила до Київського університету ім. Тараса Шевченка, аби продовжити справу батька — стати викладачкою української мови та літератури. Студенти-філологи зазвичай уже з першого курсу визначаються, ким вони стануть: літературознавцями (таких переважна більшість) чи мовознавцями. Пані Ніна без жодних вагань обрала лінгвістичну ниву і могла стати дослідницею будь-якої царини цієї ниви — лексики, морфології, синтаксису. Мовознавчий хист молодої дослідниці живили й плекали її вчителі — видатні українські мовознавці Леонід Булаховський, Михайло Калинович, Павло Плющ.

Коло зацікавлень у Ніни Тоцької досить широке. Свідченням цього є її перша наукова праця — дипломна робота "Синтаксичні особливості "Літопису Самовидця" (1947 р.), кандидатська дисертація "Синтаксичні особливості творів Панаса Мирного" (1953 р.). Проте філологічних вершин пані Тоцька досягла в галузі фонетики. Дослідженню звуків рідної мови вона присвятила все своє наукове життя. Можна назвати деякі з її численних праць на цю тему: "Визначення меж голосних фонем на осцилограмах" (1958 р.), "Залежність тривалости голосних української мови від консонантного оточення" (1961 р.), "Голосні фонеми української літературної мови" (1973 р.) тощо. Експериментально-фонетичному дослідженню голосних присвячено й докторську дисертацію авторки, яку вона захистила 1975 року.

Від 1964 до 1984 року Ніна Іванівна завідувала Лабораторією експериментальної фонетики Київського університету ім. Тараса Шевченка, в якій проводилися теоретичні й практичні заняття, присвячені опануванню вимовних та акцентуальних норм української літературної мови, здійснювалося керівництво роботою фонетистів української та інших мов. Крім великої наукової роботи, Ніна Іванівна читала курси сучасної української мови на філологічному факультеті та на факультеті журналістики Київського університету ім. Тараса Шевченка, якому віддала сорок років свого життя. Її запрошували для викладання спецкурсів з фонетики до Львівського університету ім. Івана Франка, до Ніжинського та Черкаського педагогічних інститутів.

У 1987 році Ніну Тоцьку запрошено для роботи на кафедрі української мови Вінницького педагогічного інституту, де її захоплено зустріли викладачі й студенти. З 1992 до 1994 року вона завідувала кафедрою української мови відродженої Києво-Могилянської академії, де працювала до 2000 року.

Я мав честь бути разом із Ніною Іванівною в Українській національній комісії з питань правопису, створеній Кабінетом Міністрів 1994 року для вироблення правопису, спільного для всіх українців світу. Усі орфографічні пропозиції Ніни Іванівни були виважені, арґументовані й переконливі.

Своє 80-річчя Ніна Іванівна Тоцька зустріла в дальших наукових пошуках в оточенні рідних, друзів, колег, що, як і раніше, віддають їй належну шану, вважають за честь бути знайомими з нею і пишаються тим, що живуть на одній з нею землі.

Олександр ПОНОМАРІВ

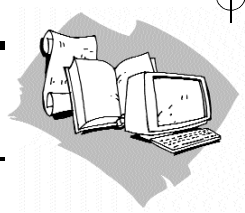

Щире вболівання за стан рідної мови, що переповнює листи читачів, лише якоюсь дещицею сягає урядових установ. Саме тому друкуємо нині відповідь начальника Головдержслужби України Г. І. Лелікова на запит народного депутата, шеф-редактора газети "Слово Просвіти" Павла Мовчана стосовно проблеми дотримання статусу державної мови та, зокрема, етики поведінки держслужбовця державними службовцями управління Пенсійного фонду в Оболонському районі Києва, порушеної в українській пресі.

ДЕРЖСЛУЖБОВЦЯМ…

РОЗМОВЛЯТИ ЗРАЗКОВОЮ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ!

Верховна Рада України

Народному депутатові України
Мовчану П. М.

Шановний Павле Михайловичу!

Головдержслужба України розглянула Ваше звернення щодо дотримання державними службовцями управління Пенсійного фонду в Оболонському районі міста Києва статусу державної мови. Проблема функціонування державної мови в Україні, яку Ви порушуєте, безперечно, є актуальною. Статус української мови як державної регламентовано статтею 10 розділу 1 Конституції України, а Рішенням Конституційного Суду від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99 визначено, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), в інших публічних сферах суспільного життя, що визначаються законом. Проте державна мова в силу об'єктивних та суб'єктивних причин ще не стала достатньою мірою засобом спілкування у повсякденному мовленні у ряді центральних і територіальних органів виконавчої влади та у засобах масової інформації.

На виконання вимог вищезазначених нормативно-правових актів, а також постанови Кабінету Міністрів від 8 вересня 1997 року № 998 із змінами від 21 червня 2000 року № 1004 "Про затвердження Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови", інших документів Головдержслужба України в межах компетенції здійснює координаційні та контрольні заходи щодо розвитку і функціонування державної мови в державному управлінні, працює над удосконаленням процесу навчання державних службовців, зокрема, вивченням ними української мови, спільно з Державним комітетом національностей та міграції, як головним координатором виконання Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови, затверджених постановою Кабінету Міністрів від 8 вересня 1997 року № 998 (далі — Комплексні заходи), а також із залученням учених, освітян, представників громадських організацій, відповідних установ.

Так, листом Головдержслужби України від 11 грудня 2000 року № 52/6121 надіслано пропозиції Міністерству освіти і науки щодо розробки та вдосконалення структури навчальних програм тематичних семінарів із підвищення кваліфікації державних службовців із питань ділового мовлення. Крім того, досконале володіння державними службовцями державною мовою передбачено в Типових професійно-кваліфікаційних характеристиках посад державних службовців (пункт 2.7 "Загального положення") згідно із Довідником професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців, затвердженого і введеного в дію наказом Головдержслужби України від 1 вересня 1999 року № 65, з доповненням відповідно до наказів Головдержслужби від 30 листопада 2001 року № 94 та від 29 листопада 2002 року № 95, погодженим Міністерством праці та соціальної політики 20 листопада 2001 року.

При проходженні державними службовцями атестації обов'язковим має бути врахування рівня володіння ними державною мовою як це визначено Положенням про проведення атестації державних службовців, затвердженим постановою Кабінету Міністрів від 28 грудня 2000 року №1922 та відповідними методичними рекомендаціями, затвердженими наказом Головдержслужби України від 2 березня 2001 р. № 16.

Олександр Омельченко та Геннадій Удовенко під час святкування днів Києва

Відповідно до Загального порядку проведення іспиту кандидатів на заміщення вакантних посад державних службовців, затвердженого наказом Головдержслужби, Української Академії державного управління при Президентові від 10.05.2002 р. № 30/84, та зареєстрованого в Міністерстві юстиції 24.05.2002 р. за № 446/6734, вищезазначений іспит складається державною мовою. На виконання вищезазначених Комплексних заходів Головдержслужбою проводяться перевірки дотримання конституційних вимог щодо застосування державної мови державними службовцями під час здійснення ними своїх повноважень (мова актів, роботи, діловодства, документації). Усі факти порушень законодавства про мову в органах виконавчої влади аналізуються, вживаються заходи щодо усунення та недопущення порушень у подальшій роботі...

...Також запропоновано чітко визначити забезпечення покладення повноважень із питань організації виконання в майбутньому цього закону та визначення рівня відповідальності за його недотримання. Створена і діє мережа навчальних закладів, що здійснюють підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, керівників державних підприємств, установ і організацій...

Пунктом 9 Заходів на виконання Комплексної програми підготовки державних службовців, затвердженої Указом Президента від 9 листопада 2000 року № 1212, враховано забезпечення належного рівня мовної підготовки за спеціальностями освітньої галузі "Державне управління". У навчальних закладах системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців здійснюється обов'язкове навчання кадрів із ділового мовлення. Протягом 2002 року в Україні підвищили кваліфікацію з ділового мовлення 36,4 тис. працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Що стосується фактів, викладених у листі власного кореспондента газети "За вільну Україну" Галини Левицької щодо порушень вимог чинного законодавства про мови та етики поведінки державних службовців працівниками управління Пенсійного фонду в Оболонському районі при виконанні ними службових обов'язків, інформуємо, що Головдержслужба в межах компетенції листом, копія якого додається, вказала керівництву Пенсійного фонду України на зазначені порушення з боку працівників цього органу, необхідності усунення виявлених недоліків, неухильного дотримання вимог чинного законодавства з питань мовної політики та притягнення до відповідальності винних осіб.

Повністю поділяємо Вашу позицію стосовно болючих проблем і питань щодо функціонування державної мови в Україні, і намагаємося їх вирішувати згідно з покладеними на Головдержслужбу функціональними обов'язками та завданнями.

Вдячні Вам за конкретні пропозиції та завжди готові до конструктивного діалогу з питань функціонування державної мови в системі державної служби.

З повагою

Г. ЛЕЛІКОВ,
начальник Головдержслужби

МИЛОЗВУЧНІСТЬ — ЛИШ ОДИН ЗІ СКАРБІВ

Трапилася мені несподіванка в Італії, яка дуже вразила. У ресторані я почув, як італійські співачки виконували українською англійські пісні. Звісно, я не втримався і запитав: "Чому ви не співаєте цих пісень в оригіналі?" І сказали вони мені таке: "Бо українська мова милозвучніша, ніж англійська!" Довго я ходив у роздумах, а потім почав розшукувати джерела, які б науково доводили переконання співачок про милозвучність української мови. І знайшов у розвідці Олександра Пономаріва "Краса рідного слова", видрукуваному в журналі "Дніпро" в 1967 році.

Німецький поет Фрідріх Боденштедт, що подорожував свого часу по Україні, закохавсь у наші пісні, чимало їх переклав німецькою мовою. У виданій пізніше праці "Поетична Україна" він писав: "Українська мова наймелодійніша й найголосніша поміж усіма слов'янськими мовами, з великими музичними можливостями. Ніде дерево народної поезії не дало стільки смачних плодів, ніде дух народної поезії не відбився так виразно й сонячно, як він відбився на піснях українських".

Які ж засоби створюють славнозвісну милозвучність і красу, багатство нашої мови, що ними захоплюються не тільки українці, а й представники інших народів? Адже не про кожну мову можна сказати, що вона співуча, не в кожній добір звуків створює враження досконалості, гармонії і краси. Очевидно, таємниця гармонійності криється в системі фонем, у морфологічній будові слів, наголошуванні їх. Українська літературна мова не любить поєднання кількох приголосних, що ускладнюють вимову. Мабуть, усі звернули увагу на те, що в нас є слова у двох, а то і в трьох формах: **іти — йти**, **узяти — взяти**, **ховатися — ховатись**, **би — б** тощо. Ці форми зрівноважують вокалізм (систему голосних звуків) із консонантизмом (системою приголосних). Важко, наприклад, сказати такі фрази: "Вигляну**в в в**ікно", "бачи**в в сн**і", "зустрі**всь з с**естрою". Але наша мова має чудову властивість, яка допомагає уникнути таких неоковирних зворотів: **в** тут чергуються з **у**, **з** з **із** або **зі**, **і** з **й**, і виходить дуже гарно: "вигляну**в у в**ікно", "ходил**а з н**им", але "ходи**в зі мн**ою". Коли збіг приголосних виникає на стикові двох слів, як, наприклад: "ку**щ зр**остав", "до**щ пр**ойшов" тощо, то ліпше ці слова поміняти місцями: "зроста**в к**ущ", "пройшо**в д**ощ" і т. ін.

Збіг голосних також погіршує звучання, тому в такому разі на місці **і** та **у** стають **й** і **в**: "Іва**н і Г**анна", але "Ганн**а й І**ван". Милозвучності мові надають і фонемічні варіанти: **імла — мла, іржа — ржа** тощо. Коли попереднє слово закінчується приголосним звуком, пишемо **імла, іржа**, а коли голосним, пишемо **мла, ржа**. Ще одна чудова властивість, яка вирізняє нашу мову з-поміж інших. А саме: в нас пестливі суфікси можуть приєднуватися до дієслів і до прислівників. Це такі дієслова, як **їсти, пити, спати** та інші. Наприклад: **їсти, їстки, їсточки, їстоньки; спати, спатоньки, спатунечки, спатусі, спатусеньки**. Прислівники: **там, тамки, тамочки, таменьки, так, такечки, отакеньки** тощо. Пестливі форми дієслів та прислівників — дуже важливий засіб надання мові емоційного забарвлення.

Досить розвинена система префіксів і суфіксів, за допомогою яких утворюються граматичні форми, що відбивають нюанси лексичного значення. Візьмемо слово "писати" в минулому часі: **писав, написав, понаписував, попописав**. Так само **попоходив, попостраждав** тощо. Або ще такий приклад: коли щось світле стає темнішим, кажемо, що воно темніє, а коли темне стає ще темнішим, то кажемо, що воно **темнішає;** за таким же зразком **біліти — білішати, блакитніти — блакитнішати** і т. д.

Надзвичайно багата українська мова на синоніми, тобто слова, що називають той самий предмет, ознаку, дію тощо, але надають їм різних відтінків. Погляньте, скільки синонімів має іменник "обрій": **горизонт, небозвід, небосхил, крайнебо, круговид, кругогляд, виднокруг, видноколо, небокрай, овид**. Годі, всіх не перелічити…

Часто на різних заходах товариства "Просвіти" я своїм опонентам наводжу десятки синонімів, аби вони зрозуміли багатство української мови. І скажу відверто: цей доказ переконливіший, ніж політичні інвективи.

Степан БОЙКО,
м. Івано-Франківськ

НА ЧАТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ

Сьогодні, на прохання читачів “Слова Просвіти”, починаємо серію публікацій, присвячених історії та діяльності славнозвісного товариства “Просвіта”, яке нині носить ім’я Тараса Шевченка, і яке відіграло надзвичайно важливу роль у самовизначенні українців та державотворенні. Та й зараз просвітяни — в перших лавах патріотичного руху за рідну мову і культуру, наші національні інтереси і цінності.

Як зародилися “Просвіти”? Якими історичними подіями відзначений просвітницький рух в Україні XIX—XX ст.? Які імена діячів“ Просвіти” увійшли в історію національно-культурного відродження? Якими справами і проблемами живе сучасна українська “Просвіта”?

Ці питання стоятимуть у центрі публікацій, які підготував для вас, шановні читачі, професор Олександр Федорович Коновець.

ВІД ПЕРШОДЖЕРЕЛ

Кожна людина народжується з відчуттям світла, і такі слова, як “світити”, “освячувати”, “освіта”, “просвіта” супроводжують нас усе життя. Для українців ці слова мають особливе значення. Вони сповнені особливої енергетики історії нації і її сучасних сподівань. Адже в найурочіші хвилини, проголошуючи молитву за збереження України, ми співаємо: “Боже, нас просвіти!”

Мабуть, саме з Божого благословіння, на духовному злеті національного подвижництва в 1868 році у славетному місті Львові було створено культурно-просвітницьке товариство “Просвіта”, яке згодом охопило своїм впливом Східну Галичину, Північну Буковину і Закарпаття. А далі “Просвіти” поширилися на всі етнографічні землі, усі поселення українців у світі, стали одним із найважливіших чинників формування національної самосвідомості, національно-культурного відродження і державотворення. Це факт історії.

Але просвітницькі ідеї та традиції в Україні закладалися задовго до того, починаючи з Київської Русі. Згадаймо хоча б освітньо-культурні здобутки часів князювання Ярослава Мудрого і Данила Галицького — школи, вчені гуртки; просвітницьку діяльність викладачів Острозької і Києво-Могилянської академій — митрополитів Петра Могили і Феофана Прокоповича; вчених Стефана Яворського, Мелетія і Григорія Смотрицьких; києво-печерських книжників і друкарів; гетьмана Івана Мазепу, просвітницькі мандри філософа і мислителя Григорія Сковороди та багатьох інших. Їхня науково-літературна й видавнича діяльність, прагнення якомога ширше розвинути осередки науки й освіти, дати можливість доступу до знань простому народу — все це закладало фундамент традиції майбутніх “Просвіт”.

Ці традиції не переривалися навіть у часи найбільшого економічного й культурного закріпачення України. Згадаймо хоча б просвітницький вплив на тогочасну зрусифіковану українську еліту рукописного твору невідомого автора “Історія Русів”, який таємно поширювався серед дворян Лівобережжя, і де вперше на історичних описах показано, що Україна, а не Росія є спадкоємницею Київської Русі, проводилась ідея окремішності й самобутності української нації.

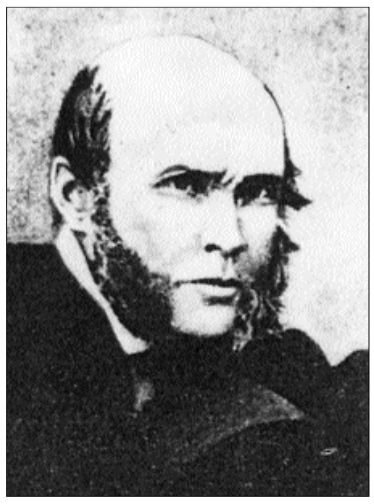

М. І. Пирогов

о. Іван Могильницький

Таким є геополітичне становище України і так склалася її історична доля, що тривалий час вона була розділена на дві імперії — Австрійську і Російську, де відбувались інтенсивні процеси денаціоналізації та асиміляції українців, існували обмеження на національно-культурницьку діяльність. Просвітництво, як культурний феномен та ідеологія європейських монархій XVIII ст., коли розвиток освіти і науки, поширення знань набували пріоритетного значення, в Україні мало мінімальний вплив.

Навпаки, відбувався поступовий занепад освіти, відплив інтелектуальної еліти в імперські столиці, чимало навчальних закладів були закриті або ж перетворилися на звичайні духовні з обмеженою кількістю дисциплін. Зазнає руйнації система початкових шкіл. Тодішні парафіяльні школи — і за змістом, і за мовою — не могли дати дітям національне освітнє спрямування.

Основний засіб комунікації — література і преса — теж перебували в занепаді. Періодичні видання, серед яких перша газета в Україні — “Gazette de Leopol” (“Газета Львівська” — Львів, 1776) — видавались обмеженою кількістю і то лише французькою або німецькою мовами. У той час, як у сусідніх європейських народів тоді друкувалися десятки часописів, історія не зберегла жодного документа, який би засвідчував на той час бодай одну спробу заснування на Лівобережній Україні газетно-журнального видання. Для цього тоді не існувало ані найменших цензурних можливостей.

Ще з початку свого існування друкарня Києво-Печерської лаври зберігала власну автономію, була вільна у виборі та характері друкованих книг. Скасування Київської митрополії і підпорядкування її російській церкві негативно позначилося на діяльності друкарні: починаються методичні утиски лаврського видавництва. Однак, зберігаючи формальну автономію друку, адміністрація монастиря намагалася відстояти фактичну незалежність у видавничій діяльності перед російською світською і церковною владою. Вихід у світ “Місяцеслова” (1718 р.), у якому Лавра, назвавшись ставропігією Константинопольського патріарха, заявила про свою давню свободу друку, викликав низку репресій із боку Московської світської і духовної влади. Укази Синоду змушували Лавру друкувати тільки богослужбові книги, попередньо звірені й ототожнені з виданням московського друку. Це призвело до різкого обмеження репертуару книги. Було заборонено друкувати навіть букварі.

“БУДИТЕЛІ” СВІТЛА І ЗНАННЯ

Одним із перших на Лівобережній Україні розпочав свою діяльність культурно-освітній осередок при новоствореному в 1805 році Харківському університеті — за сприяння й активної участі професорів Є. Філомафітського, І. Срезневського, письменника П. Гулака-Артемовського. Найактивніше сприяв цим прогресивним починанням визначний громадський діяч і економіст, ініціатор заснування Харківського університету і реформи освіти Василь Каразін. Він заснував “Філотехнічне товариство”, що пропагувало нові винаходи в господарстві, був ініціатором створення перших періодичних видань.

З їхніми іменами пов’язано початки романтизму й українського національного відродження, спробою видавати часописи, що мали хоча б почасти місцевий характер і могли сприяти активізації науково-освітньої діяльності. Інтелектуальні сили нації гуртувалися навколо періодичних видань — “Харьковский еженедельник”, “Украинский домовод”, “Харьковские известия” та ін. У 1816 році тут почав виходити перший український журнал “Украинскій вѣстникъ” під редакцією трьох найосвіченіших людей тодішнього Харкова — професора Є. Філомафітського, вчителя Р. Гонорського і письменника Г. Квітки-Основ’яненка. Часопис містив чимало статей з українською історичною тематикою російською мовою, а також окремі вірші й монологи українською мовою. Крім суто інформаційних матеріалів, тут друкувалися белетристика, етнографічні нариси, віршовані твори.

Певні традиції названих видань продовжила газета “Одесский вестник” (1827—1893), де почасти друкувалися статті, що стосувалися статистики, географії, історії, археології, нумізматики Півдня України. Їхніми авторами були визначні громадські й культурні діячі: математик за освітою і публіцист М. П. Сокальський, професори І. П. Сокальський, О. І. Георгієвський, О. М. Богдановський, знаменитий хірург і педагог М. І. Пирогов та ін. Особливо варто відзначити освітньо-педагогічну діяльність М. І. Пирогова. Росіянин за національністю, демократ за переконаннями, він зробив чимало доброго для українського просвітництва, зокрема, коли займав посаду куратора Київського навчального округу.

Усі ці науково-літературні осередки, що існували як центри видавничої діяльності, виявили свою діяльність лише в інтересі до історії, етнографії і фольклору, у розробці тем із місцевого життя із незначною частиною цього матеріалу українською мовою. Це було однією з причин звернення українських просвітників у 30—40 роки XIX ст. до альманахів, які давали більше можливостей для популяризації українознавства. “Украинский альманах” (1831), виданий у Харкові І. Срезневським та І. Розкошенком, теж містив чимало публікацій українського змісту. Однак наступні збірки “Запорожская старина” (1833—1838), альманахи “Украинская звезда” (1834), “Украинский сборник” (1838—1841), “Сніп” (1841), “Хата” та ін. укладалися лише з оригінальних творів рідної літератури.

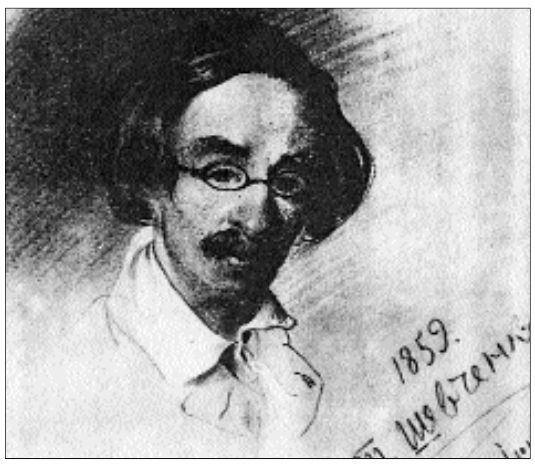

М. О. Максимович

У 30—50-х роках важливе значення мала просвітницька діяльність видатного вченого-енциклопедиста, мислителя і громадського діяча М. О. Максимовича, якого ми більше знаємо як першого ректора Київського університету, засновника ботанічного саду, друкарні університету, врешті, як етнографа, дослідника української історії фольклору. Проте менше відомо, що він організував випуск першого в Києві історико-літературного альманаху “Киевлянин” (1840—1850), пізніше — альманаху “Украинец” (1859, 1864). Він висунув широку для свого часу програму просвітницької діяльності, надрукував серію популярних праць під назвою “Размышления о природе”, розраховані на “простого” трудівника. У них у формі поетичного есе оспівувався світ рослин, філософія української природи, визначалося місце в ньому людини. У 1833 році вийшла у світ його знаменита “Книга Наума”.

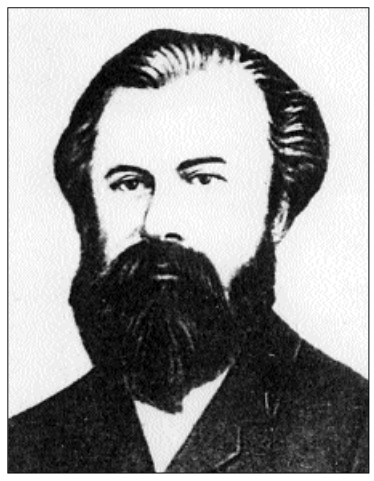

М. П. Драгоманов

Просвітницька орієнтація вченого виявилась і в його діяльності як “журнального” видавця, і літературного критика, який звертав свої погляди до історії рідного краю, і організатора українських товариств. У 1841 році за його ініціативою і безпосередньою участю у Києві було засноване “Общество истории и древностей славяно-русских”, Наукове товариство Нестора Літописця та інші осередки. Відомий український учений і просвітитель Г. Житецький справедливо зазначав:

“Не в самій лише науковій галузі цінна була робота Максимовича для української справи... Він був і зостався до останніх днів українцем давно минулого штилю, виріс на слов’янофільській народолюбній романтиці... Усе своє життя смиренно-мудрого вченого, людини, поміркованої в своїх бажаннях, переконаннях та мріях, ставився він прихильно і брав близько до серця лише питання культурного та літературного поступу в українській справі”.

Великий вплив на пробудження українців справило слово Тараса Шевченка — історичні думи і поеми, соціальні твори та ідеї і діяльність “Кирило-Мефодіївського братства”. Гурт молодих

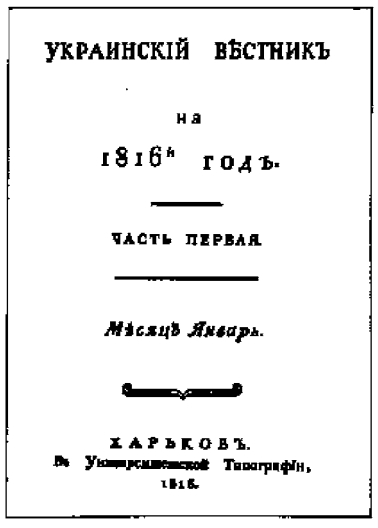

УКРАИНСКІЙ ВѢСТНИКЪ

на

1816й ГОДЪ.

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ.

Мѣсяцъ Январь.

ХАРЬКОВЪ.
Въ Университетской Типографіи,
1816.

Перший український журнал “Украинскій вѣстникъ”

Коновець Олександр Федорович — відомий учений-наукознавець, історик науки й освіти. Народився 5.05.1947 в селі Коропець Бучацького району Тернопільської обл. Закінчив факультет радіоелектроніки Київського політехнічного інституту та факультет журналістики Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Працював науковим співробітником Інституту історії АН УРСР, старшим науковим співробітником Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва Національної Академії наук України, Інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професором Міжнародного університету лінгвістики і права. Од 2001 року — професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сфера наукових інтересів — дослідження історії і сучасних проблем розвитку науки і наукової комунікації, науково-просвітницького руху в Україні та діаспорі, вивчення динаміки розвитку наукового співтовариства, формування національної наукової еліти.

Доктор історичних наук, автор понад 90 наукових праць, серед яких 5 монографій і посібників.

Нагороджений почесною відзнакою “Відмінник освіти України”. Член Міжнародного Союзу історії і філософії науки. Голова Комісії історії науки і техніки Наукового Товариства імені Тараса Шевченка.

У 1998—99 рр. виконував наукові дослідження з Міжнародної програми ім. Дж. Фулбрайта в Колумбійському університеті (США). З доповідями і лекціями з історії української науки і культури виступав у навчальних та академічних закладах Чехії, Бельгії, Угорщини і США. Академік АН ВШ України.

патріотів — Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко та інші — ставили за мету відродження і розвиток української нації в колі вільних слов'янських народів. У знаменитій книзі "Закон Божий" ("Буття українського народу"), автором якої, як вважають історики, був Микола Костомаров, та маніфестах товариства підкреслювалося, що співжиття народів, націй має перебувати в рівності, у просвіті, в повсякчасному "поширенні грамотності" (Костомаров М. І. Закон Божий. Книга буття українського народу. — К.: Либідь, 1991. — С. 35).

Досить сказати, що після запровадження Валуєвського циркуляру 1863 року, який категорично забороняв друк українською мовою, у європейській цензурній практиці написане заборонялося не з міркувань його змісту, а з міркувань мови. Ще більші обмеження сфери української мови проголосив царський Емський циркуляр 1976 р., який наклав вето і на довіз українських творів з-за кордону. У часи дії цих небачених за своєю жорстокістю циркулярів самодержавного уряду на території Росії аж до початку XX ст. не з'явилося жодного журналу чи газети українською мовою.

І навіть такий помітний національно-культурницькй рух як "Громади" (60—70-і роки), — організатори якого Михайло Драгоманов, Сергій Подолинський, Володимир Антонович та їхні однодумці чимало зробили для започаткування недільних шкіл, друкування популярних книжок для народу рідною мовою, — не став масовим, не набув загальноукраїнського масштабу.

У цей час погляди і надії наддніпрянців були звернені на Галичину, де склалися більш сприятливі умови для розвитку освіти і культури. Ініціатива в започаткуванні просвітницького руху на західноукраїнських землях належала діячам Української греко-католицької церкви, центром якої була Львівська Ставропігія. Священики ставали провідниками українського слова, поширювали знання про історію і культуру народу.

Ще в 1783 році за сприяння цісаря Йосифа тут було засновано греко-католицьку духовну семінарію, де викладали велися "руською мовою". Саме Львівська Ставропігія видала буквар із додатком "Політики світської" (1790), складеної українською мовою, — своєрідну невеличку енциклопедію з україністики, де подавалися найзагальніші відомості про рідний край і його народ (Нарис історії "Просвіти" / Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Сердюк. — Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1993. — С.10—11). А в 1818 році вийшов так званий шкільний закон, який стимулював розвиток освіти. До нього додавався окремий лист, згідно з яким, у школах, де більшість дітей греко-католики, дозволялося використовувати українську мову.

У 1787 році при Львівському університеті був заснований Руський інститут ("Студіум рутенум"), що готував священиків, які знали українську мову (до того часу вони користувалися тільки польською і латинською). Звідси вийшло чимало освічених українців, які далі несли зерна знання, навчали простих людей руської грамоти. У ці роки чимало предметів в університеті викладалося українською мовою. Скажімо, доктор філософії Іван Земенчик користувався руською мовою при викладанні курсу з теоретичної і практичної філософії.

Звичайно, треба розуміти, що тодішня українська (руська) мова на Галичині була далека від літературної, шевченкової мови. Тут багато вживалося німецьких, польських, російських слів, галицьких діалектів. Але це був — крок уперед.

● **Олександр КОНОВЕЦЬ**

РОДОСЛАВУ ДОДАЛОСЯ СЛАВИ

13 липня у селищі Шаповалівка Конотопського району Сумської області відбулося свято козацької слави "Козацький родослав", учасниками якого стали мешканці села, району, області, численні гості та артисти.

Конотопська райдержадміністрація та Шаповалівська селищна рада вже вдруге проводять ці заходи на відзначення річниці переможної битви українського війська під проводом гетьмана Івана Виговського над царськими військами на чолі з московським князем Олексієм Трубецьким. Серед інших вікопомних дат нашої славної історії Конотопській битві відведено немале місце, бо з нею пов'язане відродження, честь і слава України. Саме з тих далеких років бере початок коріння нашої державності, наші національні витоки.

Очолив оргкомітет із проведення фестивалю голова Конотопської райдержадміністрації Василь Калита. Почесними гостями фестивалю були славні земляки — міністр освіти України Василь Кремінь та ректор національного педуніверситету ім. Михайла Драгоманова Віктор Андрущенко, які звернулися до присутніх із віншувальним словом. Участь у святі взяли 22 художні колективи з району, області, зокрема, народний фольклорний ансамбль "Криниченька" Духанівського СБК Конотопського району, народний вокально-хореографічний ансамбль "Слобожани" обласного об'єднання Всеукраїнської музичної спілки, народний ансамбль "Народні музики" Комишанського СБК Охтирського району, сімейний ансамбль Момонів із міста Ромни. Зачарувала своїм циганським танком Ельвіра Епрікян з Охтирки. Порадували своїми виступами і гості з Києва — фольк-шоугурт "Козацькі забави" (худ. кер. Андрій Верес) та лауреат численних міжнародних конкурсів Заслужений артист України, володар титулу "Голос неповторної краси" Олександр Василенко. Фестиваль, засвідчив славу Сумщини, яка шанує історичні традиції та славиться своїми сучасними здобутками. Цікавим є той факт, що фольк-шоугурт "Козацькі забави" не лише, як завжди, розважив та заполонив увагу публіки, але й виявив та оприлюднив факт участі в їхньому знаменитому колективі генетичного шаповалівця, молодого музики Олега Клименка, мати якого Людмила (народна артистка, солістка хору ім. Верьовки), та й бабуся є уродженками Шаповалівки. Бабусю, якій нині 82 роки, знають усі, бо зустріли цю інформацію присутні щирими та бурхливими оплесками. Олег до тями приходив довго, бо й не усвідомлював, що має таку знамениту бабусю. Ось вам і родоводи, і слава, і моменти самоідентифікації особистості. Учасники цього великого дійства тепло і привітно зустрічали бурхливими оплесками всіх артистів, як професійних, так і самодіяльних.

Цікавим є і режисерський задум фестивальної програми. Неподалік від сцени були розкинуті курені, що представляли села району, в кожному з яких зустрічали гостей веселі, щирі та щедрі люди, які приготували традиційні саме для даного села страви, демонстрували вироби ужиткового мистецтва. Підготовка до фестивалю була дуже професійною, добре організованою і кропіткою роботою саме тих людей, які знають ціну та вартість історичної спадщини. В куренях гостинно приймали, пригощали високих гостей і артистів, розповідали про своє село та всі його проблеми звичайні, сучасні жителі України, які люблять свою землю і своє рідне село, а головне, без зайвого пафосу розповідають про те, чому живуть саме в ньому. І головне, не скаржаться, а якось мудро і з почуттям гумору оцінюють і сьогоденні проблеми, і сьогоденні труднощі й погоджуються з тим, що тримаються свого коріння завдяки якійсь магічній силі, якою славиться конотопська земля. Дехто навіть про відьом місцевої породи згадав і жартома звалив вину земного тяжіння конотопської землі саме на них: "Причарували, кляті, причарували..." Чоловіки кажуть, що жінки і досі тут такі... Але й причаровують їх навіки, і щастя сімейного та продовження родоводу тут не бракує нікому. З артистами в куренях співали, з журналістами весело та щиро спілкувались і пригощали кожною стравою з примовлянням... Тобто, збереглись і глибокі сумщанські чи конотопські традиції на цій землі. Вони фіксуються вченими, представниками культури, і проявляється ця робота в таких величних заходах, як фестиваль "Козацький родослав", на який охоче і з великим зацікавленням з'їжджаються не лише артисти, журналісти, але й учені. Тут ми зустріли і працівників Академії наук України, які уважно спостерігали за фестивальним дійством і активно спілкувалися з учасниками.

Ось вам і проблеми родоводів та історичної слави в окремо взятому реґіоні, місті та селі. Що стосується реґіону, то це — вже інша розмова, про Конотоп знає весь світ. Плекати ж історичну спадщину на прикладі одного села — це факт дуже показовий, адже кожна людина повинна мати щось таке у своїй душі, що тримає її гідність як громадянина не лише держави, але і клаптика землі, який їй визначено від народження. Така Людина виростає гідною і спроможна творити гідні людського звання справи, вона мимоволі росте патріотом і людиною розумною, мудрою, як то кажуть "від землі". Так, і лише так можна виховати гідного високого звання громадянина держави. Одна сторіночка козацької слави дає змогу людям XX століття спілкуватись і святкувати перемогу мудрості та здорового глузду.

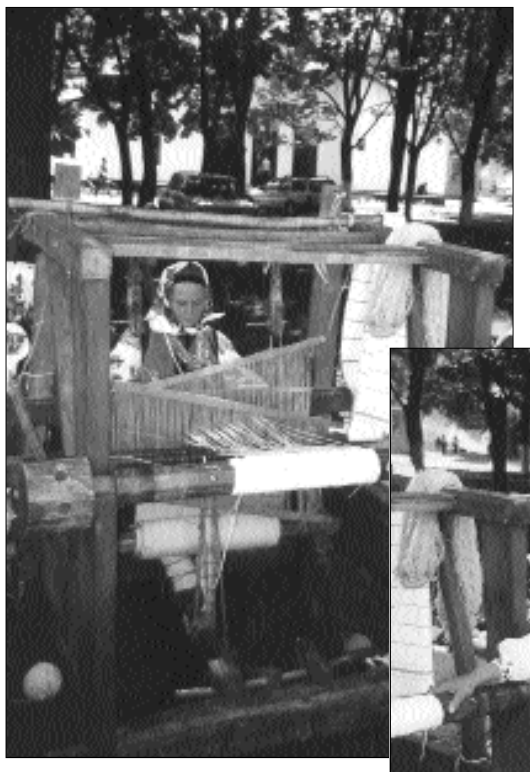

Учасниці фольклорного ансамблю "Криниченька" ще й прясти вміють

Святом історичного духу можна назвати фестиваль "Козацький родослав", який пройшов пишно й на високому підйомі, тому заслуговує на увагу, на продовження вже на всеукраїнському, загальнодержавному рівні.

Не можна не згадати й про тих, хто був співорганізатором цього дійства, а саме: Всеукраїнське товариство "Просвіта", в особі заворгвідділом Секретаріату Тетяни Федієнко, політичний блок "Наша Україна", за підтримки якого відбулись озвучення концертної програми та святковий феєрверк, завод "Оболонь", який надав свою продукцію.

Режисером і ведучою цього дійства була заввідділом культури Конотопської райдержадміністрації Ольга Гуторка. І це їй цілком вдалося. Вітаємо з перемогою! Многая літа їй та всім, хто над цим працював, і подальшого розквіту фестивалю бажали всі, кому пощастило на ньому побувати.

Свято скінчилося, відлунали салюти, але ми не прощаємося. До нових зустрічей на гостинній Конотопській землі.

● **Леся САМІЙЛЕНКО**

В ОСЕРЕДКАХ

«МОЛОДА ПРОСВІТА» ПРАЦЮЄ ЗА ПЛАНОМ

Написати до газети "Слово Просвіти" спонукали мої учні, члени "Молодої Просвіти". Вашу газету я дуже часто використовую у роботі з юними просвітянами. На сторінці 8 останнього номера у добірці "Родина — джерело любові" вміщені цікаві матеріали, вони дуже близькі й хвилюючі для моїх вихованців. Адже багато з них уже роками живуть без батьків чи матерів, які працюють за кордоном. Сучасних школярів, особливо старшокласників, часто звинувачують у відсутності національної свідомості, патріотизму. Тому, вважаю, активізація діяльності "Молодої Просвіти" у навчальних закладах освіти — на часі.

Учнівська "Молода Просвіта" у нашому закладі виникла два роки тому на базі кабінету діаспорної літератури, бо учні-старшокласники були активними при його творенні. Свою роботу ми активізували протягом останнього року навчання, бо це була спланована робота до 135-річчя від часу заснування "Просвіти" 1868 року у Львові. Це були зустрічі з нашими гостями з діаспори, у минулому — членами ОУН на Буковині п. Миколою Топольницьким (Канада) та п. Юрієм Горбошевським (Румунія). Цікавою була презентація їхньої мемуарної повісті про події 40-х років "Тернистий шлях".

Працюють молодопросвітяни у таких секціях: лекторів-інформаторів, у поетичній секції "Лесині джерела", у науково-дослідницькій секції, у секції юних екологів, бо наше село визнане як постраждале від Чорнобильської катастрофи (III категорія).

Підсумком першого року роботи "Молодої Просвіти" стало ювілейне відзначення 95-ліття від дня народження Олени Теліги. А до 135-ліття створення "Просвіти" плануємо відзначити науково-практичною конференцією.

● **М. ДІДИК,**
с. Киселів Кіцманського району
Чернівецької області

ЕКЗОТИКА

«ЛАСТІВКА», ЯКА ДОПОМАГАЄ ВСІМ

Незвичайним був десятий день липня 2003 р. в Івано-Франківському обласному Товаристві "Просвіта". Саме в четвер, о 14-й годині, тут почав свої перші кроки авторський лекторій "Ластівка". Його метою стала просвітницька діяльність через нову програму здорового способу життя.

Слухачів зацікавили прилади біолокації (рамки, маятники, індикатори, радіометри), показові сеанс-вправи члена Медичної Академії України, автора публікацій в "Анонс-контракті", психолога-програміста вищої категорії, професійного фітознавця і біомасажиста В. В. Крецула. Їх ознайомлено з біолокацією геопатогенних (хвороботворних) зон у кімнатах та навчено самозахисту від цього лиха. А це справді небезпечні випадки енергомагнітних шляхів, негативних вібрацій. Досить назвати лише три хвороби із двох десятків: рак, інфаркт, інсульт...

Лектор відповідав під час лекції та після неї на запитання, що хвилювали авдиторію: про голубу глину, причини різних недуг, іридодіагностику, фіторецепти... З допомогою лектора слухачі визначали наявність природної біоенергії в організмі, в овочах, речах побуту тощо.

Слухачі були ознайомлені з новинами медицини, народного цілительства, а також зі способами самоактивізації роботи внутрішніх органів людини, посилення імунної та ендокринної систем.

● **Михайлина БОДНАР,**
відповідальний секретар
Івано-Франківської
обласної "Просвіти"

Дмитро МІЩЕНКО

БІЗНЕС «ТИХОЇ ПРИСТАНІ»

Оповідання (із циклу “Ой там, на торжку, на базарі”)

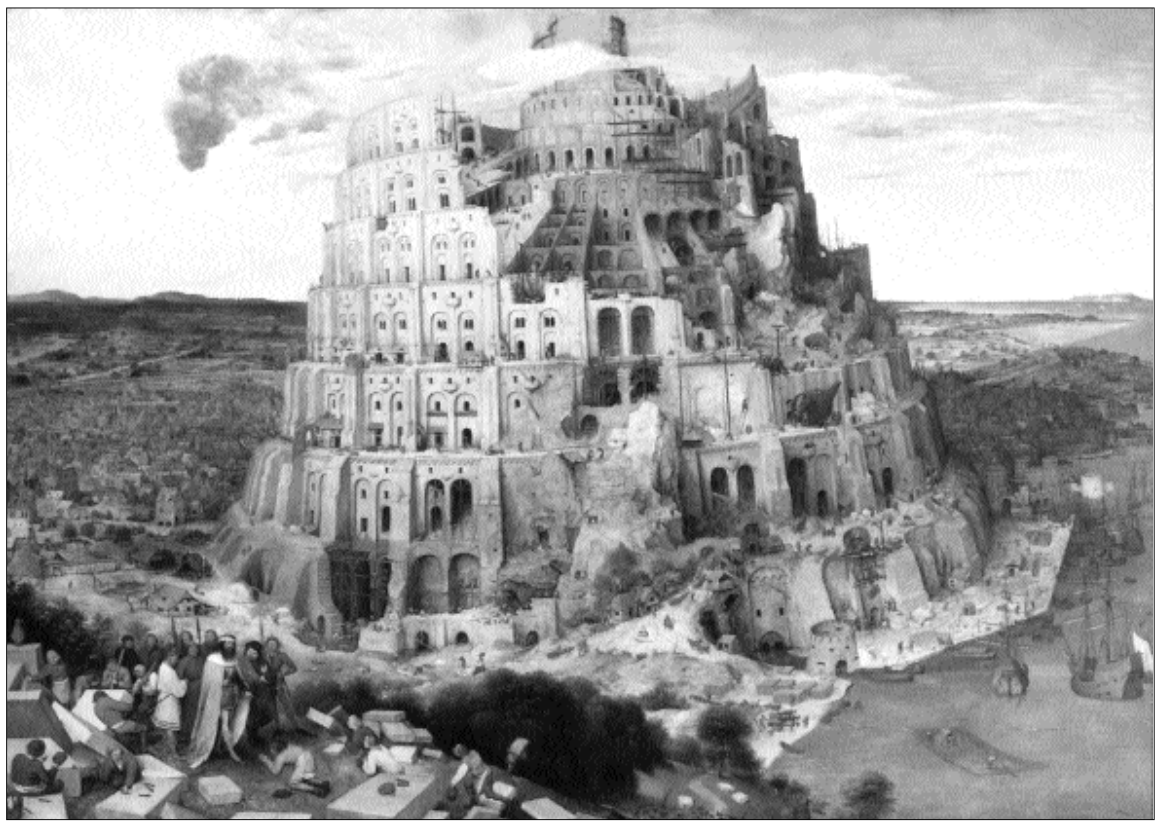

Підозра виникла давно, вважай, за першої бесіди в барі під обнадійливою назвою “Тиха пристань”. Коли брали їх, кількох дівчат з України, на роботу, бос саме на неї, Людмилу Сиротіну, звернув увагу. І доглядався аж надто пильно, і запевняв, що посада офіціантки в його барі престижніша за будь-яке місце в Салоніках. Інших усього лиш записував до реєстрової книги, у неї ж поцікавився й тим, як довго має намір працювати у нього, яку має освіту. Щодо освіти, може, й зрозуміло: гарна собою, привітна в розмові, гляди, захоче надати відповідальнішу, і тим уже вище оплачувану, посаду. А всі інші подробиці, у тому числі й рік народження, стан здоров’я — до чого? Хіба й так не видно — дівчина першої молодості. Пізніше ті його уточнення, гляди, й забулися б, та не раз ловила на собі пильне око боса. А то погана прикмета. Чи не помишляє чогось негідного? Одведи й заступи. Цього тільки не вистачало їй, застуканій недолею на чужині, по суті, безправній. Адже — нелегалка. А в нелегалів — яке право? Як хто захоче, так і позбиткується. І нікому не поскаржишся, ні в кого не знайдеш захисту. Хто поскаржиться, того чекає одне — депортація. Посадять у літак — і лети туди, звідки прибув. А то теж біда, тим паче — для неї. Батько давно зрікся їх із матір’ю — живе десь аж за Уралом з іншою родиною. Мати тяжко хвора, прикута до ліжка. І бабуся немічна. Єдина надія вижити в цьому збаламученому світі — на неї, доньку-рятувальницю двадцяти двох літ. Складається ж ніби непогано: роботу знайшла, платити бос обіцяє добре. Коли підозра не справдиться, і все буде як треба, — вважай, порятує себе і родину.

Була чемною в стосунках із відвідувачами і з тими, хто працював поруч, старанна в роботі. Аякже, від того залежить усе, чого прагне зажити в невідомій їй Греції. Та й знає — бос стежить за підлеглими, дбає, аби відвідувачі його бару, а тим паче, нічного клубу при барі, були задоволені. Від того задоволення йде слава про його клуб, а слава примножує бізнес. Зусилля ті не минали для Сиротіної так собі. Крутилася як дзиґа. Доки спливали визначені для нічного гульбища години, ніг не чула, руки гули від перевтоми. А ще ж і по гульбищі не бракувало роботи. Треба було привести до ладу приміщення, виставити все, що має бути в залі для прийому гостей наступної ночі. На відпочинок лишався зазвичай день — і перші кілька тижнів сон був солодким забуттям. Та згодом почала навідувати тривога: як же буде з оплатою праці? Там, у Миколаєві, ждуть — не діждуться її заробітку, а бос мовчить, ні слова про те. Хай перші два тижні, але ж збіг уже місяць, перший тиждень наступного місяця. Поцікавилася в тих, які раніше влаштувались у цьому барі на роботу, і зовсім опустила руки: сказали, у греків так заведено, заробіток кожного нелегала кладуть у банк. Час від часу можуть сунути кілька євро в руки, на невідкладні витрати, — решту обіцяють сплатити по завершенні контракту.

“Ой лишенько! — скинулася серцем. — Що ж буде, коли це правда, з мамою, бабусею? Вони ж ждуть — не діждуться від мене помочі”.

Мучила ця думка весь день, не вляглася тривога й наступного. А втіхи ніякої. Єдине лишалось: іти до боса й казати. У неї така безвихідь, що іншої ради немає: або він платить їй те, що заробляє, щомісяця, або вона шукатиме іншу роботу.

Хмурився, пояснюючи: мала б знати, вона — нелегалка, і як така не може мати свого рахунку в банку. Видавати ж платню на руки не може. Трапляються випадки, коли службовці не встигнуть переказати гроші рідним, як їх обкрадають такі ж, як вони. Тоді плачі, нарікання. Йому це ні до чого. Отож робить так, як їй пояснили.

— Іншим, може, й байдуже, інших, може, це й задовольняє, а мене аж ніяк. Кажу ж, на мій заробіток чекає на батьківщині прикута до ліжка мати, стара і немічна бабуся. Коли я не вишлю їм грошей, вони помруть з голоду.

Доглядався до неї втупленими очима і мовчав. Довго і пильно доглядався.

— Гаразд, — погодився. — Зроблю для тебе виняток: половину свого заробітку можеш отримувати щомісяця і висилати рідним, решта лишатиметься на твоєму рахунку, але за однієї умови: час від часу ти обслуговуватимеш горішню бенкетну залу й опочивальню при ній, власне, клієнтів, що заночують чи допізна затримаються там.

На радощах не взяла до тямку, які то клієнти, і як складеться в неї, коли працюватиме і вночі, і вдень. Подякувала й пішла. Тоді ж, як отримала належні їй євро та переказала на ім’я бабусі, й зовсім відчула себе окриленою. “Слава тобі, Господи! — подякувала Всевишньому. — І квартплату буде чим оплатити, і на прожиток дещо залишиться. Головне ж, щомісяця так буде. Чули, матусю, і ви, бабусю, турботлива берегине нашої оселі? Щомісяця!”

Не втрималась, похвалилася цією своєю радістю землячці. Радість — вона, мов пташка, не втримаєш у гнізді, коли відросли крила. А даремно. Не минуло й кількох днів, як змушена була дорікати собі за той нерозважливий вчинок. Бос покликав до офісу й став гримати: “Нащо похвалялася, що отримуєш заробітну плату на руки? Інші теж ідуть тепер і вимагають”.

Відпиратися не було підстав, тож побоювалась, і неабияк. А бос он як обернув: відучора і зовсім звільнив від обов’язків офіціантки в барі, сказав, будеш обслуговувати тих клієнтів, що відвідують горішню бенкетну залу.

Коли побула там ніч, затим — і другу, не могла не замислитися: це ж за що їй така винагорода? Ті, що бенкетували там, аж ніяк не переобтяжували її. Пили, гуляли укупі з босом та й зникали під ранок. Третьої ночі бос не брав участі в гульбищі. Зате у відвідувачів горішньої зали з’явилися молоденькі дівчата, судячи з того, як поводилися з випестуваними чоловіками, — гулящі. Та й те, що не пішли з нічного клубу тоді, як пішли інші, казало про те саме.

Неприємно було обслуговувати таких клієнтів. Там, на батьківщині, такого не водилося, таке вважалося за ганьбу. Отож, і закладів, подібних до “Тихої пристані”, не було, а ті, хто полюбляв живитися по чужих кутках, живилися утаємничено. Та що мала вдіяти? Найнялася — як продалася, мусить звикати й до такого.

Відчувала: тремтить душею, спостерігаючи непристойності в її присутності, дикі, як для здорового глузду, вчинки. Єдине, чим рятувала себе в таких випадках, ховала очі, червоніла. На лихо, тим, очевидно, й звернула на себе увагу: один із клієнтів, що був тут і вчора (власне, й не молодик, старший за неї років на десять), задивився на неї раз, удруге, а за третім разом зажадав, аби й вона, офіціантка, сіла за стіл і поділила з ними трапезу.

— Не можу, — відмагалася. — У мене й там, унизу, є обов’язки.

Наполягав довго й уперто, казав, виправдає її перед босом, та не домігся свого. Людмила стала в позу впертої вислючки і змусила клієнта дати їй спокій.

Відчуття перестороги не полишало по тих запросинах. Знала-бо: такі чи й гірші гості можуть навідати “Тиху пристань” і завтра, і післязавтра. Чим усе це закінчиться? Чи не скористатися вільною за дня годиною та пошукати іншу роботу? Надія ж мала. Хіба до цього не шукала й не знає, як важко знайти краще, ніж це, місце? Та й усі наймані те саме кажуть: нелегалів тут чекає що завгодно, крім щасливого випадку.

Наступного дня все ще вагалася й не пішла в чуже їй місто. А тієї ночі, що настала через день, сталося таке, що його й оракул не зміг би передбачити. “Тиху пристань” відвідав той самий клієнт, що припрошував її вчорашнього вечора до столу. Цього разу був без товариша і дівиць, сидів за столом лише з босом, про щось жваво бесідував. Присутність боса втихомирювала її бентегу, та не довго. “А що буде, коли бос піде? — зродилася думка. — А гість добряче вип’є? Чи не здумає повторити вчорашнє, тепер уже брутальніше і невідпорно?”

Була натягнута, мов струна. Відчувала, таріль, що її ставила перед гостем, тремтить у її руці. Як не старається не виказати хвилювання, не може упоратися з собою. Бос спохмелився з бару. Був добряче напідпитку. Лице горіло червінню, а очі були повиті туманом, ба ні, швидше — каламуттю.

— Піди прибери в горішній залі і приспи гостя.

— Як то? — ледве видавила з себе ті два слова.

— Отак, як сказав.

Не стала опиратися. Здогадувалася, на неї чекає те, чого найбільше боялася. І здогад не міг не остудити серце. Чула — схолонуло тіло, підломлюються ноги. Та ба, йти треба. І зі столу зобов’язана прибрати, і святковим зробити його для завтрашніх гостей. Усе то — її повинність, куди дінешся?.. Ось тільки інше доручення... Від усього іншого має відкараскатися. Як? Обставини покажуть.

Гість не давав підстав для заспокоєння. Вивернувся в кріслі й дивиться на неї, мов кіт на мишу: прицільно і до озлоблення вперто. Щось говорив, власне, не говорив — варнякав, та Людмила не дослухалася до того, прибрала зі столу посуд, зняла залиту напоями скатертину й лагодилася вже прихопити все те і йти вниз, та тієї миті відчула п’яне дихання в потилицю, а вслід за тим і чіпкі чоловічі руки на плечах.

— Облиш усе те. Чула, що сказав бос? Маєш приспати мене.

— Я повинна занести в бар посуд.

— Потім.

Згріб її, мов коршун упійману жертву, — міцно, нещадно.

— Ви що собі дозволяєте?

Не став слухати, поволік до опочивальні. Пручалася, відбивалась, як могла, кликала сторонніх на поміч, хоча й знала: ніхто не відгукнеться, допомоги не буде. Як і пощади. А коли так, сама себе має рятувати. Усвідомлення цього посприяло чи щасливий випадок — не знає: либонь, те, що босів гість був добряче п’яний. Скористалася тим, що він заточився і послабив руки, рвонулася з усіх сил і скинула п’яного нахабу з себе. Не ловила гав, подалася мерщій до дверей, рвійно відчинила їх і зникла з-перед очей нахаби.

— Що з тобою? — мало не схопив її на лету бармен.

— Я більше не піду туди. Там п’яний.

— А посуд?

— Завтра заберу. І в залі зроблю все, що треба.

— Піди й скажи про це босу.

— Не піду.

Бармен не встиг зреагувати на її відмову — з бічної кімнати, що правила за офіс, прочинилися двері, і бос постав перед нею.

— Зайди сюди.

Не встигла переступити поріг, як він розмахнувся рукою і дав їй ляпаса. Одного й другого.

— Я за що плачу тобі? За що, питаю?

— Я зобов’язувалася бути у вашому барі офіціанткою, а не чиєюсь іграшкою.

І знов удар, цього разу кулаком, і в обличчя.

— Будеш і нею! Знала, либонь, чого плачу тільки тобі щомісячно. Тебе, а не когось іншого зобов’язав обслуговувати клієнтів горішньої зали. Той, що на горі зараз, потрібний мені в бізнесі, зрозуміла?

— Якщо так, віддайте мені мій паспорт, відсьогодні я не працюю у вас.

— Паспорт? А відробляти те, що взяла, хто буде? Хто?!

Удари знову дістались і обличчю, і голові, і грудям. Ждати від такого, геть розлюченого, годі було чогось ліпшого, тож прикривалася, як могла, зрештою надумалась і кинулася стрімголов до дверей.

— Стій!

Не послухалась і тим спричинила ще гірше: уже біля дверей настиг її кинутий навздогін бронзовий канделябр і боляче вдарив по нозі.

— Ой! — зойкнула і присіла на підлогу.

Що було потім і чому опинилася поза офісом, не пам’ятає. Опритомніла тоді лиш, як хлюпнули на неї холодною водою. Попробувала підвестися — й відчула разючий біль у нозі. Відкинулася на чиїсь руки і довго відмовчувалася, приходячи до тями. Мов крізь туман розгледіла: над нею схилився і жде чогось той самий бармен.

— Де я? Що зі мною?

— У підсобці. Лежи, не ворушись. Зараз прийде лікар, огляне й скаже, що сталося.

Він не затримувався, той, що мав пояснювати причину нестерпного болю, немочі. Певно, неподалік був. До уражень на обличчі не доглядався, і так, мабуть, розумів причину їхньої появи. А ногу обмацував довго. Коли скрикнула, не умовляв бути терплячою, про себе стверджував: “Ясно”.

З тим “ясно” й пішов із підсобки.

Людмила не знала, що думати.

— Чого ж нічого не сказав?

— Босові скаже.

Агелов дійсно ждав, що скаже лікар. Хоча хміль і не встиг вивітритися з його мізків під впливом прикрої сутички з офіціанткою, бентега все ж відчутно проглядалася на його обличчі.

— Ну, що там? — поцікавився.

— Погане діло, пане. Перебита гомілка лівої ноги. Потрібна негайна операція.

— Поранення загрожує ампутацією?

— Не обов’язково. Дівчина молода, коли лікарі вміло складуть кістку, вона зростеться. Але лежати хворій у лікарні доведеться довго, місяців три-чотири.

— Скільки коштуватиме така операція?

— Від п’ятисот до тисячі євро. Залежно від складності.

— А утримання в лікарні?

— Сто євро за кожну добу.

Бос добув із кишені асигнацію й подякував лікареві за візит.

— Хвору не баріться відправити в лікарню, — зауважив лікар, відходячи. — Затримка може спричинити гангрену, а гангрена — найгірше: смерть.

— Ясно.

Про те, щоб іти додому й відпочивати після такої ночі, босові годі було й думати. Щось мав робити з пораненою. Ось тільки що? Везти в лікарню й жертвувати тими сотнями євро, що візьмуть за операцію? Але ж потім, потім куди подіне її? Залишить вилежувати рани в лікарні? І на всі чотири місяці? Та вона ж... вона ж розорить його!

Підійшов до телефону й набрав номер одного із своїх помічників.

— Негайно до мене.

— Куди, тобто?

— У офіс, у офіс!

Не пояснював, що спричинило конфлікт із Сиротіною. Єдине, в чому зізнався, у її немочі винен він. А коли так, треба позбутися цієї офіціантки.

— Ось її документи, іди на автостанцію, бери для неї квиток і з першим же рейсом відправляй за місцем проживання.

— Вона знає про це?

— Довідається.

Автобуса з Афін того дня не передбачалося. До цієї гіркої пігулки додали й іншу: автобус на Київ — прохідний, квитки продаються тоді, коли він прибуде і в ньому виявляться вільні місця.

Агелов гарячкував, те й робив, що підсилав своїх людей до хворої та запевняв: з першим же автобусом, що йтиме з Афін, відправить її на батьківщину. Людмила й не перечила. Бог з ними, такими заробітками, швидше б додому. Навіть тоді, як глянула на поранену ногу й побачила, як розпухла вона, не посміла казати: може, лікарям слід показатися, а потім уже їхати?

Як на те, у тому автобусі, що йшов із Афін через Салоніки, вільних місць не виявилося. Наступного ж треба було ждати не менше трьох днів. А біль що не день, то відчутніше посилювався. “Господи! — молилася дівчина. — Швидше б додому. Там мама, бабуся, вони знають, що робити з раною, як і з бідою, що спіткала мене”.

Той, що клопотався її відправкою на батьківщину, не помилився: хай і нескоро, через три сповнених мук і болю доби, для неї знайшлось-таки місце в рейсовому автобусі.

— Переглянь, чи все з тобою, — забігли до підсобки. — Автобус стоїть біля бару, влаштуємо тебе в ньому.

— А квиток... Квиток придбали?

— Бос домовився з шоферами. Вони оплатять усе, що треба в дорозі.

Знала, дорога до Одеси неблизька, добре, коли за три доби автобус здолає її. Що їстиме в дорозі і хто пересадить її в Одесі на автобус, що повезе до Миколаєва, не цікавилася. Сказали, бос покладається на шоферів, покладатиметься і вона.

Стогін її не міг не зацікавити пасажирів: хто така, чому її підібрали по дорозі, чи хвороба її не загрожує всім, хто їде в автобусі? Тій голосній зацікавленості поклав край середніх літ чоловік.

— Залиште дівчину в спокої. Не бачите хіба, їй не до ваших домагань.

Подіяло. Хай нескоро — все ж подіяло. Але хвора пасажирка не давала підстав сподіватися, що так буде довго. За дня більш-менш трималася ще, часто, щоправда, намагалася зручніше сісти в кріслі, а всідаючись, зойкала і стогнала по тому не менше, ніж раніш.

Той чоловік, що став на її захист, підійшов, поцікавився:

— Вам знову незручно сидіти? Чи, може, треба чогось?

— Води, будь ласка.

Метнувся до своєї поклажі в кріслі, налив у паперовий кухлик води, допоміг хворій дещо підвестися, напитись.

— Може, з’їсте щось?

Полежала, стомлено прикривши очі, і потім уже:

— Я так давно нічого не їла, та не до їжі мені. Погляньте, ліпше, що з моєю ногою.

Відгорнув, намагаючись не вразити, одежину і вжахнувся: ліва нога її була схожа на колоду. Почервоніла вся, місцями проглядалася й синява.

“Гангрена, — визначив про себе (з часів афганської війни набачився цього лиха), однак не став лякати хвору.

— Де це і хто це вас так?

— Там, у Салоніках. Бос.

І стала розповідати, змовкаючи час від часу, як і чому так сталося.

А рейсовий автобус із Афін усе міряв та й міряв кілометри. Від міста до міста і від кордону до кордону. Хворій радіти б — із кожним відміряним кілометром усе ближче та й ближче до рідної землі, до маминої оселі, а вона місця собі не знаходила у визначеному їй кріслі. Надто тоді, як збіг ще один день і настала ніч, а ніч приспала всіх, крім неї, хворої. Не просто стогнала, кричала вже, кликала на поміч маму, бабусю, ще когось із кревних чи усього лиш близьких її серцю людей. Деякі пасажири прокидалися від того крику і невдоволено бурчали, нарікали на тих, що посадили хвору серед здорових людей, і без медичного нагляду. Вчорашній захисник немічної пасажирки не витримав, голосно крикнув:

— Ви що, не розумієте, яка це хвора?

Діждавшись такого-сякого втихомирення, підвівся й підійшов до Сиротіної.

— Чим я можу допомогти вам?

Плакала навзрид і відмовчувалася.

— Мені вже ніхто і нічим не допоможе. Посидьте, коли ласка, біля мене. Страшно вмирати, не відчуваючи коло себе рідної душі.

— Ну що ви! Не треба про це думати. Лишилося перетнути Румунію, кордон наш з Румунією — і ми вдома. А вдома прийдуть на поміч, зарадять біді.

Розумів, ліків для неї тут не знайти, чимось іншим полегшити біль — тим більше. Єдина надія на слово. Може, й не дошукався б такого, що тішить, та допомагало бачене й пережите на афганській війні. То ж говорив та й говорив і все про не менш складні, ніж у неї, випадки. На поміч застуканому в горах підрозділу годі було сподіватися. Єдина надія в поранених — на молодість, опір молодого організму та ще на терплячість.

Як довго тривало те його заспокоєння, не може сказати. Змовк тоді, лиш як завважив, хвора притихла, схоже, що заснула. Тож і поклав її такою десь аж передвраніш-ньої пори.

...Автобус зупинився на кордоні на довше, ніж будь-де. Зайшли митники, прикордонники, заходилися перевіряти документи. Коли дійшла черга до Сиротіної, офіцер-афганець викликався пояснити.

— Це тяжко хвора. Ось її сумочка, там, очевидно, документи.

— А сама не годна подати їх?

Покликав Сиротіну — не відповіла. Покликав удруге — мовчання. Торкнувся покладеної на бильце руки й відсахнувся.

— Та вона мертва!

Усього було потім — і переполоху, і нарікань. Адже автобус із мертвою пасажиркою треба було правити до місцевого моргу, десь складати відповідними службами акт. А то затримка, то казна-що.

Першим оглянув мертву лікар у моргзі.

— Хто ж це відправив її в дорогу такою?

Допомагав заносити Сиротіну в морг той самий офіцер-афганець. Йому й довелося пояснювати.

— Та хто ж, культурна Європа.

— Культурна?

— Ну, можна додати ще й таке: бізнесова.

Галина ГАРМАШ

ПОЕТИЧНИЙ АВТОГРАФ

СОНЦЕ СЕРЦЯ

Галина ГАРМАШ народилася в місті Кобеляки Полтавської області. Закінчила факультет журналістики Київського університету, аспірантуру Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Автор поетичної збірки “Дні мовчання” (книги в книзі “Хвиля” — “Український письменник”, 1992).

Член Національної Спілки письменників України.

Нині працює в тижневику “Слово Просвіти”.

* * *

Твоє життя —
на спротив і любов.
Дарує час троянди,
що не в’януть.
Ти повертаєшся.
І розквітає знов
твого натхнення сонцерана.

Торкни її губами. На краю
такого болю —
вірші променисті.
Іде життя —
усміхнене “люблю”.
До серця,
як до сонця, близько.

* * *

Крила самотності —
підносять і несуть.
Що просиш ти у долі?
Схаменися!
Лише отак —
де просторо у висі,
і світить сонце.
Незрівнянний смак
цієї миті творення вогню.
У таємниці іскра запалає.
А де отари —
там вівчар гуляє
і навіть закапелочка немає,
щоби самому
усміхнутись дню.

* * *

...А як сміється липа навесні!
І переходить в літо —
квітувати.
Під небесами затишку багато,
але найліпше — тут.
Бринить бджола.
Вона з собою
радість принесла —
трудитися,
аж поки сонце сяде.
Сліпучих хмар
накидане громаддя
далекий значить обрій.
Вироста
промінчик пісні —
це стебло прозоре,
крізь нього бачиш
в білім небі зорі.
Тут тиша нерозлита і проста.

* * *

Твої первні, земле,
плуг і нива.
А над ними ростемо ми.
А над нами — пісні наші.

Збирай квіти,
що з крові ростуть, —
маки червоні.
Кожна пісня
із твоєї крові, земле.

Ми приходимо, як чекання.
Довге чекання без надії.
Приходять поети — навіки.
...Чого ж ти плачеш, земле?

* * *

Я ще живу — і сонечко радіє,
мені назустріч усміх шле.
Це є життя.
Незломлену надію
мені щоранку сонце подає.

Цей день — надпити
з келиха світання,
у полудень на гойдалці літати,
за обрій сумне сонце
проводжати,
і пити ніч до дна.

* * *

І вічність слова знає наперед
твоє життя —
не треба режисера...
Вона світіння у сльози бере —
і словом відбиває на папері.

Усе їй знане...
Тільки прогортай
цю книгу без жалю і ворожнечі.
...І на світанні підростає гай,
щоб йому небо
лиш торкнуло плечі.

* * *

Memento mori.
Все, що треба знати.
Memento mori.
Відчай промайне,
і радість, і турботи —
вільні птахи.
І лиш осердя, у якому сни,
тебе тримає.
Слава і життя —
веселий дим,
що розійшовся колом.
Мовчить осіннє чорне поле.
Живе у нім
озимина.

* * *

Проблиск неба в людині...
Яке щастя, що ти це бачив!..
Не ображайся,
коли вона повертається
до себе.

* * *

Надивитись на сонце,
допоки воно ще живе,
і день, ніби свічка,
на вітрі бринить.
І серце моє
у польоті до сонця живе,
тріпоче
метеликом радісним мить.
На краю чорноти
усміх сонця, мов човен,
гойдає.
На краю чорноти —
любові останній обман:
не прощається сонце —
у вирій на мить відлітає.
П’є, як воду, печаль
самотній орлан.

* * *

Степ твого серця дикий —
там ковила і вітер.
Коні на північ скачуть,
плачуть на хмарах діти.

Рай мого серця тихий —
сонце одне навколо.
Дивляться мудрі квіти,
як визріває слово.

А понад нами — космос,
вічність, що правду знає.
Слово любові просить,
слово вогнем палає.

* * *

Ще вмію дивуватися — живу.
На квітку гляну чи на небо —
благоговію.
Вічна ця печаль
зачудування.
Пахне світлом мить.
А день крилатий
сонячний летить —
триває вічно
у сльозі глибокій
мить німоти,
що знає лише око,
коли йому
смеркання відболить.

* * *

Літній сад, де Музи ходять...
Що ти, хлопче, тут шукаєш?
Здалеку приїхав, видно, —
щулишся у нашім літі!
І душею чомусь плачеш...
На папір роса сідає.
Твої очі полум’яні —
десь від ангела, і сам ти —
нетутешній... Що тут робиш,
смутком вкруг чола повитий?
А життя в тобі говорить —
б’ється хвиля через край.
Народило тебе море
чи далекий небокрай.
Ти слова шепочеш дивні —
тим словам сивизна літ.
Розкажи, який це вітер
у вологий край заніс, —
то не вітер, а вітрище.
У богів чудні всі грища:
ось маленькому дали
чашу повну — і сміються:
чи розхлюпа, донесе?
Він правічний край спасе —
забуття полишить землю.
І сміються недаремне
білі гіпсові божки.
І судьба —
як страж недремний:
щоб перо не збив з руки.
Літній сад. Тут Музи ходять...

СОНЯЧНЕ СВЯТО

ЛІТО ФЕСТИВАЛЬНЕ

Оберегом цього дуже затишного свята можна вважати дві віковічні скелі – Діву та Кішку, які своїм легендарно-історичним протистоянням злу символізують чистоту та сімейний затишок, чи захист кожному, хто ступає на сімеїзьку землю. Творять це свято вже втретє родина та друзі директора фестивалю Михайла Кіптенка, який закликав до справи усіх своїх родичів та друзів, та ще й тих, хто просто небайдужий до процесу творення майбутнього молодої держави. Крок за кроком дійство, що вже досить потужно звучить як фестиваль "Зоряний Сімеїз", набирає розмаху. Цьогорічний восьмиденний марафон незабаром можна буде побачити в документальному фільмі, над яким почала роботу телекомпанія "Гермес-TV", яка ретельно зафіксувала весь фестивальний процес, та й журналісти мають що розповісти про це сімеїзьке диво та його учасників.

А почалося все, як і заведено, з відкриття та феєрверка, який замовили друзі Михайла Івановича Кіптенка на честь його ювілею. Цей ювілейний феєрверк став подією для жителів невеличкого курортного містечка та гостей. А концертна програма, що відбулась у день відкриття фестивалю, дала старт юним талантам, що з'їхалися з усіх куточків колишнього Союзу, тобто з молодих незалежних держав. Удруге зібралися в Сімеїзі литовці, участь яких у минулорічному фестивалі стала незабутнім явищем. Цього року ансамбль "BIBO", художнім керівником якого є пані Аста, став лауреатом гран-прі. В епіцентрі фестивального життя опинились і їхні щирі друзі з міста Барнаул, тобто шоу-гурт "Фасоль" та Віра Ніколенко — керівник, директор і просто чарівна жінка і співачка. Протягом року діти з Литви та Гірського Алтаю не могли розлучитися, спілкувалися через інтернет, листувалися і мріяли про той день, коли знову зустрінуться в Сімеїзі, і разом замилуються на кримські зорі. Які вони були щасливі і залюблені протягом фестивальних днів, і скільки нових пісень напишеться тим, хто пережив ці дні разом! Думаю, що почуємо наступного року гарні пісні, бо у Сімеїз цих людей, за їхніми словами, тягне по творче натхнення.

До Сімеїза, як з'ясувалося, найбільше тягне українців за походженням з усіх країн, тож гаслом фестивалю можна вважати слова: "Українці з усіх країн, збирайтеся на "Зоряний Сімеїз"!"

І згадалося про чоловіка, який пішов із життя... Борис Георгійович Шарварко вчився і вчив усе своє життя. Залишив школу концертно-постановочних режисерів. Чи всім подобається ця школа — питання риторичне, але учні доводять факт потужності його режисерських здібностей.

Режисер-постановник фестивалю "Зоряний Сімеїз" Людмила Седашенко – його учениця і послідовниця, натхненниця ідеї продовження життя цього дитячого фестивалю. Своєю роботою вона здивувала навіть нас, концертних людей, музичних журналістів. Це було свято, якого хочеться дочекатися знову. Маленький принц і наш Котигорошко були героями фестивальних днів, а зі сцени на гала-концерті я почула слова подяки від членів журі, людей дорослих і поважних. Слова подяки дітям за те, що вони дозволили їм повернутись і побути ще хоч трохи у світі дитячих мрій та спогадів.

І про серйозні речі...

По-перше, цьогорічний фестиваль відбувся без конкурсу "Біла Княжна". Якось і не помітили відсутності цього дійства всі учасники, бо змагатися за призові місця довелось у жорстких умовах конкуренції. Рівень учасників конкурсу був досить високим. Павлоградський (Дніпропетровської області) дитячий колектив "Карамельки", наприклад, отримав перше призове місце, але керівник ансамблю в розмові зі мною об'єктивно визнала той факт, що конкурентами були майже професійні колективи, а її дітки просто проявились і дуже щасливі з того, що брали участь у цьому фестивалі. "Як на мене, то перша премія дісталась їм невипадково, бо таки ж смачненькі ті "Карамельки" були для глядача, та й журі це помітило. Три призові місця у номінації "Танці. 10—11 років" завоювали кияни — Оксана Зінченко, Максим Кащук та Олександра Бойко. У віковій категорії "15 років" перемогли знову кияни — Дмитро Герасименко і Денис Товчук. Лауреатом першої премії став і семирічний киянин Костянтин Милютін. У віковій категорії "18 років" три призові місця отримали ростовчани — Артем Коваль, Ганна Стрельникова та Вікторія Олексієнко. Всі переможці є солістами найкращих колективів України та Росії — київського ансамблю "Юність", що став лауреатом першої премії у номінації "Пластичний екзерзис. Спортивні танці, ансамблі", та "Вернісаж" із Ростова-на-Дону — лауреат першої премії у номінації "Танцювальний ансамбль — старша група". Отже, танцювальний жанр став не лише окрасою конкурсних програм, а й яскравим фестивальним моментом.

Подібні враження має й пісенний блок конкурсів та концертних програм. Рівень виконавців та учасників був, як для маленького — і за віком і за масштабом — фестивалю, досить високим. На конкурсі виступили діти, що мали вже звання лауреатів на інших конкурсах, але в Сімеїз їх привів поклик Долі.

Уперше на конкурсі з'явилася киянка, учасниця дитячого фольклорно-етнографічного ансамблю "Дай Боже", вихованка Ольги Мельник Ганна Базило. Її яскравий виступ та автентичне виконання народної пісні внесли у подальший хід фестивалю родзинку українського мелосу. На відкритті співала свою "Скрипку" Марта Гусар із Червонограда, Таня Лозинська зі Львова —лауреат 2-ї премії (у категорії "6—9 років"). У цій же віковій категорії журі не поскупилося на премії, і три третіх отримали Юлія Лазаренко (Гайсин), Катя Газина (Кам'янець-Подільський) та Настя Редчин (Київ). Вінничанці Лінді Хотян, яку багато хто знає як учасницю інших всеукраїнських фестивалів (бо таки ж драйвова ця маленька зірочка), журі без сумніву віддало пальму першості. Солісти у віці 10—11 років також мають неоднозначну географію відкриття талантів. Першою стала Юля Шпакевич із Червонограда, другим — Артур Акопов із Ростова, а третьою — Алла Дмитренко з Гайсина. 12—13 річні відкриття фестивалю: з Ростова-на-Дону приїхала і стала першою у цій номінації Лідія Пономаренко; другу премію отримала юна киянка Юля Головань, яка виконала пісню "Молитва за Україну" на слова свого батька; а Катя Якель приїхала з Барнаула в Сімеїз за третьою премією, але до наступного року планує підготуватись і завоювати "Зоряний Сімеїз". У фольклорній номінації першою стала солістка Ганна Базило з Києва, а в категорії молодших шоу-груп першими визнано "Фасоль" з Барнаула, другими — "BIBO" з Литви, а третіми — "Mega sound" із Москви. У віковій категорії "13—16 років" цьогорічним лауреатом визнана шоу-група "BIBO" з Литви.

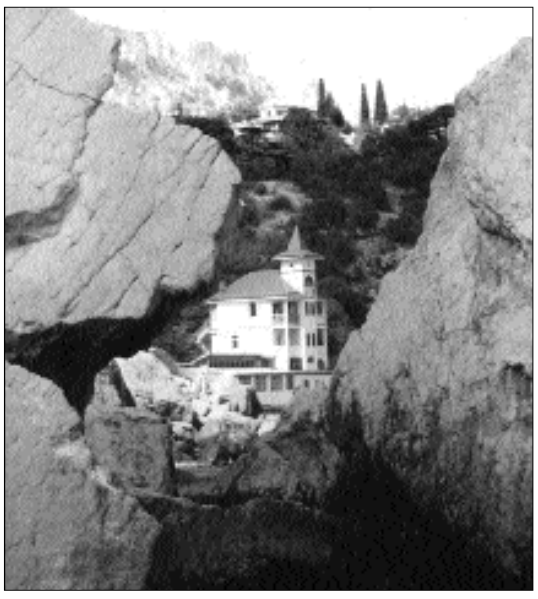

Замок, у якому живуть Діва та Кішка

Юлія Головань з "Молитвою про Україну"

Разом співаючи улюблений гімн фестивалю

З 20 по 28 червня у Криму, а точніше в Сімеїзі, що в перекладі означає Знак Долі, відбувся Третій Міжнародний дитячий та юнацький конкурс-фестиваль "Зоряний Сімеїз".

Співаючі "Фа-соль"ки

Фінал!

Пощастило побувати на фестивалі "Зоряний Сімеїз" спецкору **Лесі САМІЙЛЕНКО**

СЛОВО Просвіти

Засновник Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка.
Реєстраційне свідоцтво КВ № 4066 від 02.03.2000 р.

Головний редактор Любов Голота.
Шеф-редактор Павло Мовчан.
Редколегія: Л. Голота, Я. Гоян, П. Мовчан, А. Погрібний, О. Пономарів, І. Ющук.
Комп'ютерна верстка: Ірина Шевчук, Олег Бесський та Іван Сак.

Адреса редакції: Завулок Музейний, 8, Київ-1, 01001.
Тел./факс 228-01-30. E-mail: slovoprosvity@ukrpost.net
http://www.prosvita.com.ua
Передплатний індекс 30617.

Редакція листується з читачами тільки на сторінках газети і надіслані рукописи та світлини не повертає. Залишає за собою право редагування та скорочення текстів.

СОНЯЧНЕ СВЯТО

ЛІТО ФЕСТИВАЛЬНЕ

Оберегом цього дуже затишного свята можна вважати дві віковічні скелі – Діву та Кішку, які своїм легендарно-історичним протистоянням злу символізують чистоту та сімейний затишок, чи захист кожному, хто ступає на сімеїзьку землю. Творять це свято вже втретє родина та друзі директора фестивалю Михайла Кіптенка, який закликав до справи усіх своїх родичів та друзів, та ще й тих, хто просто небайдужий до процесу творення майбутнього молодої держави. Крок за кроком дійство, що вже досить потужно звучить як фестиваль "Зоряний Сімеїз", набирає розмаху. Цьогорічний восьмиденний марафон незабаром можна буде побачити в документальному фільмі, над яким почала роботу телекомпанія "Гермес-TV", яка ретельно зафіксувала весь фестивальний процес, та й журналісти мають що розповісти про це сімеїзьке диво та його учасників.

А почалося все, як і заведено, з відкриття та феєрверка, який замовили друзі Михайла Івановича Кіптенка на честь його ювілею. Цей ювілейний феєрверк став подією для жителів невеличкого курортного містечка та гостей. А концертна програма, що відбулась у день відкриття фестивалю, дала старт юним талантам, що з'їхалися з усіх куточків колишнього Союзу, тобто з молодих незалежних держав. Удруге зібралися в Сімеїзі литовці, участь яких у минулорічному фестивалі стала незабутнім явищем. Цього року ансамбль "BIBO", художнім керівником якого є пані Аста, став лауреатом гран-прі. В епіцентрі фестивального життя опинились і їхні щирі друзі з міста Барнаул, тобто шоу-гурт "Фасоль" та Віра Ніколенко — керівник, директор і просто чарівна жінка і співачка. Протягом року діти з Литви та Гірського Алтаю не могли розлучитися, спілкувалися через інтернет, листувалися і мріяли про той день, коли знову зустрінуться в Сімеїзі, і разом замилуються на кримські зорі. Які вони були щасливі і залюблені протягом фестивальних днів, і скільки нових пісень напишеться тим, хто пережив ці дні разом! Думаю, що почуємо наступного року гарні пісні, бо у Сімеїз цих людей, за їхніми словами, тягне по творче натхнення.

До Сімеїза, як з'ясувалося, найбільше тягне українців за походженням з усіх країн, тож гаслом фестивалю можна вважати слова: "Українці з усіх країн, збирайтеся на "Зоряний Сімеїз"!"

І згадалося про чоловіка, який пішов із життя... Борис Георгійович Шарварко вчився і вчив усе своє життя. Залишив школу концертно-постановочних режисерів. Чи всім подобається ця школа — питання риторичне, але учні доводять факт потужності його режисерських здібностей.

Режисер-постановник фестивалю "Зоряний Сімеїз" Людмила Седашенко – його учениця і послідовниця, натхненниця ідеї продовження життя цього дитячого фестивалю. Своєю роботою вона здивувала навіть нас, концертних людей, музичних журналістів. Це було свято, якого хочеться дочекатися знову. Маленький принц і наш Котигорошко були героями фестивальних днів, а зі сцени на гала-концерті я почула слова подяки від членів журі, людей дорослих і поважних. Слова подяки дітям за те, що вони дозволили їм повернутись і побути ще хоч трохи у світі дитячих мрій та спогадів.

І про серйозні речі...

По-перше, цьогорічний фестиваль відбувся без конкурсу "Біла Княжна". Якось і не помітили відсутності цього дійства всі учасники, бо змагатися за призові місця довелось у жорстких умовах конкуренції. Рівень учасників конкурсу був досить високим. Павлоградський (Дніпропетровської області) дитячий колектив "Карамельки", наприклад, отримав перше призове місце, але керівник ансамблю в розмові зі мною об'єктивно визнала той факт, що конкурентами були майже професійні колективи, а її дітки просто проявились і дуже щасливі з того, що брали участь у цьому фестивалі. "Як на мене, то перша премія дісталась їм невипадково, бо таки ж смачненькі ті "Карамельки" були для глядача, та й журі це помітило. Три призові місця у номінації "Танці. 10—11 років" завоювали кияни — Оксана Зінченко, Максим Кащук та Олександра Бойко. У віковій категорії "15 років" перемогли знову кияни — Дмитро Герасименко і Денис Товчук. Лауреатом першої премії став і семирічний киянин Костянтин Милютін. У віковій категорії "18 років" три призові місця отримали ростовчани — Артем Коваль, Ганна Стрельникова та Вікторія Олексієнко. Всі переможці є солістами найкращих колективів України та Росії — київського ансамблю "Юність", що став лауреатом першої премії у номінації "Пластичний екзерзис. Спортивні танці, ансамблі", та "Вернісаж" із Ростова-на-Дону — лауреат першої премії у номінації "Танцювальний ансамбль — старша група". Отже, танцювальний жанр став не лише окрасою конкурсних програм, а й яскравим фестивальним моментом.

Подібні враження має й пісенний блок конкурсів та концертних програм. Рівень виконавців та учасників був, як для маленького — і за віком і за масштабом — фестивалю, досить високим. На конкурсі виступили діти, що мали вже звання лауреатів на інших конкурсах, але в Сімеїз їх привів поклик Долі.

Уперше на конкурсі з'явилася киянка, учасниця дитячого фольклорно-етнографічного ансамблю "Дай Боже", вихованка Ольги Мельник Ганна Базило. Її яскравий виступ та автентичне виконання народної пісні внесли у подальший хід фестивалю родзинку українського мелосу. На відкритті співала свою "Скрипку" Марта Гусар із Червонограда, Таня Лозинська зі Львова —лауреат 2-ї премії (у категорії "6—9 років"). У цій же віковій категорії журі не поскупилося на премії, і три третіх отримали Юлія Лазаренко (Гайсин), Катя Газина (Кам'янець-Подільський) та Настя Редчин (Київ). Вінничанці Лінді Хотян, яку багато хто знає як учасницю інших всеукраїнських фестивалів (бо таки ж драйвова ця маленька зірочка), журі без сумніву віддало пальму першості. Солісти у віці 10—11 років також мають неоднозначну географію відкриття талантів. Першою стала Юля Шпакевич із Червонограда, другим — Артур Акопов із Ростова, а третьою — Алла Дмитренко з Гайсина. 12—13 річні відкриття фестивалю: з Ростова-на-Дону приїхала і стала першою у цій номінації Лідія Пономаренко; другу премію отримала юна киянка Юля Головань, яка виконала пісню "Молитва за Україну" на слова свого батька; а Катя Якель приїхала з Барнаула в Сімеїз за третьою премією, але до наступного року планує підготуватись і завоювати "Зоряний Сімеїз". У фольклорній номінації першою стала солістка Ганна Базило з Києва, а в категорії молодших шоу-груп першими визнано "Фасоль" з Барнаула, другими — "BIBO" з Литви, а третіми — "Mega sound" із Москви. У віковій категорії "13—16 років" цьогорічним лауреатом визнана шоу-група "BIBO" з Литви.

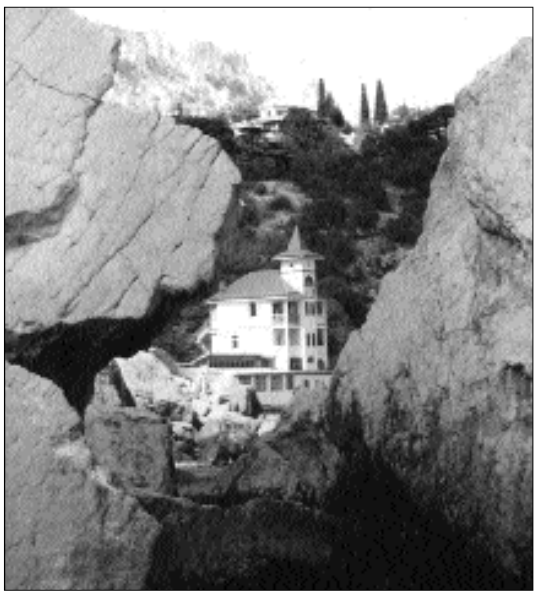

Замок, у якому живуть Діва та Кішка

Юлія Головань з "Молитвою про Україну"

Разом співаючи улюблений гімн фестивалю

З 20 по 28 червня у Криму, а точніше в Сімеїзі, що в перекладі означає Знак Долі, відбувся Третій Міжнародний дитячий та юнацький конкурс-фестиваль "Зоряний Сімеїз".

Співаючі "Фа-соль"ки

Фінал!

Пощастило побувати на фестивалі "Зоряний Сімеїз" спецкору **Лесі САМІЙЛЕНКО**

СЛОВО Просвіти

Засновник Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка.
Реєстраційне свідоцтво КВ № 4066 від 02.03.2000 р.

Головний редактор Любов Голота.
Шеф-редактор Павло Мовчан.
Редколегія: Л. Голота, Я. Гоян, П. Мовчан, А. Погрібний, О. Пономарів, І. Ющук.
Комп'ютерна верстка: Ірина Шевчук, Олег Бесський та Іван Сак.

Адреса редакції: Завулок Музейний, 8, Київ-1, 01001.
Тел./факс 228-01-30. E-mail: slovoprosvity@ukrpost.net
http://www.prosvita.com.ua
Передплатний індекс 30617.

Редакція листується з читачами тільки на сторінках газети і надіслані рукописи та світлини не повертає. Залишає за собою право редагування та скорочення текстів.

ПОМИНАЙМО У СКОРБОТІ, А НЕ В ГНІВІ (Волинь 1943—1944 рр.)

У численних розповідях, свідченнях і матеріалах про Волинську трагедію, про вбивство (за різними джерелами і твердженнями) 12—20 тисяч мирних українців і 65—90 тисяч мирних поляків цілковито відсутні документи, які б допомогли дати чітку й однозначну відповідь на просте, але дуже важливе запитання: хто перший почав убивати, спровокувавши вбивства у відповідь?

Якби хоч один такий документ був у розпорядженні українських або польських істориків, він безперечно був би використаний, як залізний аргумент (як мінімум, однією із сторін) для з'ясування ситуації.

Такого документа немає ані в істориків, ані в керівників двох братніх держав. Натомість не бракує свідчень про міжетнічне взаємне людовбивство. Серед цих свідчень є й такі, що викликають обґрунтовані сумніви: чи завжди хлопці у польській формі були поляками, а в формі УПА — українцями? Тим більше, що організовані НКВС так звані партизанські з'єднання, які від 1943 року перебували в тому регіоні, дуже часто практикували переодягання у різні форми.

Через два роки після Волинського братовбивства практику НКВС у справі проведення провокацій з переодяганням було вдосконалено і поширено на всю територію від Рівного і Хмельницького до Ковеля й Ужгорода...

Примирення і взаємне прощення українців і поляків — це історична необхідність, яка випливає з прагнень обох народів. Віддати шану полеглим і сказати правду — наш святий обов'язок. У тому числі — для розрахунку з темним минулим задля світлого майбутнього.

Тому надаємо слово голові Українсько-Польського Форуму, народному депутату України, академіку Миколі Григоровичу ЖУЛИНСЬКОМУ, для якого Волинь є фактом родинної біографії.

"Як Польща через польсько-німецьке примирення наслідує франко-німецьке примирення, так само й Україна включена зараз у процес історичного примирення, який іде паралельно і наслідує німецько-польське та франко-німецьке примирення. Це є інтегральна частина процесу розбудови Європи, яка здійснюється через загальне примирення та гарантування безпеки".

Збігнєв Бжезинський.
24 вересня 1998 р., Львів

ДОКИ НЕ ВТРУТИЛИСЯ СОВЄСТИ

Із розмови зі Степаном Папроцьким, жителем села Набережне (Новосілки) Демидівського району Рівненської області:

— То Ви, Степане Якубовичу, з двадцять дев'ятого? У сорок третьому було Вам чотирнадцять. Усе добре пам'ятаєте. Що ж тоді у серпні трапилося в Новосілках?

— Докладно не розкажу, бо не все бачив. Але німців бачив і поляків, у німецьке вдягнутих, бачив. Вони й окружили тоді село. Там, де зараз церква будується, машини поставали, біля могилок і пулемйоти поставили — направили дула на Стир, а наші люди втікали в Товпижин, Грабівець або в стіжок сіна заривались... Таке було.

— А чого німці й польська поліція наше село оточили? Кого шукали? Кого забрали?

— Кого? Твого батька забрали. Хіба не знаєш? А шукали бандерівців. Бо хтось по фільварку (а там поляки збожжа молотили) встрелив. То вони облаву зачали.

...А коли німці прийшли, то на те врем'я три польські сім'ї були в Новосілках. По сусідству з тобою (хіба не пам'ятаєш?), жив Стах Капустняк. За жінку мав нашу, українку, Гарсєя Савіцького сестру, Настю. Мав двох хлопців і дівчину. Старший хлопець Тадзьо, по-нашому Стьопа, був із двадцять п'ятого. Десь три роки тому приїжджав до Савіцького Івана. Вони не пропали. Вночі хтось із наших, із бандерівців, прийшов і сказав, щоб утікали, бо буде біда,

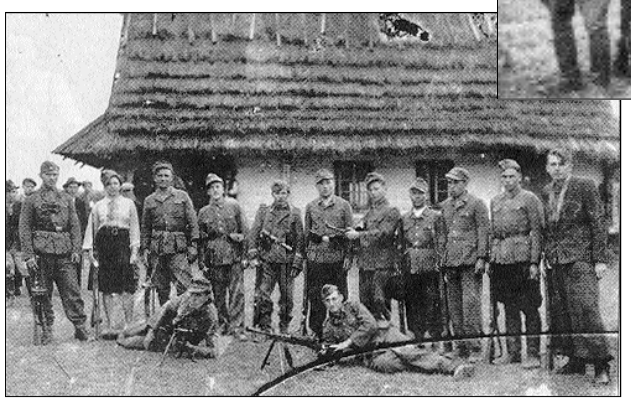

Підрозділ Української Повстанської Армії

смерть. Жінка — за дітей (усе зоставила: хату і в хаті), куди подалася, досі не знаю.

— А що сталося зі Стахом Капустняком? І з іншими поляками з нашого села?

— Які то поляки? Хіба поймеш? Він — поляк, жінка — українка, а діти — хто? По-нашому говорили, жили завжди тута...

...Жив у нас у селі ще Бронько Серафімович — поляк, де зараз хата Фанаса Кримуся. Тоже мав два хлопці й дівчину. Забили. І ще була на кінці села від Хрінників польська сім'я. Багато було дітей. Бідний такий поляк. Усіх вирізали. Жінка з Вичавок була. Українка. Скіко в них дітей було? По першій жінці — троє, по другій — п'ятеро. Він чоботи шив. Швець був. Добрий такий. Ішов до Гарсєя Савіцького, колодки ніс (той тоже шив). Нашим, до лісу, чоботи шив. Ще звечора бачили, а тут переказують: хату вночі спалили, всіх перебили. Жінка вспіла одну дитину занести до сестри у Вичавки — туди пішли і ту дитину забили. ***А хто те звірство зробив, ніхто не знає. Одні кажуть: наші, другі — совєцька партизанка навмисне.*** *Не скаже вже ніхто. Не могли наші, бо жінка — українка, він — бідний, до нього заходили наші, довіряли...*

Страшно багато народа пропало. Усякого — польського, українського. Не сощитати. Та, мо', й не тра...

* * *

Маленький епізод великої трагедії двох народів, яка накрила чорним крилом моє рідне село Новосілки (тепер Набережне) Демидівського району Рівненської області. Люди мало й неохоче згадували цей зловісний літній день сорок третього. Я лише згодом буквально вихоплював окремі слова-спогади очевидців у сподіванні витворити цілісну картину цієї жахливої події, яка є ще однією сторінкою в книзі великого трагедійного звучання з назвою "українсько-польський конфлікт". Яка його ціна? І чи можливо обрахувати в людях цю трагедію?

Для цих українських хлопців провідною була ідея Незалежної Соборної України

Складні й болісні ці підрахунки. Якщо згадати й тих, кого більшовицький режим вивіз у 1941 році, ще до нападу Гітлера на Радянський Союз, а їх офіційна статистика нараховує 41 645 чоловік, і пам'ятати, що серед насильно депортованих, ясна річ, були й поляки, то вже ускладнюється можливість точного визначення загальних втрат польського населення на Волині.

Як свідчать польські дослідники, зокрема професор Владислав Філяр — дослідник історії 27 Волинської дивізії Армії Крайової, ветеран цієї дивізії, — до середини літа 1941 р. із чотирьох південно-східних районів II Речі Посполитої було депортовано близько 500 тис. польських громадян, у т. ч. з Волині — близько 150 тисяч. По суті, комуністичний режим уже з кінця 1939 р. почав політику масових арештів і депортацій українського і польського населення, яке зазнало чотирьох масових депортацій.

Сьогодні ні польська сторона, ні сторона українська не спроможні визначити точної цифри людських втрат внаслідок польсько-українського міжетнічного конфлікту на Волині. Очевидно, слід і далі працювати в архівах, вислуховувати очевидців, обмінюватися інформацією, терпеливо і скорботно наближаючись до пізнання першопричин, перебігу і наслідків трагічного конфлікту на Волині.

Відомо, що волинське керівництво АК категорично забороняло місцевим полякам вступати до польських загонів допоміжної поліції, яка мала заступити українські загони. І це була позиція польського еміграційного уряду в Лондоні, про що свідчить звернення до населення Волині Волинського окружного делегата уряду Польщі:

"В жодному випадку не можна сприяти німцям. Вступ до німецької міліції і жандармерії є тяжким злочином щодо польського народу. Міліціонери-поляки, котрі беруть участь у руйнуванні домів, а також у вбивстві українських жінок та дітей, будуть виключені зі складу польського народу і жорстоко покарані... Співробітництво з більшовиками є таким самим злочином, як і співпраця з німцями. Вступ до радянських партизанських загонів є злочином. Жоден поляк не повинен там знаходитися".

Відомо, що на перших порах, коли Радянська Армія прийшла в Західну Україну, питання про створення українських збройних формувань не стояло. Українці не чекали, що радянська влада розгорне такі широкомасштабні репресії, та й члени ОУН, які вийшли з польських тюрем числом понад 15 тисяч осіб, не поривалися до збройної боротьби з новим окупантом, тоді як поляки в тому ж 1939 році почали активно створювати підпільні організації з метою відновлення Польської держави. НКВС швидко ліквідували цю підпільну мережу.

Страшні репресії НКВС проти українського і польського національно свідомого загалу прискорили прийняття екзильним урядом УНР на чолі з його президентом Андрієм Лівицьким плану створення партизанської армії на Волині. Організацію такої збройної формації було доручено колишньому в'язню Берези Картузької Тарасу Боровцю. Так з'явилося військове формування "Поліська Січ УПА". Як свідчать архівні матеріали і спогади самого Т. Боровця-Бульби, УПА ("Поліська Січ") не замірялася на боротьбу з поляками. Згодом Т. Боровець-Бульба звернеться з відкритим листом до Проводу ОУН-Б, в якому рішуче протестував проти залучення військових відділів ОУН під маркою УПА до репресивних акцій проти польського населення: "Україна має грізніших ворогів, ніж поляки. Кожна дитина знає, що винищенням кількасот поляків у деяких областях не зліквідується польська небезпека для України. Польський народ все одно існує, і як довго він буде в тій же неволі, що ми, так довго силою обставин він буде не ворогом нашим, а союзником. Які заміри можуть мати поляки супроти нас у майбутньому, і як уложаться наші взаємовідносини, — це інша річ. Сьогодні замість різатися взаємно, ми мусимо монтувати один революційний фронт усіх поневолених народів проти окупантів, а не відкривати собі зайвих фронтів".

Якихось чітких наказів, рішень, інструкцій із боку Проводу ОУН щодо проведення акцій з "очищення" Волині від польського елементу нема, хоча в той час, особливо, протягом 1943 року, з'явилося багато звернень від різних українських організацій і політичних діячів не втягуватися в українсько-польський міжнаціональний конфлікт, а все робити для того, щоб взаємне винищення зупинити і засудити. Серед членів Проводу ОУН домінувала позиція, яка базувалася на переконанні, що українсько-польський конфлікт на Волині був спричинений польським підпіллям, радянськими партизанами, польською поліцією. Так, від імені Крайового проводу ОУН на північно-західних українських землях, який очолював Д. Клячківський ("Клим Савур"), з'явилася відозва до польського населення, у якій наголошувалося, що поляки добровільно зголосилися зайняти місця в німецькій адміністрації, які полишили українці, і цим самим стали "сліпим знаряддям у німецьких руках, яке спрямоване проти нас". І далі йшла реальна погроза помщатися за співпрацю поляків із німецькими окупантами: "...Пам'ятайте, якщо польська громадськість не вплине на тих, котрі пішли в адміністрацію, поліцію та інші установи, з тим, щоб вони їх полишили, то гнів українського народу виллється на тих поляків, які мешкають на українських землях..."

Підрозділ польської Армії Крайової

Коли в липні 1943 року розпочалася **акція деполонізації Волині**, яка ультимативно зобов'язувала поляків протягом 48 годин залишити села, а у відповідь Армія Крайова вимагала від поляків не залишати Волинь, стало очевидним, що міжнаціональний українсько-польський конфлікт уже не зупинити. І цей кривавий конфлікт розгорівся на всіх територіях спільного проживання українців і поляків — на Волині, Східній Галичині, Холмщині, Підляшші, Надсянні, Лемківщині. І тепер ніхто вже не складе точної цифри втрат як польського, так і українського населення.

— А з чого це все почалося? Бо в селі всі порізному згадують. І не дуже хочуть згадувати...

— А шо згадувати? Кожного, щитай, зачепило. В одних родичі були за совєтами, в інших — за бандерівцями, треті породичані з поляками... Розчахнуті люди. І налякані на смерть. От у нашого Клима Воляніка, брата твеї матері, троє було дітей, а могили — жодної.

Микольцю (ще не мав вісімнадцяти) зо мною тоді забрали — був у совєцькій гімнастьорці. Під Горохом у лісі вивели їх — і з автомата... Знов — нема могили.

А за найменшу дочку, ту, що Валіка мала, ще груди брав, то страшно згадувать. Енкаведісти, перебрані під наших хлопців, уночі вивели — і до сеї пори. А мо', й наші. Різне говорять.

Отак. А де могила твого дядька, материного брата Андріяна, який служив в Івана Ковальчука на хуторах? Як почотно його ховали бандерівці в Хрінниках. Ще разом ховали вісьмох хлопців. Усіх одягнули в білі полотняні сорочки... Молоденькі. Тіко жити. За Україну полягли. Такі слова гарні про нього і Вкраїну говорили, а прийшли совєти — і травинки з могили не зосталося. Про хреста вже й не кажу.

— Я пам'ятаю, дядько Клим розказував про дядька Андріяна. І мати говорила, але не сказала, хто його заморду-

Для цих молодих поляків Волинь та Галичина залишалися теренами

вав. "Не наші!" — казала. А хто? Німці, поляки чи радянські партизани?

— Усі вони були проти нас. Проти України. Як виходило? Перші совєти були проти України і другі совєти проти, німці проти України і поляки проти України... Були ще совєцька партизанка і польська совєцька партизанка, були польські пляцувки... І всі проти наших, всі проти України. Тіко на себе тра було рощитувати.

Закінчення буде.

● **Микола ЖУЛИНСЬКИЙ**

ПОМИНАЙМО У СКОРБОТІ, А НЕ В ГНІВІ (Волинь 1943—1944 рр.)

2. ДЛЯ ЩАСЛИВОГО ЗАВТРА ПРИМИРЕННЯ ПОТРІБНЕ СЬОГОДНІ

Із розмови з батьком Григорієм Лук'яновичем Жулинським, народженим у 1908 році в селі Товпижин Демидівського району

Рівненської області.

— Хто перший почав, ніхто вже не скаже. Нема вже тих. Скіко народу невинного пропало. І поляків, і українців, і євреїв. Чехів навіть нищили. Самі своїх, бувало, не жаліли. Така чорна кров людей заливала, очі дуріли, не відроситься, було, ні старе, ні мале.

Ніхто нікого не шкодував. Люди боялися в хатах спати. Усе з хат повиносили і в стіжки за Стиром поховали. Багато хто там спав. Ночами, дивлюся, — то там горить, то там... Страшно. Ті пожари обкладали Новосілки, як вовка. І підступали, підступали...

Я проти поляків якогось наставленія не мав. Був у польському приюті, добре навчився говорити, писати і читати. Служив у них у войську. Два роки. У зенітній артилерії. Узяли мене до школи, там я добре справувався, хотіли зоставити на заводову, але я не дався. Вернувся. На дурну голову. Совєти забрали в армію свою. Там був у зенітці. Попав у плєн. Ледь вижив... Але те, що я пережив у концентраках Освєнцім, Дахау, Саган, не до розказування. Кого винити? Не знаю. Тра прощати, як Господь велів. Я не тримаю зла ні на кого... Ті, що

живуть, мають миритися і Бога не гнівити. Бо зі зла ніколи не сотвориться добро. Тіко добро родить добро. З пшениці овес не виросте. Так і зі зла не зродиться добро.

* * *

Польський еміграційний уряд у Лондоні, відповідно створена ним Армія Крайова та польське підпілля однозначно обстоювали позицію щодо відновлення Польщі в кордонах 1939 року, а отже — збереження в складі Польщі Східної Галичини та Західної Волині. Аргумент на користь такої позиції був формально обґрунтований, бо йшлося про невизнання таємного договору Молотова — Ріббентропа про поділ сфер впливу у Центрально-Східній Європі між Радянським Союзом і Німеччиною та справедливе незмирення з окупацією Німеччиною земель II Речі Посполитої.

Українці Західної України тому так гаряче вітали вступ у вересні 1939 р. Червоної Армії, бо це було логічним завершенням боротьби за соборність України. Про таємний пакт Молотова-Ріббентропа тоді ніхто не знав, але про Ухвалу Народних Зборів за возз'єднання Західної України з Радянською Україною, хай навіть у складі СРСР, знали всі і навіть керівництво ОУН не висловлювало сумнівів щодо законності об'єднання українських земель.

Польща не могла змиритися ні з втратою цих територій, ні з агресією фашистської Німеччини та з такою жахливою поразкою, тому польський уряд у Лондоні націлював усі антигітлерівські сили окупованої Польщі на боротьбу за відновлення Польщі в кордонах II Речі Посполитої. А от чи хочуть українці Західної України бути знову в складі Польської держави, не запитували. Бо знали, що довоєнна політика Польщі стосовно українців була настільки дискримінаційною, що годі було сподіватися на якусь підтримку з їхнього боку боротьби польського підпілля, Армії Крайової.

У січні 1939 року з 23,4 тисячі робітників і службовців Львівської залізниці українці становили всього 3,8 тисячі, в тому числі — тисяча робітників-сезонників. Із 490 чоловік керівного складу Львівської залізниці 480 — представники польської національності.

Не було українців і в складі воєводських і повітових управлінь, бо ще на початку 20-х років про це подбав польський уряд: із 283 працівників воєводських і повітових управлінь 274 були поляками.

Усі керівні посади в поліції займали виключно поляки. Навіть повітовим старостою українець не міг стати.

Найкращі землі віддавалися колоністам-осадникам, як правило, колишнім офіцерам і нижчим офіцерським чинам польської армії. Колоністам-осадникам на Волині належало 7 796 господарств із земельним наділом від 10 до 50 га кожне.

Болісно сприйняли українці шкільну реформу, яку здійснював міністр освіти Станіслав Грабський. Більшість українських шкіл, а їх на Волині у 1923—1924 навчальному році було 289, було перетворено на двомовні заклади ("утраквістичні школи"), що було сприйнято українською інтелігенцією негативно. Справді, польські діти в цих школах повинні були вивчати українську мову, але навчання велося польською мовою, освітня політика була спрямована на виховання патріота Речі Посполитої, а не українського патріота.

Більшість українських політичних партій зайняла антипольську позицію і все активніше схилялася до силових форм боротьби. Правда, це не означало, що українці відмовлялися від співпраці з польською владою. Коли Генріх Юзевський став у 1928 році волинським воєводою і почав проводити політику, спрямовану на нормалізацію стосунків між поляками і українцями, в 1931 році було утворене Волинське українське об'єднання з метою пошуку нових форм співпраці з польською владою.

Якщо порівнювати забезпечення конституційних прав українців у Речі Посполитій і в Радянській Україні, то можна назвати досить багато прикладів на користь польської сторони. У 1937 році до читача надійшло 305 видань українською мовою тиражем 1362,3 тис. примірників. Виходило друком у 1937 році 125 періодичних видань.

Польська влада так і не дозволила відкриття у Львові українського університету, хоча у Вищій духовній семінарії під опікою митрополита Андрія Шептицького діяла кафедра історії України. З одного боку, українці активніше залучались до державного життя, про що свідчила інтенсивніша їхня діяльність у законодавчих органах, у кооперативних та

інших громадських організаціях, у місцевих адміністраціях. З іншого боку, польська урядова коаліція чинила величезний тиск на українців із метою загальмувати наростаючий процес творення національних політичних організацій, економічних, культурних, наукових та освітніх інституцій.

Завдали серйозних клопотів польській владі і західноукраїнські комуністи, яких підтримували і Радянський Союз і Комуністичний Інтернаціонал. Ідея світової пролетарської революції запалювала агресивною енергією радянських комуністів, які вирішили саме з Волині розпочати свій переможний марш по Європі. Саме на Волинь, де був сильний проросійський настрій, і засилалися із СРСР диверсійні загони і групи, які карали експлуататорів як найбільших ворогів світової революції. Так, у 1924 році радянськими диверсантами за підтримки місцевих комуністів було вчинено 257 акцій, з яких 77 були пов'язані з убивствами і 245 — з підпалами панських маєтків, садиб осадників... Подібні акції організовувала й ОУН. Так, наприкінці 1930 р. на території Східної Галичини відбулося близько 2200 актів, спрямованих проти місцевих поляків, а також проти державних інституцій. Польська влада немилосердно карала учасників цих диверсійних акцій. Прірва у взаєминах між українцями і поляками розширювалася, що робило польсько-українські відносини більш напруженими.

Внаслідок агресії Німеччини проти Польщі 1 вересня 1939 р. та Червоної Армії 17 вересня 1939 р. ситуація різко погіршилась. Одразу ж після вступу радянських військ було заборонено діяльність усіх українських політичних партій, громадських, наукових, культурно-просвітницьких, торговельних, промислових товариств, об'єднань і установ. Повністю перестала діяти "Просвіта", Наукове товариство ім. Тараса Шевченка, закриті всі газети, журнали. Протягом квітня—травня 1941 р. було заарештовано, як свідчать архіви НКВС, 1865 активістів ОУН. Розпочалися масові розстріли органами НКВС членів ОУН, української інтелігенції, активних громадських діячів, польського населення, польської військової, політичної, господарської та інтелектуальної еліти. Якщо спочатку органи НКВС масово заарештовували військових працівників польських адміністрацій і поліції, самоврядових організацій, громадських активістів, учителів, гайових, лісничих, то згодом ці репресії поширилися на звичайних селян, робітників, студентів, учнів старших класів. Коли в 1939 році НКВС заарештувало в Західній Україні більше поляків, ніж українців (5 406 поляків, 2 779 українців і 1 439 євреїв), то вже у січні—травні 1941 р. було ув'язнено 5 360 українців, 1 058 поляків, 797 євреїв. Особливо жорстоко розправлялися органи НКВС із польським антирадянським підпіллям, із польськими повстанськими формуваннями. Масового — багатотисячного — розмаху набули депортації українців, поляків, євреїв. Політбюро ЦК ВКП(б) і уряд СРСР 5 грудня 1939 р. приймають Постанову про депортації. Вже у лютому 1940 р. було вивезено 89 062 особи, у квітні — 61 тисячу, в червні — 52 617 осіб. За один лише 1940 рік із Західної України було депортовано 168 900 чоловік. Ліквідовувалися господарства польських осадників, а їх самих, згідно з інструкцією НКВС СРСР, яка була затверджена 29 грудня 1939 р. Радою Народних Комісарів СРСР, виселяли вглиб Росії, як класових і національних ворогів.

Оскільки український і польський народи опинилися під тевтонським і совєцьким окупаційним чоботом, логіка розвитку подій спрямовувала погляди чільних провідників обох рухів опору один на одного. ОУН починає пошуки компромісних рішень, спрямованих на об'єднання зусиль для антифашистської і антирадянської боротьби. Уже в 1941 році і бандерівці, і мельниківці виходили на зв'язок із польськими організаціями з метою вироблення платформи для спільних дій, але порозуміння так і не було досягнуто.

Здавалося б, ніхто справді не хотів цього протиборства між поляками і українцями, але хвилі ненависті й помсти розливалися все ширше і ширше, і коли село пішло на село, хутір — на фільварок, родина — на родину, годі було рішуче, якимось одним наказом це зупинити.

Командир УПА "Поліська Січ" Тарас Бульба (Боровець) свідчив: "Нами був пов'язаний контакт з місцевими польськими організаціями. Справа була на добрій дорозі до порозуміння для спільної українсько-польської акції проти німецько-московських загарбників, але під весну 1943 року ті взаємовідносини перервала гостра протипольська акція бандерівців".

Відомо також, що обидві сторони — і українська, і польська — намагалися виробити спільну платформу боротьби проти гітлеризму і сталінізму, дійти до порозуміння, налагодити обмін інформацією і планувати спільні акції УПА і АК. Але і стихійні, але найчастіше — свідомо провоковані "відплатні акції" тривали, сторони швидко переходили від самооборони до відплати.

У зв'язку з відзначенням 60-річчя українсько-польського міжнаціонального конфлікту на Волині багатьох в Україні охопив сумнів: чи не відкине ця подія нас, українців і поляків, далеко назад і чи не доведеться в котрий уже раз торувати нові шляхи до порозуміння і примирення? Висловлю парадоксальну думку: 60-річчя волинських подій стимулює нас, і українців і поляків, до пошуку нового рівня відкритості, усвідомлення історичної правди і порозуміння.

Як досягли примирення і взаємного прощення французи і німці, як змогли піднятися над страшною прірвою історичної вини німецького гітлеризму поляки і прийняли вибачення сусідів-німців. Вибачили і простили. Інакше не можливо перебороти взаємну недовіру, зупинити потоки обопільних звинувачень та пошуків винуватців.

Не велеречиві промови свідчать про примирення і взаємне прощення, а усвідомлення обома народами моральної необхідності звільнення від тягаря минулого шляхом осудження взаємних кривд, зла і насильства в молитовному схилянні голови перед світлою пам'яттю українців і поляків, які стали жертвами міжнаціонального конфлікту.

...1976 рік. Польща. Я зі своїм батьком відвідав Освєнцім. Я слухав батька, дивився на нари, на яких він колись лежав, озирав цей темний зловісний барак і ніяк не міг пересилити бажання швидше звідси вибігти, дихнути свіжим повітрям, глянути на небо...

— Як Ви тут вижили? Це ж жива смерть.

— О, я смерть у голову не пускав. Той, хто пустив в голову смерть — пропадав. Я бачив по очах, хто вже смерть мав у голові. Мене Господь боронив. Ти знаєш, коли моя мати вмира-

РЕЗОНАНС

КІЛЬКА ВРАЖЕНЬ ВІД ОЛІМПІАДИ

Нещодавно в столичній гімназії східних мов № 1 відбулася третя міська олімпіада, в якій взяли активну участь гості — викладачі та гімназисти з міст Харкова, Одеси, Львова, Дніпропетровська та Черкас. Учасників олімпіади тепло привітали аташе з питань культури республіки Іран пан Вахіді, аташе з питань культури Японії пані Хара, заступник голови Київської організації товариства "Просвіта" імені Тараса Шевченка Галина Калмикова. Зокрема, пані Калмикова вручила подарунок бібліотеці гімназії — ошатний "Кобзар" геніального поета та книжку "Розстріляне Відродження".

Усім сподобався змістовний, цікавий виступ молодого вченого-мовознавця, перекладача з Японії Йосінарі Харада, який розповів про свої переклади на японську кращих творів, а також Лесі Українки, а також Ліни Костенко та інших сучасних українських поетів. Пан Харада палко закликав викладачів та гімназистів глибоко вивчати свою національну культуру й чудову українську мову, в мелодійність і красу якої він закохався на все життя. А потім для учасників третьої олімпіади двома кафедрами, естетичних дисциплін та східних мов, було дано святковий концерт.

У проведенні цього заходу велика заслуга заступника директора вчителя-методиста китайської мови Віри Абрамівни Чжен і завідувачки кафедри естетичних дисциплін, викладача, хорового диригента, члена Національної музичної спілки, просвітянки Марії Федорівни Галюк. Відкрив концерт хор "Ладо" під її орудою, який виконав два твори хорової класики українського композитора Миколи Леонтовича, а дівочий ансамбль "Чураївна" в чотириголосному звучанні а-капела — пісню "Над річкою" поета Спиридона Черкасенка та композитора Порфирія Батюка. До речі, ще недавно цей твір називали народною піснею, а імена творців замовчували.

Вихованці старшого вчителя музики Ірини Володимирівни Шохотько, зокрема, дует чотирикласників добре співали українську народну жартівливу пісню "Грицю, Грицю". А ще кафедра східних мов порадувала майстерним виконанням пісень східних народів та їхніх національних самобутніх танців. Особливо слід відзначити вчительку китайської мови Тетяну Василівну Павленок. Її вихованка, старшокласниця Мар'яна Савченко гарно проспівала пісню китайською мовою. Також майстерно проспівав турецьку народну пісню дует у складі Наталки Дашкевич та Ірини Бакалюк, підготовлений вчителькою турецької мови Надією Миколаївною Ухіною.

Вчителька корейської мови Ю-Ріра працює лише рік, але вона зуміла підготувати національний танок "Аріран". Зміст його — це гімн природі, ніжній красі квітів. Національний в'єтнамський танок у виконанні учнів четвертих класів у постановці вчителя в'єтнамської мови Нгуєн Дінь Тхонг відзначався ніжністю, пластичністю.

Справжньою окрасою концерту став індійський танок "Кохання" в професійному виконанні учениці четвертого класу Вікторії Соловйової, котра навчається у заслуженого артиста України Віктора Дмитровича Івануса при Палаці для дітей та юнацтва "Джерело" Святошинського району міста Києва.

Гірко вразив той факт, що було вилучено з концертної програми уривок з поеми Тараса Шевченка "Гайдамаки". Це вразило не тільки українців, присутніх у залі, але й гостей з Японії пана Й. Харада, котрий сказав: "У Вас не шанують свого великого пророка".

Це пишу я не зі злим серцем. Мені боляче й гірко, що директор не оцінив безкорисливого служіння письменників, митців, діячів культури та просвіти в ім'я підвищення національно-патріотичного та естетичного виховання учнів гімназії.

● **Володимир КАПУСТІН,**
поет, публіцист,
член Національної спілки
письменників України

Мовна ситуація в Україні набула рівня світового мовного скандалу. Щойно заходилися з'ясовувати, де і в чому ущемлюється російська мова, то й виник мовний скандал. Інакше виступи трьох південно-східних обласних Рад і Верховної Ради Автономії Криму з наміром надати російській мові статусу державної розцінити неможливо. Адже йдеться про ущемлення державної мови України!

Це і є мовний скандал, коли за мету ставлять не розв'язання проблеми, якої немає, а намагаються у черговий раз збурити суспільство, використовуючи будь-яку зачіпку. Але запитаймо себе, чи немає тут наміру виставити Україну державою скандалістів?.. Бо виступ А. Федорова у газеті "Жизнь Луганска" № 2 за 2003 рік — анекдотичне підтвердження цього висновку.

ЧОМУ ШКІЛЬНА РЕФОРМА ПЛОДИТЬ СКАНДАЛІСТІВ

Справді, при чому тут освітня реформа і, як соромливо пише автор, "поддержка в Луганской области русского языка"? Чи пан Федоров має намір сказати, що в повністю російськомовних школах справи виглядали б краще, тому що в них не було б скепсису до шкільної реформи, а от українські школи тим і займаються, що сіють невіру в дії Міністерства освіти, яке за вуха тягне освіту України в цивілізований світ? Але ж якби Конституцію творили представники "Русского блока", вони б теж або утвердили українську мову єдиною державною, або грубо порушили б усі правові норми.

Концепція мовної політики, що закладена в нашу Конституцію, базується не на одній 10 статті, як дехто спрощено вважає, а на трьох статтях. Ось вони:

Ст. 2 Україна є унітарною державою.

Ст. 10. Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Ст. 11. Держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Концепція полягає у тому, що, відповідно до міжнародних стандартів, розрізняються корінні народи, котрі живуть на конкретних територіях, і національні меншини, які мешкають у державі. Відповідним стає і державний устрій. Якщо в країні є один великий корінний народ, то він утворює унітарну державу. Якщо, крім нього, є ще значні корінні народи, то виникає федерація, у якій малі народи утворюють автономії. Якщо ж маємо кілька рівнозначних корінних народів, то тут вже твориться конфедерація, що теж використовує одну державну мову, натомість автономії можуть мати право регіональних мов, на що і вказує "Європейська хартія регіональних мов або мов меншин".

Конфедерація має стільки державних мов, скільки рівновеликих корінних народів її утворюють, і тільки в умовах конфедерації одна з державних мов проголошується, за загальною згодою, офіційною мовою, що потрібно для міжнародних зв'язків, а у внутрішній діяльності державні мови відтворюють на своїх територіях постанови центрального уряду.

Ось такий порядок існує в усьому світі, а окремі винятки пов'язуються саме з особливостями історичного розвитку окремих країн.

Україна є класичною унітарною державою, що підтвердили результати останнього досить дискримінаційного перепису. Та якщо українцями назвали себе майже 78 відсотків населення й за таких умов, незважаючи на століття зросійщення, то матимемо й усі 90 відсотків, тобто — 12 відсотків українців із послабленою національною свідомістю, які поступово повертаються до свого корінного менталітету. І навпаки: кількість російського населення постійно зменшується, що теж є природним, оскільки більшість росіян бажають жити у своїй національній державі.

Отже, етнолінгвістика називає три функції мови: державну, офіційну та регіональну. На жаль, ми продовжуємо вивчати лише дві наслідкові функції мови: комунікативну та інформативну, що ніяк не сприяє поглибленню державної свідомості наших учнів. Державна ж мова потрібна з двох причин: для надання сили обов'язковості виконанню державних рішень і для об'єднання людей різних національностей в одну політичну націю. Смішно казати про якісь комунікативність та інформативність, коли відсутнє поняття державності мови! Але ж якщо Конституційний Суд підтвердив необхідність вживання української мови — в тому числі і в шкільних класних журналах, а рішення його не виконується, то хіба ж не ясно, що нас чекають напруження саме в цьому аспекті — у відмові громадян виконувати рішення, оприлюднені недержавною мовою, якщо ми не будемо дотримуватися рішення Конституційного Суду?!

Ось чому не може бути двох державних мов. По-перше, це було б марнотратне дублювання, по-друге, дія двох державних мов за принципом особистого вибору виконавцями якоїсь із них призвела б до переваги однієї, але все одно із втратою і цією мовою сили обов'язковості виконання, оскільки б припинилося оприлюднення законотворчості другою державною мовою, і, по-третє, це призвело б до повного розколу суспільства з відповідними трагічними наслідками.

МОВА ЄДИНА

Хто ж саме повинен постійно і продумано вести освітньо-політичну лінію на об'єднання української нації? Відповідь очевидна — Міністерство освіти і науки, бо саме цим займаються його колеги у розвинених країнах. Там це є загальновизнаною нормою, і тому освітні бюджети — пріоритетні, і тому в Німеччині закривають школи, коли в них стає менше чоловіків-учителів, ніж жінок. Відбувається захист єдності нації не тільки на етнічному, але і на демографічному рівнях.

Міносвіти зобов'язане завзято відстоювати це високе конституційне право! Україна тому і стоїть на грані катастрофи, що органи освіти не вписані в політичну структуру! Що таке офіційна мова? Це одна з державних мов, яка **тільки в конфедерації** може бути проголошена офіційною — заради міжнародного спілкування і діяльності центрального уряду, рішення якого відтворює кожна державна мова у своєму регіоні. Якщо нам пропонують українську мову залишити державною, а російську проголосити офіційною, то це або дрімуче невігластво, або цинічний розрахунок. Адже з мови міжнаціональних зв'язків російська перетворилася у мову міждержавних відносин, а тому стан цього статусу тепер цілком залежить від політичних, економічних і культурних успіхів самої Російської Федерації.

То чого може чекати Луганська обласна Рада від свого звернення до Верховної Ради з проханням надати російській мові статусу державної? Та тільки однієї відповіді: "Читайте уважно Конституцію України. Зміна статусу будь-якої мови можлива лише після зміни державного устрою".

● **Володимир КОВАЛЬ,**
голова Антрацитівського
міського осередку "Просвіти"

МОВНИЙ ЦЕНТР, ЩО ДАРУЄ РАДІСТЬ

Ще рік тому мовний центр "English club", створений педагогом від Бога й за освітою Наталією Олексіївною Михайличенко, тулився на околиці Вишневого, в одній із кімнат другого поверху дитсадка "Дюймовочка". Сьогодні він — у центрі міста, на вулиці Лесі Українки, 64. Відчиняю двері — саме закінчилися заняття наймолодшої групи, й мами прийшли за своїми дочками й синами...

Мовивши "гуд бай" малим мовознавцям, розпитую Наталію Олексіївну, як їй працюється на новому місці. У неї в очах спалахують радісні іскорки:

— Нарешті здійснилася моя мрія. Й ілюмінований пиріг, і експозиційні стіни, і круглий стіл — все це складові навчального процесу. Мені хотілося, щоб мій мовний центр не нагадував ні школу, ні дитсадок, ні жодне інше, даруйте, казенне приміщення. Щоб зайшовши сюди, вони потрапляли в атмосферу лондонського чи оксфордського клубу за інтересами.

— І Вам це вдалося. А методи викладання також відрізняються від офіційних?

— Вже навіть на рівні міністерства освіти визнано, що побудована переважно на зазубрюванні шкільна програма вивчення іноземних мов неефективна. Діти найкраще сприймають інформацію у ненав'язливій, розважальній формі. От я і ставлю з ними англійські міні-вистави, співаю англійські пісні, граю в англійське лото.

Нинішньої весни в групі, в якій вивчають п'ять мов (крім англійської, ще й французьку, німецьку, іспанську, італійську), дві випускниці. Оля Ільїнська й Віта Стратійчук закінчують 11 клас і вступатимуть до вищих навчальних закладів за фахом, де потрібне знання іноземної.

— А впевнені, що складете вступні іспити? — поцікавився я.

— А чому б і ні? — здивувалася Оля. — Ми не раз займали перші місця на районних і призові на обласних олімпіадах та конкурсах.

— І в нас є живі приклади, — мовила Віта. — Одна з учениць Наталії Олексіївни — Радмила Руденко — сьогодні навчається в Київському лінгвістичному університеті, а друга — Марина Бєскова — закінчує факультет східних мов Київського Національного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Так народилася ще одна група з опанування двох мов одразу.

— Другу мову "нав'язали" дітям самі батьки, — каже директор центру. — Підібралися обдаровані, талановиті першокласники, швидко навчились розмовляти й читати англійською. Звичайно, в межах свого віку. Батьки й просять: давайте ще одну мову! Ми запропонували японську. Вони: згодні! Вже вивчили кілька ієрогліфів, співаємо японську пісеньку, поставили маленьку п'єсу японською. А це вже — щось! Бо східні мови — то зовсім інше, ніж у нас, сприйняття світу...

У мовному центрі навчається четверо дітей із сім'ї Шевчуків: Оля, Наталя, Павлик та Василько, всі мають пільги в оплаті.

— Незабаром прибіжить сюди і наш найменший, Давидко, якому вже півтора роки, — обіцяє щаслива мати Людмила Василівна. Бо знання іноземної мови відкриває перед людиною широкі можливості. Торік до Києва у справах приїздили наші приятелі зі Сполучених Штатів — Рей та Ернест Убенкси. Оля й Наталя були гостям за перекладачів і англійською розмовляли з ними на рівних. Це не лише досягнення дочок, а й заслуга Наталії Олексіївни. Крім необхідного запасу слів, вона дає дітям і навички зв'язної мови, правильної вимови.

Шевчуки познайомили подружжя Убенксів із вишнівським англомовним острівцем. Для засновниці клубу та її вихованців зустріч із американцями стала своєрідним екзаменом. Англійською розпитували гостей про їхнє життя, країну, розповідали про себе, про Вишневе й Україну. А ще — почастували їх варениками, поспівали їм українських пісень, подарували вишиваний рушник.

— Відтоді у нас із Рей зав'язалася міцна дружба, — розповідає Наталія Олексіївна. — Повернувшись до Техасу, Рей разом із знайомими вчителями зібрала підручники, відеокасети, комп'ютерні програми й надіслала їх до нашого клубу. Це неабияка допомога й підтримка. Крім того, ми з нею листуємось англійською через "Інтернет", листи перекладаємо та обговорюємо з дітьми на уроках.

ДОСВІД

Знадобилась англійська і ветлікареві Київського іподрому Олегу Кривенку, котрий свого часу не довчив її в сільгоспакадемії. А біолог Олена Безцінна всерйоз узялася за неї, бо збирається їхати до Лондона, де працює її чоловік.

— Я вивчала англійську і в школі, і з репетиторами, але скрізь не дуже "доходило", — зізнається вона. — Тут же ми невимушено бесідуємо в дружньому колі, і все сприймається легко, ніби я англійським духом пройнялася...

— Та й як тут не пройнятись, коли мислення учнів спрямоване на все англійське! — схвально відгукується директор фірми "Агроінтер" Раїса Станіславівна Русевич. — Сюди ходить моя внучка Катруся, і я разом з нею відвідую всі традиційні свята англійців, які відзначаються в клубі.

"English club" від центру Вишневого розрісся... аж до Боярки. Тут, у дитсадку "Іскорка", що на вулиці Сєдова, 3, відкрито його філію. Її залюбки відвідують і малюки, й старшокласники. А оскільки чимало юнаків та дівчат ведуть активний спосіб життя (спортивні секції, художня самодіяльність) і не мають вільного часу відвідувати мовний центр у будні, то для них у вишнівському і в боярському клубах створено групи Week-end school, що працюють в суботу й неділю.

● **Анатолій КОНЕЛЬСЬКИЙ**

P.S. Коли матеріал вже був підготовлений до друку, в редакції пролунав дзвінок. Телефонувала директор Центру соціальної опіки "Отчий дім", що в селі Петровському Наталія Андріївна Корнійко:

— Прошу через газету подякувати Наталії Олексіївні, що на пільгових засадах навчає англійської наших дітей-сиріт. Бажаю їй всіляких гараздів і успіхів у її благородній справі.

Редакція щиро приєднується до цих побажань.

ГАЛЕРЕЯ ЖІНОЧИХ ПОРТРЕТІВ

«ОЧІ МОЖУТЬ РАНИТИ З ПОРТРЕТА...»

Ця історія, в якій запитань більше, ніж відповідей, не залишила байдужим жодного, хто відкрив її для себе, мов Книгу великих людських пристрастей. Її чудернацько поплутані сюжетні лінії так давно снувалися в часі, що геть у нім погубилися, лишивши відчуття незавершеності сюжету. Тож усяк, хто на те мастак, безцеремонно намагався приміряти цю історію до власної шкали духовних цінностей, частогусто виставляючи на осуд людський згубну силу плотського гріха, що профанується ім'ям любові. Та що тут робити святеннику, отому Прокрустовому конструктору, в якого аж руки тремтять обкарнати все, що не піддається його розумінню, якщо ця історія — без моралі, як смерть — без апеляцій.

Що ж то за пристрасть така, що посіяла бурю? Така собі скринька Пандори, в яку не дай Боже зазирнути? Зухвалий виклик часу, суспільству, собі — акт на межі самозречення чи лицедійства? А може, — відчайдушний прорив із нестерпної самотності, яку мусиш спокутувати перед людьми, як провину? Яка ж сила кинула цих двох у первісний хаос своєї руйнівної любові? Сказано: істина каламутна.

Ще зовсім юне обличчя з типовими рисами українки: горда високість чола, зухвалість прегарних карих очей... а погляд повен палючого докору. Це про них мусив би написати Стефан Кленович, бароковий поет XIV століття:

Очі можуть ранити
з портрета...

Такою на початку минулого століття постала в уяві Іллі Рєпіна Марія Кочубеївна, аби зажити на полотні своїм другим життям. Образ, просто-таки вилущений з уяви. Образ, вилущений з часу. Скільки ж із ним пов'язано драматичного, чи то пак — трагічного!

Там, у реальному житті, вона мала славу однієї з найпрестижніших наречених — генеральний суддя Кочубей за свій вік добра нагріб неміряно, до того ж уся увага була зосереджена на Маріїнім посагові (старша донька Кочубеїв Ганна на той час вже була заміжня). Однак Марія почувалася в родині зле, передусім через матір. Кочубеїха була з тих колоритних жіночих натур, про які кажуть: "Півсвіту спідницею змете і не помітить". Генеральний суддя відпочивав у тіні слави власної дружини, здавалося б, і не переймаючись глузуваннями козацької старшини, яка радила йому штани змінити на плахту. Кочубеї не жили ізольованим життям, любили приймати гостей, серед яких найшанованішим був Іван Мазепа. Він же й хрестив їхню молодшу доньку. Марія росла на очах свого хрещеного батька, який догоджав хрещениці, як тільки міг, засипав дарунками, бавив. А як стала Марія на порі, то, як свідчать перекази та тогочасні документи, кращої дівчини годі було пошукати. У "запасниках" історії лишився схематично-словесний портрет, зроблений Готвальдом: "Висока, стрункa, з великими очима, з білим, немов вирізьбленим з мармуру, лицем і довгою чорною косою, вона закрутила голову не одному козакові". Вочевидь стеряв голову і старіючий Мазепа, якому на той час було вже за шістдесят. Мав рацію бароковий поет Лазар Баранович, котрий на схилі віку дійшов розпачливого висновку:

Ніхто Венеру
в світі не посилив.
Своєю отрутою солодкою
Напуває кожного.
Не тільки молодь —
старого поцілить.

Однак Мазепа ще почувався на силі — був міцним фізично і за темпераментом не поступався юнакові. Чимало історичних джерел зафіксувало, що він мав неабиякий успіх у жінок, а це частогусто мало для нього неприємні наслідки. Героїнями його амурних пригод виступали дружини шляхтичів Мартина Концкого, Яна Загоровського, Станіслава Фальбовського. Популярною у світських колах була історія помсти останнього пана, котрий, нібито, підстеріг молодого Мазепу й, прив'язавши невдатного коханця до коня, пустив світ за очі. Її було створено одним із прибічників короля, якого свого часу Мазепа викрив у змові з конфедератами, Яном Пасеком. Проте цю вигадку миттю підхопив Вольтер, використавши у своїй "Історії Карла XII". "Як я чув од пані белзької воєводини (Сенявської), — писав французький посол Бонак, — поза іншими своїми рисами приваблює легко до себе чаром жінок, як хоче цього". Але не тільки на жінок впливав своїм шармом Мазепа. "З усього видно, — писав інший дослідник, — наскільки взагалі таку прикмету можна відчути по 200 роках із мертвих документів, — Мазепа був надзвичайним чарівником. Ніхто й ніколи не міг витримати його чару. Гоноровиті польські магнати, напівдикі московські бояри, буйні запорожці, статечні турки, елегантні французи й пуритани шведи — всі вони, стрічаючись з українським гетьманом, складали перед ним зброю. В чому полягає його чар? Це залишається таємницею для нащадків, але одне добре відомо: міг говорити з кожним мовою свого співрозмовника, тобто мав той талант, що про нього Френсіс Бекон уважав ще в XVI віці за першу прикмету великої людини"(І. Борщевський)

Як не повірити в те, що Іван Мазепа був людиною унікальною, чи то пак — харизматичною, якщо вже на зорі своєї політичної кар'єри опинився в центрі симпатій польського короля Яна Казимира, відомого в Європі своєю свавільністю та патологічною гоноровістю. А Петро I, якого Росія нарекла Великим, — мабуть, не тільки за його успішну реформаторську діяльність, а й за той трем у колінках, який він викликав у тогочасному суспільстві, — уперше віч на віч зустрівшись з Мазепою за часів "метеорологічно" вельми несприятливих (Софія була вже ув'язнена, а її прибічники страчені), коли й українського гетьмана мала накрити дев'ятибальна хвиля петровського шквалу (про його страту, обганяючи події, вже трубили всі європейські газети), був просто-таки звойований цим українським характерником, на довгі роки ставши його невільним патроном.

Слава Мазепи як високоосвіченої людини свого часу була заслуженою: мав глибокі знання з філософії, літератури, володів багатьма мовами (за свідченням Пилипа Орлика, читав лекції перед викладачами Києво-Могилянської академії "мовою Тита й Ціцерона"), знався на європейському живописі, за життя зібрав чималу колекцію картин із Західної Європи, а ще унікальну бібліотеку, якій не було ціни.

Мабуть, на тлі сказаного не таким вже й незбагненним видасться той екзальтований порив, з яким Марія, ще юна дівчина, відгукнулася на пристрасть гетьмана. Глибокий інтелект, а звідси й "талант цікавої людини", неабияка сила духу, надійність — усе те, що воліла б кожна жінка бачити в чоловікові, Марія, ще не цілком свідома свого пробудженого єства, віднайшла у старіючому сивочолому мужчині. Очевидно, їй імпонувала опіка такого дужого чоловіка, такої сильної натури. Від нього вона отримувала ту дещицю тепла, без якого почувалася безпритульно й незахищено у цім світі і якого не могла отримати в родині.

Нічого дивного в тім, що Мазепине прохання віддати за нього Марію було сприйняте Кочубеями як нечувана образа, як неповага Господня. Чи ж могла бути іншою їхня реакція: разюча різниця у віці, до того ж гетьман був Маріїним хрещеним батьком, а такий шлюб церквою не дозволявся. Одне добре відомо: любов не піддається законам здорового глузду, вона лише для того й існує, аби життя перетворити на пекло. До яких тільки вольових заходів не вдавалися Кочубеї, аби відвернути це стихійне лихо, — все було марно. Мазепа і сам, судячи з усього, розумів абсурдність такого становища, проте, будучи велетнем за природою, не міг цього разу випростатися душею. Наразі Марія потерпала від материних цілодобових сварок і принижень, через які врешті-решт зважилася на втечу з рідної домівки, з родини. Вона надіялася знайти захист і опору в особі Мазепи, проте, яким же нечуваним ударом для неї, котра зневажила закони людської моралі, знехтувала почуттями батьків, стало його прохання повернутися в родину, аби не наражатися на нещастя. З листів, якими він по тому засипав Марію, видно, якими муками далося йому те рішення. То було надлюдське зусилля над собою як єдиний шлях до порятунку душі. Вчинок, на який жінці важче зважитися, бо жіноча любов неспівмірна з любов'ю чоловіка — вона захоплює цілком, не залишаючи можливості відступитися. Він же зумів вийти з безроздільної влади своєї пристрасті, проявивши тим самим свої найсильніші сторони. Любов пожертвована, любов притлумлена і є любов'ю справжнього мужчини.

"Нікого я ще так на світі не любив, як вас, і для мене се було б щастям і втіхою, коли б ви приїхали і жили в мене, але я роздумав, який конець може з того вийти, іменно при такій злісності вашої рідні: пришло б від Церкви неблагослованє, щоби разом не жити і де б я вас тоді дів. Мені було б вас жаль, щоби ви опісля на мене не плакали".

Ці листи як скарга на суспільство, яке позбавило любов прав, соціалізувавши її, зробивши нелегальною, як вияв боротьби між підступною пристрастю та муками сумління увійшли до скарбниці світової любовної епістолярії. З них відчувається, як йому, дужому і впевненому у своїй силі чоловікові, нестерпна та безпорадність, з якою мусив спостерігати за щоденними приниженнями та цькуваннями Марії з боку матері. Та чим він міг зарадити у цій ситуації, коли до всього Кочубеїха, не вельми переймаючись доньчиними стражданнями, пустила поміж люди поговір про збезчещення доньки. Мазепа відповідає Кочубею на це звинувачення з розважливістю людини, якій немає в чому виправдовуватися: "Ти згадуєш про якийсь блуд, я не знаю і не розумію нічого, сам ти видно блудиш, слухаючи своєї гордовитої лепетливої жінки, яку, як бачу, не вмієш погамувати. Справедлива народна приповідка: "Де голова блудить, там хвіст рядить". Жінка твоя, а не хто інший є причиною твоєї домашньої печалі. Свята Варвара втікала від свого батька, та не в гетьманський дім, а до пастухів у камінні щелини".

Марія (Мотря) Кочубеївна

Однак Кочубей з того не заспокоївся і з ініціативи своєї дружини розгортає масштабний план помсти. Він старанно збирає факти, котрі красномовно, як на його думку, свідчили б про антимосковську політику Мазепи. Після тривалих невдач у справі розвінчання гетьмана Кочубей звертається до своячка Іскри, який через низку посередників переправляє донос царевичу Олексію. Той не повірив жодному його слову й порадив Мазепі віднайти очорнителів і стратити. Зазнавши поразки, Кочубей зі своїми прибічниками у справі гетьманового розвінчання листовно звертається до Петра I. Однак цар розлютився з того і поспішив завірити Мазепу у своїй прихильності. Невдовзі доносщики були вистежені й з допомогою канцлера Головкіна доставлені на допит. Під киями Кочубей визнав, що, маючи велику образу на гетьмана, вирішив у такий спосіб звести з ним рахунки. Іскра завірив на допиті, що про зраду йому нічого невідомо.

Після страти Кочубея з Іскрою гетьман шукав усамітнення, неначе волів вияснити для себе щось дуже важливе, те, без чого життя втрачало сенс. Чим він тоді карався? Своєю необачністю, через яку він, обтяжений роками і досвідом чоловік, піддавшись з юнацьким запалом своїй пристрасті, мало не згубив справи всього життя? А чи намагався віднайти свою заблукалу душу, ним же самим зневажену, коли обрав собі долю вічного дворушника, коли кинувся з головою в липку павутину інтриг і лжі. Тридцять три пункти доносу не ощасливили Кочубея царською ласкою, проте послужили Мазепі для висновків глобальних і невтішних. І справді, чому ані царевич Олексій, ані Петро I не повірили доносу? Не тільки через великий гетьмановий авторитет і довголітню успішну службу російському цареві, а й через той сумнозвісний факт, що доноси з-поміж українців були звичним явищем, так би мовити, потворною ознакою ментальності. Зрада. Скрізь зрада. Просякнуте нею, мов тяжким сопухом, українське суспільство стояло на межі свого самознищення. Він це розумів, як ніхто інший, бо й сам був отруєний її випарами. Вчитаймося хоч би в один пункт Кочубеєвого доносу: "Одного разу, коли був у моїм домі і підгуляв, почав я пити за його здоровлє, а Мазепа зітхнув і сказав, що мені за втіха, коли я жию, не маючи ніякої поруки своєї нерушимості і жду, як віл обуха. — Потім обернувся до моєї жінки і став хвалити зрадників Виговського і Брюховецького: "Вони, — говорить він, — хотіли вибитися з неволі, та злі люди їх до того не допустили, і ми хотіли б дальше дбати про свою ненарушимість і волю, та ще способів до того не маємо, а найбільше ще в наших немає згоди. От і до твого чоловіка багато разів говорив про се, як би нам у будучині обезпечити і себе, і тих, що після нас будуть жити, а чоловік твій мовчить, ніяким словом мені не допоможе: і ні від кого помочі не маю, і нікому не можу звіритися".

Так із доносу, що нині вже нахабно претендує на історичну пам'ятку, постає образ великого самітника, який, прирікши себе на огидне роздвоєння, глибоко у духовному підпіллі плекав надію. Можливо, він відчував свою приреченість, однак не міг не скористатися шансом, затиснутим Божими перстами.

Ішов 1708 рік. Україна, розшарпана на своїй фатальній історичній мапі між Московією, Польщею та турками, притихла в передчутті нового страшного вибуху. Та вже через рік, всупереч Мазепиним планам зіштовхнути сильних суперників — московське й шведське військо — у рішучому поєдинку десь поза межами України, українська земля стала театром масштабних воєнних дій, в результаті яких її було перетворено в криваве місиво.

Та звідки йому, стомленому літньому чоловікові, усамітненому серед коштовних фоліантів своєї безцінної бібліотеки, про те відати. Він, чиє життя лише недавно висіло на волосині, врятований лише провидінням Господнім, — не відчував (не міг відчувати!) себе переможцем. Він, котрий вершив долю України, багато літ несучи цю неспівмірну ношу, він, перед яким у шанобі схилялася правляча верхівка тогочасної Європи та Московії, — нестерпно карався своєю самотністю.

Проте після страти Кочубея він так і не озвався жодним словом до Марії, котра, як ніколи, потребувала його підтримки й розради, котра так необачно кинула йому під ноги своє життя, ставши призвідницею родинного лиха. Що ж, зречення — поняття абсолютне.

Унікальна і за цінністю, і за обсягом Мазепина бібліотека була знищена молохом війни, однак час зглянувся на купку його листів до коханої... Вочевидь такою була воля Господня — залишити згадку про цю дивовижну людську пристрасть, що свого часу мала неабиякий суспільний резонанс і перекраяла не одну долю, про ту, чиї очі і через три століття не втратили здатності "ранити з портрета".

Марія КУЧЕРЕНКО,
~~письменниця,~~
м. Київ

Любов ЗАБАШТА

УСТАМИ НЕЛОЖНИМИ

ПОЕТОВІ

Відчуть свою силу, збагнути,
що ти не лакей!
Галузка народу, що має
і розум, і мудрість,
Тоді вже піти у вічність…
лишить для людей
Об'ємність пророка
й таланту свого самобутність.

Тоді тих, що прагнуть пророками стать,
Та їхні вуста велемовні,
насправді німії,
Ти зможеш і мертвим
навколо вогню об'єднать
І величчю духу збудити їх кволі надії.

* * *

В шістдесяті була "відлига",
Доки писалося — скувала крига,
Щось надруковано,
а більше — сплюндровано,
Ханжами ницими слова заковано…

А те, що не друкується тепер,
Коли, здавалося, прийшла свобода слова,
Куди подіть? Та ж більшою не буде
Свобода слова, ніж оце була!

Коли я виплакала люту Колиму
І соловецькі нори для козацтва
Та для співців Вкраїни (не лайдацтва!).
Куди подіну це? Віддам кому?

Писалося неложними вустами
І в видавництвах залягло лежма.
Чи ж видавців для правди ще нема,
Як ще немає правди й поміж нами?

Здавалось, вільно так мітингували,
Ходила правда в людях навпрошки.
Усе наверх — злочинства і грішки,
Катюзі по заслузі видавали…

Та сам би чорт придумать не зумів
Таку покару красному письменству…
Невже ж нам упиватись від блаженства?
Пора, пора вже виплеснути гнів,

Щоб вже повік того не повторилось,
Коли Голгофа наша — Соловки –
Від крові української димілась,
І квіт Вкраїни нищили вовки…

* * *

Нам теж не раз давали "героїн",
Ми не були часом самокритичні,
І не один функціонер-кретин
За віжки брався трудні і незвичні.

Як наркомани, ми не дні — роки
Жили, підвладні спільному психозу,
І підміняли догмами думки
У чаді героїчного нервозу.

Впадали то у велич, то у сплін,
Сомнамбули великої епохи.
Та чи минулись дурні й скоморохи,
Як і отой нікчемний героїн?
1956

КУРБАС НА СОЛОВКАХ

Сиві Ліри, Гамлети, Джульєтти
Помирали там в самотині,
Там митець нескорений і впертий
Догорів на власному вогні.

Соловецькі дальнії причали,
Курбасові ночі навісні,
Мури від обурення кричали,
Україна марилась у сні.
Виросла тополенька на схилі,
Мов тії вкраїнської сестра.
Чайки прилітали гострокрилі,
Вісточку приносили з Дніпра.

Він ридать приходив до тополі
І в холодній далі, в тишині
Відчував довічний запах волі
В соловецькій тій самотині.
. . . . . .

Все йому ввижалися ночами
Драми, ще не зіграні ніким,
України-нені вічні драми,
Що колись розвіються, як дим.

Трошечки дали тобі пограти,
Серце відвести на Соловках…
І пропав ти… Де ж тебе шукати
В соловецькій тундрі і снігах?
1956

КРИК

Присвячується Григорію Косинці

Ти приходиш до мене щоночі
В ту хвилину, як вічно я сплю,
Заглядаєш в заплакані очі
І шепочеш: "Не плач, я люблю!.."
Дмитро Загул

О, той Жовтневий палац на горі!
Звучить Косинки крик мені у ньому,
Коли, буває, я іду додому
Із СПУ о пізній вже порі.

Як він кричав, як бунтував у ніч:
— За що? Мене? Творця і селянина?
Я не напився ще з твоїх, кохана, віч,
Я лиш збагнути встиг, що я — людина…

О, зоряна моя! Невже кінець?
Невже позаздрив нашій хтось любові?
Не надививсь я в очі барвінкові
І не наслухавсь стуку двох сердець…

Любов Забашта з чоловіком — Андрієм Малишком

Збагнув за мить усе своє життя,
Своє село і золоту Софію,
Де спить в цю мить його любов і мрія…
Отак безглуздо вмерти без пуття?

— Мене? На розстріл?.. Я так мало жив!
Не надививсь на рідну Україну!
Не долюбив тебе, мою єдину!
Барвінку мій, блакитне диво з див…

Прощайте, друзі!
Чуєте? Мене
Кати ведуть на розстріл…
Проклинаю!
Вас, чорні судді,
вашу люту зграю,
І наша смерть — вам здарма не мине!

НЕОПАЛИМА КУПИНА

Що ж, викомарюйте, як хочете,
А, може, хто і відгада,
Де там України біда,
Над чим ви, мудряки, регочете?

Але пора б вже вам сказать
Свому народу все простіше,
Бо він не хоче мудрувать,
На ті складні шаради-вірші.

Він до Шевченка поверта
І розуміє знову й знову,
Що вірші ті — не суєта,
Не балачки пусті й полова,

А невимовний серця біль
За ту знедолену Вкраїну,
Яку любив він до загину,
Гірка там серця потерпіль.
І глибина там незглибима,
Там правда слова вирина,
Мов купина неопалима.

МУЖНІСТЬ

Мури гестапо з словами прощання,
Мужності свідки і свідки страждання,
Вирубать вас би з темниць і підвалів,
Скласти б із вас пантеон височизни
Духу людей, що життя віддавали,
Тільки б стояла кохана Вітчизна.

Мури в'язниць, де герої страждали.
Ті, що нам волю завоювали,
Ті, що, тиранами гнані в Сибіри,
Все ж не згубили надії і віри

В те, що впадуть Торквемади новітні,
Згинуть тирани тутешні й всесвітні…
1960

РЯДКИ ПРО ВАСИЛЯ СТУСА

… Тягли бо так, що лопалися шлеї,
Ішли ж бо так, що в краю, де мордва,
Вони свої збирали асамблеї,
Щоб Україні вибороть права.

В лісах, в болотах, де вони, голодні,
Валили дерево, трудились як могли,
В копалинах холодних, як в безодні,
Свою офіру тяжко нам несли.

Там юний Стус вихаркував легені
І згадував свого Сковороду,
Його шляхи, його народний геній,
З ним розділивши всю свою біду.

Вкраїну він не зраджував ніколи,
На закордони теж не утікав,
Його, мов квіт Вкраїни, пропололи
І вирвали із поетичних лав…

МОЛИТВА ДО УКРАЇНИ

Моліться віршами своїми
До нені, що її нема,
Моліться восени і в зими,
Коли на серці вже зима.

Моліться віршами своїми
За тих безбатченків-синів
І за сміливців-побратимів,
Чий дух в Сибіру відгорів.

Моліться цим священним словом
До опустілих вівтарів,
Де половили людолови
Вкраїни-матінки синів.

І половили, і заслали
У Магадани й Соловки,

КВІТКА ЇЇ СЕРЦЯ

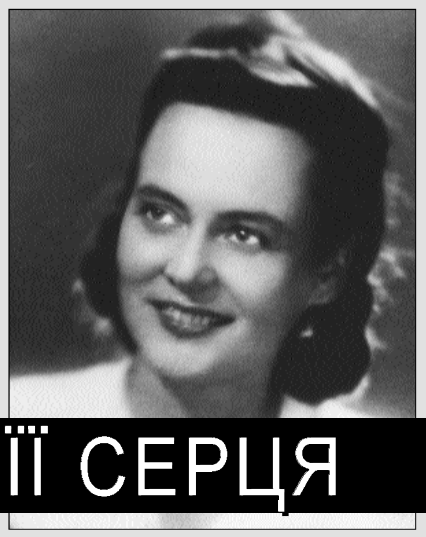

Ця книга* мала побачити світ раніше. Поетеса почала готувати її до друку ще в ті обнадійливі часи, коли над Україною повіяли перші вітри перебудови. З'явилася можливість опублікувати дещо "з шухляди", голосно сказати про наболіле, без остраху вихлюпнути на папір усе, що народжувалося в муках та самокатуваннях.

Мені як редакторові майбутньої збірки випало першому читати ці твори. Любов Василівна, пам'ятаючи давні видавничі крив (постійні утиски з б цензури, редакт ське свавілля, жо ткий контроль з боку ідеологічних наглядачів), дуже переживала. Допитувалася: а чи піде вірш про М. Драй-Хмару, чи не викличе спротиву полемічно загострена річ "Архангел великого інквізитора"… Я заспокоював її: все буде гаразд, тепер, мовляв, не ті часи. Однак бачив, яким неспокоєм переймалися її очі, коли розмова наша торкалася політичної (а отже, й літературної) ситуації в країні. Поетеса й не приховувала своїх побоювань: надто вже понівечили, потоптали нашу землю різні заброди та яничари, тому й немає певності в завтрашньому дні. Згадувала хрущовську "відлигу", коли в українській літературі з'явилася ціла когорта талановитої молоді. Що з того вийшло, тепер знає кожен…

Робота над книжкою, здавалося, наближалася до кінця. Письменниця допрацьовувала окремі речі, щось дописувала, скорочувала, і раптом — страшна звістка: Любові Василівни не стало…

Син поетеси Ігор Валентинович, передаючи мені рукописи Л. Забашти, розповів про останні хвилини життя матері. Вона вже знала, що кінець неминучий. Долаючи нелюдський біль, встигла розпорядитися своїми архівами і навіть написати мені короткого листа ("Заповіт редактору"). Виконуючи останню волю небіжчиці, подаю твори в їх найоптимальнішому варіанті.

… Є в Любові Забашти давній вірш "Квітка мого серця". Порівнюючи поезію з чистим гірським едельвейсом, вона мріє дістатися скель, зірвати цю сонячну квітку й подарувати своєму народові, рідній Україні.

Хай же ніколи не зів'яне квітка її серця!

Володимир МІЩЕНКО

* Шановний редактор Володимир Іванович, дописуючи передмову до збірки поезій Любові Забашти "Устами неложними" (К., Радянський письменник, 1991), мав переконливу впевненість, що запланована видавництвом книжка нагально буде надрукована. Але, на превеликий жаль, якраз у тому вікопомному році почалася економічна криза в країні, яка врешті-решт призвела до непередбачуваного зубожіння книговидання взагалі. Кілька років тому я вирішив забрати готову до друку збірку з видавництва, сподіваючись видати її своїм коштом… А поки, вшановуючи пам'ять поетеси Любові ЗАБАШТИ з нагоди 85-ліття від дня її народження, пропоную декілька віршів із цієї останньої неопублікованої книжки. Вважаю, що вони будуть ще довго актуальними і на часі в нашій малорухомій Україні.

Ігор ЗАБАШТА

НЕ ВІДМОВЛЯЙСЯ ВІД НАС, ДЕРЖАВО!

Чисельність населення України зменшується катастрофічно. Як повідомив Голова Держкомітету статистики Олександр Осауленко, внаслідок природного і міграційного скорочення, останнім часом воно зменшилося на 124,1 тис. осіб. Він також зазначив, що тільки за останні два місяці виїхали з України за кордон близько 10 тис. осіб.

11 ЛИПНЯ — ВСЕСВІТНІЙ ДЕНЬ НАРОДОНАСЕЛЕННЯ

З 1989 року за рекомендацією керівної ради Програми розвитку ООН міжнародна громадськість 11 липня відзначає Всесвітній день народонаселення. Цей день має на меті привернути увагу суспільства до невідкладності та важливості розв'язання демографічних проблем.

Адже чисельність населення Землі зростає за рахунок країн Азії, Африки і Латинської Америки. Незважаючи на велику смертність, тут спостерігається традиційно високий рівень народжуваності. Натомість, у Старому світі рівень народжуваності опустився нижче норми, однак загальна тривалість життя досить висока. На жаль, демографічна ситуація в нашій країні поєднує в собі два боки репродукції населення: Україна має дуже низький рівень народжуваності та невелику тривалість життя.

За даними останнього всеукраїнського перепису населення, в Україні налічується 48 мільйонів 416 тисяч осіб (співвідношення українського міського і сільського населення — 67% та 33%. Жінок на 8% більше, ніж чоловіків). У порівнянні з попереднім переписом 1989 року нас стало майже на три мільйони менше (близько 6% від загальної кількості населення). А це означає, що в останні роки стабільно помирає вдвічі більше, ніж народжується.

Серед причин зростання смертності переважають ті, що викликані чинниками соціальної напруги. За статистичними даними, порівняно з 1990 роком кількість вбивств зросла на 50%, померлих від алкогольних отруєнь - на 53%, самогубців - на 17%. Смертність дітей у сільській місцевості в 1,3 – 1,5 разів вища, ніж у містах. Інфекційні, легеневі, паразитарні хвороби, вроджені аномалії, травми, отримані при пологах — основні причини дитячої смертності в Україні.

Підвищення смертності пов'язане й з погіршенням стану довкілля: зросла забрудненість ґрунту азотними сполуками, атмосфери й водойм — промисловими викидами. Характерною рисою сьогоднішнього стану України є те, що екологічно небезпечні локальні ситуації поглиблюються загальною кризою довкілля — Чорнобильська трагедія з її величезними медико-біологічними, економічними та соціальними наслідками поставила Україну на межу глобальної екологічної катастрофи.

Негативно впливає на демографічну ситуацію й кричуще безробіття. За даними Служби зайнятості, 75 % безробітних складають жінки, з них 65 % — особи з вищою та середньою спеціальною освітою. Та в найбільш важкому становищі опинилися молодь і молоді сім'ї, більшість з яких практично неспроможні розв'язати свої соціально-побутові проблеми власними силами.

До того ж під загрозою здоров'я підростаючого покоління. Близько 70 % дітей дошкільного віку потребують уваги лікаря, а серед школярів тільки кожний четвертий учень вважається умовно здоровим. Це означає, що половина допризовників не придатна до служби у Збройних Силах. Безперечно, ця ситуація ускладнить у недалекому майбутньому і перспективу з трудовими ресурсами.

Внаслідок жорстокої економічної кризи пересічний українець ледве наважується на одного, двох, а тим більше на трьох дітей, оскільки добре розуміє, що не зможе дати їм ні "щасливого дитинства", ні гідної освіти, а часто-густо навіть прогодувати.

Зменшенню народонаселення сприяє і той факт, що більшість наших співгромадян (світлі голови, кваліфіковані робочі руки), а особливо — жінки, в пошуках кращої долі виїжджають за кордон, де виконують будь-яку, навіть досить брудну роботу, щоб заробити грошей для своїх родин. Але якщо існуючі пропорції смертності та народжуваності зберігатимуться, то вже в недалекому майбутньому нам загрожуватиме гостра нестача робочих рук. Фахівці Ради з вивчення продуктивних сил НАНУ прогнозують, що до середини 2030-х років чисельність населення може сягнути мінімального рівня — 40–41 млн. осіб. Якщо ця ситуація не зміниться, в Україну хлине масова імміграція, що в свою чергу породить безліч проблем. Адже це будуть люди зовсім іншої культури, освіченості, релігії та світосприйняття. Марно сподіватися, що вони будуть відчувати безмежну подяку за притулок, який надасть їм наша країна і сумлінно працюватимуть на її благо.

Сучасна соціально-політична та економічна ситуація в Україні, на жаль, унеможливлює реалізацію стратегічної спрямованості національної демографічної політики на підвищення народжуваності та добробуту українського народу. Не маючи достатніх економічних можливостей, держава сьогодні фактично відмовляється від стимулювання збільшення народжуваності.

Щоб подолати кризовий соціальний стан, що склався, нашому суспільству конче потрібна комплексна державна програма гідної політики в галузі народонаселення. Політики, яка забезпечила б прийняття невідкладних заходів щодо зміцнення первісного осередку суспільства — родини, згідно з принципами правового регулювання та надання сім'ї повноцінного соціального статусу. Інакше ми, українці, можемо просто зникнути.

● **Леся ТУРОВСЬКА**

СТОГІН БЕЗЗАХИСНОГО ПАРКУ

Зелену перлину Києва, пам'ятку паркової архітектури "Маріїнський парк", як і "Міський сад", що поряд із Верховною Радою, нікому боронити від безжалісних вандалів, — уболівальників "Динамо", бомжів, які безкарно нищать квіти і кущі, траву і дерева. Але не менше потерпають парки і від не зовсім умілого "реконструювання", що проводиться у надто вже ґвалтовний спосіб. А що вже говорити про всю Україну, коли біля ВР коїться таке?

ФОТОРЕПОРТАЖ

Червоний будинок, що належить комерційній структурі, стоїть неподалік Маріїнського палацу порожній, із забитими вікнами. Біля нього — стовп, збитий машиною будівельників, які надто довго ремонтували громадський туалет... Розбита урна, на лавочках сплять бомжі... Євгенія Петрівна, майстер Міського саду, підходить до пам'ятника Заньковецькій, оглядає на його постаменті напис металевими літерами.

— Слава Богу, всі літери на місці! — радіє пані Євгенія. — Раніше якийсь негідник крав літери з пам'ятника...

Підходимо до старовинного фонтану, в якому торік знайшли труп жінки. Біля фонтану влаштовано автостоянку: тут і мікроавтобуси з тонованими вікнами, і розкішні "мерседеси", і скромні "Жигулі". Навіть дерева задихаються!

Між зелених велетнів, — як на полі бою...
Кілька століть прогуло над колишньою кроною цього... пенька

— У зеленій зоні Києва, крім службових автомобілів, інших не повинно бути, — продовжує Євгенія Петрівна. — Але нахабні власники автомобілів чхати хотіли на закони, вони заїжджають у наш парк, заважаючи відпочивати людям. На жаль, ДАІ Києва не звертає уваги на цю проблему.

— Ось ще одне неподобство, — майстер показує на каналізаційний люк посеред газону. Він в аварійному стані, і в люк може провалитися не тільки дитина, але й доросла людина. — Будівельні організації, які прокладають у парку комунікації, погано контролюють стан цих комунікацій, що створює загрозу життю відвідувачів. А модернізацію парків коштом природи самі бачите...

— Євгеніє Петрівно, сумна у нас вийшла екскурсія. Складається враження, що навіть у Києві про культурний відпочинок простих громадян та про збереження довкілля дбають лише на папері. У багатіїв для відпочинку є дачі — розкішні палаци, а для бідних людей — парки. Але влада байдужа до народу, тому й парки в такому занепаді? Боляче бачити, як гине Міський сад, окраса Києва, один із найкращих парків Європи! Хто в цьому винен? Може, погане начальство?

— Ні, зеленим господарством Печерська керує прекрасна людина, справжній професіонал Павло Андрійович Коротинський, — відповідає Євгенія Петрівна. — Але що може зробити наш Павло Андрійович, якщо в державі давно не діє закон про охорону довкілля, якщо в містах кущі, дерева, квіти практично беззахисні?!

Мабуть, прийшов час нарешті створити в Києві для охорони зелених насаджень екологічну поліцію — з колишніх правоохоронців та військових сформувати опергрупи. До складу кожної групи включити фотографа з телеоб'єктивом. Помітивши порушення закону в зеленій зоні, фотограф зафіксує це на плівку, щоб був доказ. Через розроблену систему штрафів затриманого губителя природи потрібно штрафувати, а якщо він не має грошей, змусити відпрацювати в зеленому господарстві. Бо поки що, падаючи, дерева тяжко стогнуть, нарікають тільки на киян...

Є в нас ідея створити у парку алею Майбутнього. Точніше, її могли б створити молоді сім'ї: щасливі батьки приходять у Міський сад і під нашим наглядом висаджують тут на честь своєї дитини дерево, а потім дбайливо його доглядають. Ось так і міцнітимуть духовні корені киян — вони дбатимуть про парк, захищатимуть його...

● **Олег ГУМЕНЮК**

Б'ЄМО НА СПОЛОХ!

Таким "гостинним" написом зустрічають місцеві сьогоднішні правителі шанувальників святої Межигірської землі.

Серед культурно-історичних скарбів нашої землі особливе місце посідає Спасо-Межигірський Ставропігійний монастир Української Православної Церкви. Заснована у 956 році княгинею Ольгою, ця перша на Русі Православна обитель зросла, розширилась і зміцніла так, що до неї не дотягнулися руйнівні руки "правнука поганого", суздальського князя Андрія, який виріс у Вишгороді, але втік із нього з викраденою іконою Вишгородської Богоматері.

Параноїдальна маніакальна мрія Москви знищити Межигір'я була знешкоджена наданням цій святині в 1620 році Ставропігії Єрусалимським патріархом Феофаном. А з часів гетьмана Сагайдачного в Межигір'ї організовано козацький монастир, що певною мірою поліпшило стан козацького лазарету у Трахтемирові.

Тут у Спасо-Преображенському храмі похована його засновниця Рівноапостольна княгиня Ольга, мощі якої, як і цвинтар, сплюндрували більшовики.

СПАСО-МЕЖИГІРСЬКА СВЯТИНЯ: ВХІД ЗАБОРОНЕНО!

У надрах межигірської землі покоїться прах багатьох тисяч козаків, козацьких старшин, священнослужителів і видатних діячів України. Надійно береже він скарби Української історії, культури, побуту. В Межигір'ї діяли чотири храми — Спасо-Преображенський, Петро-Павлівський, Миколаївський і Трапезний. Архітектор Іван Григорович-Барський збудував тут просторе двоповерхове приміщення для ченців. Згодом за Дзвонковим струмком виріс двоповерховий будинок для хворих козаків, який за царизму охрестили "жовтим домом" і пофарбували його в жовтий колір. Він зберігся нині як своєрідне приміщення для охоронців. Звідси вони бачать усе, що діється за Дзвінками. (Тутешній люд обладнав Дзвонкову криницю — "Дзвінки" — основне джерело питної води і місце ритуальних водосвять в урочисті дні року).

Землі Межигір'я сягали до Пріорки — передмістя Києва, до Десни, до сучасного Ірпеня, розташованого на березі однойменної ріки. І саме воно стало для прочан головним центром руського православ'я, коли ще не було Київської Лаври, яка через 100 років після заснування першої святині почала існування з одинокої печериченця Антонія.

Це в межигірських храмах висвячувались усі козацькі священики, диякони, єпископи і роз'їжджалися по всіх весях Руси-України. Тут висвячені й деякі московські патріархи, і засновники майбутніх скитів за прикладом Сергія Радонізького.

Зі становленням Спасо-Преображенського козацького Межигірського монастиря — особливо з одержанням Ставропігії — Межигір'я ставало своєрідним центром Української православної духовності, центром Української культури, місцем жертовних козацьких скарбів, школою Української державності.

Сотні тисяч щорічних паломників від Італії до Одри, Лаби, від Бурштинового моря до Чорного приходили, приїжджали, припливали на різних суднах, щоб поклонитися Свято-Межигірським святиням, помолитися в їхніх храмах, зцілитися.

Тут проводила своє дитяче дозвілля Анна Андріївна Горенко (пізніше — Анна Ахматова), донька власника місцевого цегельно-керамічного заводу Андрія Горенка. Згодом вона часто бувала тут із чоловіком, Гумільовим (у роки громадянської війни його було розстріляно більшовиками).

Про Межигір'я і його святині знала вся Європа.

Саме за це Московія люто ненавиділа святих Межигірського Спасо-Преображенського Ставропігійного монастиря, його Український дух.

Московські царі любили спалювати Межигір'я. Палив Межигір'я цар Петро, повертаючись із Полтави, двічі палила царица Катерина.

Суттєвого лиха Межигір'ю завдала дочка великого князя Миколая Миколайовича Олександра Петрівна. Зраджена чоловіком, ця солом'яна вдова оселилась у Києві, очолила Покровський монастир і підпорядкувала йому все Межигір'я, ліквідувавши чоловічий монастир, вигнавшиченців і заселивши обитель наспіх вихрещеними насельниками з північних скитів Росії.

Почався занепад святині... А з жовтневим петроградським переворотом 1917 — нищення. Випущені з російських тюрем тисячі в'язнів "святкували" свою волю підривами межигірських храмів, службових будівель, грабували все, що тільки можна було.

Межигірські гори і доли огородили щільним парканом із колючим дротом, сотні озброєних яничарів з вівчарками охороняли паркан, за яким жирували нові володарі. П'яниці, злодії, нероби, крадії ставали ярижниками, доносили на "неблагодійних" — на кого лиш хотіли.

Із введенням обов'язкової прописки міліціонери ночами шастали по хатах, перевіряли паспорти, шукали ворогів народу. Тисячі людей зникали безслідно.

Страх паралізував, обезволив уцілілих від голодомору вчителів, робітників, хліборобів, руйнував саму людську психіку, свідомість, наслідки чого видні й тепер.

Доведені до тваринного споживацького стану, люди стали байдужі до всього, а це ж благодатно для сучасної влади.

Та все ж доступ до Дзвінкової криниці власники Межигір'я залишали вільним. І аж тепер, в оголошений Президентом Кучмою рік Української культури, урядовці перекрили вікові підходи до Дзвінків, а на прикріпленій до прияружного стовпа дошці грізно написали: "ПРОХІД ЗАБОРОНЕНО".

Таким культурним заходом почав свою діяльність десятий Прем'єр-міністр.

Терпіння шанувальників Спасо-Межигірської святині скінчилося.

15 червня, на Трійцю, відзначаючи 160-річчя перебування Шевченка в Межигір'ї, люди здолали чортів прияружний узвіз прем'єрських перешкод і добулися до криниці. Багатолюдний збір після проведеної священиками Божої служби і освячення води сформувався в організаційні збори на захист святині. Громада зажадала від Президента видати Указ про надання Межигір'ю статусу Державного історико-культурного заповідника, відновити Спасо-Межигірський чоловічий монастир, відбудувати храми, а поки що приміщення пристосувати для богослужіння.

Вирішено зорганізувати в Межигір'ї Патріархію Української Помісної Православної Автокефальної Церкви. Обрано спеціальний комітет для надання Межигір'ю статусу Державного історико-культурного заповідника, який має звернутися до ЮНЕСКО, Ради Європи, Організації світового українства.

За два місяці волі Павло Лазаренко заплатив 65 млн. доларів — по мільйону доларів за день волі. Хіба цих коштів не вистачило б на відродження Святині?

А мільярди награбованих у народу грошей, що лягли на рахунки у закордонних банках?

В оголошений Президентом рік Української культури створення Межигірського історико-культурного заповідника могло б значно пом'якшити вину чинної влади України, про дії якої Лазаренко розповів американському суду в надії бути в статусі "захищеного свідка" під час суду над сьогоднішніми владоможцями України.

Тож ваш хід, пане Президенте!

● **Іван КУЧЕРЯВИЙ,**
с. Нові Петрівці, Вишгородського р-ну, на Київщині

ЦИТАДЕЛЬ ПАМ'ЯТІ

Любительський знімок "на пам'ять" на пагорбі Самбурка

Межиріччя Ірпеня і Дніпра віддавен є притягальним, животворним середовищем українського — полянського, древлянського етносу. Випала мені нагода побувати на старовинних оборонних спорудах Київщини з небайдужою групою краєзнавців осередку ВУТ "Просвіта" ім. Тараса Шевченка, де чоловим Іван Горбачук, професор, який не лише навчає "драгоманівців" точних наук, а й дбає про їхнє духовне, патріотичне самоусвідомлення... Хто ми на цій землі — прийшлі гості чи ґазди? — таке запитання світиться в молодих ясних очах майбутніх педагогів. Це добре! Я запрошую молодь на пагорб Самбурка — до дуба-патріарха київських дібров.

— Обніміть його гуртом! — пропоную. — Бо скільки учасників тих обіймів — стільки віків прожив дуб.

— Восьмеро нас! — здивовано гукають...

... Якщо вас запитують — хто ми, поляни з півдня, чи сіверяни, — станьте на мосту імені Патона так, щоб права рука, ***десна***, співпадала з рікою ***Десною***. В який бік ми дивимося? На північ. Отже, й ішли першопрохідники з півдня на північ... Були вони дачниками чи трударями, майстрами? Про це скажуть топоніми — то є "трудова книжка" предків і їхній розклад уподобань і розваг.

Одного погляду на карту київського регіону достатньо, аби пересвідчитися — ремесла та мистецтва були в пошані в наших автохтонних аборигенів-предків. Ось лише вибірково кілька "ділових" осередків.

Броварі варили пиво, ***Бортничі*** збирали мед, ***Рудня*** плавила болотну руду на крицю, ***Гута*** лила скло, ***Чабани*** давали смушок і печеню, ***Лісники*** берегли екологію, ***Погреби*** — все, що вродило... ***Музичі*** грали на весіллях, а були й ті, що женилися мовчки — ***Негараші. Будаївка***, ***Буда-Будище, Серединобуда*** на Сумщині... Стривайте, а що ж це за ремесло?

У "буди" складали рубанці, обпинали дерном, і виходив так званий "корабель", яких чимало письменник Іван Білик бачив (див. його "Меч Арея") ще й тепер на Поліссі. Відтак випалювали вугілля й попіл, поташ для технічних потреб. Як для домен, так і для кузень і побутового вжитку.

До ***Будаївки*** ми потрапляємо з перону станції Боярка, перейшовши на лівий бік до Михайлівської церкви, що посіла центр Будаївського городища над Старим ставком.

З Будаївки на схід веде вулиця Витянська. ***Вита-Поштова*** лежить на річці *Вита*, початок якій дають річки *Сіверка*, *Красна-Руда*, *Ревин Яр*. Вита-Поштова успадкувала терени загадкового нашого Карфагена, зниклого безслідно ***Дзвенигорода***, городище якого височить, як вважає дехто з пошуковців, над старим Васильківським шляхом біля Вити-Поштової. Тут, буцімто, була неприступна фортеця із безліччю каменотесних майстерень, зброярень, дзвінких кузень, руду для яких переплавляли, здобуваючи у копальнях *Ревиного Яру* та біля річки *Красної-Рудої*, а ще в ***Рудні*** на Поліссі над Прип'яттю. Надто впікся гордий *Дзвенигород* заздрісним пришельцям — обрам, печенігам, — тож підступно його захопили під виглядом замовників жорен — привезли з Трахтемирова брили пісковику каменярам та й перебили сторожу на валах. Сусідня фортеця ***Круглик*** вистояла й дотепер, але орди дачників дощенту сплюндрували його природу й затьмарили унікальну енергетичну основу.

Вита взяла собі назву від сторожової чати, такої, як ***Витичів*** пагорб біля Наводницької набережної в Києві та над правим берегом Дніпра у с. ***Витачеві***. Звідти видно було прибережне селище ***Заруб***, де Дніпро влітку міліє — й якому ж печенігу не закортить убрід переметнутися через бороду діда-***Славутича*** та й напасти зненацька на сплячі городи й весі Київщини, або й на сам ***Київ***!

Отам, біля броду, й зарубували непроханих воїни-русичі. А про ворожий напад сторожова залога сповіщала вогненними смолоскипами на ***Виту***, на ***Білий Город (Білогородку)***, на Київ.

Підмогою оборонцям славетного трикутника, окресленого на заході заплавою примхливої річки ***Ірпінь***, на сході — дніпровськими хвилями, а на півдні — ***Притваркою—Витою—Бобрицею*** (середня лінія трикутника), основою ж його служать річки ***Стугна*** й ***Плиска-Унава*** — були земляні укріплення, ***Змійові Вали*** по північному узбережжю цих водних рубежів.

Плиска, ***Плисецьке***... Стривайте — а що ж то у сні Святослава? Там "всю нощ з вечора біля ***Плесньська*** на болоні взграяху буз со врані, беша, дебр кисаню, і несошася к синьому морю"... Може, недаремно Плесньськ згадується в "***Слові о полку...***"? Посеред села Плисецького на Васильківщині історик Похилевич засвідчує наявність велетенського городища-укріплення, монастирища. Через це городище зі сходу на захід проходять Змійовий вал і "***радути***" (див. "Забуті межі Київщини", Л. Добровольський, 1909 р.), що ведуть від ***Трипілля*** на Дніпрі до ***Перевозу*** на Ірпені й далі на захід, у ***Брусилів***...

Згадувані у "***Велесовій книзі***" "***Вали Траяна",*** а в "***Слові***..." "***шеломень***" — це, швидше за все, попередники Змійових валів, чи й самі Змійові. То, перепрошую, моє припущення. Пагорбом, навіть могилою, вважає "шеломень" неокласик, адаптуючи "Слово", але, певніше, це є щось рукотворне, захисна ошоломлена дорога — то дорога, захищена ***валом***. З перекладачів "Слова" лише Степан Руданський бачить: "...земле, ти на границі". Ота границя, вал, шолом значили і нейтральну зону, мирну смугу. Деякими із стародавніх мов "шолом" означає "мир". Не варто ж, пробі, "шоломень" адаптувати. Хай буде зноска з поясненням — "оборонний вал". У Боярці з рештками цих могутніх шоломенів можуть, імовірно, ідентифікуватися три потужні фрагменти валів загадкового походження: біля ***Лісгоспу*** — в бік Вити-Поштової (забудовуються "шанувальниками" давнини), біля ***Ліцею ім. Богуна***, біля ***Лісництва*** — в бік ***Бобриці***. Що ж до сторожових чат, то над старим ***Києво-Фастівським*** шляхом ще в 1940 році височіла остання чата — триніг зі стовбурів сторічних сосон, із планками, що вели на верхівку, на опорну мостину.

Бачив там неподалік і земляне підвищення кільцевої форми — ймовірно, капище моїх предків, яке передувало тому монастиреві, підвалини якого знаходили історики на правому березі Ірпеня, над струмком, що витікає з Дзвонкової криниці. Вода дзвонкова... має живлющу силу. Чи не таку само ***Дзвонкову*** воду згадував і ***Тарас Шевченко*** в поезії "***Чернець***"? *Та* криниця — північніше, біля ***Межигірського Спаса***... Як будете, панове педагоги, вести до цих святих місць, до джерел, своїх вихованців, краєзнавців, намагайтеся розповідати їм історію краю мовою не сусідньої країни, а тією, яку чують віками ці пагорби, ці вали, ці шоломені, ще живі свідки й захисники нашого ***державного*** обличчя, ці бори й діброви. Звертайтеся до дітей мовою наших пращурів-українців. Тоді те слово буде живим і благодатним для нащадків.

● **Борис СПИСАРЕНКО**

НАШ КОНКУРС: “ПРОСВІТІ” — 135

ХРИСАНФ ЯЩУРЖИНСЬКИЙ — ХТО ЦЕ?

Що відомо нам про авторів сотень і тисяч наших пісенних шедеврів? Що знаємо про творців безлічі інших мистецьких надбань? Ті, чиї імена до нас дійшли, радше щасливі винятки, ніж об’єктивна закономірність. Але особливе місце у стражденній історії України посідають постаті, що їх система прирекла на цілеспрямоване забуття. Уже, здавалось би, вони майже повністю стерлись із людської пам’яті… Аж ні, якоїсь миті щось десь несподівано гальмувалось, і оте “майже” пускало зненацька молоді й життєдайні пагінці нової надії. Звичайно, багато чого втрачалося безповоротно, багато що перевтілилось у легенду, але й повернення у формі життя-легенди — явище симптоматичне і показове.

Ім’я Хрисанфа Петровича Ящуржинського, людини винятково світлої і винятково скромної, — наочне свідчення такого явища. Чи не найповніші дані про нього, як про педагога й археолога, ще 1904 (!) року помістив Енциклопедичний словник Брокгауза та Єфрона. Найповніші, а проте далеко не повні вже бодай тому, що Хрисанф Ящуржинський перебував у розквіті творчих сил, тож його подальша доля навіть для знаменитого словника була ще цілковитою таємницею. А втім, і про народження сказано в словнику щонайлаконічніше: “род. въ 1852 г.” (1, 872).

Для мене повернення Ящуржинського почалося десять років тому, коли його короткий історичний нарис про Умань, датований 1913 роком, було перевидано. “Составилъ Х. П. Ящуржинскій”, — зазначалось у підзаголовку, однак цього негучного підзаголовка було явно замало, щоб перейнятися запитанням: а хто ж він такий? Щоправда, у 42 томі Франкового “Зібрання творів у п’ятдесяти томах” — “Фольклористичні праці” — Ящуржинський не лише двічі згаданий Іваном Франком (с.13, 14), але й представлений (зі знаком питання замість дати смерті) в “Коментарях” — як “український етнограф, фольклорист і археолог, співробітник “Киевской старины” та “Известий Таврійської ученої археологічної комісії”. Аж ось 4 липня 1997 року газета “Кримська світлиця” видрукувала велику статтю Григорія Зленка, письменника-краєзнавця з Одеси, “Одісея Хрисанфа Ящуржинського”, де вперше оприлюднено десятки дуже цікавих і дуже цінних фактів із життя вченого, по крихті зібраних автором із малодоступних джерел. Щоправда, й для Григорія Зленка багато що залишалося на рівні припущень та здогадів. Зокрема, за ймовірне місце народження і смерті Х. П. Ящуржинського дослідник обрав місто Умань, аргументувавши свою думку логічним ланцюжком, на перший погляд, доволі переконливих фактів, і в цілому виявився близьким до істини...

Найавторитетніший уманський краєзнавець Микола Федорович Комарницький (1899—1984) — ця жива енциклопедія Умані, — який, безперечно, знав про Ящуржинського найбільше, пішов за вічну межу, а місцевий краєзнавчий музей, одним із засновників якого офіційно визнається і Ящуржинський, оперував лише приблизними відомостями: так, народився в Умані, в сім’ї священика Миколаївського собору. На цьому, вочевидь, довелося б поставити крапку, але несподіване продовження запропонувала уманська поетеса й археолог Ольга Петрівна Діденко: “Та він же родом із Молодецького!”

Село Молодецьке — в Маньківському районі Черкаської області (близько 30 км від Умані). В минулому це був Уманський повіт Київської губернії. Свого часу тут розміщувалися військові поселення, і село вважалося “казьонним”, тобто таким, що не перебувало у поміщицькій власності. Попри свою певну віддаленість від траси, Молодецьке ще й сьогодні тримається, а колись його прозивали “Китаєм” — завдяки великій народжуваності. Небагате на ліси, але по-своєму доволі мальовниче й розложисте, воно славиться також чималою кількістю (близько сорока!) ставків і ставочків, викопаних переважно ще до революції. Улітку 2002 року з групою студентів Уманського педуніверситету я побувала тут на фольклорно-етнографічній практиці й відразу пересвідчилася: земляки його не забували ніколи!

Як засвідчила метрична книга з Центрального державного історичного архіву України (Київ, /9, ф.127. — Оп. 1012, № 2777. — Арк. 1296), Ящуржинський Хрисанф Петрович народився в селі Молодецькому 19 березня 1852 року [за старим стилем. — *М.П.*] у родині місцевого священика Петра Григоровича Ящуржинського і “законної” його дружини Ольги Іустинівни. Хрисанф був п’ятим хлопчиком, народженим того року в селі (дівчаток на той час народилося 11), а всього 1852 року в Молодецькому побачило світ 26 хлопчиків і 40 дівчаток [справді-бо — “Китай”! — *М.П.*]. Охрещено Хрисанфа 30 березня.

Те, що наймолодшого сина Ящуржинського, Іустина, названо, вочевидь, на честь діда по матері, дозволяє припустити, що й найстаршого названо Василем невипадково. Протоієреєм Уманського Миколаївського собору був Василь Григорович Ящуржинський [звідси, можливо, неточні відомості в Уманському музеї про народження Хрисанфа. — *М.П.*] — мабуть же, рідний брат Петра Григоровича (9, ф. 127), а не Хрисанфів дід, за версією Г. Зленка. Як і брат, це була високоосвічена людина, до того ж — дослідник народних звичаїв, дописувач “Киевских губернских ведомостей”, “Киевской старины” та інших тодішніх видань. Григорій Зленко зазначає, що він помер 23 лютого 1852 року, але це могло стосуватись і когось іншого, тому що “Заметки и известия из г. Умани” під іменем “В. Ящуржинский” з’являлися також і в 1853—54 роках.

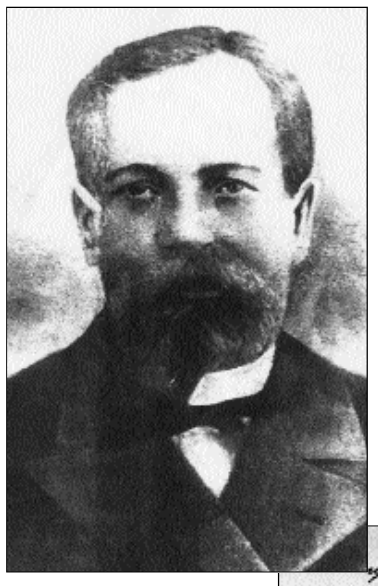

Як стверджує словник Брокгауза і Єфрона, Хрисанф здобував освіту “в Київському й Варшавському університетах на слов’яно-російському відділенні історико-філологічного факультету” (1, 872). Перед цим, вірогідно, навчався в рідному селі: при церкві в Молодецькому діяло сільське училище (9, Ф.127. — Оп. 1009. — № 722. — Арк. 103—106), що перебувало “під опікою приходського священика” Петра Ящуржинського. Про цю опіку свідчить також “Копия приговора сельского схода с. Молодецкое Киево-Подольского поселения о сборе денежных сумм на содержание церковно-приходской школы” (9, ф.127. — Оп. 998. — № 69. — Арк. 1—2).

Закінчивши навчання, Хрисанф Ящуржинський розпочинає свою педагогічну діяльність. Як дослідив Г. Зленко, з Варшави 1884 року він перебирається до Криму, викладає спочатку в Керченському Кушниківському дівочому інституті (2, 10), а через два роки — в сімферопольських чоловічій та жіночій гімназіях [можливо, саме звідти в його зошиті від 1888 року збереглися якісь вельми химерні “чернеткові” записи-формули під заголовком “Альбоми гімназисток і інституток” (10, № 18. — Арк. 41). — *М.П.*].

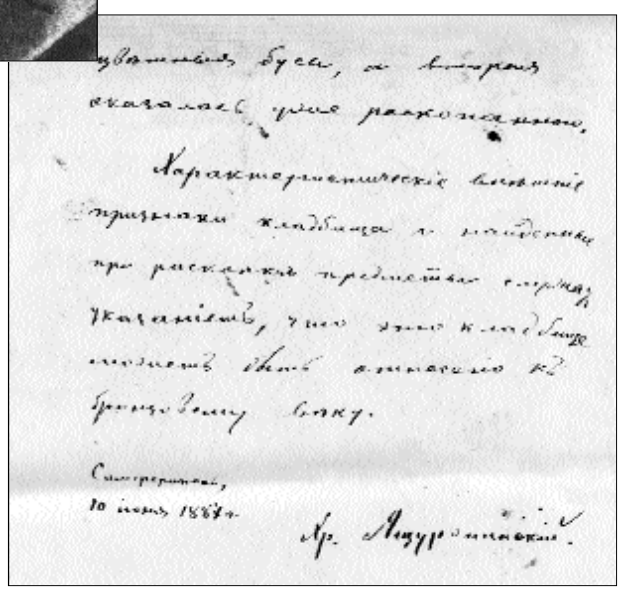

Автограф із зошита Х. П. Ящуржинського

З 80-х років XIX ст. його ім’я згадується в списках членів просвітницького товариства “Громада” (6, 135). Свою просвітянську роботу Хрисанф Ящуржинський поєднує з науковою, пише статті, реферати, в жовтні 1886 року організовує археологічний гурток зі старшокласників. За Г. Зленком, після 1893 року він працює уже в Одесі. Так, в Уманському краєзнавчому музеї зберігається лист-документ із канцелярії “Главного управленія по деламъ печати”, який сповіщає “учителя Одесского Института благородных девиц Х. П. Ящуржинского” про те, що його прохання видати статтю “Свадьба малорусская, как релігіозная драма” вирішено задовольнити (10, № 18. — Арк. 31). На час виходу XLI тому словника Брокгауза — Єфрона він був учителем російської мови в Одеському інституті імператора Миколи і жіночої гімназії (1, 872).

Окремого і ґрунтовного вивчення заслуговують записи та публікації Х. Ящуржинського, які з’являються в різних виданнях, передовсім у “Киевской старине”. Вони є блискучим зразком органічної любові автора до народної творчості, причому не лише української, але й білоруської, татарської, тонкого творчого підходу, позначеного педагогічним даром, і вдумливого наукового аналізу. Ящуржинський має розвинене почуття гумору, вбачає у православних обрядах давньоукраїнські язичницькі корені. Ба, навіть шкодує, що нині забороняється святкувати Купала: “ходить соцький, розганяє і б’є києм”, бо “біса веселять” (“Заметка о купальском празднике в Уманском уезде” (II, 327).

Автор засвідчує глибоке знання фольклору, в тому числі дитячого (статті “Колядки” (12), “Уніатська колядка” (18), “Про перетворення в малоруських казках” (13) тощо). Прикметно, що, навіть перебуваючи далеко від рідного села, Хрисанф Ящуржинський у своїх статтях нерідко посилається на фольклорно-етнографічні записи, зроблені саме в ньому. Та й старожили це стверджують. “З Одеси він часто приїздив у село фаетоном, — пише в листі до мене Юхим Вакулович Головатий (1912 р. нар.), — або його привозили сільські сусіди”, наприклад, “Іван Калошин” (4).

Вийшовши на пенсію, Хрисанф Ящуржинський назовсім залишає Одесу і, за Г. Зленком, 1911 року повертається в рідні місця.

Чому саме 1911-го? Бо це тоді в Молодецьке призначено нового священика — Андроника Вишневського (Клірові відомості церков Уманського повіту за 1913 рік. — 9, ф. 127. — Оп. 1011. — № 3207. — Арк. 734—738). То чи не пов’язане це призначення зі смертю Хрисанфового батька?

Невдовзі потому Хрисанф Ящуржинський береться за нарис про Умань, про що в листі від 28 травня 1913 року звіряється Сумцову: “Цим літом думаю написати сяку-таку історію свого рідного [...] [нерозбірливо. — *М.П.*] Умані. В такій книжечці велика надоба: приїжджають сюди туристи, а то і просто інтелігентні люди, питаються про події в Умані, а такої книжечки нема” (9, ф. 2052. — Оп. 1. — № 1449. — Арк. 1). Красномовна деталь: якщо 1895 та навіть 1899 року Х. Ящуржинський листи писав російською (9, ф. 2052. — Оп. 1. — № 1445, № 1446, № 1447), уживаючи тільки подеколи “низенькі поклони!” (№ 1447), то його листи з Молодецького писано вже добірною українською, хоч навряд чи й раніше він у національному питанні відчував якісь хитання.

Жителі Молодецького, які особисто знали Хрисанфа, чи Крисаня, як тут кажуть, теж одностайно стверджують, що в селі він розмовляв тільки українською й ніколи не приховував свого інтересу та любові до всього українського. Так, за згадкою вже покійного Михайла Григоровича Чорнописького (нар. 1913), Крисань любив слухати колядки, щедрівки, деякі просив заспівати двічі, щедро винагороджуючи за це гривениками й цукерками.

Хрисанф Петрович охоче розважав малечу, легко знаходячи з нею спільну мову. Своїх же дітей, як і дружини, не мав. Коли йому закидали: “Нащо будуєте новий дім? Адже дітей не маєте?” — віджартовувався: “Якби болото, а чорти — заведуться!” (М. О. Баданюк).

“Хрисантій був для селян учитель, лікар, суддя, добрий порадник” (Ю. В. Головатий).

Істинний педагог і патріот, Хрисанф Ящуржинський умів зацікавити книжками і щедро ділився ними з селянами. До нього тягнулися з усіх усюд. Але й тут “прохвесор” чинив мудро: повертаючи книжку, читач мусив “прозвітуватися” про те, що прочитав, що запам’ятав. Якщо хто виявляв байдужість до прочитаного, на нову книжку йому вже важко було сподіватися.

Ще й досі місце його будинку-господи звуть “Крисаньові хати”, хоч нічого з будівлі не залишилося. “Духовне пошанування” вченого можна вбачати хіба в тому, що нині там споруджено квартири для вчителів.

До речі, стосовно місця є й “легенда”. Михайло Миколайович Гусак (1959 р. нар.) — чоловік майстровитий, творчо багатогранний, а головне — зболений долею рідного краю, — вважає, що Ящуржинський побудувався якраз там, де гайдамаки заховали скарб. Той скарб нібито вкрито овечими шкурами, захищено закляттями й закопано на відстані “27 патиків [Палиць. — *М.П.*] від старої дзвініці”. Скарб, зрозуміло, багатьох позбавляв сну, але всі пошуки виявилися надаремними. Хрисанф же, як людина допитлива й не без гумору, цілком міг “утнути” таку дотепну “штуку”...

90 років тому громада заходилася з будівництвом нової церкви. “Комісію в цій справі очолював професор, — пише Ю. Головатий, — те саме було при будівництві земської школи, яку очолював директор Бондаренко”. У Церковних відомостях за 1913 р. читаємо, що нова Свято-Миколаївська церква була кам’яна, з п’ятьма дерев’яними банями. Тоді-то, вважає Г. Зленко, з’явилась у журналі “Сяйво” (2, 10) остання прижиттєва публікація Хрисанфа Ящуржинського — “Поезія різдвяних свят”. У статті наведено колядки й щедрівки, записані, звичайно ж, у Молодецькому. “У Києві дуже гарно святкують Різдво, — читаємо, — а все-таки мене тягнуло на село, де я родився, і де почував, що селяне якось привітніше справляють цей празник” (14, 237).

Проте у 1914 р. у “Сяйві” з’явилась і ще одна цікава розвідка Ящуржинського — “Проводи” (про Великодні поминальні звичаї) (16, 124). Мовлячи про зв’язки “християнських поминок і учти” з культом предків і “старовинною тризною”, учений зазначає: “...на Проводах деякі так уконтентуються, що тут же, на могилках, остаються і ночувати, кажуть, нібито їм ніччу являються родителі, звичайно, зп’яну всяке приверзеться” (16, 124).

...На жаль, поки що не вдалося відшукати метричну книгу (та чи збереглася вона взагалі?), в якій записано про смерть Хрисанфа Петровича, а проте на справді це могло статися восени 1923 року. Григорій Зленко свою статтю завершує так: “18 листопада 1923 року на черговому засіданні Таврійської ученої археологічної комісії відомий кримознавець А. І. Маркевич виступив із повідомленням “Пам’яті Х. П. Ящуржинського”. Як, і з ким дійшла звістка про кончину Хрисанфа Петровича в Сімферополь, коли він помер, і де похований, годі сказати щось певне” (2, 10).

Оскільки Ю. Головатий уже давно мешкає на Львівщині, показати могилу Хрисанфа Петровича в Молодецькому інші старожили змогли тільки приблизно. Свого часу Михайло Чорнописький хотів поставити на ній пам’ятний знак, та йому не дозволили: як же, пам’ятний знак — ***націоналістові***?

А як же із його внеском в українську фольклористику й народознавство? Близько півсотні праць на добру тисячу сторінок — чи буде це неоціненне багатство зібране колись докупи? 150-річчя від дня народження Хрисанфа Ящуржинського торік минуло ніким не помічене і не пошановане. Нинішньої осені мине 80-річчя від дня його смерті. Невже мине так само непомітно?

● **Марина ПАВЛЕНКО,**
м. Умань

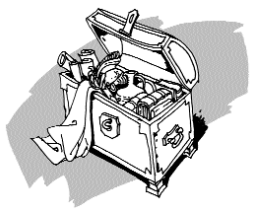

ЇЖ БОРЩ ІЗ ГРИБАМИ

У давніші часи Україна серед інших європейських держав славилася довгожителями. На початках позаминулого століття на наші терени приїздило кілька вчених із Німеччини, яких цікавило, що є причиною такого явища. Після сукупних аналізів вони прийшли до висновку: одним із вагомих аргументів є цілорічне вживання овочів, зосібна капусти й буряка. Найкалорійнішою стравою вони вважали наш знаменитий у всьому світі борщ.

Хоч це й не до теми, але наведу такий факт. Перебуваючи в Канаді, я зустрівся з тамтешнім поетом Яром Славутичем (до речі, він уже відомий і в Україні: вийшло кілька збірок, які навіть висувалися на Національну премію ім. Т. Г. Шевченка). Завершуючи приязну розмову, я поцікавився, як він у такому солідному віці зберіг молодечий запал і свіжість. Очевидно, зауважив майстрові, тутешні умови життя, де вистачає всього, крім пташиного молока посприяли. Він відповів: "А я, до речі, майже не користуюся всілякими фіндифлюшками. В моєму повсякденному меню наші національні страви — сало, картопля, галушки і, звичайно, борщ. Ви не повірите, але наш український борщ мені щодня готує дружина, і я тричі на день смакую ним..."

Але це між іншим. Основною повсякденною стравою поліщуків був і залишається борщ. Щоправда, він має й деякі відмінності од інших регіонів. Через надзвичайну бідність лісовики спроможні відгодувати лише одного кабанця, якого колють, як правило, напередодні Різдва.

Й тут варто наголосити, що довший час, майже до середини 60-х років, місцеве населення не вміло зберігати продукти свіжими. Сало і м'ясо різали на відповідні шматки, надмірно солили і складали в дерев'яні бодні чи ящики. Здір скручували в кавалки й підвішували до кроків на горищі. За холодної погоди продукт зберігав свої якості, а у весняно-літній період швидко жовтів і почасти псувався — з'являлися черв'яки; в таких випадках сало просушували на сонці. Нині в молодших родинах зберігають свіжину в скляних банках, а одинокі літні люди дотримуються давньої традиції.

Відтак один чи навіть два годованики на родину — невелика розкіш упродовж року; хоч-не-хоч, а економити треба. Тому під час довготривалих Пилипівського і Великого постів уживали замість м'яса білі сушені гриби та копчені в'юни, а засмажували юшку і борщ олією, яку добували з дикорослого реп'яха або льону.

Навзагал льон — традиційна поліська рослина. Вона, образно кажучи, одягала й годувала полісян. До речі, я до п'ятого класу ходив у лляних штанцях, пофарбованих у крушинових ягодах, а натільну білизну носив до випускного класу. Рушники, рядюжки, рябчуни й уся домашня ноша виготовлялась із лляного полотна. До середини 60-х років у кожній оселі з ранньої провесні гухкали берда ткацьких верстатів, а коли щедрилося на безхмарні дні, домоткане полотно вибілювали біля ставків на жаркому сонці, поливаючи водою і збиваючи його прачами.

На особливу увагу заслуговує олія з насіння льону. Нині її практично не виготовляють, бо це занадто трудомістка праця. Попервах слизьке насіння, скроплене водою, товчуть у ступі, час од часу просіваючи на решето, щоб відділити лузгу. Нерідко цей процес триває кілька днів. Потім товчений м'якуш перетирають долонями, доки він не випустить жир; лише після цього насипають у казанець і ставлять у добре натоплену піч, щоб випарився, а вже потім наповнюють ворок і вичавлюють його в олійниці.

З однієї порції виходить у середньому півлітра олії. Тому нею вельми дорожили: лише засмажували борщ і поливали зварені в ньому гриби з покришеним часником. Мати дозволяла мені раз у кілька днів намастити житню скибочку льонницею й притрусити сіллю. З'ївши її, вгамовував голод на півдня. Я і досі відчуваю приємний запах і смак, але, на жаль, придбати цей продукт уже неможливо.

Отже, борщ. Я зібрав понад двадцять рецептів його приготування. Більшість із них зафіксовано на Поліссі. Але не тільки борщем єдиним харчувалися лісовики. В народі кажуть, що картопля — другий хліб. Полісяни стверджують протилежне: картопля — всьому голова.

Справді-бо, без цього овоча й не уявити повсякденного харчування: варена, смажена, тушкована, печена. З неї виготовляли юшку, вареники, бабки, пюре (по-тутешньому — кума), товченики, пекли у вогнищах

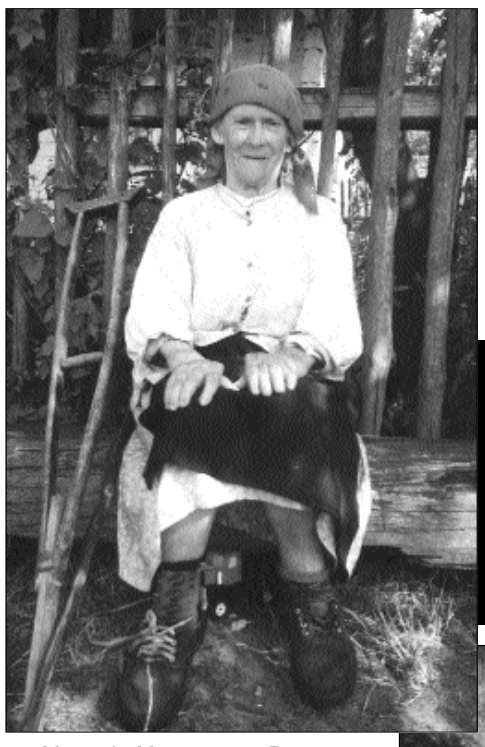

Меланія Мамчур з с. Рудка Володимирецького р-ну на Рівненщині

пастухи і косарі — всього й не перелічити. Не випадково, до поліщуків прилипла якоюсь мірою зневажлива накличка — бульбашники.

Піщано-суглинкові ґрунти найбільш придатні для вирощування картоплі. Серед зернових поліщуки культивують овес, ячмінь, просо, гречку й жито (про нього буде окрема розповідь). Особливо популярною є гречка. З неї виготовляють різноманітні каші, супи, гречаники, крупи є обов'язковим компонентом при виготовленні кров'яних ковбас. Але найбільше полюбляли поліщуки знамениті колись млинці. Їх вживали зі сметаною чи топленим салом або ж змащували маслом. Нині ці смаковиті вироби вже призабулися.

І все-таки, не зважаючи на чималу скруту в харчуванні, серед поліщуків і досьогодні часто можна зустріти довгожителів. Насамперед, це стосується жіноцтва (чоловіки з відомих нам причин живуть на 10—12 років менше). Середній вік жінок — од сімдесяти до вісімдесяти літ.

У селі Рудиці я зустрічався з кількома довгожительками. Меланія Іванівна Мамчур, котрій перетягло за вісімдесят, сиділа на лавчині біля своєї хати зіпершись руками на стегна.

— Як живу, питаєте? — підозріло зиркнула на чужинців. — Було б краще та нєкуди. Шо то за жиць, колі ноги не слухаюцця, а руки ось якиє, — і вона протягла обіруччя, пальці на яких нагадували скручений дріт. — А робити треба, щоб заросити рота...

Поруч із Меланією живе син. Мати пожартувала: до сорока років ходив у сиволяях, а недавно надумався — женився й має малу дитинку. Після розвалу колгоспу ніде влаштуватися на заробіток, а тому ходить у безробітних. Харчами таки забезпечуються, але потрібна якась і копійка. Ото й перебиваються гуртом материною вісімдесятигривневою пенсією.

— Ваших одноліток багато в селі? — поцікавився наостанок.

— Та є трохи. Гонде, за лєском, Настя Стрижеусиха живе. Йой без двох сто лєт буде...

Відшукати помешкання Анастасії Тимофіївни було не так і легко. Її обійстя заховалося за густим узліссям. Після того, як нацисти спопелили чимало осель, довелося будуватись, як тут кажуть — "на одшибі". Фашисти зганяли лють на мирному населенні за те, що так звані місцеві партизани вбили одного чи кількох завойовників. Їм нічого, бо безпечно переховувалися в лісах, а страждали зовсім безвинні сільчани.

Навзагал жити уосібно — давнішня мрія поліщуків. Природа для них — це все, без неї, себто лісів, річок і боліт, вони не уявляють свого життя. Переселенці, котрі зазнали чорнобильської чуми і вимушені були переїздити в південні райони, й досі не можуть звикнутися з новим ландшафтом, і чимало поліщуків вертаються назад.

Але родині Стрижеусів відсельництво завдало чимало страждань. Одначе про них трохи згодом. ...На подвір'ї було гамірно. У гості приїхали внуки та правнуки. Коли я розповів про мету перевідин, син застеріг: мати глухувата й майже не бачить, але зголосився "витрансспортувати" неньку з оселі.

...йдуть "каламутити воду", себто ловити рибу

Розповідь літньої жінки є характерною для поліського регіону. Вона щиросердно зізналася, що з приходом совєтів життя їхнє значно погіршилося, хоч і за поляків було не з медом. З організацією колгоспів у селян поодбирали увесь нажиток; хто ж перечив — повиселяли в Сибір або ж закатували в застінках НКВС. Фашистська окупація, на яку сподівались ображені сільчани, також виявилася фікцією.

Щонайбільше, як уже мовилося, провокували нацистів так звані партизани. Переважно це були партапаратчики, котрі боячись розправи, пішли в "лісове підпілля". Ночами вони шастали по навколишніх селах і займалися мародерством: одбирали харчі, одяг і навіть гвалтували дівчат і жінок,— хто намагався протидіяти, з тих жорстоко знущалися, обзиваючи "шмондями".

Навзагал вважається, що грабіжництвом займалися лише так звані партизани-самозванці. У централізованих загонах такі вчинки суворо каралися. І це, певною мірою правда. Одначе й серед них траплялися непоодинокі випадки мародерства. Як оповів син Анастасії, він був свідком, коли в їхнє село занадилися партизани-ковпаківці. Один раз награбували їства та напоїв, другий, а втретє зайшли до багатодітної родини й геть очистили оселю, забрали навіть ложки і миски. Згорьована жінка вийшла на вулицю й стала слізно голосити. На щастя, хтось їй порадив звернутися до вищого начальства. Вона одважилася піти в ліс і поскаржитися вищим чинам. Невдовзі мародери принесли якусь дещицю пограбунків. Одначе більшість селян боялися так чинити.

Але найстрашніші часи випали для мешканців лісових регіонів у повоєнний час. Тут аж до 45—46-х років продовжували вести боротьбу проти совєтів бандерівці. Ми вже достеменно знаємо, що УПА рівнозначно боролась як проти фашистів, так і проти більшовиків, котрі вели завойовницьку політику.

— Ми жили в постійному страху, — згадує Анастасія Тимофіївна. — Як наступали сутєнки, кожен краянин трусився од ляку. Серед ночі постукають в окно, і хоч-не-хоч, а мусиш одчиняти, бо або двері вилають, або хату спалять. Найстрашнєше було те, що не знаєш, хто прийшов. Одніє звертаюца по-руські; одкажеш по-руські — "ах, таку твою мать, ти московка", а колі своєю мовою — "ах, наволоч, ти з бандеровцами зв'язана", і навпакі. Шо хотєлі, те чинілі: і грабували, і білі, і хлопцов у лєс одводили, зводки воні не верталіса. Ой, не доведі Господі, шоб таке ще повторилоса..."

Про такі чи подібні історії нам розповідали і в інших селах. Й тут варто сказати про справжніх "лісовиків". Це були енкаведисти з каральних загонів. Ось що мені розповів відомий дослідник повстанського руху на західноукраїнських землях Григорій Дем'ян. Після сталінградської битви, коли вже стало зрозуміло, що хребет фашистській армаді зламано, совєти відчули: їм доведеться вести довготривалу боротьбу з бандерівцями.

З цією метою було створено два спеціальні табори біля Ленінграда й Новосибірська, у яких готували "вояків УПА". Краянин пана Дем'яна повідав таку історію. Тоді його військова частина дислокувалася біля Новосибірська. Молодий новобранець ніяк не міг зрозуміти, чому в сусідній дивізії щовечора крокують у бандерівських одностроях молодики і наспівують повстанських пісень.

Отримавши "увольнительну", він випадково познайомився з солдатом, котрий служив поруч. На запитання, чому в них співають вечорами націоналістичні пісні, за які в Україні саджають за ґрати, той відповів: "Так треба. Скоро ми поїдемо в ліси..." Як неважко здогадатися, в такий спосіб репресивна система готувала "бандерівців" — вишколених енкаведистів-провокаторів. Блискучий тому приклад — "розвідник" Кузнєцов, який завдав чимало лиха нашому підпіллю і місцевим жителям, ім'я якого ще й досі увічнене в містечку атомників на Рівненщині.

Про те, як діяли "бандерівці" на Поліссі, наведу лише один приклад. У Дубнівському районі, що на Рівненщині, на початку шістдесятих років трапився страшний випадок. Тоді було модно направляти в західні райони з центральних областей молодих учительок. Така ж доля випала випускниці київського педучилища. Вона працювала навчителькою в початкових класах, вийшла заміж за місцевого юнака й народила дитинку.

Удосвіта в її квартиру ввійшло кілька молодиків у бандерівських одностроях. Серед них був і місцевий чоловік. Йому при арешті поставили умову: якщо не зголоситься просто ходити з ними серед одноусів. За причетність одного із синів до УПА їхнє майно вже було описане для конфіскації, а сім'ю готували до виселення. Врятувало те, що батько родини був червоноармійцем і загинув під Берліном.

— А ще у нас був такий випадок, — пригадала Анастасія Тимофіївна. — Беремена жонка взяла жменьку льону з колгоспного поля, то єє засудили на рок, де вона й народила дитинку. Такий строк давали за чавун бульби чи жмак зобраних на скошеному полі колосків...

— Важкі часи пережили Ви. То що, на Вашу думку, допомогло вам досягти такого поважного віку? — запитав наостанок у пані Насті.

— Ой не згадуйте, чолов'єче. Що пережила, то пережила: і поляків, і нємцов, і совєтов. Найтяжче було за совєтов. А як дожила до своєх лєт, питаєте? А Бог його святий знає. Може тому, шо живу на свєжому пов'єтрі і харчуюся тим, шо на городі росте. Тольки ось біда: на старость оглухла й ослєпла. Мабуть то од того чортового Чорнобеля, який натворив усе це...

В. СКУРАТІВСЬКИЙ,
"Полісся"

ВІДРОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ НЕЗАЛЕЖНОЇ ВІД МОСКВИ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА ПІДСТУПНІ МЕТОДИ БОРОТЬБИ З НЕЮ СЛУЖИТЕЛІВ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ

Закінчення.
Початок на с. 5

Російська церква не хоче, щоб на київську землю ступив Папа — Велика людина сучасності

розгрому більшовицьких армій під Варшавою 15 вересня 1920 р. територія Західної України була під владою Польщі, Румунії, Чехо-Словаччини. Природно, що волиняни, буковинці та закарпатці не могли брати участі в соборі, що відбувався в Києві, який був під владою більшовиків. А галичани практично всі ще перебували в Греко-Католицькій Церкві.

Дії ж Української Автокефальної Православної Церкви з відродження духовності й національної свідомості українців все більше непокоїли вождів Компартії. Лазар Каганович, який з 1925 року очолював ЦК партії більшовиків України, оцінював УАПЦ як буржуазно-націоналістичну організацію. Керована компартією, ВЧК-ОГПУ з 1926 до 1937 рр. знищила практично все священство УАПЦ, усі її церкви були більшовиками закриті.

Відкриємо том 1 "Мартирологу Українських Церков" і на стор. 106 прочитаємо, звідки прибували делегати на Собор: були навіть з Кубані, а от із Західної України не було. І делегатів було не 180. На ст. 115 читаємо, що "при вирішенні питань про соборну висвяту "за" висловились 310 делегатів, "проти" —7, "утрималось" — 7". Отаке було насправді.

Томос (указ) Вселенського Патріарха Григорія VII визнав її як Автокефальну Православну Церкву Польщі і вона стала канонічно незалежною від Російської Церкви, відновивши свій давній, порушений Москвою, статус митрополії Вселенської Патріархії.

Вселенський Патріархат у своїй постанові сказав: "...ми розглянули акт, який підтверджує також історія, що перше відлучення Київської митрополії і залежних від неї митрополій Литви й Польщі від нашої столиці та прилучення їх до святої Московської Церкви було щонайменше не за канонічними приписами". Тому і в 1992 р. Вселенський Патріархат у листі до Московського Патріарха писав, що Вселенська Патріархія визнає Російську Православну Церкву Московської Патріархії в межах 1593 р. А тоді, як відомо, Київська митрополія ніяким чином не входила під юрисдикцію Російської Церкви.

Автокефальна Православна Церква в Польщі з 1925 р., після вбивства митрополита Юрія московським архімандритом Смарагдом, очолюється митрополитом Діонісієм, який керував цією Церквою і під час німецько-російської окупації Польщі 1939 р. У цій Церкві було 10 єпископів: на Холмсько-Підляського висвячений єпископом Іларіон (Огієнко), а на Краківського і Лемківського — Палладій (Ведибіда-Руденко).

Після окупації Німеччиною України в 1941 р. та проголошення 30 червня 1941 р. у Львові Організацією Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери Акту про відновлення Української Держави здійснюються спроби другого відродження Української Автокефальної Православної Церкви. Відкриваємо II том "Енциклопедії Українознавства" (перевидання Інституту Української археології Національної Академії Наук України 1995 р.) на стор. 618: "1942 р. поновлено Українську Автокефальну Православну Церкву. Вона значно відрізнялась од Церкви 1921 р., бо мала вже канонічно-правне духівництво: єпископів висвятив митрополит Діонісій з архієпископом Пинським Олександром, Єпископ Луцький Полікарп став митрополитом. Рукоположено нових єпископів: Никанора, Ігоря, Михаїла, Володимира, Платона, Григорія, Генадія, Вячеслава, Мстислава, Сильвестра. Вони рукоположили багатьох священиків. Почалося освячування церков".

Третє відродження УАПЦ в Україні розпочалося в Києві в лютому 1989 року. 15 лютого 1989 р. був створений Ініціативний комітет відновлення діяльності УАПЦ в україні. 19 серпня 1989 р. перша парафія РПЦ повернулася під канонічну владу митрополита Мстислава. Це була Петропавлівська парафія Львова, де Службу Божу правив обраний пізніше Патріархом УАПЦ Димитрій.

На кінець 1989 р. громади УАПЦ були зорганізовані майже в усіх обласних центрах України. 8 вересня 1989 р. митрополит УПЦ Першоієрарх УАПЦ в діаспорі блаженніший Мстислав вислав "Звернення до всечесного духовенства і побожних вірних на батьківщині і по всьому світу розсіяних". До весни 1990 р. в УАПЦ вже перебувала більшість православних громад Галичини.

Остаточне організаційне оформлення УАПЦ відбулося на Всеукраїнському Православному Соборі 5-6 червня 1990 р. у Києві. На Собор з'їхалося 703 делегати з усієї України, з них було 7 єпископів.

Що ж читаємо у листівці Григорія Іванченка? "Ця Церква не визнана ні однією з 15-ти Православних Церков світу, ні одна Церква не має з ними літургійного спілкування". Читайте самі, шановні земляки, в будь-якій із загальноукраїнських газет за вересень 2002 року про те, що в Києві у вересні 2000 р. відбувся Помісний Собор УАПЦ, на якому духовним керівником УАПЦ України за погодженням із Вселенським Патріархом дав згоду бути митрополитом Костянтин, предстоятель цих єпархій, — патріархом Української Православної Церкви в усіх країнах, де живуть українці. Усі єпархії УАПЦ у всіх місцях розселення українців у світі, куди вони виїхали від московсько-більшовицького терору, в Західній Європі, Канаді, США не тільки визнані, а й прийняті Вселенським Патріархом під свій омофор.

То хто ж тоді з нас сіє ворожнечу і розкол серед українських християн?

Як же може дочірна Російська (Московська) Церква стати матір'ю Української Православної Церкви, для Київської Митрополії чи Київського Патріархату, коли вона, РПЦ МП, історично походить від Київської Митрополії і молодша за неї на 200 років?

І останнє: у IV каноні IV Вселенського Халкідонського (451 рік) та 36 каноні VI Вселенського Константинопольського Собору (680-681 р.) сказано: "Устрій Церковних справ повинен відповідати устроям політичним і суспільним". Точнісінько так трактує цю справу апофтегма Фотія; "Належить прийняти, що права, які відносяться до Церковних справ.... повинні достосовуватися до політичних і адміністративних змін". І коли Україна вже понад 11 років існує як визнана усім світом незалежна держава, то не може бути так, щоб у незалежного народу Церква залишалася залежною від колишньої імперії.

Чим же ми, українці, гірші від православних християн Грузії, Кіпру, Болгарії, Сербії, Румунії, Греції, Польщі, Чехії, Македонії, Албанії та інших країн, тієї ж Росії, де є свої незалежні (автокефальні) Помісні Православні Церкви? Тільки нам, одному з найбільших в Європі народів, що вийшов із колоніальної залежності Росії, ієрархи Російської Церкви всіма силами перешкоджають будувати свою Помісну Православну Церкву.

З Божою допомогою, незважаючи на ворожі підступи, ми, українці, підемо своєю дорогою і будемо будувати свою державу, відбудовувати свої поруйновані храми й душі, відкидаючи як нісенітницю та облудну брехню звинувачення нашої Автокефальної Православної Церкви у неканонічності та неблагодатності.

● **Віктор КІБКАЛО**

ВІДРОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

НЕЗАЛЕЖНОЇ ВІД МОСКВИ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ТА ПІДСТУПНІ МЕТОДИ БОРОТЬБИ З НЕЮ СЛУЖИТЕЛІВ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ

На свято Воздвиження Чесного Хреста в центрі Красного Кута на виділеній селищною Радою ділянці землі біля дитячого парку архієпископом Української Автокефальної Православної Церкви — Ігорем, у присутності багатьох жителів Красного Кута було проведено встановлення та освячення Хреста. Відбулося освячення земельної ділянки, на якій буде споруджено капличку, а відтак храм святих апостолів Петра і Павла. Здавалося, що ця подія повинна була б вселити радість у душі християн. Однак настоятель Свято Архангело-Михайлівського храму Московського патріархату в Краснокутську, який підписується "отець Григорій" (Григорій Іванченко), почав розповсюджувати серед населення листівки, в яких називає появу незалежної від Москви християнської громади у Краснокутську "бідою". Це той самий "отець Григорій", який побив у присутності свідків жінку-християнку, що навіть було показано у програмі Харківського телебачення.

Прочитавши цей "твір" настоятеля християнського храму, ми з жалем відзначаємо, що він забув заповідь Божу: "Не свідчи неправдиво на ближнього свого", бо листівка ця неправдива від початку до кінця. Щоб зрозуміти, де правда, звернімося до історичних джерел.

Коріння християнства на нашій землі дуже давнє. За існуючими переказами перший хрест на землях Київської Русі, а нині України, встановив ще у І столітті після Різдва Христового апостол Андрій Первозванний. Відомо, що ще за часів князя Ігоря до 945 року в Києві вже була християнська церква св. Іллі. У 955 р. християнство прийняла княгиня Ольга, а в 988 р. її онук — князь Володимир, який в 987 р. став християнином і охрестив з допомогою грецьких священиків усю Київську Русь.

У 1037 р. за князя Ярослава, прозваного Мудрим, у Києві вже було понад 400 церков, і з благословення Константинопольського Вселенського Патріарха була створена Митрополія Київська і всієї Русі. Ця наша Митрополія канонічно підлягала Вселенському Патріархові, а в 1051 р. на митрополичий престол вперше був обраний за згодою князя Ярослава киянин Іларіон. І ніякої згадки в ті часи не могло бути про Москву, бо лише через 110 років після утворення Київської Митрополії князь суздальський Юрій Довгорукий збудував серед угро-фінських племен мисливський будинок, куди їздив зі своїми боярами на полювання, місто ж Москва заснувалося пізніше. І лише через 200 років після хрещення Руси-України в Москві була створена Московська єпархія Київської Митрополії.

Хоча Київ у ті часи вже значно занепав, суздальський князь Юрій Довгорукий укладає з половцями союз, одружується з донькою половецького хана Айєпи, а їхній син Володимир--Суздальський князь Андрій Боголюбський, попередник московських князів, як пише проф. О. Субтельний, у 1169 р. напав на Київ і по-дикунському пограбував його. Літопис свідчить: "І грабували вони два дні увесь город... гору, і монастирі, і Софію, і Десятинну Богородицю, і не було помилування анікому анізвідки. Церкви горіли, християн убивали... жінок вели в полон, силоміць розлучаючи з мужами їхніми. Діти ридали, дивлячись на матерів. І взяли вони майна безліч. І церкви оголили од ікон, і книг, і риз, і дзвони познімали всі. І всі святині було забрано. Запалений був навіть монастир Печерської святої Богородиці". Це той самий князь-грабіжник Андрій, який підступно вивіз із Вишгородського монастиря ікону Матері Божої, написану апостолом Лукою, у свою столицю Володимир. Тому ікона нині іменується Володимирською.

Використавши занепад Києва, у 1448 р., тобто більш як через 400 років після утворення Київської Митрополії, московські князі, бояри та священнослужителі самовільно, без згоди і всупереч волі Вселенського Константинопольського Патріарха, вигнали митрополита Ісидора, який приїхав у Москву від Вселенського Патріарха, оголосили свого єпископа митрополитом і відділилися від Вселенського Патріарха. Тобто, якщо говорити словами листівки, першими "розкольниками" на Руси стали московити. Але і після того Митрополія Київська і всієї Руси-України була автокефальною, дістаючи від Вселенського Константинопольського Патріарха лише благословення на інтронізацію митрополита.

Україна незалежною державою увійшла в союз із Московським царатом у 1654 р., сподіваючись відстояти свою свободу в боротьбі з королями Польщі та Угорщини, султанами Османської імперії та ханами Криму. Та сталося щось інше. Знехтувавши свої обіцянки та порушивши умови Переяславської угоди, Москва накинула Україні зашморг найжорстокішого національного та соціального гніту. Десятками мільйонів жертв заплатив український народ за необачність своїх провідників у 1654 році. Але й нині, коли Україна стала суверенною Державою, сучасні московські імперіалісти не втрачають надії знову повернути собі владу над українським народом, щоб знову заволодіти його землею та багатствами.

Велику надію в справі перетворення українців у зденаціоналізоване "русскоязичне" населення вони покладають на церковно-імперську структуру Російської Православної Церкви та її відділення в Україні — під назвою "Українська Православна Церква Московського патріархату". Паразитуючи на необізнаності переважної маси українців зі справжньою історією свого народу і своєї християнської Церкви (а українці й не мали змоги знати правду про свою історію, бо вся інформація проходила через густе сито комуністичної цензури), служителі Московського патріархату закликають нас ні в якому разі не розбудовувати своєї Помісної Церкви, а залишити її підлеглою Московському Патріархатові. Вони нічим не гребують при цьому, вживаючи для своїх пропаґандистських цілей примітивну брехню та обман.

Типовою для Східної України склалася ситуація, в Краснокутську на Харківщині. Тому ми й вважали за доцільне поділитись із читачами інформацією про ці події в Краснокутську (Красному Куті).

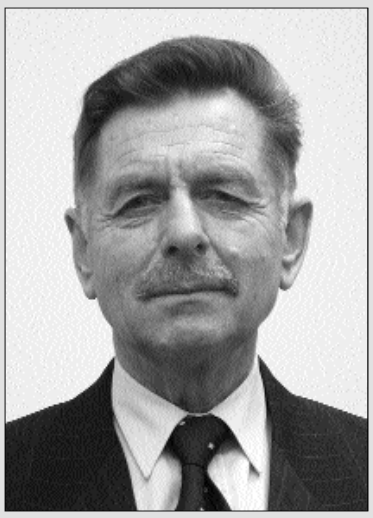

Віктор Кібкало

Молимося за єдину помісну церкву...

І тільки в 1685-1686 роках, через більш як 30 років після Переяславської Ради, де було прийняте рішення про союз із Московським царством, грубо порушивши умови укладеної угоди та провадячи політику розколу нашої держави, московські правителі, що підступом підкорили Україну за величезні хабарі, відвезені до Константинополя, домоглися дозволу Вселенського Патріарха підпорядкувати собі Київську Митрополію. Та вже у 1686 р. Вселенська Патріархія на своєму соборі визнала підпорядкування Київської Митрополії симонією (тобто діями хабарників) і провела детронізацію Патріарха Діонісія, тобто визнала його дії такими, що суперечать канонам і моралі Православної Церкви і позбавила його права бути Вселенським Патріархом.

Московські царі й верховні ієрархи Російської (Московської) Церкви забороняли вживання української мови в Церкві, друкування українських книжок, бо на думку московських можновладців української мови "ніколи не було, нема і бути не може".

У той час, на відміну від вчення Московської Церкви, християнство стверджує Божественну сутність мови і здатність людей говорити Божим Даром.

Ще святий апостол Павло у першому посланні до коринфян навчав, що богослужбовою мовою, як це випливає з діянь і вчення Апостолів, має бути мова того народу, серед якого проповідується Євангеліє та здійснюються релігійні обряди: "У церкві говоріть тільки зрозумілою мовою". "Як говорить хто чужою мовою, той будує тільки самого себе" (1 Кор. 14:4). "А тепер, як прийду до вас, браття, і до вас говорити буду чужою мовою, то який вам пожиток зроблю" (1 Кор. 14:6). "Бо коли я молюся чужою мовою, то молиться дух мій, а розум мій без плоду" (1 Кор. 14:14).

Повага до рідної материнської мови людей була одним з важливих чинників, який допоміг апостолам швидко поширити й утвердити серед багатьох племен і народів вчення Христове. Здатність розуміти мови інших народів і говорити цими мовами Апостоли отримали від Духа Святого. "Усі ж вони сповнились Духом Святим і почали говорити іншими мовами, як їм Дух промовляти давав" (Дії — 2.4). І тільки ті діячі, хто раніше намагався і нині намагається залишити українську націю у фізичному і духовому рабстві, винищити українство шляхом зросійщення, не боячись гріха, порушуючи Заповіді Господні, відмовляли і відмовляють нашому народові у праві відправляти Службу Божу українською мовою.

Історія повторюється.

Ще у Візантії в IX столітті, коли вчителі і святителі Кирило і Мефодій почали проповідувати серед болгар Христову віру зрозумілою для них мовою болгарською, а не мовою сусіднього народу — грецькою, це викликало лютий опір і напади на них з боку ворогів слов'янства. Тож коли сьогодні противники Української Церкви й української мови у тій Церкві стверджують, що в Церкві повинна вживатись як богослужбова старослов'янська в московській модифікації мова, як мова предків, то вони грішать проти Істини.

Попри величезні потуги уряду Російської імперії та Синоду Російської Православної Церкви на повне зросійщення Української Церкви і всієї України, у нашого народу, і в найсвідоміших священослужителів-українців не вмирало бажання відновити свої поруйновані та пригноблені Державу і Церкву.

21 квітня 1911 р. через київську газету "Рада" священик А. Євсєєвський звернувся до громадськості України із закликом "Нам, українцям, потрібна Українська Православна Церква". 1 травня 1912 р. харківська газета "Сніп" висунула вимогу автокефалії Української Церкви. Тому відразу після розвалу Російської царської імперії у 1917 р. на теренах України розпочався широкий рух за відбудову своєї зруйнованої держави і відновлення Української Православної Помісної Церкви, незалежної від Москви, тобто самоврядної чи автокефальної. У листопаді 1917 р. було обрано першу Всеукраїнську Православну Церковну Раду — тимчасовий орган для підготовки скликання собору, яку очолив архієпископ Олексій. Нарешті, незважаючи на всю протидію Московського Патріархату РПЦ, у жовтні 1921 р. в Софійському соборі в Києві відкрився Всеукраїнський Православний Церковний Собор.

Попри шалений опір ієрархів Російської Православної Церкви та комуністичної партії, яка відновлювала розвалену імперію на своїх "модернізованих" засадах і стала жорстоким противником національно-визвольних рухів пригноблених Росією народів, 14 жовтня 1921 р. на Всеукраїнському Церковному Соборі в Києві було проголошено відновлення Української Православної Помісної Церкви, незалежної від Російської Церкви.

Авторитет Української Автокефальної Православної Церкви стрімко зростав і вже до 1927 р. в її складі діяло 10.657 священнослужителів. Та частина Російської Православної Церкви в Україні, що на чолі з екзархом Михаїлом не ввійшла до УА ПЦ, у серпні 1922 р. зібрала свій Собор. Як писав митрополит Іоан: "Ніяких обвинувачень стосовно нашої Церкви (УАПЦ) в єресі або розколі Собор цей не визнав. У травні 1925 р. Собор другої течії російської ієрархії в Україні, що зветься обновленською чи синодальною Церквою, також не визнав обвинувачень нашої Церкви в єресі або розколі".

Що ж ми читаємо в листівці, яку написав ієрей Григорій про Собор 1921 року? "За вихід зі складу Російської Православної Церкви, частиною якої понад 300 років була наша Українська Православна Церква, проголосувало 60 делегатів, а за те, щоб залишитися в лоні Матері — Російської Православної Церкви, віддали свої голоси 120 делегатів. Але ці 60 членів Собору і певна кількість людей, які стояли за ними, в основному із західних областей України, не підпорядкувалися рішенню Собору, тобто не підпорядкувалися волі Святого Духа, тому вчинили смертний гріх розколу, який, за вченням Святих Отців, не змивається навіть кров'ю. І тоді ж ними була проголошена т. зв. Українська Автокефальна Православна Церква".

Та відкриємо будь-який шкільний підручник з Історії України і дізнаємося, що ще 25 червня 1919 р. згідно з рішенням Версальської конференції Польща отримала право окупувати всю Галичину, яка до того часу фактично була окупована розгорнутими проти українців польськими загонами, сформованими з польських поселенців у Галичині, військами Польщі та армії Генерала Йозефа Галлера, що була озброєна Францією і діяла переважно під командуванням французьких офіцерів. Після

Закінчення на с. 6

КВІТИ ДЛЯ ПОЕТА

Пролісок — це слово наповнене для мене ніжним і глибоким змістом. Бо це — синьо-синя ніжна квітка, наче очі землі напровесні, які дивляться тобі в душу; бо це — назва шкільної літературної студії, в яку прийшли діти на початку своєї весни.

А започаткував нашу студію "Пролісок" відомий український поет Станіслав Тельнюк — людина, наділена від природи рідкісним даром — саможертовністю, безмежною любов'ю та відданістю дітям; не просто серйозним, а, можливо, навіть обожнюючим ставленням до кожної дитини, до того зернятка її душі, яке здатне пробудитися під пильним і лагідним поглядом митця і людини — Станіслава Володимировича Тельнюка.

Недовго існувала наша студія, бо поет рано пішов од нас. Але пам'ять — із нею нічого не вдієш — постійно повертається до його світлого й незабутнього образу.

Ходять коридорами школи діти, ходять учителі, які так само віддано любили поета. Це було так природно — майже на кожному засіданні студії з'являлося нове обдарування — і ми в захопленні слухали вірш, або фантастичне оповідання, або переклад...

А скільки цікавих, талановитих людей — поетів і письменників — запрошував до дітей Станіслав Володимирович! І саме таких, які могли передати допитливій молоді щось неповторне, суто своє...

Є у Станіслава Тельнюка вірш, який починається такими рядками:

"А от я візьму і не вмру!
Я не буду чекати смерті..."

Це було написано в 1965 році, коли поетові було 30. Життя його обірвалося на 56 році... Але ні, не обірвалося, бо поет Станіслав Тельнюк продовжує жити в нас, бо з нами його прекрасна поезія, з нами сповнені великої любові до свого народу, до його історії романи, есе, спогади, прекрасні переклади з поезій інших народів — все те, що поет залишив людям у спадок. Бо все, що робив Станіслав Тельнюк, йшло від його любові до Життя, — це любов наповнювала його душу такою енергією, таким запалом, які притаманні справжнім поетам.

Не без нього й Народний Рух на Україні народився, — Станіслав Тельнюк був серед тих, хто його розпочинав. Хоча й не любив політики...

Десь під ту пору в автора цих спогадів виникли тоді напівжартівливі рядки: "Не треба Поету ставать депутатом, — Підтвердять цю думку і мама і тато. Багато людей на це діло знайдеться, Лиш вірші писати не кожний береться. А толку від того, як навіть беруться, — Чи всі, хто бажав, Поетами звуться?.. Зробити б годиться корисний урок: Не кожний Поет сам для себе пророк. Сиди ж, бо, Поете, на власному троні, Бо буть депутатом тобі в забороні."

У людини такої високої душі, щирої вдачі було багато друзів. За все йому боліло серце. Багатьом він допомагав. А якою зболілою думою переймався, з яким невимовним сумом і водночас із якою гордістю згадував тих людей, тих титанів української землі, які були позбавлені волі, гинули в тюрмах у розквіті творчих сил своїх!

Скільки разів доводилося чути від поета ім'я Василя Стуса! У серпні 1990 року поет дав мені почитати статтю Василя Овсієнка, товариша Василя Стуса — "Таємно похований під № 9".

Станіслава Тельнюка вразила оповідь свідка страшних днів Василя Стуса. У статті неодноразово згадувалося про те, що вірші поета Стуса вчив напам'ять філолог із Ленінграда Михайло Хейфіц — людина, яка разом із Василем Стусом перебувала за гратами, його товариш. Вчив напам'ять вірші, щоб не дати їм загинути, щоб винести їх на волю, — не знаючи, між іншим, української мови!

Якось пан Станіслав порадив авторові цих рядків написати вірша про пам'ять і "Пам'ять", горезвісно відому тоді всім, — надавши йому філософського звучання. Вірш був написаний невдовзі, але поета вже не було з нами. Це була пам'ять про Василя Стуса, і присвята Михайлу Хейфіцу, але, разом із тим, данина прекрасній душі самого Станіслава Тельнюка.

У листопаді 1993 року цей вірш було надруковано в журналі "Київ". Ось декілька рядків з нього: "Згадають згодом гнівно, одностайно Про "Пам'ять" завзятих діячів, Я ж славлю пам'ять Хейфіца Михайла, Що вірша Стуса в таборі учив."

Ті часи, коли переслідувалися найкращі люди України, поет часто згадував. Станіслав Тельнюк згадував, як відбувався суд над поетом Стусом. Йому довелося бути свідком з обвинувачення і при цьому не дати в руки суддів жодної компрометуючої речі щодо Василя Стуса! Можна собі уявити, в яких шорах перебував тоді сам Тельнюк. Далася взнаки брежнєвщина, далася...

Незабаром Станіслав Тельнюк добровільно подався на Далекий Схід, на БАМ.

На БАМ подавсь, як у заслання,
Бо мусив бути "у бігах",
Пси-лицарі оті "гуманні"
Щоб не ходили по п'ятах...
Казав: "В снігах далекосхідних
Не відав, що поблизу Стус,
А то б примчав
до хлопців рідних,
Боявсь — навіки розлучусь".

Розповідаючи дітям про перепоховання Василя Стуса та його товаришів 19 листопада 1989 року, наголошував на важливості акції, що сталася за їхнього життя. Тисячі й тисячі людей поєднав той єдиний порив, то було пробудження нації, її свідомості. Неможливо було цим не перейнятися.

Цікаво, що саме тоді, в натовпі, на цвинтарі, я побачила Станіслава Тельнюка. Була вітряна рання зима, багато випало снігу. Але не помічали люди холоду.

І не думалось, і не гадалося, що скоро ми всі будемо прощатися з поетом Станіславом Тельнюком, що друг, якого ми всі так любили й шанували, сам незабаром піде від нас...

...Чи Вам по той бік
сняться роси
На килимах зелених трав?
Чи скована земля морозом
І смуток душу обійняв?!.

А на другий день після перепоховання Поета Василя Стуса, в понеділок 20 листопада 1989 року, відбулося засідання нашої літературної студії "Пролісок", де автор цих спогадів читала щойно написаного вірша "Пам'яті Василя Стуса", який теж був надрукований у добірці в згадуваному журналі "Київ" десять років тому...

Знову я про перепоховання поета Василя Стуса. ...Вже наче починало трохи сутеніти, а мали поховати до заходу сонця. І ось над натовпом стоїть гул змерзлої землі, навіть Природа не була байдужа до того, що відбувалося. І вірш починається так:

Луна іде, — гуде Земля,
Відгукується болем —
Приймає сина іздаля...
О, доленько, о доле!
До свого серця пригорни,
Засмучена Вкраїно,
Прийми з лихої чужини
Не пасинка, а Сина.
А що ж такого син вчинив,
Що мусив погибати?..
Тебе, о Земле, захистив,
Тебе, о рідна мати!
Блакитно-жовто майорить, —
То небом віє, полем.
Чому ж так душу щось гнітить,
Стискає серце болем?
Чому ж це, осінь золота,
Думкам нема спочину?
Мовчить Природа, огорта
Поета домовину.

...У школі № 186, де існувала шкільна літературна студія "Пролісок", незабаром мала відкритися кімната-музей Станіслава Тельнюка. Житиме поетичне слово його, діти й дорослі читатимуть і пам'ятатимуть із вдячністю і любов'ю прекрасну Людину й поета — Станіслава Тельнюка.

Творчість — це стан душі, який піднімає людину над собою (над буденністю). Ми доторкнулися до цього безцінного джерела завдяки Поету. Хай же життя цієї людини, її творчість дадуть сили й наснаги — і нам, і нашим нащадкам.

● **Іда ОСТРОВСЬКА**

НЕЗАБУТНІ

НІНА ТОЦЬКА — ВИДАТНИЙ ФІЛОЛОГ І ПЕДАГОГ

В українській мовознавчій науці ім'я Ніни Тоцької осяяне ореолом справжності. Одна з найвидатніших фонетистів України, вона не лише всебічно вивчає звуки рідної мови, а й вимовляє їх так, що можна (і треба!) записувати кожен із них і використовувати як зразок поєднання теоретичних знань та практичного втілення їх.

Ніна Тоцька народилася 25 червня 1923 року в селі Озерна Білоцерківського району на Київщині в учительській родині. Після закінчення школи вступила до Київського університету ім. Тараса Шевченка, аби продовжити справу батька — стати викладачкою української мови та літератури. Студенти-філологи зазвичай уже з першого курсу визначаються, ким вони стануть: літературознавцями (таких переважна більшість) чи мовознавцями. Пані Ніна без жодних вагань обрала лінгвістичну ниву і могла стати дослідницею будь-якої царини цієї ниви — лексики, морфології, синтаксису. Мовознавчий хист молодої дослідниці живили й плекали її вчителі — видатні українські мовознавці Леонід Булаховський, Михайло Калинович, Павло Плющ.

Коло зацікавлень у Ніни Тоцької досить широке. Свідченням цього є її перша наукова праця — дипломна робота "Синтаксичні особливості "Літопису Самовидця" (1947 р.), кандидатська дисертація "Синтаксичні особливості творів Панаса Мирного" (1953 р.). Проте філологічних вершин пані Тоцька досягла в галузі фонетики. Дослідженню звуків рідної мови вона присвятила все своє наукове життя. Можна назвати деякі з її численних праць на цю тему: "Визначення меж голосних фонем на осцилограмах" (1958 р.), "Залежність тривалости голосних української мови від консонантного оточення" (1961 р.), "Голосні фонеми української літературної мови" (1973 р.) тощо. Експериментально-фонетичному дослідженню голосних присвячено й докторську дисертацію авторки, яку вона захистила 1975 року.

Від 1964 до 1984 року Ніна Іванівна завідувала Лабораторією експериментальної фонетики Київського університету ім. Тараса Шевченка, в якій проводилися теоретичні й практичні заняття, присвячені опануванню вимовних та акцентуальних норм української літературної мови, здійснювалося керівництво роботою фонетистів української та інших мов. Крім великої наукової роботи, Ніна Іванівна читала курси сучасної української мови на філологічному факультеті та на факультеті журналістики Київського університету ім. Тараса Шевченка, якому віддала сорок років свого життя. Її запрошували для викладання спецкурсів з фонетики до Львівського університету ім. Івана Франка, до Ніжинського та Черкаського педагогічних інститутів.

У 1987 році Ніну Тоцьку запрошено для роботи на кафедрі української мови Вінницького педагогічного інституту, де її захоплено зустріли викладачі й студенти. З 1992 до 1994 року вона завідувала кафедрою української мови відродженої Києво-Могилянської академії, де працювала до 2000 року.

Я мав честь бути разом із Ніною Іванівною в Українській національній комісії з питань правопису, створеній Кабінетом Міністрів 1994 року для вироблення правопису, спільного для всіх українців світу. Усі ортографічні пропозиції Ніни Іванівни були виважені, арґументовані й переконливі.

Своє 80-річчя Ніна Іванівна Тоцька зустріла в дальших наукових пошуках в оточенні рідних, друзів, колег, що, як і раніше, віддають їй належну шану, вважають за честь бути знайомими з нею і пишаються тим, що живуть на одній з нею землі.

Олександр ПОНОМАРІВ

НА КРИЛАХ ТВОРЧОСТІ

НОВИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ГУРТОЖИТОК

Нещодавно в Будинку письменників України відбулася презентація літературно-художнього альманаху "Хвиля-2002", який є підсумком творчої діяльності літературної студії, що функціонує під мудрим керівництвом відомого професора-українознавця, члена Національної спілки письменників України Івана Ющука.

"Побудував" цей гуртожиток для безпритульних, прозаїчних, поетичних, драматургічних і публіцистичних творів студентів Київський міжнародний університет (КиМУ). Філософські й ліричні, інтимні й фантастичні новели, оповідання, переклади, вірші, есе і навіть інтермедія — все це оселилося тепер на сторінках альманаху в блакитній обкладинці. Понад 30 авторів, близько 100 творів, і все — дебюти творчо обдарованих студентів.

Автори майже сотні "мешканців літературного гуртожитку" з'їхалися до Києва на навчання з різних куточків України. Їх об'єднали стіни КиМУ, любов до рідного слова та прагнення збагнути навколишній світ. Майбутні юрис-

ГРУЗИНСЬКА ЦАРИЦЯ ТАМАРА І ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ПОЛКОВНИК ТОМАРА

Родовий герб українських Томарів

КНЯЗЬ ІГОР І ЦАР ДАВИД

1154 року київський князь Ізяслав Мстиславич одружився з грузинською княжною, внучкою славнозвісного грузинського царя Давида Будівничого (1073–1125). Матір'ю її була половецька князівна, бабуся цариці Тамари. Давид Будівничий, прадід Тамари, теж мав за дружину половчанку — Гурандухт.

Коли 1174 року на грузинський престол зійшла юна Тамара, постало питання про гідного неї чоловіка. Вибір випав на Юрія — сина Андрія Боголюбського, онука Юрія Довгорукого і правнука Володимира Мономаха. Тоді саме Юрій зазнавав гонінь від свого дядька Всеволода й переховувався у половців. Дослідників дивує, як Юрій, що втратив київський престол, прихильників, військо й батьківщину, став чоловіком Тамари. І висновують: вирішальним було те, що Юрій — прямий нащадок Володимира Мономаха, що він виявив себе здібним воєначальником, а тодішні духовенство й знать Грузії воліли бачити Тамариним чоловіком досвідчену у військовій справі людину. Проте причини тут вочевидь глибші.

І Юрій Довгорукий, і Андрій Боголюбський мали дружин-половчанок. Для останнього сам Володимир Мономах висватав внучку половецького князя Тугоркана. Тому й не дивно, що опального Юрія прихистили половці — його кровні родичі. А тоді, певно, й доклали зусиль, аби він став чоловіком цариці Тамари, у якої прабабуся, бабуся — половчанки. Тож у Юрія Андрійовича і цариці Тамари могутнє половецьке коріння. Що й могло відіграти вирішальну роль у їхньому шлюбі, щоправда, нетривкому.

У боротьбі Давида проти мусульманської експансії йому відчутно допомогло 40-тисячне половецьке військо на чолі з князем, якого грузинські джерела називають *Атрак Шараґанідзе*. Що відповідає літописному *Отрок*, *син Шарукана*. Літопис мовить, що в Грузію до Атрака вмисне посилали гінця, якого на дорогу напутили: "Якщо не схоче він вертатися додому, заспівай йому половецьких пісень. Коли й це не зарадить, дай понюхати євшан-зілля". Атрак не схотів ні вертатися, ні слухати рідних пісень, та коли понюхав євшан-зілля, то відразу гірко заплакав і мовив: "Краще у своїй землі кістьми лягти, аніж у чужій славному бути". І повернувся в рідні степи. Вважається, що хто забув батьківщину й понюхає євшан-зілля, той відразу її згадає і відчує непереборне бажання повернутися до отчого краю.

Атрак — тесть царя Давида, бо Гурандухт — дочка Атрака. Атрак — батько відомого зі "Слова" половецького князя Кончака. Гурандухт і Кончак — сестра й брат, дочка й син Атрака, онука й онук Шарукана. А дочка Кончака — невістка оспіваного в "Слові" князя Ігоря, який і сам на три чверті половчанин.

Тож Гурандухт — тітка Кончаківни й прабабуся цариці Тамари. Грузинський цар і новгород-сіверський князь — навіть родичі по половецькій лінії. Цар Давид для себе, а князь Ігор для свого сина брали дружин з одного половецького роду. Яка загальна назва роду — невідомо. Але наша історія, тісно пов'язана з половцями, знає українську шляхту половецького походження — *Томари*.

УКРАЇНСЬКІ ТОМАРИ

Томарів бачимо серед козацької старшини: переяславський полковник Степан *Томара* й чернігівський полковник Василь *Томара* служили в гетьмана Івана Самойловича. Були наказний полковник Семен *Томара* і кошовий отаман Василь *Тамарський* (Титаревський). "Реєстри" 1649 й 1756 років фіксують козацькі прізвища *Томара*, *Томурка* і *Тамарський*. Літопис під 1566 роком згадує толмача Нечая *Тамарова*. Командир взводу *Томарді М.М.* у серпні 1919 року захищав Бровари від денікінців.

У XVIII-XIX ст. *Томари* — великі землевласники на Черкащині, Переяславщині, Полтавщині, дехто з них займав високі посади в Україні й Росії. Василь *Томара* (1746–1819), правнук Степана Томари — відомий дипломат, учень і друг Сковороди. Лев *Томара* (XIX ст.) був київським губернатором, а потім — сенатором. Полтавських *Томарів* добре знав Григорій Сковорода. Коли 1751 р. через підступи церковників він полишив Переяславський колегіум, то переїхав на Полтавщину, де навчав сина поміщика *Томари*. Згодом, після короткого перебування в московській Трійце-Сергієвій Лаврі, Сковорода знову повернувся до Томарів, де жив невибагливим, близьким до природи життям.

Сучасна історична наука має половців за тюркомовний народ. Але в такому разі важко пояснити численні руcько-половецькі шлюби, внаслідок чого вже на кінець XII ст. у жилах київських, усіх чернігівських та й більшості князів Південно-Східної Русі текла значна домішка половецької крові. Чому саме половці удостоїлися породичання з Рюриковичами й грузинськими царями, і ніяких етнічних чи релігійних перепон для цього не виникало? А придворна грузинська традиція суворо трималася звичаю вибирати дружин для своїх

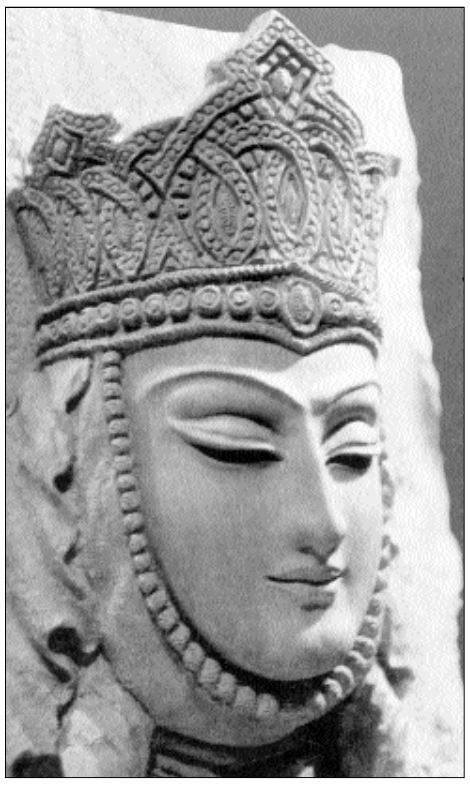

Арсен Почхуа, Тамара. Дерево. 1972

царів тільки з-поміж християнських народів. Чому половці ревно боронили Грузію від мусульманської експансії і разом із руськими князями протистояли татаро-монголам?

У статті "Індія, половці й Київська Русь" ("СП", ч. 32, 2001) я висловлюю думку, що половці мовно й етнічно тяжіють до індоарійських племен взагалі і до індійських раджпутів зокрема. І що половці — нащадки так званих сіндо-меотських племен, яких античні автори знають на теренах Давньої України з середини I тис. до н.е. Ці племена складали відчутний етнічний шар у тисячолітній Боспорській державі, попередниці Київської Русі. У такому разі постає цілком природне запитання: якщо половці етнічно близькі раджпутам, якщо з половців походять українські *Томари*, то десь у часі й просторі мають існувати і їхні етнічні родичі — індійські *Томари*.

Хоч як воно неймовірно, але це запитання поціляє у самісіньке яблучко. Індійські Томари справді існують. І саме в Раджастхані, саме в раджпутів! Українські Томари в далеких краях за Гімалаями справді мають своїх етнічних родичів — Томарів індійських. І не просто *Томарів*, а царський рід *Томарів*.

ІНДІЙСЬКІ ТОМАРИ

Індійська традиція вважає Томарів нащадками героїв "Махабгарати". З Томарами пов'язується знаменитий імператор Вікрамадітья, який 57 р. до н.е. увів так звану "еру Вікрами" — традиційне індійське літочислення.

Раджпутські *Томари* насамперед — знаменита династія правителів Делі. Раджа Ананґапал *Томар* 736 року під назвою *Дґіллі-ка* відродив давнє місто Індрапрастху ("Престол Індри"), яке не одне століття перебувало в запустінні. Тепер це столиця Індії — *Делі*. А в XI ст. раджпутські правителі-Томари звели в Делі знаменитий Червоний Форт, де 15 серпня 1947 року Джавахарлал Неру — майбутній перший прем'єр-міністр незалежної Індії — підійняв триколірний національний прапор, знаменуючи цим, що країна скинула колоніальне ярмо і вступила в нову епоху.

Князівство Томарів називалося *Харіяна* — "Божественна країна". Зараз на його місці невеличкий хіндімовний штат *Харіяна*, в північній частині якого — священна для кожного індійця земля *Курукшетра* — "Поле Куру", оспівана в "Махабгараті". Південніше Харіяни лежить Матхура — давнє місто, пов'язуване з дитинством і юністю бога-пастуха і бога-воїна Крішни, нині — один із найбільших прочанських центрів. Воно теж належало Томарам.

У X ст. Томари зазнали поразки від раджпутського роду Чауханів, а в середині XII ст. князівство Томарів занепало. Після втрати Делі Томари майже не мали володінь на рівнинах, але чимало правителів гірських князівств у Гімалаях зводили свій родовід саме до делійських Томарів. У XIV–XV ст. Томари правили в князівстві Ґваліор, але потім втратили і його. Останній правитель Ґваліора — Вікрамджіт Томар загинув у битві.

36 із понад ста раджпутських родів складають так звані "царські роди", утворені з *Сонячної*, *Місячної*, *Вогняної* і *Зміїної* династій. Раджпутські *Томари* належать до Місячної династії і шанують переважно бога Шіву та його войовничу дружину.

До Місяця і Шіви, зачіску якого прикрашає півмісяць, причетні й українські Томари. На печатці полковника Степана Томари й на родовому гербі Томарів зображено півмісяць ріжками вгору. На гербі українських Томарів зображено й шестикутну зірку, складену з двох трикутників — один вершиною вниз, другий — вершиною вгору (МГ, 184). Трикутник вершиною вгору символізує Шіву, а вершиною вниз — його дружину. На щитах раджпутів часто зображається тризуб — атрибут Шіви, а на шаблях — *шакті*, символ жіночої енергії, що її уособлює дружина Шіви. Поєднана з чоловічою, жіноча божественна сила робить воїна непереможним. Недарма в раджпутів, як і в запорожців, шаблю воїнові перед походом чи битвою неодмінно вручала жінка — мати або дружина. Подібний звичай мав побутувати й у Грузії.

І три страусові пера на печатці переяславського полковника Степана Томари стосуються Шіви, бо найперше з ним пов'язується число "3". У нього три ока, він знищив демонську фортецю Тріпуру — *Тримісто*, держить тризуб — уособлення влади над трьома світами, входить у трійцю-тримурті тощо. Шіваїта й сьогодні легко впізнати по трьох білих паралельних смугах на лобі.

Їздова тварина Шіви — бик, а його дружини-воїтельки — тигр. Шіва зодягнутий у тигрову шкуру, тож він, мовлячи назвою безсмертного твору Руставелі — витязь у тигровій шкурі. А що грузинам відомі індійці та їхні божества, засвідчує ця ж поема, де діють двоє героїв-богатирів — Автанділ і Таріель.

ЩО ОЗНАЧАЄ ТОМАРА

Хоча вважається, що половці — тюркомовні, проте тюркські мови етнонім, ім'я і прізвище *Томара* задовільно не пояснюють (РФ, 219–220). Зате слово *томара* знає санскрит,

Ґоґа-бір — раджпутський воїн-святий

а *томар* — сучасні індійські мови, в яких воно означає — "спис" (СРС, 248). Є чоловічі воїнські імена *Томара* — "Спис" і *Томарадгара* — "Списодержець".

Воїна-раджпута означують словом *vir* або *bir* — "богатир", "герой". Воно наявне, зокрема, в імені футболіста збірної Грузії, недавнього гравця київського "Динамо", а нині — колеги Андрія Шевченка по італійському "Мілану" Кахи Каладзе, повне ім'я якого — *Кахабер*. А також в імені *Ґоґобер*, від якого утворене відоме грузинське прізвище *Ґоґоберідзе*. У раджпутів є воїн-святий *Ґоґа-бір* — "Ґоґа-герой", "Ґоґа-богатир", що поліг (а з ним і 45 його синів), захищаючи рідну землю від мусульманських завойовників. Ґоґа-бір зображується зі списом, як і раджпутські правителі.

Тлумачення етноніму *томари* як "списники" підтримують назви інших раджпутських родів. "Махабгарата" в Раджастхані, країні раджпутів, знає плем'я *шальви* і його ватажка *Шальву*. А в грузинів є ім'я *Шалва*, наприклад, у батька Булата Окуджави й батька Рауля Чілачави — сучасного грузинського й українського поета, перекладача, вченого, для якого Україна стала другою батьківщиною. Втім, ім'я *Рауль* теж має відповідник у Раджастхані, де *раваль* або *рауль* — титул раджпутських князів.

Етнонім *шальви* й ім'я *Шальва* сходять до *шала* — "спис" (СРС, 638). Тобто *шальви*, як і *томари* — "озброєні списами", "списники". Від *шала* утворені санскритське *шалака* й хінді *шалак* — "списник". Українці мають прізвища *Шалака* й *Шалак* (зокрема, у молодої поетеси й дослідниці фольклору Оксани *Шалак*). Козацькі реєстри знають прізвище *Шалбир*, а в "Слові" є половецький рід *шельбири*. Так що половецький етнонім через п'ять століть після згадки в "Слові" відбився вже як козацьке прізвище. Санскрит знає воїнське ім'я *Шалавіра* (хінді *Шальвір*, пендж. *Шалбір*) — "Герой-списник" або "Богатир із роду шальвів-списників".

Отож якщо індійські раджпути споріднені з половцями, якщо в раджпутів є рід *Томари*, а в українців — шляхта половецького походження *Томари*, якщо прабабуся й бабуся цариці Тамари — половчанки, то не виключено, що в імені грузинської цариці якраз і відбита назва половецького роду, з якого цар Давид взяв у дружини Гурандухт, прабабусю Тамари. Тоді з половецького роду Томарів походить і невістка новгород-сіверського князя Ігоря — *Кончаківна*, названа за виняткову вроду *красною дівою*. Половецькі дівчата взагалі славилися красою, їхню вроду натхненно оспівав і персько-азербайджанський поет Нізамі Гянджеві, сам одружений із половчанкою. А в Індії загальновідома врода раджпуток, надто з давніх князівських родів.

Водночас ім'я *Томара* стосується і дружини Шіви — витязя в тигровій шкурі. Жіночий варіант чоловічого імені *Томара* (наголос на передостанньому ***а***) — теж *Томара*, але з наголосом на кінцевому **а**, й означає "Озброєна списом", "Списниця".

В іпостасі богині-воїтельки дружина Шіви зображається з різноманітною зброєю в десятьох руках, що символізує захист 10 сторін світу (8 сторін світу, верх і низ). В одній із рук — тризубець, а ще в одній — спис, подарований, за міфами, богом Аґні. Зображається богиня і дворукою, лише зі списом — такі зображення властиві херсонеським монетам III–II ст. до н.е. Вона богиня-берегиня, покровителька воїнів, захисниця обложених ворогом міст, "мати міст руських". Вона ж — херсонеська *Діва*, київська *Мокоша*, гіперборейська *Опіда* у Геродота, *Діва-Обида* й *Богородиця-Пирогоща* в "Слові" ("СП", ч. 45, 2002), пізніша козацька *Покрова*. Задовго до нової ери вона була Царицею-Матір'ю Херсонеса Таврійського, літописного Корсуня, нинішнього Севастополя, звідки в X столітті прийшло до Києва християнство.

МГ — *Лукомский В.К.*, *Модзалевский В.Л.* Малороссийский гербовник. К., 1993.

РФ — *Баскаков Н.А.* Русские фамилии тюркского происхождения. М., 1979.

СРС — Санскритско-русский словарь. М., 1978.

Степан НАЛИВАЙКО

ГАРЯЧИЙ ПОПІЛ

З 15 по 20 липня в Києві, Каневі, Черкасах, Чигирині, Кременчуці, Миколаєві, Херсоні, Криму розпочалося масове вшанування жертв етноциду в Україні, зініційоване ВУТ "Просвіта" та українською народною партією. Про сам Голодомор — у документальному нарисі Василя Пахаренка, який розпочинаємо публікувати з цього числа "СП".

Рівно сім десятиліть тому, ранньої весни 1933 року, в Україні лютував найстрахітливіший за всю її страшну історію апокаліпсис — саме на цей час припав пік штучного голоду, зорганізованого комуністичною московською владою. Перетлівали, ставали попелом висушені голодом тіла мільйонів хліборобів, ставали попелом їхні надії, їхня віра у кращий завтрашній день...

Щоб зберегти своє панування, комуністи оголосили неп — нову економічну політику, тобто, часткове повернення до капіталістичного, ринкового господарювання. Селяни вперше за багато років одержали змогу працювати на своїй землі. Наслідки не забарились: уже 1923 р. врожай зернових був на 22 відсотки більший, порівняно з 1910 р., і невпинно продовжував зростати. Україна забезпечила продовольством і себе, і більшу частину Союзу, мільйони центнерів збіжжя продавали в Європу й Америку. Пожвавилося культурне життя на селі: з'являлися лікнепи (курси з ліквідації неписьменності), хати-читальні (бібліотеки), самодіяльні хори, театральні гуртки. Усе це збіглося з бурхливим національним відродженням у літературі, театрі, кіно, музиці, у науці. Поступово українізувалося місто, робітництво, навіть КП(б)У, а український уряд почав домагатися рівноправних відносин з російським (союзним). Тобто, прокидався народ — волелюбний, талановитий, щедрий. Це якраз і лякало найбільше імперську владу. Зміцнівши, вона взялася з суто комуністичним розмахом та жорстокістю упокорювати цей народ.

ЗВИНУВАЧУЮТЬ СВІДКИ

"Була у нашому селі церква. Активіст Іван Федорович (на прізвисько Капітан) наказав розібрать. За кілька днів розламали. Розкопали й могили довкола церкви, все золото шукали, та знайшли лише золотий хрестик. Стягли докупи і побили молотами надмогильні плити, щоб не муляли начальницьких очей. Того чоловіка, що розгортав могили, вже немає. Помер. Усе жалівся перед смертю: "Дурень я був, молодий..." Усе каявся".

(Зі свідчень Степана Омельковича Мачака, 1912 р. народження, мешканця села Розумівка Олександрівського району Кіровоградської області)[1]

Англійський письменник та історик Роберт Конквест у найповнішому, на мій погляд, дослідженні про Голодомор в Україні "Жнива скорботи" наводить такі факти:

"Монастир Святої Трійці в селі Демидівка на Полтавщині був заснований 1755 року. 1928 року його перетворили на бібліотеку, а 1930-го — знесли, використавши камінь для будівництва амбарів і тютюнового складу в сусідньому колгоспі "Петровський". Дзвони, ікони та інші цінності монастиря розікрали активісти. Селян, що виступали проти закриття монастиря, заарештували й відправили в новий виправний табір Яйва на Уралі... У сільській церкві села Товкачівка Чернігівської губернії разом з іншими старовинними реліквіями були знищені церковні архіви, що сягали XVI століття".

У більшості сіл, де мені доводилося бувати, сталися подібні блюзнірства. Складається враження — чим святіша пам'ятка, тим страшніше її плюндрували. У колисці української державності — славному містечку Суботові — дерев'яна Михайлівська церква, споруджена ще батьком Б. Хмельницького, перестояла навали турецьких, татарських, польських, російських царських військ. Сталінські ж ординці наприкінці 20-х років XX століття зламали її на дрова. При цьому, за переказами, було осквернене поховання середульшого сина гетьмана, закатованого поляками ще хлопчиком, що покоївся під олтарем. Родову усипальницю Хмельницьких — Іллінську церкву, де козацтво три віки тому поховало свого великого батька Богдана, — "войовничі безбожники" "переобладнали" на клуб, а потім — на зерносховище (тільки чуду та товстелезним півтораметровим стінам треба завдячити, що церкву ту зовсім не розвалили).

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

22 травня 1929 р. було внесено поправку до 18-ї статті Конституції: замість "свободи релігійної та антирелігійної пропаганди" вона тепер декларувала "свободу богослужінь та антирелігійної пропаганди", одночасно Наркомос зарекомендував упроваджувати у школах різко антирелігійне навчання.

Особливо люто розправилися новоявлені оборонці "єдінай Рассії" сталінського вишколу з Українською Автокефальною Православною Церквою, яка ризикнула від'єднатися від російської. З 1928 по 1938 рік у радянських тюрмах було закатовано 13 її архієпископів та єпископів і близько 20 000 членів приходських та районних церковних рад.

Тоді не просто руйнували храми, мордували священиків, спалювали на вогнищах старовинні ікони та книги — розчавлювали, спопеляли споконвічну народну віру в духовність, у добро. А в спустошені людські душі вливали наймерзеннішу жовч, найогидніший бруд. Згоряли старі боги, а в лютім полум'ї поставали нові комуністичні ідоли.

Як відомо, для увічнення свого всесилля будь-яка тоталітарна система потребує того, щоб не ринок керував господарством, а єдино вона — своєю самодержавною волею. Тому передовсім так безжально знищили неп. В Україні, у селі, він укоренився найглибше, пам'ятали також мстиві імперські вожді незламне прагнення українців до незалежності, затяту боротьбу за свободу в епоху УНР. За все це наш народ заплатив апокаліптично-жахливу, нечувану ціну...

XVI партконференція ВКП(б) у квітні 1929 року проголосила початок масової колективізації. І повернулася в Україну ще жорстокіша кріпаччина, як за Миколи І. У селян забирали все: мість нерелігійного наказав упроваджувати у школах різко антирелігійне навчання.

Особливо люто розправилися новоявлені оборонці "єдінай Рассії" сталінського вишколу з Українською Автокефальною Православною Церквою, яка ризикнула від'єднатися від російської. З 1928 по 1938 рік у радянських тюрмах було закатовано 13 її архієпископів та єпископів і близько 20 000 членів приходських та районних церковних рад.

Тоді не просто руйнували храми, мордували священиків, спалювали на вогнищах старовинні ікони та книги — розчавлювали, спопеляли споконвічну народну віру в духовність, у добро. А в спустошені людські душі вливали наймерзеннішу жовч, найогидніший бруд. Згоряли старі боги, а в лютім полум'ї поставали нові комуністичні ідоли.

Як відомо, для увічнення свого всесилля будь-яка тоталітарна система потребує того, щоб не ринок керував господарством, а єдино вона — своєю самодержавною волею. Тому передовсім так безжально знищили неп. В Україні, у селі, він укоренився найглибше, пам'ятали також мстиві імперські вожді незламне прагнення українців до незалежності, затяту боротьбу за свободу в епоху УНР. За все це наш народ заплатив апокаліптично-жахливу, нечувану ціну...

XVI партконференція ВКП(б) у квітні 1929 року проголосила початок масової колективізації. І повернулася в Україну ще жорстокіша кріпаччина, як за Миколи І. У селян забирали все: реманент, тягло, у багатьох навіть дрібну худобу і птицю. Та — що найстрашніше — ЗЕМЛЮ, а з нею і сенс хліборобського буття.

Найретельніших, найуміліших господарів, які повсякденною працею досягли певного достатку, а також і частину бідняків, котрі не боялися казати правду у вічі знахабнілим сільським верховодам, — "розкуркулили", тобто фактично пограбували.

Пам'ятай. Художник Валерій Франчук

ЗВИНУВАЧУЮТЬ СВІДКИ

"Мій батько Борис Семенович Грінченко свого часу був революціонером. Сидів в одній камері з Петровським. А от коли почалася колективізація, то він був проти, твердо вірив, що все повинно бути так, як їм обіцяли в час революції. Тому батько не вступив до колгоспу. На нього почали полювати. Сім'я в нас тоді була дуже велика: дідусь, бабуся, батько, мати, чотири сестри, я і два брати. Батько ховався, кудись їздив, з'являвся дома дуже рідко — боявся за сім'ю, щоб не виселили.

Ночами приходили групи комсомольців шукати батька. В хаті перевертали все догори дном. Коли надибували хорошу річ, зразу ж забирали, як бандити. На нас, дітей, кричали. Натішившись своєю владою, йшли. Ми, звичайно, тремтіли від страху та образи і до ранку вже не могли заснути. От тільки, як почали виганяти нас із дому, я забула. Пам'ятаю лише, що було це пізньої осені. Надворі сипала перша "крупа". Було холодно. Мама прослала багато соломи, обставила її снопами, а поверх снопів поклала якісь палиці і накрила ряднами. Мені, пам'ятається, це навіть подобалося по-дитячому. Я бігала попід деревами, збирала листочки, на які нападала "крупа", злизувала її.

Мама послала постіль і коло цього куреня розіклала вогнище — пекли картоплю. Так ми жили кілька днів. Потім нас почали виганяти і з двору. Люди боялися пустити нас до себе, щоб не накликати гнів начальства. Нарешті змилувався один сусід — пустив нас до себе в хату. Це був 1932 рік. На весну почався голод".

(Зі свідчень нині киянки Діани Борисівни Грінченко, котра народилася 1927 р. в селі Хижинці на Черкащині)

Та більшість "розмайнованих" (так називали цих нещасних у сільрадівських постановах) спіткало ще страшніше лихо — каторга. Їх вивозили на поселення в Сибір цілими сім'ями, без жодних засобів до існування, на холодну і голодну смерть.

"Ранком 28 червня нас відправили з Нікополя на станцію Павлопілля. Аж до посадки до вагонів чоловіків весь час тримали окремо від сімей. Ми прибули раніше, жінок та дітей привезли слідом. Коли почали садовити до вагонів, разом із сім'єю викликали й садовили до вагона чоловіка. При цьому були трагічні сцени, бо виявилося, що багато жінок покидали своїх дітей. На гіркі докори батьків жінки зі сльозами під загальний плач та крики конвою ДПУ кричали: "Я їм рідна мати! Я не повезу їх із собою туди, куди нас вивозять на певну смерть!"

Людська мова занадто бідна, щоб передати весь жах трагедії цих нещасних батьків та матерів, що мусили, — з почуття любові та відповідальності — пустити в світ своїх власних малих дітей... До цього їх примушували вістки з Півночі від першої партії розкуркулених. Дехто з них утік і розказував, а інші прислали листи і писали, що майже всі діти вимерли дорогою та вже на місці, викинуті з вагона на сніг, щоб іще йти сотні кілометрів у ліси і там самим собі будувати житло — бараки. Вмерло багато дорослих, а особливо дітей від голоду, холоду та хвороб під охороною конвою, з наказу властей із Кремля".

(Зі свідчень селянина І. Шинколі, що народився 1907 р. в селі Нова Павлівка Нікопольського району Дніпропетровської області)

"В Ємецьку був величезний табір, де розташували сім'ї, позбавлені батьків-годувальників. Тут перебували здебільшого діти. 32 тисячі осіб жило в 97 бараках. У таборі лютували епідемії кору та скарлатини, і не було ніякої медичної допомоги. Денний раціон складався з 14 унцій[2] чорного хліба, 3,5 унції проса і 3,5 унції риби. Дитяча смертність була страшенною, дітей хоронили цілими днями. Проїжджаючи через ці місця у 1935 р., один із колишніх в'язнів побачив, що кладовище, де колись стояли численні хрести, зрівняли з землею, певно, за наказом згори" (Р. Конквест).

Таким чином розправилися тоді майже з 3 мільйонами хліборобів. Приблизно третина висланих загинула.

Тим же селянам, котрих зарахували до "першої категорії" як "затятих класових ворогів", судилося бути замордованими своїми домороченими фашистами ще задовго перед приходом до влади Гітлера в Німеччині.

"Взимку 1929—1930 рр. у київській в'язниці розстрілювали по 70—120 чоловік за ніч. Колишній в'язень, арештований за релігійну діяльність, повідомляє, що у в'язниці ДПУ в Дніпропетровську в камеру на 25 осіб саджали 140, правда, щоночі 1—2 арештованих виводили на розстріл" (Р. Конквест).

Селянство опинилося в ситуації оточеного, загнаного мисливцями звіра. Дехто завчасно здогадувався втекти із села. Та безжальна доля наздоганяла скрізь.

"Уже наприкінці 1932 року в Запоріжжі під кожними дверима за день переходило поодинці по 15—20 селян — просили їсти. По всіх ящиках для сміття, що стояли біля будинків, цілими днями копирсалися голодні селяни, шукаючи недоїдків, яких не було, бо й міське населення жило на злиденному "пайку" за картками.

Приблизно на початку березня 1933 року, прийшовши зранку на роботу, я побачив біля їдальні два трупи селян: чоловіка років 40 та хлопця років 10—12. Робітники стояли навколо пригнічені.

Незабаром я був у лікарні, коли під'їхала підвода, з якої лікарська обслуга внесла носилками до почекальні пухлого, без пам'яті, чоловіка років 40. Вийшов до нього лікар, подивився і сказав: "Ніякий йому ні лікар, ні ліки не допоможуть: він умирає з голоду". На запитання до візника, де він його взяв, візник відповів, що, прийшовши на роботу, вони побачили лежачу незнайому людину, що вже не балакала, та що бригадир послав його відвезти людину до лікарні.

З цього часу подібні випадки стали щоденним явищем. У тому ж березні місяці 1933 р. мене послав мій начальник з вантажною машиною в розпорядження дільниці міліції 13 виселка м. Запоріжжя. Там почали виносити і вантажити на автомашину пухлих селян, що вже не могли самі ходити. Коли було навантажено приблизно чоловік з 15, — до кабіни сів міліціонер та сказав їхати до БУПРу (Будинок примусової праці — в'язниця). Після павзи міліціонер обізвався до мене: "Товариш шофер! Не швидко їдьте. Хоч Ви пожалійте цих людей". Після такої несподіванки я запитав його, чому їх везуть до в'язниці та що це за злочинці? Міліціонер відповів: "Такий наказ. А що буде з ними далі — я не знаю".

(Зі свідчень уже згадуваного селянина І. Шинколі, якому вдалося втекти по дорозі на заслання і влаштуватися працювати в місті)

Людям, котрих не розкуркулили, було ніяк не легше. Їх перетворили, по суті, на рабів, примусили працювати в колгоспі від сходу до заходу сонця, можна сказати, безплатно. Крім того, накладалися всілякі мислимі й немислимі податки на худобу, садовину, городину...

Львівська (тоді ще закордонна) газета "Діло" у числі за 26.01.33 р. вмістила "виїмки з селянського листа з УСРР". Наведу один лише уривок із нього: "Податку нам давати треба 75 крб. 9 коп., "обложення" 82 крб. 32 коп., "кубаційного" — 38 крб. 75 коп., тракторних акцій — 93 крб. 15 коп.".

Звичайно, при цілоденній роботі в колгоспі фактично задарма ніде було взяти такі гроші, і тоді уповноважений, фінагенти та місцеві їхні підручні застосовували "революційні методи перевиховання" до "несвідомих":

"За неповну виплату податків людей замикали в скринях на ніч, примушували залазити під стіл і гавкать по-собачому, голих виганяли на сніг...

Так і позику брали. Якось серед ночі кличуть мене в колгосп. Я пішов. Дають в руки шпалеру (тоді не було паперу). Секретар: "Розпишись на шпалері". Міліціонер сидить за столом, наган лежить коло нього. Я б ухватив той наган і постріляв їх, якби знав, що заряджений. Розписуюсь. Потім поверх розпису дописали, скільки нібито я зобов'язався здати позики".

(Зі свідчень Федора Федоровича Голинського, 1907 р. народження, мешканця села Розумівка Олександрівського району Кіровоградської області)

У Черкаському обласному архіві зберігається оригінал допису в "Комсомольскую правду" сількора Б. В. Березнюка. Подаю, не змінюючи мови й стилю, деякі уривки з того досить об'ємного допису. Зокрема сількор розповідає про ситуацію, яку він застав, приїхавши в Чорнобаївський район:

"18 й 19 мая члени ВКП(б), секретарь чорнобаевской партъячейки Чуб А., председатель СПО Ранько, Свичаров Гр., председатель сельсовета Шаповаловский С., Мирошниченко Александра, Шелудько А.., й беспартийные Орел Й., Гайдай П., Свич Гр. й другие. При помощи сельских исполнителей начали созывать крестьян, на которых было наложено хлеб, которого они не могли вывезти. Конечно, Чуб Андрей сейчас его берет за половые органы й крутит, пока тот не потеряет сознания, тогда его отливают й начинают снова бить й повторяют пытки. Некоторых водили расстреливать на кладбище... Таким образом побили тяжело Ричку М., Евича Евг., Обихода К., Кыкотя М., Головню Н., Грыцай Ш., Козак М. — некоторые из них были при смерти. Видя такое безобразие, я начал собирать факты, кто подал инициативу порки, и сказалось, что здесь была инициатива кого-то из ОПК или РПК...

15 октября 1929 г.".

(Черкаський обласний державний архів, фонд Р-134, опис № 1, 12, с. 3)

Далі буде.

● **Василь ПАХАРЕНКО,**
член "Просвіти", м. Черкаси

[1] Тут і далі, незалежно від часу подій, приналежність населеного пункту певному районові та області вказується за сучасним адміністративно-територіальним поділом.

[2] Одна унція в англійській системі мір дорівнює 28,35 грама. — *В. П.*

ГАРЯЧИЙ ПОПІЛ

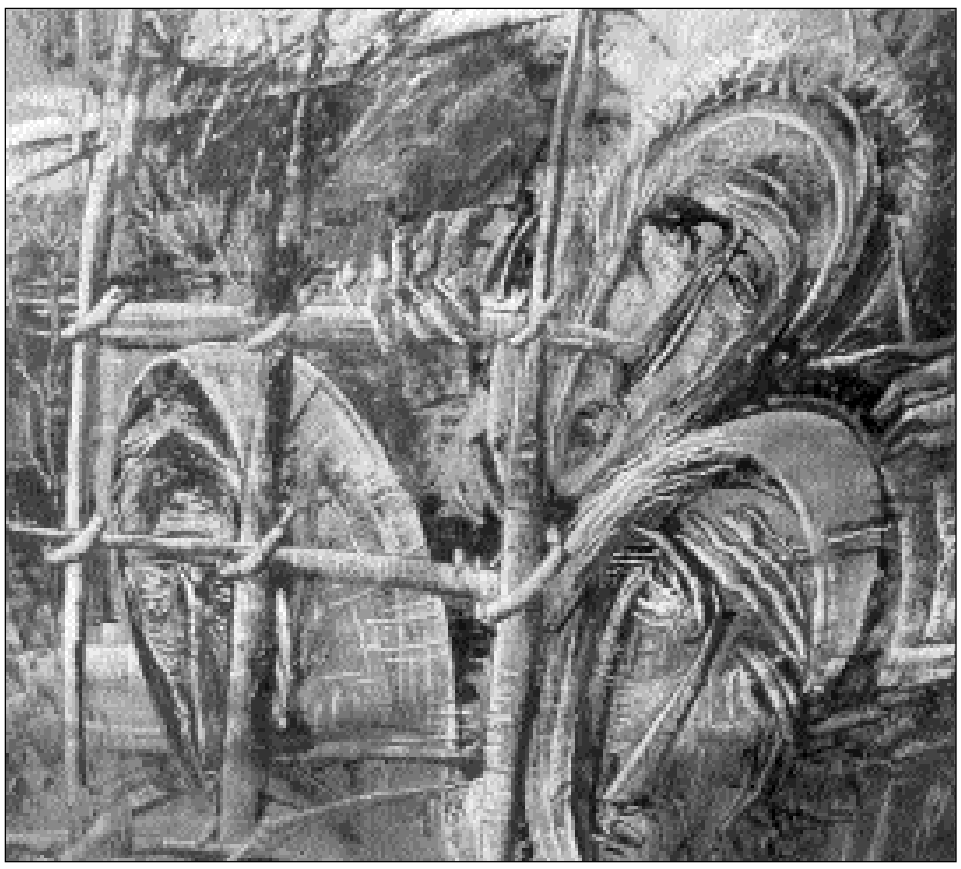

Виходьте, ви ж люди... Художник Валерій Франчук

Продовження.
Початок у ч. за 2003 р.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Керівники українського уряду намагалися поміркована запроваджувати колективізацію. Це викликало неприховане роздратування Сталіна. У постанові ЦК КП(б)У та Раднаркому України від 25 грудня 1929 р. планувалося до жовтня 1930 р. усуспільнити 21,6 % орних земель. Але вже через 10 днів ЦК ВКП(б) ухвалив максимально прискорити темпи колективізації, аби закінчити її до 1932 р. І на жовтень 1930 р. було усуспільнено не 21, а 70 відсотків усіх орних земель.

Хто ж здійснював цей кріпосницький визиск на місцях?

Левко Копелєв — колишній активіст, що згодом розкаявся, — згадує у мемуарах (видрукуваних на Заході) думку, висловлену 1932 року його знайомим — агрономом: "Деякі з них (господарів, оголошених тоді куркулями. — В.П.) — герої Червоної Армії, ті самі хлопці, що брали Перекоп і мало не взяли Варшаву. Вони осіли на землі й пустили міцне коріння. Розбагатіли. Лише той, хто не трудився, залишився бідняком. Саме ті, які й на чорноземі не могли виростити нічого, окрім бур'яну, не могли надоїти молока від племінної корови. Вони-то потім і верещали про класового ворога, що жиріє на їх поті й крові".

Такі "революціонери" виявилися надто корисними режимові. І от настало царство можновладних холуїв, бо верховний тиран розумів — тільки на них утримається його трон.

ЗВИНУВАЧУЮТЬ СВІДКИ

Яків Менакір (з 1929 р. жив у селі Котюжанах на Вінниччині) згадує в мемуарах, що побачили світ на Заході, про тодішнє сільське керівництво: "Партійний осередок в селі Котюжани складався не більше, ніж з шістнадцятьох членів та кандидатів партії, і його постійно очолював Павло Полотнюк. Комсомольський осередок був трохи більший — коло тридцяти осіб. Не всі члени партії та комсомольці були завзятими прихильниками колективізації. Деякі з них належали до заможних селян, так званих середняків і намагалися співпрацею з владою вберегти себе і свою родину. Опинившись у зграї злочинців, вони слухняно виконували всі накази.

Місце, де збиралися сільські більшовики й комсомольці, було дещо незвичне. Вони уподобали кілька кімнат у великому палаці поміщика Ценіна. Там перебував Котюжанський робфак, на якому навчалися переважно молоді жінки й дівчата. Цю молодь більшовики часто використовували як статистів на всіляких зборах, на які важко було зігнати селян. Таким чином на цих зборах вдавалося одержати кілька десятків голосів на підтримку тих ухвал, які ставилися на голосування.

Серед партійців та комсомольців не було таких, що відмовлялися від доброї чарки та закуски. Усе це вмів добре організувати директор робфаку Соколов, Це робилося за рахунок "столовки" — їдальні для студентів робфаку. Інколи пиятику влаштовували коштом невеликої групи заготівельників Одеської заготівельної контори; вони діяли в тій місцевості і Котюжани мали місцем свого постійного перебування.

Усі ухвали партійного осередку обговорювали вночі, коли село спало. У палаці збиралися більшовики й комсомольці, ухвалювали рішення, а потім відбувалася пиятика. Ранком, ще вдосвіта, зграя похмелялася і розповзалася селом виконувати ухвалене рішення — найчастіше черговий злочин. Так було від початку 1929 і майже до кінця 1938 року. Час від часу між одним з членів зграї та студенткою робфаку зав'язувався черговий роман, який звичайно закінчувався скандалом. У таких випадках ученицю (найчастіше, вагітну) намагалися стиха виключити з робфаку й усунути з села, а партійний чи комсомольський активіст, певна річ, виходив сухим з води".

Та не всі виявилися холуями. Проти закріпачення народу протестувало українське керівництво. Батогом і пряником, а потім і кинджалом у спину його поступово примусили замовкнути. Протестувала інтелігенція. Її розчавили рішуче і безжально, зразу ж.

Уже навесні 1930 р. в Харкові було інспіровано гучний судовий процес проти СВУ (Спілки визволення України) — нібито контрреволюційної організації, якої насправді ніколи не було. Сьогодні вже офіційно доведено, що СВУ вигадана в урядових та енкаведесівських кабінетах у Москві, Проте тієї вигадки було досить, щоб засудити у відкритому, галасливому процесі 45 знаних науковців, письменників, юристів до різних термінів ув'язнення, де абсолютна більшість їх незабаром і загинула. До речі, керівником тієї організації чекісти „призначили" видатного літературознавця, нашого земляка академіка Сергія Єфремова. Ще 5 тисяч інтелігентів було репресовано за участь у тій же неіснуючій СВУ, тільки вже негласно.

Хай скажуть самі за себе хоча б такі цифри: до 1930 р. на Україні друкувалося 259 письменників. Після 1938 року з них — 36. За цей час, за неповними даними, розстріляно —17, наклали на себе руки — 8, ув'язнено в таборах — 175 (більшість їх там і замордовано), 16 зникли безвісти, 7 померли своєю смертю.

А тим часом колгоспно-кріпосницька система, тільки народжуючись, уже зазнавала краху. Начальницькими циркулярами, погрозами, катуваннями можна залякати, зламати хлібороба, але примусити його самовіддано працювати тепер уже на чужій землі — ніколи. Як наслідок, з 1928 до 1933 року рівень сільськогосподарського виробництва знизився вчетверо і продовжував спадати.

Насувався голод. Ще можна було спробувати уникнути його: скоротити плани хлібозаготівель, дати зерно для сівби із загальносоюзного фонду, пригальмувати хоч би тимчасово розмах індустріалізації та колективізації. Проте керівництво чинило навпаки.

СТАТИСТИЧНА ДОВІДКА

1930 року Москва збільшила хлібозаготівлі на Україні на 11,5 % порівняно з 1926—1927 роками. З урожаю 33,1 млн. т було забрано 7,7 млн. т. Такий же план було накладено й 1931 року, хоча колективізація зменшила врожай, який становив 18,3 млн. т. При цьому, за офіційними даними, 30—40 відсотків його було втрачено при збиранні. З фактичного збору 1931 р. в 11—13 млн. т. владі вдалося забрати 7 млн. т. Таким чином, селянам для споживання залишилося в середньому по 112 кг зерна на душу.

Врожай 1932 р. був 13,4—14,7 млн. т., але втрати становили 40—50 %. Однак Москва наклала план хлібозаготівель 6,6 млн. т., хоч могла забрати з цього лише близько 5 млн. т. Тому на душу населення в УСРР для споживання лишилося в середньому по 83 кг хліба.

Керівництво Української Соціалістичної Радянської Республіки буквально благало Москву про зниження плану хлібозаготівель, попереджуючи, що Україна в критичному стані. Але Сталін безжально йшов до мети. В липні 1932 року він відряджає на III Всеукраїнську конференцію КП(б)У Молотова і Кагановича. У відповідь на скарги одного з лідерів українських комуністів Миколи Скрипника, що в селян "уже нема чого більше забирати, тому що все вичищено під мітлу", сталінські емісари заявили: "Жодних поступок чи сумнівів щодо питання виконання завдань, поставлених партією і радянським урядом перед Україною, не буде".

І це в той час, коли план вирощення зерна було виконано на 30 %, картоплі — на 25 %, овочів — на 26 %.

І ось, щоб упокорити селян, примусити їх стати тягловим бидлом, кремлівська кліка зважилася на сатанинський злочин — планомірне винищення за одну зиму мільйонів людей. Розпочалася тотальна війна, жорстокішої за яку не знав світ: людей не рубали, не стріляли — у них просто забрали всю їжу, оточили військами і спокійно дивилися, як вони повільно, у нестерпних муках конають з голоду.

ЗВИНУВАЧУЮТЬ СВІДКИ

"У 1932 р. урожай гарний уродив. Але що було — вибрали. У нас сім'я велика була, то всі пішли на той світ. У колгоспі люди, як мухи, мерли — узяв наряд, поїхав у поле, там і кінчився. Стоять воли, а він мертвий. Мене чоловік знайомий врятував — завфермою був, то й мене в радгосп узяв фураж підвозити. То хоч і воші годував, але пухлий не був — пайок давали.

Той завфермою і батькові передавав:

— Іди в радгосп.

— Дітей не покину, — уперся батько. Прибігав я в неділі додому воші випарювать — верст 4 було з радгоспу. Іду степом — валяються люди то тут, то там. А дома брати лободу варять у бляшанках. Бувало, бурячок украду — принесу додому. І цілують, і плачуть. Потім приходжу — вже немає когось із хлопчиків чи дівчаток. Тоді не стало нікого. То я вже додому не ходив. Під жолобом, було, і сплю. Коли макухи ухвачу, коли скот ріжуть — украду требухи трохи — та в ліс. Там очищу і смажу. Якось розсипали кукурудзу, коли сіяли, зібрали не всю. То я повидзюбував кожну зернинку у жменю. А чоловік якийсь у лісі одібрав, ще й боки нам'яв...

Два рази був я поранений на фронті, не раз під артобстріл, прямо в пекло попадав, а такого страхіття, як тоді, не бачив".

(Зі свідчень Йосипа Петровича Чередника, 1913 р. народження, мешканця селища Ірдинь на Черкащині).

Ще влітку 1932 року Молотов зробив контрольне турне по Україні. Його особистий потяг метався по районах, що найменше здали хліба. На землю сам емісар навіть не ступав, викликав районне начальство прямо до себе у вагон і давав погрозливу "накачку", дехто виходив з урядового вагона вже під вартою, декого витягали з постелі наступної ночі. В цей час особиста розвідка часто доносила Молотову, що якісь злодії чи саботажники зривають недозрілі колоски і використовують для невідомих цілей (невтямки було відгодованим на посилених пайках чекістам, що пухлим від голоду людям обім'ятий і з'їдений колос — уже надія не померти сьогодні).

Прибувши в Москву, Молотов доповів про цей дивний саботаж Сталіну. Той страшенно розгнівався. А незабаром після цього, 7 серпня 1932 року вийшов так званий "закон про три колоски". Цей закон приписував властям карати кожного, хто зірве на колгоспному полі хоч би три колоски. Заставали за такою "крадіжкою" переважно дітей, найчастіше їх убивали на місці.

Трохи в кращому становищі опинилося місто. Там був невигідний мор, адже московський комуністичний режим збирався пожерти світ, спираючись саме на військову й індустріальну могутність. Ще з 1929 р. в містах запроваджено карткову систему. Норми хліба були переважно такими: 200 грамів для непрацюючих, 400 — для службовців, 600—800 — для робітників денно. Люди вистоювали за хлібом часом цілі доби, і далеко не завжди "доходила черга". Згодом для робітників на великих заводах відкрили фабрики-кухні, де їжа була краща, а черги менші. Та існували ще, причому весь час, навіть навесні 33-го, заховані від людських очей спецрозподільники для комуністів-апаратників, працівників НКВС, командного складу Красної Армії. Там було все без обмежень...

Уперше в історії село вимирало з голоду, а місто мало харчі. Вкрай виснажені люди рвалися в міста, навіть в інші республіки, щоб урятуватися від наглої смерті, дістати хоч шматочок хліба вмираючим дітям. Та ось 2 грудня 1932 р. ухвалою ЦВК СССР запроваджується єдина паспортна система. Хлібороби паспортів не одержали, що було юридичним підтвердженням ставлення властей до селян як до "контрреволюційного класу". Тепер їм суворо заборонялося залишати своє село. Невдовзі селянам заборонили працювати на фабриках і заводах, на шахтах. Тих, що працювали там досі, повертали під конвоєм додому на голодну смерть.

ЗВИНУВАЧУЮТЬ СВІДКИ

"Восени 1932 року мій батько, мати і нас четверо дітей виїхали до Московської області. Батько працював сторожем у радгоспі неподалік від Москви. Але весною 1933 року нашу родину органи НКВС силою заставили вернутися на Україну. Батька заарештували там же, в Московській області, і вислали в Мурманськ на примусові роботи. Брата Юхима якось пожаліли і відправили в будинок безпритульних у Томську. Менші мої брат і сестра померли з голоду тут, у Багачівці, коли вернулися".

(Зі свідчень Марфи Леонтіївни Медведенко, 1919 р. народження, мешканки села Багачівки Звенигородського району Черкаської області).

На станціях та дорогах, що вели до міст, з'явилися спеціальні охоронні загони. Кордон із Росією перекрили війська НКВС, які стріляли в натовпи селян, що тікали від Голодомору.

"Народився я 1923 р. в сім'ї середняка. У батька й діда було 2 корови, 2 коняки, 4 десятини землі. З початком колективізації забрали поступово у нас усю худобу. Безперервно обкладали податками, а тоді і з хати забрали все — і подушки, й навіть ганчірки. Зосталися голе ліжко й порожня скриня, бо не проходили у двері. У жнива 1932 р. була ще купка зерна, намолоченого у клуні, але його забрали одного дня в серпні місяці. А тоді ще ходили зі шпичаками і шукали хліб скрізь — і в печі, і під полом, і в городі. Та нічого вже їстівного у дворі не було. Однак продподаток продовжували носити і вимагали його виконання. Батько чогось не хотіли йти в соз, хоч мулярували в радгоспі.

Зимою нічим було протопити в хаті, стіни позеленіли від моху і вільгості. Я ходив тоді у 2-й клас. Спали всі на печі, без ряднини, без соломи. Мама заслабли від недоїдання. Уже й бабуся лежали дуже слабі, дуже побивалися, як забрали останню корову. Дід були трохи міцніші, то хоч води в хату вносили. Дві сестри — старші од мене на 1 і 2 роки — стали здирати кору з лип і товкти у 1 ступі на млинці. Потім і кори не стало — липи голі стояли по всім селі.

Люди почали пухнути і вмирати. Вмерли наша бабуся, дідусь опухли і вмерли через два тижні. Умерла найстарша сестра моя Ганя. Мама все, що можна було їсти, віддавала нам із сестрою і в березні скінчилась. Зосталися ми втрьох. Батько, я і сестра Антося. Батько впросив директора радгоспу, щоб узяти нас із собою на роботу (він мурував цегельню за 3 км від радгоспу). Ми із сестрою насилу туди доходили, щоб увечері попоїсти в їдальні супу з буряків (давали півлітра).

Далі буде.

● **Василь ПАХАРЕНКО,**
м. Черкаси, член "Просвіти"

ГАРЯЧИЙ ПОПІЛ

Закінчення.
Початок у ч. за 2003 р.

Сусіди мерли щодня. У Дмитра Гаврилюка (якого прозивали Англійцем, бо до 1930 р. жив в Англії) було п'ятеро хлопців і троє дівчат. Хлопці були здорові, як дуби, але вже почали пухнути.

Наш батько також раніше їздив на заробітки в Усурійський край. Привіз звідти срібних грошей 1925 року випуску. От вони й договорилися з нашим родичем дядьком Серафимом, та й поїхали в город. Там у "торгсині" ("торгсини" — спеціальні крамниці, де за коштовності можна було придбати їжу, у такий спосіб держава забирала у народу останні недограбовані реквізиціями цінності.— *В. П.*) купили за те срібло 2 мішки висівок і вночі, щоб ніхто не бачив, приїхали додому. То вже з Англійців тільки один Сашко остався живий, а то всі померли — і батько, і мати, і діти. А Олексійка вбив сусіда, бо хлопець заліз до нього в хату і виїв суп, що стояв у печі.

Ми ж рятувалися цими висівками від пухлини. Декого рятувала наша річка — Гірський Тікич, там люди вигрібали граблями равликів, смажили їх і їли. Багато хто з них на річці й помирав, і вода підхоплювала їх, пухлих, та й несла аж до Буків".

(Зі свідчень криворіжця Михайла Юхимовича Команчука, що народився і пережив Голодомор у селі Вороному Жашківського району Черкаської області).

"Нестерпно, боляче бачити голодну смерть рідних та близьких людей, засуджених владою на страхітливі муки, — із тріщин обезкровленого, брезклого обличчя та тіла невпинно тече рідина. Це вже безпомилкова ознака швидкого кінця.

Особливо багато померло односельців у березні — травні 1933 р. Майже щоранку на однокінній грабарці вивозили до цвинтаря по декілька мерців. Копати глибокі ями для поховань не було кому. Їх глибина сягала не більше одного метра. Знявши з ручиць дошку, мерців штовхали до ями, не засипаючи землею, аж поки не наповниться вщерть. І ніяких плачів, обрядів. Усіх хоронили без домовин, їх не було з чого і кому виготовляти.

Наша сім'я із 6 їдців лише чудом вижила, але й ми втратили дідуся Пилипа, якому виповнилося тоді лише 55 років. Він, пасучи колгоспних овець, так і помер на підгір'ї. А дядько Федір ліг недалеко від переповнених зерном пакгаузів біля станції Пальмира, куди він дійшов, щоб зібрати жменю зерна, яке висипалося крізь щілини зерносховищ. Ще теплим його сяк-так зарили біля залізниці чужі люди...

Відчуваючи смерть, люди свідомо чи несвідомо найчастіше вилазили з хат, сідали коло воріт чи під тином. Так і конали сидячи".

(Зі свідчень Олександра Пилиповича Батира, що народився 1916 р. в селі Богуславець Золотоніського району Черкаської області).

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Уряд УСРР продовжував протестувати проти винищення народу. 24 січня 1933 року спеціальна постанова ЦК ВКП(б) засуджує діяльність українських комуністів. Без згоди ЦК КП(б)У Кремль надсилає другим секретарем ЦК КП(б)У і фактичним диктатором України Павла Постишева. Разом з тим довіреними людьми Сталін заміняє керівників Дніпропетровської та Одеської областей, начальника НКВС України, а також надсилає 15 тисяч "крепких, испытанных большевиков", щоб зламати опір місцевих властей.

Уряд України благав Постишева зробити останню спробу врятувати людей від неминучої загибелі — видати колгоспникам відібраний у них хліб, який залишився на елеваторах, звідки його вивозили на продаж за кордон. У відповідь диктатор заявив: "Не може бути й мови про допомогу держави доставками зерна для сівби. Зерно повинні знайти й засіяти самі колгоспи..."

ЗВИНУВАЧУЮТЬ СВІДКИ

"У 33-му люди мерли чорно. Був я конюхом тоді. Якось бригадир (усе "чтокав" — росіянин був) каже:

— Отвєзі дєда Андрона на кладбіще.

Я зайшов у хату, а він скоцюрблений лежить, голий. Злякався я і тікать. А тітка:

— Підожди.

Найшла рядно, загорнула діда, винесли ми його вдвох і поклали на віз. По дорозі люди кричать:

— Підожди!

Винесли ще бабу і дівчину...

Набралося повний віз трупів. Довіз їх, ніхто й не проводив. На кладовищі саме зрізали хрести — одвозили на дрова в Кіровоград. Ледве знайшов яму — хтось викопав уже. Під'їхав конячиною, підважив, ляпнули вони в яму, як оселедці. Хто закопував — не знаю. Я тоді виговорив бригадиру, і більше він мене не посилав..."

(Зі свідчень Степана Омельковича Мачака, 1912 р. народження, із села Розумівки Олександрійського району Кіровоградської області).

"Один чоловік, Селифон Воронюк, зробив візок, сам впрягався в нього і збирав по селі трупи. На кладовищі викопали кагат, у який звозили померлих. Він не засипався, трупи розкладалися, стояв сморід. А Селифон привозив усе нових і нових мерців. Були випадки, коли він кидав на візок іще живих. Пам'ятаю, як один чоловік просився у Селифона: "Побійся ж Бога, я жить хочу!" Селифон відповідав: "А що, буду за тобою ще й завтра їхать?!"

(Зі свідчень Лукії Матвіївни Ткачук, що народилася 1921 року в селі Скалі Оратівського району на Вінниччині).

Свята печаль. Художник Валерій Франчук

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

За "нерішучість" та "примиренську політику щодо куркульства" 1933 року усунутий з посади Голова Раднаркому УСРР Влас Чубар, виключено з партії понад 50 тисяч чоловік, більшість із них заарештовано.

Зрозумівши непоправність, нечуване жахіття злочину та свою відповідальність за нього перед народом як комуніста, 13 травня 1933 року застрелився видатний український письменник і громадський діяч Микола Хвильовий. 7 липня покінчив із собою заступник Голови Раднаркому УСРР, член Виконкому Комінтерну, член ЦК ВКП(б), член Політбюро ЦК КП(б)У, Голова Ради Національностей ВЦВК Микола Скрипник.

Малком Маґґарідж — один із небагатьох західних журналістів, що насмілилися писати вже тоді правду про голодну катастрофу України, — в газеті "Манчестер ґардіян" за 27 березня 1933 р. зазначав: "До революції Україна була одним із найбільших у світі виробників пшениці. Навіть комуністи визнають, що життєвий рівень її населення, включаючи навіть незаможних селян, був доволі високий. Тепер хіба що в Аравії можна знайти хліборобів у нужденнішому становищі. Тут, в Україні, також є нові фабрики, грандіозна нова Дніпроелектростанція, нова величезна площа з довжелезними урядовими будинками в Харкові — і продовольство, яке вивозять з Одеси за кордон".

У це неможливо повірити, здається, найпотворніший маніяк не здатен зважитися на таке. Проте знайшлися ті, що зважилися: 1932 року Совєтський Союз вивіз у Західну Європу більш як 18 млн. центнерів збіжжя, навіть 1933 року, коли на Україні щогодини гинула від голоду тисяча душ, експорт становив 10 мільйонів центнерів зерна.

ЗВИНУВАЧУЮТЬ СВІДКИ

"Євгенко Жарун і Грицик Фатуран збиралися йти на старий цвинтар нарвати берестового листя. Почався дощ, і Євгенка мати не пустила. А Гриць як пішов, так додому й не вернувся. Батьки забідкались, кинулись сюди-туди. Ніде нема. Хтось підказав, як Іван Ф. завів хлопчика до Г. (приїжджої сім'ї). Про тих людей ходили непевні чутки, і батьки Грицеві подалися в сільраду. Звідти прийшли з обшуком. У підпіччі у хаті Г. знайшли 6 людських голів...

Яке це страхіття! А Мотря розказує, наче про щось звичайне. Сама байдужа, далека від цього всього, очі геть потухлі. Розказує про те, як чоловік Іван заманював жертву, як її чіпляли до жердки, як вона, Мотря, випускала з людини кишки. Йосип з Іваном рубали, солили і складали в діжку м'ясо.

Їх вели через село в Бабанку (тодішній райцентр. — *В.П.*). Тоді я вперше почула страшне слово "людоїди"!

Олександра Р. порізала і з'їла своїх дітей Лукійку і Петрика, таке ж учинила зі своїми двома дітьми Настя М., Домніка Д. з'їла Танасія Усатенка, Гафію Король, Василя Рябоконя... Вона варила людське м'ясо, робила котлети і носила продавати на базар.

Микола Довгошия ішов на роботу. Земля після дощу ослизла. Він оступився, впав і більше не встав. Коли верталися з поля, то побачили, що тіло на ньому в кількох місцях вирізане.

З міста до батьків приїхала моя двоюрідна сестра Марина Проценко із сином Петрусем. Йому було років 6 чи 7. Якось дома напекли маторжеників (коржиків із крупи пополам із перетертим листям чи корою. — *В.П.*), і голодна дитина простягнула ручку, аби взяти одного. Дядько Петро дуже побив хлопчика. З великого жалю та болю забігла бідна дитина аж в Роги — це село кілометрів за 20 від нашого. Там жила тітка Ґапка Д., батькова сестра. Шукали Петруся кругом у Вишнополі, а тоді Марина пішла в Роги. Ґапка призналася, що з'їла хлопчика, а кістки закопала під полом. Взяла бідолашна мати ті кістки дитячі і всю дорогу від Рогів до Вишнополя обливала їх слізьми. Останки сина поховала у дворі коло груші і могилку насипала..."

(Із записів Ярини Петрівни Мицик, 1918 р. народження, мешканки села Вишнопіль Тальнівського району Черкаської області).

У кожному селі люди пам'ятають подібні і ще страхітливіші речі. Те, що творилося тоді в Україні, здоровий глузд відмовлявся розуміти, — але так було.

Людоїдів найчастіше розстрілювали або закопували живцем. Але тих, кого треба було закопати першими, хто примусив збожеволілих від голоду їсти людське м'ясо, — не зачепили ні тоді, ні потім. Так, вони жили й живуть, умирали і вмирають у достатку, в почестях, із пільгами й нагородами, з нахабною впевненістю у своїй правоті та безкарності. У сотнях міст і сіл Східної України, у тому числі і в Черкасах, досі носять їхні імена вулиці, майдани, школи, стоять їхні пам'ятники.

ЮРИДИЧНА ДОВІДКА

Стаття 1 "Конвенції про запобігання злочинові геноциду і покарання за нього" від 9 грудня 1948 р., чинної у більш як 80 країнах світу й ратифікованої також Україною, гласить:

"Сторони, які домовляються, підтверджують, що геноцид, незалежно від того, здійснюється він у мирний чи воєнний час, являє собою злочин, котрий порушує норми міжнародного права і проти котрого вони зобов'язуються вжити заходів запобігання та карати за його скоєння". Україна також підписала "Конвенцію про незастосування терміну давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства" від 26 листопада 1968 року...

У полум'ї сталінської колективізації-геноциду згоріло, перетворилося на попіл, за західними даними — р. Конквеста, Ф. Лорімера, С. Максудова, — 14,5 мільйона (!) хліборобів, лише взимку — навесні 1932—1933 рр. штучний голод, організований московськими властями, убив 7 мільйонів чоловік, із них до 3 мільйонів (!!!) дітей. Підрахунки, зрозуміло, приблизні, тому зумисне називають дослідники граничний мінімум... Попелом лежать ці мільйони у нас під ногами. Гарячим, пекучим попелом.

Понад п'ятдесят років комуністична імперська влада не дозволяла навіть згадувати ту страхітливу трагедію — намагалася викреслити з людської нам'яти, приховати свій найбільший злочин. Не вдалося. Під вагою пекельних злодіянь сама пірнула в небуття навіки.

А натомість потроху оживає пам'ять. На багатьох сільських цвинтарях з'явилися скромні пам'ятники жертвам Голодомору. Про 1933-й видано ряд правдивих досліджень, знято кілька документальних і художній фільм. Але все це було зроблено ще на початку 90-х. В останні ж роки про цю найжахливішу катастрофу нації знову призабули. Хтось за щоденними клопотами й нестатками, хтось у гонитві за грошима й розкошами, а чимало владоможців від сільських до столичних) — через свої прокомуністичні, проімперські симпатії (невигідно про таке пам'ятати, любовно зберігаючи у сейфі червоний прапор і партквиток).

Якось непомітно минає і сумний сімдесятилітній ювілей Голодомору. Відбулися нещодавно слухання у Верховній Раді, зініційовані "Нашою Україною". І знову не обійшлося без словесної казуїстики. Дехто намагався доводити, що не такий уже й масовий був той голод, і не проти українського народу, мовляв, скерований, а проти селян-одноосібників, що треба усім усе простити й забути.

Ой ні, якщо забудемо — дамо шанс моторошній історії знову повторитися. Гадаю, насамперед владі годиться відреагувати на сімдесяті роковини трагедії дуже конкретними кроками:

— визнати нарешті штучний голод 1933 р. актом геноциду російського комуністичного режиму супроти українського народу;

— поставити перед урядом Російської Федерації як правонаступниці СРСР вимогу про вибачення перед українським народом та про матеріальне відшкодування жертвам Голодомору (як вибачилася перед світом Німеччина за фашизм і як досі виплачує чималі кошти колишнім остарбайтерам);

— підвищити пенсію бодай на 10—20 гривень сьогоднішнім селянам, які народилися 1933 р. і раніше — цих людей уже дуже мало і зараз саме їм найтяжче, отож, це буде найгуманніший крок історичної справедливості;

— засудити комуністичну ідеологію на рівні з фашистською як тоталітарну, злочинну, у корені антилюдську;

— прибрати пам'ятники комуністичним вождям, перейменувати міста, села, вулиці, майдани, названі їхніми іменами;

— упорядкувати місця масових поховань жертв Голодомору, увіковічнити їх хрестами з терновими вінками;

— створити масштабний музей Голодомору — хоч би в Українському домі у Києві (скажімо, євреї по всьому світу створюють музеї Голокосту, й у всіх куточках планети відома трагедія цього народу під час II світової війни, а ми навіть самі ледве пам'ятаємо свій Голокост...

Мусимо зробити бодай це, щоб упокоївся нарешті в мирі прах семи мільйонів наших земляків, безневинно замордованих у 33-му. Це потрібно не так їм, як насамперед нам. Адже тільки шануючи предків, пам'ятаючи уроки історії, здобуваємо шанс на гідне майбутнє.

● **Василь ПАХАРЕНКО,**
м. Черкаси, член "Просвіти"

ХТО РЯТУВАТИМЕ ЦИВІЛІЗАЦІЮ?

“У людства є шанс вижити”, під такою назвою “СП” ч. 19 ц. р. надрукувала статтю академіка Луценка про порятунок цивілізації, до написання якої його спонукала деградація людини, яка, на думку вченого, “…є найбільш агресивною, найбільш хижою шлунковою істотою в Природі і, перебуваючи на Вершині харчових ніш усього живого, практично вичерпала їх, чим і зумовила незворотний процес власної загибелі і загибелі всього живого”. Природні функції харчування і розмноження вважаються вихідним, базовим Злом. Таке припущення відоме з позаминулого століття (мальтузіанство), але, як бачимо, продовжує хвилювати вчених і сьогодні.

ГОЛОД — ЯК ВІЙНА

Непорозуміння викликає визнання трагедії 11 вересня 2001 р. та іншого Зла “...характерним симптомом нинішнього стану розвитку людства”. По-перше, не “розвитку”, а “деградації”, якщо ми погодилися з таким фактом. По-друге, вона — сльоза і ще менша частка в системі світових трагічних явищ, які характеризують стан людського падіння з моменту створення світу. Що ж стосується “частки” як такої, то її “наука” відома: американці вбивають арабів, араби — американців. У перші дні після трагедії США сказали Правду: “напад”, “війна”. Зрозуміло, партизанська. Якоїсь іншої араби (і не тільки) вести не можуть. Потім заговорили про тероризм (?!) Так треба. Влада — Неправда.

Причина деградації людства в іншому: спочатку був Обман! Про це саме пише Катерина Омельченко — “Темний бік свободи”, “СП” ч. 18, 30 квітня — 8 травня 2003 р.; Євген Голибард — “Діти хочуть правди”, “СП” ч. 20, 14—20 травня 2003 р.

Обман удосконалюється політикою, наукою, мистецтвом. Плутарх наводить факти історії, коли вбивства собі подібних починалися з ініціативи не імператорів, а плебейської маси! І не за їжу, як стверджує автор наукового проекту. Хіба США голодні?

Наполеон, закликаючи санкюлотів до Єгипту — вбивати мамелюків, обіцяв кожному по три гектари землі у Франції. Санкюлоти залишилися кістками в Єгипті, а Наполеон став імператором Франції.

Сталін після випробування першої атомної бомби казав: “Мир будет сохранен и упрочен, если народы мира возьмут дело Мира в свои руки и будут отстаивать его до конца”. І роздмухав нову війну в Кореї, і став батьком народів світу. Вожді не були голодні.

Ні, не харчування і розмноження є підвалинами нашого розтління і падіння, а Обман і жадоба світової влади у всіх сферах людської діяльності, у т. ч. в науці. Достатньо звернути увагу на сучасну боротьбу за владу, яка віддзеркалює гріхопадіння розумної істоти.

ПРО РІЗНИЦЮ МІЖ РІВНЕМ ДОСКОНАЛОСТІ

“Розкриті закономірності первнів живої речовини дозволили встановити... причину, що змусила безсмертні одноклітинні організми ступити на щаблі еволюції, організовуючись у багатоклітинні організми всіх рівнів, втрачаючи при цьому свободу і, отже, знаходячи смерть. ...Напрямок цього еволюційного кроку був єдино правильним, тому що він спрямований до реалізації вищої і єдиної мети — Розуму”. Дослідження “уможливили визначення першопричин трагедії цивілізації” “недосконалістю людини як біологічного виду в енергоречовинному обміні з навколишнім середовищем, що зумовлена винятково гетеротрофною (тваринною) формою харчування”, “...способу видобутку”, “й розподілу їжі”, “неможливості виходу людини за межі Землі”, “утилізації біовідходів” тощо.

Недосконалість людини обґрунтовується “двома рівнями досконалості: попереднім — людини примітивної, але хитрої, що займає вищий ярус тваринного світу завдяки сформованій функції Розуму, та наступного — Людини Розумної, Людини Космічної. Тобто, ми подолали тільки 2% свого висхідного еволюційного шляху між двома суміжними еволюційними станами”.

Такий хід наукової думки породжує питання, протиріччя, дилеми. Організми одноклітинні стали багатоклітинними, свобідні — несвобідними, безсмертні — смертними. Чи треба вважати такий крок еволюції “єдино правильним, тому що він спрямований до реалізації вищої і єдиної мети”? Якої мети? Розуму? Вищої організації? Людини соціальної? Так усе ж це й призвело до трагедії цивілізації! Що “правильне”? Недосконалість людини як біологічного виду — має шлунок і їсть “борщ з квасолею разом”? Ні! На кожному етапі еволюції був відповідний рівень досконалості, а різниця між ними не є і не може вважатися недосконалістю.

Перший літак, який полетів, був досконалим для свого етапу розвитку. Діоген Синопський (400—325 рр. до н. е.) не був примітивним і хитрим, жив у діжці, називав себе громадянином світу та був героєм багатьох анекдотів того етапу еволюції. Розум на всіх етапах еволюції був розумним і хитрим, але наукові дослідження спромоглися розділити його на 2% розумного Розуму і 98% примітивного. Таким чином два хомо сапієнси перебувають в оточенні дев’яносто восьми хомо фарус — істот диких. А тому “завжди передусім знищуються розумні індивіди”.

З ЧИМ НЕ МОЖНА ПОГОДИТИСЬ?

На підставі еволюції первнів живої речовини, появи Розуму, шлункової форми харчування, розмноження й агресивності розумної істоти робиться науковий висновок: “Для запобігання незворотньому процесу загибелі цивілізації” є тільки один шлях порятунку — “відкриття принципово нової невичерпної харчової ніші, тобто автотрофного харчування”. Увага! Автотрофні організми синтезують з неорганічних речовин (води, вуглецю, азоту...) органічні речовини, забезпечуючи наше існування, використовуючи енергію фотосинтезу. В чому “відкриття”? Якщо так треба, то нехай буде, але хіба вода, вуглець, азот — невичерпні?

Припустимо, що ми досягли наукової мети. Нові розумні істоти розкошуватимуть, бо в них Розум розумніший за наш. Але то вже не ми... Яку цивілізацію і хто рятує?

Пропагуючи науковий проект “Автотрофне природно-генетичне харчування — шлях порятунку цивілізації”, автор залучає у свідки, починаючи з позаминулого століття, відомих учених, суміжні науки, дух і тіло розумної істоти. Не дивно, що стаття закінчується “протоколом намірів”: “Людина зазнає ...якісних змін на антропологічному рівні, а саме: значно збільшиться якість Розуму, сягнувши 100% його використання, що засвідчить перехід на активний — ноосферний стан розвитку; значно зменшиться кількісний показник фізіологічної можливості функції розмноження, що визначатиметься Розумом; значно збільшиться тривалість життя”.

Погоджуючись із безперервністю антропологічних змін і відносності їх певному етапу еволюції живої речовини, маємо збагнути, що нам не відома кінцева мета Розвитку, хоча відома абсолютна істина: безперервно існуватимуть два рівні досконалості — “попередній” і “наступний”, 98% і 2%, якщо вони були вирахувані на підставі відповідної наукової коректності. Таким чином, твердження про 100% використання Розуму на певному етапі взагалі некоректне, бо різниця між рівнями досконалості завжди існуватиме як данність. Не можна уявити стану, коли Розвиток у Природі припиниться, сягнувши свого 100% рівня. Така наукова концепція заганяє науку в глухий кут протиріч. Істину слід шукати в межах буття. Сьогодні не знайдеться жодної істоти, яка б погодилася, що використовує свій Розум тільки на два відсотки. У т. ч. й пан Луцюк.

ПРО ТРИВАЛІСТЬ ЖИТТЯ

Життя — акт самовираження істоти. Мішель Монтень у 38 років визнав себе старим і відійшов від “активної еволюції”, віддавши 100% свого Розуму Франції середньовічного варварства: “Мені довелося жити в такий час, коли навколо надто багато прикладів неймовірної жорстокості”. Але ж можна почути й про 86-річного покійника: “Передчасно пішов”. Тривалість життя метелика — один світловий день, але він літає! Блискавки — декілька секунд, а яке самовираження! Яскраве, хвилююче, сповнене глибокого внутрішнього змісту, як келих Бахуса.

Якщо академік В. Луцюк реалізує свій проект — досягне самовираження. Ото й буде тривалістю його життя. Одноклітинні, вільні, безсмертні організми ступили на щаблі еволюції і створили Розум, Несвободу, Смерть — Зло. Усвідомлюючи недосконалість такого розвитку — деградації, автор наукового проекту передбачає повернення до безсмертя, але не до одноклітинного безсмертного організму, а до багатоклітинного, вищого, з розумним Розумом — людини соціальної. А це в свою чергу передбачає збереження головних функцій деградації — харчування, розмноження, Розуму, Несвободи, Смерті та іншого Зла.

Уникнути Зла людство не зможе. Воно завжди зберігатиме три головні функції буття: Інтереси, Економіку, Політику. Інтереси — харчування, розмноження, захист від несприятливих умов довкілля, боротьба за місце під сонцем для забезпечення фотосинтезу. Економіка — процес керування перетворенням ресурсів Розуму і ресурсів Землі для видобутку засобів існування. Політика — насильство законів. Єдиного мислення, при наявності десятків мільярдів індивідів, не буде. Інакше — ні розвитку, ні деградації. Зло — Добро!? Зрештою, кожна ідея має право на існування.

НАУКА І МИ: ПОЛЕМІКА

● **Іван ПРОКОПЕНКО**

УКРАЇНА — З ТРИПІЛЬСЬКИХ ЧАСІВ

Видатний учений Сергій Шелухін вважав, що Україна — це земля, УКРАЯНА мечем, тобто, завойована нашим народом. Враховуючи первісне мирне заселення цієї землі нашими прапредками (за даними археології), логічніше припустити, що ця свята земля виділена (украяна, викроєна) нам Богом. Український народ дістав у спадок від Бога один із найблагодатніших ареалів планети. Чи не тому Україна несе в своїй назві корінь “рай” (край) — земне пристанище Бога Сонця — “Ра”!

Ра, Ор, Гор, Хор, Хорс, Ур, Сур, Коло тощо — найдавніші назви Сонця у трипільців-оріїв. Сотні українських слів походять від древніх назв Сонця — горб, пагорб, орій, орати, курган, курка, ранок, рай, край, сурма, суржик, колосок, колач і багато, багато інших. Гора Хорив є в Україні і в Синаї. І слово “гора” (ор, гор), і назва гори “Хорив” (ор, хор) тісно пов’язані з правічними назвами Сонця і сонячних божеств.

Світова гора в уяві наших прапращурів — це своєрідна модель Всесвіту. Пам’ять про те, що гори є колискою цивілізації, що на горах виникло життя, яке згодом перенеслось у долину, збереглось у святах Красної гірки, які раніше широко відмічалися напередодні Юрієвого дня. На горах запалювали ватри напередодні Великодня і в ніч на Купала.

На горі живе Сонце, яке в уяві наших прапрадідів відпочивало там після заходу за горизонт. Безмежні українські степи всіяні високими трипільськими, кіммерійськими, скіфськими, сарматськими та козацькими курганами — цими рукотворними горами, до яких так прагнула і тягнулася душа наших предків. Археолог та історик Юрій Шилов при розкопках докіммерійських курганів у Подніпров’ї та Причорномор’ї дійшов висновку, що вони були древніми святилищами й обсерваторіями для оріїв-трипільців. У ті часи протоукраїнцями управляли жреці-брахмани, які володіли священними знаннями, передаючи ці знання у вигляді релігійних наспівів, переказів, легенд...

Про шанобливе ставлення до древніх курганів свідчить і те, що їх використовували для поховань своїх вождів кіммерійці, скіфи, сармати, які запозичили “курганну” культуру від трипільців. Ці земляні пагорби були для Подніпров’я тим самим, що піраміди для Нілу!

Через тисячі років дійшли до нашого часу легенди про рахманів, свято Рахманівський Великдень, назви поселень — Рахманівка, Рахманів, Рахмани тощо, козацькі чуби — “оселедці”, поховальні звичаї. З таким же успіхом могла зберегтись і трипільська назва нашої прадавньої землі, тим більше, що українська мова має значну кількість санскритських коренів слів. Від жерців-брахманів до волхвів могла дійти самоназва благодатної землі праукраїнців, щоб відродитись у потрібний час — на тому самому місці.

У літописі “Повість врем’яних літ” збереглася інша назва брахманів — служителів древніх курганів: “Закон же у **ІУКТРИЯН,** яких ще називають врахманами і **ОСТОРОВИТАМИ,** від прадідів за приклад і благочестя взятий...” Отже, наш літопис найосвіченішу касту брахманів називає також уктриянами та осторовитами. Корінь “ук” в давньоукраїнській мові означав мудрий, розумний, учений. Наприклад, у гуцулів досі є слово “укий”. Звідси і слова наука, неук тощо. Тому логічно припустити, що “ук-трияни” — мудреці, вчені люди. Частка “трияни”, мабуть, те саме, що й “трояни”, тобто, шанувальники брахманівського вчення про триєдність світобудови.

Валерій Ілля в статті “Атлантида, скіфи-боги-велетні та грекоримська міфологія” (“Основа”, №23, 1993) звернув увагу, що в стародавньому Єгипті писарів називали скрібами, а каміння з вишкрябаними письменами — вістряками (в російській мові “острякі”). Ці назви, як не зрозумілі західним ученим, не перекладалися. Але для українця переклад цих слів не потрібний...

То, можливо, осторовити — це люди, які володіли письмом?!

Таким чином, усі три слова “Повісті...” — іуктриями, врахмани і осторовити — це синоніми, які можуть означати: мудрі, розумні, вчені, письменні люди. Тоді слова “украй”, “Україна” — це земля, країна, на якій проживають мудрі, вчені, письменні брахмани, вони ж уктріяни чи осторовити.

У 1877 році Андрій Великанов назву “Україна” вивів від санскритського слова **укхраііа** — “пагорб”, “земляний горбок” (сучасне написання — **ук(х)райа),** але надав йому значення “рубежа, який охороняється сторожовими пагорбами-курганами”. Тобто, А. Великанов прийшов іншим шляхом, але до тієї ж сумнозвісної “окраїни”. Та тепер ми знаємо, що ці земляні пагорби насипані не на якійсь границі і не на окраїні, а розташовані по всій величезній території проживання наших предків. Та й, мабуть, не існує народу, який би себе вважав окраїнним, другорядним, та ще й тисячі років зберігав би в пам’яті таку непривабливу назву.

Враховуючи дослідницькі здобутки Юрія Шилова і трактування А. Великановим слова “укхраііа” в перекладі з санскриту, а також незаперечні свідчення “Повісті...”, можна обґрунтовано припустити, що слово “Україна” — це земля брахманів-уктрів-осторовитів і святилищ-пагорбів (храмів-жител Сонця). Тобто, — **ЗЕМЛЯ (КРАЇНА) МУДРЕЦІВ і СВЯТИХ КУРГАНІВ.** Так само Єгипет називають “країною фараонів і пірамід”.

Назва “Україна” так довго зберігалась у пам’яті наших предків і так шанувалася ними, бо була для них (як і для нас) синонімом **СВЯТОЇ ЗЕМЛІ.**

ГІПОТЕЗА

● **Володимир ВІТЕНКО,**
член ВУТ “Просвіта”,
м. Ужгород

ЗНАЙТИ

ЗАВЖДИ СТОЯВ У ЧЕРЗІ

Одного дня 1942 року він побачив, як просто над головою кружляли чотири літаки. Кружляли дуже малим колом. Побіг у бомбосховище, де сидів притиснувшись лівим вухом до мами. Раптом так грюкнуло, що він заплющив очі й в очах з'явилася картина: палає чотириповерховий будинок, в будинку — самі лише стіни та отвори вікон.

Тільки коли Анатолій Присяжнюк вже вчився у школі, десь у 5-му класі, виявилося, що погано чує на праве вухо і недочуває на ліве. Не чув свисту, співу птахів, "високих" голосів, шепоту. Гадав, що так і повинно бути, бо ж права рука сильніша за ліву, наприклад. А лікарі не наважувалися підтвердити мамі, що це справді могло бути від бомбардування, і навмисно придумували інший діагноз, казали, що це був, наприклад, отит.

Тому вже далі в житті Анатолія Андріановича всі його знання йшли, в основному, від читання. Вважає, що має за свою ваду слуху досить відчутну "компенсацію". Природа ж часто компенсує людині, якщо та отримає чуттєве каліцтво. Цією компенсацією була можливість здогадуватись про майбутній вчинок, чи про слова, що хотіли мені сказати за секунди до цього, дуже гарна пам'ять (і зараз, як потрібно, може пригадати розмову з кимось у школі з друзями, вчителями). Дуже легко вчився, запам'ятовував безліч потрібних і непотрібних формул (алгебра, тригонометрія, фізика, хімія), віршів (і досі пам'ятає майже всі вірші, котрі "проходили" у школі), займався винаходами тощо.

Коли йому пропонували відновити слух через операцію (правда, без гарантії, що відновиться), відмовлявся, бо боявся, що його виведе з ладу багатоголосся гаму-шуму навколо, на що скаржилися рідні, знайомі. Багато, дуже багато, читав-ковтав усе: медицину, філософію, кримінальне право, живопис тощо. І ще — шахи. Мав І розряд.

Його тато був щирий більшовик-комуніст. Поясню, що означає "щирий". Коли надходила черга на отримання квартири, він казав на зборах, щоб її віддали сім'ї, де було гірше з житлом — називав прізвище. І так було не один раз. Відгукувався сам добровільно на всі призови партії, і мама слідувала за ним. Завідував дитячим інтернатом — і все "тягав" туди. Якось йому доручили організовувати продаж пива у бочках. Одного разу хлопець-продавець каже панові Андріану, що наторгував на суму більшу, аніж вартість пива у бочці — то що, питає, робити із зайвою сумою? Батько розхвилювався, порадився з кимось там, щоб віддати зайву суму у дитячий інтернат, і наказав продавцеві пива, щоб був точним у торгівлі. І тато, і мама Анатолія самі виросли у дитячому інтернаті, а тому й його із сестричкою досить своєрідно готували до життя. У дорослому житті їх легко було обманути, вони не могли себе примусити казати людям неправду, і також поступалися чергами на щось, коли стояли у черзі в магазинах. Намагалися допомагати іншим і дуже старалися, щоб не завдавати комусь будь-якого клопоту.

"ТИ ЧТО, БОЛЬНОЙ?"

Після школи Анатолій хотів вступити до Політехнічного інституту — це тоді було важко, але він іспитів не боявся, бо "знав усе". Але через ваду слуху туди документів не прийняли, і тоді вступив до Київського будівельного технікуму (він був розташований на Львівській площі). Закінчив технікум із відмінним ("червоним") дипломом, отримав від райкому партії грамоту "За активну участь…" (їй-же бо, не знаю за що!) На зборах був щиро здивований, коли його викликали отримувати грамоту — у залі сміялися від його виразу обличчя. Стипендію не отримував, бо казали — твої батьки отримують зарплатню, як в середньому "заможні". А треба сказати, що відмінники повинні були отримувати стипендію підвищену.

Перша посада після технікуму — майстер на будівництві житлового будинку по вул. Повітрофлотській, що біля Повітрофлотського ж мосту.

Звільнили з посади майстра "за скороченням штату" (насправді, не годився командувати, не міг пити горілку з виконробом тощо. І до цього дня не п'є і не палить. І коли у якійсь компанії знущаються, кажуть, що їх не поважає, "ти что — больной?", — він завжди відповідає: "саме тому, що здоровий"). Вчився на вечірньому відділенні Київського будівельного інституту. Відпусток на роботі не любив, і його виганяли у відпустку, накопичену за 3—4 роки. Тоді йшов сам до райкому комсомолу, і його направляли вожатим у піонерський табір. І так десь 7—10 сезонів.

"Діти і я дуже любили одне одного. Я був веселий, знав багато жартів, ігор, фокусів. Зарплатню вожатого я витрачав на "призи", щоб робити своєму загону всілякі атракціони з призами.

У кар'єрі — став головним інженером Нормативно-дослідної станції у системі Міненерго СРСР (будівництво атомних електростанцій), був на усіх АЕС, що тоді будувалися.

Членом КПРС не ставав, бо була черга для інтелігенції. Я особливо й не старався у кар'єрі: просто робив усе залюбки, був "трудоголіком", фахово, багато знав, гарно і легко писав усілякі матеріали, доповіді, проекти постанов, ніким не командував — от мене і пересували на посаду вище", — розповідає п. Анатолій.

ПЕРЕБУДУВАВСЯ

У 1988 році зорганізував виробничо-будівельний кооператив. Був одночасно пів-бухгалтером і пів-юристом, і плановим, і виробничим відділами. Одним словом, у штаті були тільки пів-бухгалтера (та й то тільки тому, що так вимагало законодавство), секретарка і п. Анатолій. За рік швидко стали на ноги. Ще б пак! Тоді на п'ять років надавали пільги — сплачували лише 5 відсотків податків! Вже наступного року вони так багато заробляли,

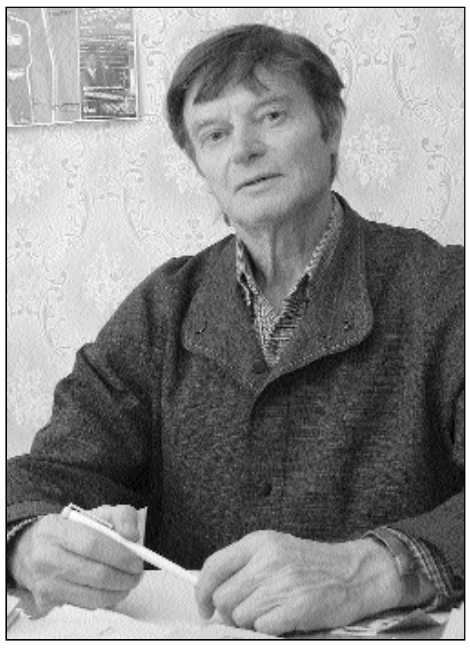

Анатолій Присяжнюк

ДОЛЯ

що стало совісно перед іншими. "Самі, без усякої вказівки, взяли шефство над дитячим садком, що був у моєму дворі (туди ходили, тоді ще маленькі, мої онучата Валетка з Вовчиком). У першу чергу фінансували і зробили дитсадочку дах: зі склотканини на гермобутилі — а це на 10 років! Придбали дитсадочку мікроавтобус (РАФ — колишня швидка допомога). Постійно щось купували їм. А ще, за списком райвиконкому, 11 пенсіонерів від нас отримували ще одну пенсію. А ще, раді самоврядування мого мікрорайону сплачували рахунки за картоплю та яблука для бідних. Так-так, був "диваком" у цій благодійності. Ні про яке "депутатство" й думки не було. Просто незручно було жити краще, аніж люди навколо, та вже так мене виховали своїм прикладом мої батьки", — згадує Анатолій Андріанович.

У 1991 році створив ще два малих підприємства і був їх директором. Але невдовзі діяльність і кооперативу, і цих МП була "заморожена" за "стандартної" для всіх його колег причини — державі на довгий термін вони стали не потрібними.

Пішов на пенсію. 42 роки стажу, ветеран праці. Але голова звикла працювати по 12—14 годин на добу. Двоє онучат (Валетка у 6-му класі, Вовчик — у 8-му) ще до школи були добре підготовлені з математичної логіки. Спілкувався з ними виключно українською мовою (їх батьки — виключно російською; так вже виростили їх). Заради них став навмисно з усіма спілкуватися і самоудосконалювати свою українську. На жаль, школа швидко "підстригла" юних математиків під один гребінець.

Переклав українською з російської десь 300—400 віршів. Перекладацька робота сподобалася і якось допомагає йому знайти розвагу у вільний час і поживу голові. Та й дуже хотілося якось зарадити — зробити й свій посильний внесок у становлення української, котрій так важко у нашій неукраїнській державі. Зокрема переклав 45 байок І. А. Крилова.

Багато хто з російськомовних кажуть йому, що "кумедно" читати переклади українською. Наприклад, "В лесу родилась елочка" чи "Не брани меня, родная" тощо. Бо ж так вони, ці витоки, багатьом ввійшли в пам'ять, що їх не можуть уже сприймати українською мовою. Проте здається, що наші дітлахи, молодь, з малих років звикнувши тільки до українського тексту цих пісень, коли підростуть і побачать ці пісні російською, сприйматимуть вже їх як "кумедні".

● **Стефан КОСТКА**

МОЄ ЯСНОВИДІННЯ, ТАКЕ

Здатність до "пророцтва" я набув, очевидно, через ушкодження слуху. Розвинулась зорова спостережливість і запам'ятовування деяких закономірностей у всьому: розвитку подій, поведінці людей, зв'язку зовнішності людини з її соціальним і психологічним статусом тощо.

Мав розвинутий "боковий зір". Краєм ока помічав зміни кольору обличчя, тріпотіння жилки на шиї, мимовільні рухи голови, очей, вух, мікроскопічні зміни в розташуванні і русі предметів чи чогось іншого (ну, наприклад, муха промайнула майже ззаду мене, чи аркуш паперу ворухнувся десь неподалік на столі, чи хтось ледь-ледь намагається лише почати робити рух), наближаючі "біохвилі" (наприклад, з-за будинку, зачинених дверей — ось-ось хтось відчинить двері та вийде) тощо. Наприклад, розглядаючи фотографію людини 10-річної давності, якої ніколи не бачив, "пророкував" їй майбутнє, котре вже відбулося. Це щоб заробити довіру до мого пророцтва, а потім уже "пророкувати" — по інших, сьогоднішніх фотографіях присутніх. Просив оточуючих не відповідати, не реагувати словами на моє буркотіння. Уголос перебирав варіанти "пророцтва" (здається, отут "собака зарита"!) — уголос: " ... буде музикою чи художником..., так — **музикою**, чи грати на піаніно, скрипці..., так, **на скрипці**,... мати дітей, не мати, одного, двох, одного, так — **двох** дітей, ... **дівчаток**, зараз живе на четвертому поверсі, на третьому..., так на **третьому** поверсі, **батько військовий**, мати, **мати... не знаю**...". І питав: "Далі продовжувати? Чи багато набрехав?" У відповідь: "Та-а-а, розігруєте нас — про цю людину на фото все заздалегідь розпитали у когось...".

Угадував 60–75 відсотків. Але ж бувало й інакше. Перебираючи ті ж самі "параметри" про себе (не вголос), повторюючи їх перелік, отримував якийсь інтуїтивний "резонанс-поштовх" у скронях, чи серці, "у душі", як це буває при хвилюванні від чекання і відгук на здійснення чогось (щось схоже на реакцію, коли — "є! влучив!"). А перед тим, як "перебирав уголос", десь позаду (чи у середині?) фото дуже швидко, майже миттєво, проходила (попереджую ж — усе й досі фантастика й для мене, але Ви ж розпитуєте!...) "кінохроніка варіантів майбутнього" (як це буває, коли ми, а це буває частіше, немовби чуємо у мозку якийсь голос) — залишалося "спіймати та вибрати варіант кадру" і "озвучити" його.

Жінки, як правило, бажали знати, що з ними буде через сім-десять років: хто-ким буде чоловік чи буде одиначка, чи розлучена, скільки дітей і хто, її професія, де буде жити (бо зараз у гуртожитку), здоров'я батьків тощо (але досить часто виникали побічні відповіді). Найчастіше просили дівчата, бо чоловіки соромилися (а як просили, то наодинці) і вважали все це "циганщиною". Я теж так вважав, вважаю і зараз, хіба що "працював" без карт і "ліній долоні", як цигани. Між іншим, дуже кортіло звернутися до циган по "сеанс" — подивитися, а яка "методика-технологія" у них? Але соромився цього "шарлатанства"; так і не звернувся.

"Сеанс" проходив так: чекав-намагався "викликати кінохроніку" з життя "клієнта". Раз уже оця "хроніка" сама по собі інколи з'являлася у мене в ранні роки, то став уже і зловживати нею, "знахабнів" — намагався замовляти "це" силою волі. Кадри зовсім не підкорялися думкам, були хаотичні, зникали, "показували" усіляке "сміття". Але в якийсь момент ішов "повтор кадру", я його "зчитував", обміркував та "озвучував", як здивоване припущення події чи малюнку життя. Наприклад, — "бачу", що клієнт "іде з дівчинкою та хлопцем" — отже буде мати... це її діти?, чи вік дітей відповідає терміну прогнозу. Ось так приблизно проходив "сеанс".

Про "кінохроніку" — це вельми умовний аналог процесу. Припущення-озвучення виникає саме так — здивоване і зненацька для мене ж самого. Треба й самому прийти до тями, щоби насмілитись повторити вже вголос про "побачене". І якщо дуже "вдивляєшся", то й дуже втомлюєшся, бо боїшся просто "аби збрехати" заради слави. У цьому варіанті, коли все робиш тільки подумки, уявленням, за допомогою "кінохроніки", то майже завжди з'являється момент якогось "резонансного поштовху" під час перебору "параметрів", "факторів", "кадрів". (Повірте, отут я іронічно посміхаюся та "хмикаю", точнісінько як і Ви, читаючи оце).

У фірмі, де працював, знали про мої "фокуси-пророцтва" по фотці (не без цього — ми, чоловіки, такі хвальки)... Доводилося поступатися, проводити "сеанси".

Але для себе, найчастіше, при вирішенні особистих конфліктів це ставало у пригоді: наприклад, ані разу у житті так і не бився ні з ким, вирішував конфлікти тільки словами. Але не завжди це допомагало. Оце позичив у 90-і роки декільком людям гроші, а досі не віддають. У подружньому житті — "ясновидіння" не допомагало: якщо друга сторона не має бажання до діалогу, йде "гра в одні ворота", "втрачається" голова, — справа така йшла до розлучення. Бо звичайне миролюбство, поступки іноді сприймаються, як "капітуляція"; друга сторона нахабніє, "сідає" на голову.

Інколи я зловживав "інтелектуальними фокусами" заради заробляння додаткового авторитету. Запропонував невістці записати в іншій кімнаті на папірці будь-яке число до двадцяти. Папірець скласти і тримати у своїй руці. А я вгадаю. На підлозі у коридорі квартирі (так вже було зручніше) розклав папір, намалював на ньому квадрат. Ми всі присіли навпочіпки, невістка зліва, майже ззаду, онучата переді мною. І я почав міркувати: "Та-ак. Задумане число знаходиться у групі (пишу на квадраті) від одиниці до семи, чи від восьми до п'ятнадцяти, чи після п'ятнадцяти... Ага, у першій групі. Один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім... Так, сім!" Угадав. Тут, ясна справа, мав місце звичайненький фокус: боковий зір та спостереження за реакцією з мого "буркотіння".

Найчастіше вродливі, статечні, донжуани, які йдуть "нарозхват" (у порівнянні з невродливими, миршавими, не донжуанами), — відстають у змаганні з ними у кар'єрі, менше здібні до винахідництва, пам'яті, інтелектуальної роботи. Придивіться до людей навколо, зверніть увагу на зв'язок конституції тіла з розумом, прислухайтеся до їхнього мовлення, порівняйте статус, посаду; зверніть увагу на такий зв'язок у тих, кого показують по телебаченню (наприклад, у політиків, дипломатів, журналістів, артистів, спортсменів). Ви побачите-здогадаєтесь (якщо поставите собі таку мету — звертати увагу саме на цю сторону, на такий зв'язок), хто зробив свою кар'єру за допомогою "руки", а хто — власним розумом. Боротьба за виживання, несприятливий статус особи з каліцтвом, форс-мажорні обставини життя вимагають від людини шукати вихід, щоб утвердитись або примусити інших поважати себе. Каліцтво вимагає від людини розвитку, тренування прихованих якостей, що сплять до пори не помічені і не затребувані. Мабуть, Ви бачили по телебаченню індуса без рук по плечі — він став майстром з ремонту годинників (пальцями ніг!). Про сліпу бабусю Вангу — Ви знаєте, авжеж. Біда навчить — каже народна мудрість. Тільки треба старанно вчитися.

ТАМ, ЗА ГОРИЗОНТОМ...

Анатолій ПРИСЯЖНЮК

●

ВІН БУВ УЧНЕМ ІСТИНИ

(Про дослідника Слобожанщини і Таврії Вадима Пассека (1808–1842)

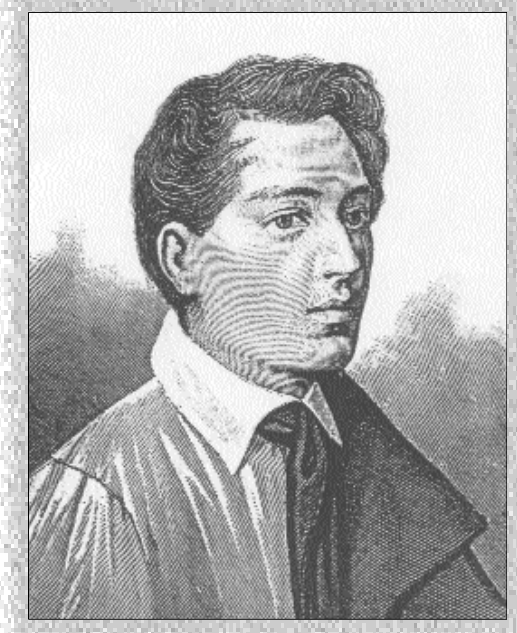

Вадим Пассек — письменник, історик, етнограф, археолог, статистик. Це рідкісне прізвище знають хіба що науковці. І навряд воно знайоме його землякам з села Спаського, поблизу Валок на Харківщині, де був родовий маєток Пассеків. Прожив Вадим Васильович коротке, але яскраве життя — доля відрахувала йому лише 34 роки. Понад десять з них він присвятив вивченню України, зокрема Слобожанщини і Таврії, історію, географію, побут і культуру яких описав у своїх науково-популярних творах: "Подорожні нотатки Вадима", "Історико-статистичний опис Харківської губернії", "Міста Харківської губернії з картами-планами і гербами", "Про кургани і городища повітів Харківщини" та ін. Його перу належить також фундаментальна праця у п'яти томах "Нариси Росії", видана протягом 1838—1842 років, (разом з І. Срезнєвським), яка є першою спробою популяризації наукових знань і в доступній формі знайомить громадськість з археологією, етнографією, традиціями України.

Родовід Пассеків і перипетії його історичної долі надзвичайно цікавий і потребує спеціального дослідження. Можливо, допитливі краєзнавці зацікавляться цією темою. То я для інтриги згадаю лише окремі віхи з життєпису цієї незвичайної родини, що походить з Чехії, точніше з Моравії, нащадки оселилися на Харківщині і були поважними представниками козацької старшини. А сам Вадим Васильович народився 2 липня 1808 року у Тобольську, де його батько відбував разом із сім'єю 20-річне заслання.

Прізвище "Пассек" увійшло в анали української літератури ще й тому, що воно тісно пов'язане з життям письменниці Марко Вовчок. Біографам її творчості відоме захоплення Марії Олександрівни молодим правником (сином Вадима Васильовича) Олександром, з яким вона впродовж восьми років подорожувала країнами Західної Європи разом із сином-підлітком Богданом і чоловіком — відомим фольклористом Опанасом Марковичем, який фактично навернув на українство російську дівчину з Орла. Та повернемося до розповіді про нашого героя.

Одразу після закінчення Московського університету Вадим Васильович поринає у вивчення Слобожанщини. Він не обминає жодного села, хутора, повіту, міста, містечка, детально описуючи все бачене і почуте. Водночас свої враження у формі подорожніх листів об'єднує у книгу, що виходить друком у 1834 р. Наведу фрагмент з одного його листа: "Які мрії пробуджує в мені Україна, як сильно співчуває душа моя її бурхливій, зрадливій долі, її мовчазним курганам, її нерозгаданим скіфським скульптурам, і весь я пориваюсь душею до її давнини, до її войовничих орд і степового привілля природи. Так, українські степи здавалися мені морем, що затихло".

Зрозуміти сучасність і розгадати майбутнє, на його думку, неможливо без знання минувшини, хоча її й не воскресити. Вчений підкреслював, що життя народів необхідно вивчати, окрім літописів і пам'ятників, в побуті і характерах нині існуючих поколінь, у впливі на них зовнішніх чинників. Отож він зазначає: "Той не розуміє історії народу, хто не обіймає розумом, не співчуває серцем усім рухам його внутрішнього життя, хто думає відтворити його тільки за манускриптами і залишками мистецтва, хто не бачить основних витоків, за якими творилося минуле і діятиме майбутнє".

Або ще таке: "Який народ протягом п'яти віків неволі, коли перетворювали на згарища його міста, мучили за відданість релігії, зумів її зберегти, в цей час був не раз гроза своїм гнобителям, і серед цих катувань створив училища для освіти юнацтва? Цей народ... — малоросіяни!"

Читаєш листи Пассека і дивуєшся, як людина, що виросла на берегах Іртиша і Тобола, в суворому Сибіру, отримала освіту в Москві, могла стати справжнім патріотом України? Мимоволі напрошуються паралелі з сучасним ставленням слобожан до рідної мови, культури, історії. То ж нехай Вадим Пассек нагадає своїм невдячним нащадкам, як треба шанувати свій народ, любити рідну землю і традиції. Тому й видаються такими цінними нам його мемуари.

Ось ще одна цікава згадка про перші козацькі поселення на кордоні України з Росією: "Під владою Польщі Малоросія до кінця випила всі біди… Чим сильнішими ставали дні Польщі, чим обтяжливішою її влада, тим швидше переходила Малоросія з побуту громадянського у побут козацький."

Захоплення історією віддалило вченого від гуртка революційно настроєної молоді на чолі з О. Герценом. Проте арешти його членів вплинули і на подальшу долю В. Пассека, йому не дозволили читати лекції ні в Московському, ні в Харківському університетах. Мрія про кафедру так і не збулася.

За дорученням міністерства внутрішніх справ він був зарахований до статистичного комітету для збирання відомостей про Харківську губернію і разом з тим знайомився з природою України, вдачею, побутом, звичаями її мешканців. А поряд із статистикою Пассек займався вивченням давнини — результати своєї праці надав Імператорському товариству історії та старожитностей, і був одноголосно прийнятий у дійсні члени цього Товариства.

Оглянувши городища і кургани, він дослідив більшість укріплень по річках Дон, Уда, Можа, при верхів'ях Коломата і направив Товариству звіт про свої дослідження разом із складеними ним картами розташування насипів, а також описом курганів і городищ Харківського, Валківського і Полтавського повітів. Окрім того, привіз для Московського університету три великі кам'яні баби зі степів України, які на ту пору чудово збереглися.

Вадиму Пассеку було доручено від Міністерства внутрішніх справ зробити також статистичний опис Таврійської губернії, для чого він попередньо знайомиться з архівами Новоросійського і Бессарабського генерал-губернаторів, вивчає їх дуже сумлінно, використовуючи для себе багато цінного матеріалу.

Невеличка замальовка слобожанських вечорниць, на наш погляд, може зацікавити читача, не байдужого до традицій цього своєрідного краю. Цікаво, а що сьогодні залишилося зі спогадів подружжя Пассеків, у його мешканців, якщо не в побуті, то хоча б у пам'яті? Пропоную читачам завітати на молодіжні забави:

"На вечорниці зберуться в одну хату дівчата із гребнями, веретенами, наїдками, з яких господиня готує їм вечерю… Заллються піснями, налетять парубки з музиками, підуть розмови, сміх, танці, вихорем неситься метелиця, тісно у хаті — йдуть у двір, дрібно вибивають дівчата ногами козачка, спритно стукають каблуками парубки гопак, і, присідаючи, викидають ногами різні штуки… А в печі палаххотить солома, киплять борщ і галушки, пахне в хаті гарячими паляницям… — Ні, казали бабусі, ні, тепер не те, що у наші часи, — що це за вечорниці, тепер і парубки не ті; бувало йдуть вони на вечорниці, аж хата труситься: двері в хату не відчинять, то натиснуть плечем, так і висадять її вон. Тепер — ледащі…"

У прислів'ї "Що село, то звичай" Вадим Пассек бачить глибокий смисл і говорить, що хоч його значення часто змінюється, але це поняття залишається і завжди проявляється у житті українського народу. В одному з листів він пише: "Поглянь у хату українця. Ось вона: і бідна, без критого двору. Але, яка вона чиста і біла! Як прибрана і вимазана її призьба! Як вимиті зліплені вікна… Хата ніколи не буває курною, земляна долівка її вимазана глиною, чиста, виметена; їжа господарів бідна, але борщ дуже смачний, все чисто і охайно".

Оцінюючи "Подорожні нотатки" вченого, варто зазначити, що це не просто мандрівні враження втомленого бурхливим життям романтика, тини, глибоке знайомство з витоками нашої духовності, коріння якої губиться у темряві тисячоліть.

Серед нащадків династії Пассеків — наша сучасниця Тетяна Сергіївна (1903—1968 рр.) — відома дослідниця трипільської культури, археолог, доктор історичних наук, автор фундаментальних праць про історію трипільських племен Дніпро-Дністровського межиріччя, періодизацію їх поселень, ранньоземлеробську практику.

На сторожі старовини, нашої історичної пам'яті мужньо стояли філософи, славісти, історики, етнографи, які заповідали нащадкам берегти рідне слово, пісню, предківські звичаї та обряди. Пішки ходили вони манівцями, навіть не знаючи української мови, записували латиною, польською. чи російською наші легенди, казки, повір'я, думи, потім за свої кошти видавали збірники в Москві, Петербурзі, Празі, Відні, Парижі, сподіваючися, що їх звитяжну працю продовжать спадкоємці наступних поколінь. Вони гаряче обстоювали право на самостійність української нації саме тут, на Слобожанщині, яку сьогодні вважають територією з "російськомовним населенням" і яка й зараз є ареною боротьби за утвердження на ці споконвічні українські землі власної мови, культури, історії.

Цього року минає 195 літ від народження Вадима Васильовича. Поховано його у Москві, на території Симонова монастиря. Вшановуючи щирою подякою вченого, хотілося б висловити сподівання, що його світле ім'я згадуватиметься не лише в енциклопедіях і довідниках.

Ольга РУТКОВСЬКА,
народознавець

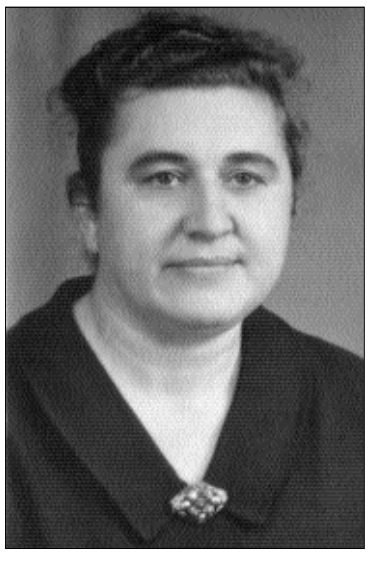

НІНА ТОЦЬКА — ВИДАТНИЙ ФІЛОЛОГ І ПЕДАГОГ

В українській мовознавчій науці ім'я Ніни Тоцької осяяне ореолом справжності. Одна з найвидатніших фонетистів України, вона не лише всебічно вивчає звуки рідної мови, а й вимовляє їх так, що можна (і треба!) записувати кожен із них і використовувати як зразок поєднання теоретичних знань та практичного втілення їх.

Ніна Тоцька народилася 25 червня 1923 року в селі Озерна Білоцерківського району на Київщині в учительській родині. Після закінчення школи вступила до Київського університету ім. Тараса Шевченка, аби продовжити справу батька — стати викладачкою української мови та літератури. Студенти-філологи зазвичай уже з першого курсу визначаються, ким вони стануть: літературознавцями (таких переважна більшість) чи мовознавцями. Пані Ніна без жодних вагань обрала лінгвістичну ниву і могла стати дослідницею будь-якої царини цієї ниви — лексики, морфології, синтаксису. Мовознавчий хист молодої дослідниці живили й плекали її вчителі — видатні українські мовознавці Леонід Булаховський, Михайло Калинович, Павло Плющ.

Коло зацікавлень у Ніни Тоцької досить широке. Свідченням цього є її перша наукова праця — дипломна робота "Синтаксичні особливості "Літопису Самовидця" (1947 р.), кандидатська дисертація "Синтаксичні особливості творів Панаса Мирного" (1953 р.). Проте філологічних вершин пані Тоцька досягла в галузі фонетики. Дослідженню звуків рідної мови вона присвятила все своє наукове життя. Можна назвати деякі з її численних праць на цю тему: "Визначення меж голосних фонем на осцилограмах" (1958 р.), "Залежність тривалости голосних української мови від консонантного оточення" (1961 р.), "Голосні фонеми української літературної мови" (1973 р.) тощо. Експериментально-фонетичному дослідженню голосних присвячено й докторську дисертацію авторки, яку вона захистила 1975 року.

Від 1964 до 1984 року Ніна Іванівна завідувала Лабораторією експериментальної фонетики Київського університету ім. Тараса Шевченка, в якій проводилися теоретичні й практичні заняття, присвячені опануванню вимовних та акцентуальних норм української літературної мови, здійснювалося керівництво роботою фонетистів української та інших мов. Крім великої наукової роботи, Ніна Іванівна читала курси сучасної української мови на філологічному факультеті та на факультеті журналістики Київського університету ім. Тараса Шевченка, якому віддала сорок років свого життя. Її запрошували для викладання спецкурсів з фонетики до Львівського університету ім. Івана Франка, до Ніжинського та Черкаського педагогічних інститутів.

У 1987 році Ніну Тоцьку запрошено для роботи на кафедрі української мови Вінницького педагогічного інституту, де її захоплено зустріли викладачі й студенти. З 1992 до 1994 року вона завідувала кафедрою української мови відродженої Києво-Могилянської академії, де працювала до 2000 року.

Я мав честь бути разом із Ніною Іванівною в Українській національній комісії з питань правопису, створеній Кабінетом Міністрів 1994 року для вироблення правопису, спільного для всіх українців світу. Усі орфографічні пропозиції Ніни Іванівни були виважені, арґументовані й переконливі.

Своє 80-річчя Ніна Іванівна Тоцька зустріла в дальших наукових пошуках в оточенні рідних, друзів, колег, що, як і раніше, віддають їй належну шану, вважають за честь бути знайомими з нею і пишаються тим, що живуть на одній з нею землі.

Олександр ПОНОМАРІВ

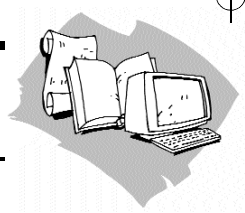

Щире вболівання за стан рідної мови, що переповнює листи читачів, лише якоюсь дещицею сягає урядових установ. Саме тому друкуємо нині відповідь начальника Головдержслужби України Г. І. Лелікова на запит народного депутата, шеф-редактора газети "Слово Просвіти" Павла Мовчана стосовно проблеми дотримання статусу державної мови та, зокрема, етики поведінки держслужбовця державними службовцями управління Пенсійного фонду в Оболонському районі Києва, порушеної в українській пресі.

ДЕРЖСЛУЖБОВЦЯМ…

РОЗМОВЛЯТИ ЗРАЗКОВОЮ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ!

Верховна Рада України

Народному депутатові України
Мовчану П. М.

Шановний Павле Михайловичу!

Головдержслужба України розглянула Ваше звернення щодо дотримання державними службовцями управління Пенсійного фонду в Оболонському районі міста Києва статусу державної мови. Проблема функціонування державної мови в Україні, яку Ви порушуєте, безперечно, є актуальною. Статус української мови як державної регламентовано статтею 10 розділу 1 Конституції України, а Рішенням Конституційного Суду від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99 визначено, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), в інших публічних сферах суспільного життя, що визначаються законом. Проте державна мова в силу об'єктивних та суб'єктивних причин ще не стала достатньою мірою засобом спілкування у повсякденному мовленні у ряді центральних і територіальних органів виконавчої влади та у засобах масової інформації.

На виконання вимог вищезазначених нормативно-правових актів, а також постанови Кабінету Міністрів від 8 вересня 1997 року № 998 із змінами від 21 червня 2000 року № 1004 "Про затвердження Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови", інших документів Головдержслужба України в межах компетенції здійснює координаційні та контрольні заходи щодо розвитку і функціонування державної мови в державному управлінні, працює над удосконаленням процесу навчання державних службовців, зокрема, вивченням ними української мови, спільно з Державним комітетом національностей та міграції, як головним координатором виконання Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови, затверджених постановою Кабінету Міністрів від 8 вересня 1997 року № 998 (далі — Комплексні заходи), а також із залученням учених, освітян, представників громадських організацій, відповідних установ.

Так, листом Головдержслужби України від 11 грудня 2000 року № 52/6121 надіслано пропозиції Міністерству освіти і науки щодо розробки та вдосконалення структури навчальних програм тематичних семінарів із підвищення кваліфікації державних службовців із питань ділового мовлення. Крім того, досконале володіння державними службовцями державною мовою передбачено в Типових професійно-кваліфікаційних характеристиках посад державних службовців (пункт 2.7 "Загального положення") згідно із Довідником професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців, затвердженого і введеного в дію наказом Головдержслужби України від 1 вересня 1999 року № 65, з доповненням відповідно до наказів Головдержслужби від 30 листопада 2001 року № 94 та від 29 листопада 2002 року № 95, погодженим Міністерством праці та соціальної політики 20 листопада 2001 року.

При проходженні державними службовцями атестації обов'язковим має бути врахування рівня володіння ними державною мовою як це визначено Положенням про проведення атестації державних службовців, затвердженим постановою Кабінету Міністрів від 28 грудня 2000 року №1922 та відповідними методичними рекомендаціями, затвердженими наказом Головдержслужби України від 2 березня 2001 р. № 16.

Олександр Омельченко та Геннадій Удовенко під час святкування днів Києва

Відповідно до Загального порядку проведення іспиту кандидатів на заміщення вакантних посад державних службовців, затвердженого наказом Головдержслужби, Української Академії державного управління при Президентові від 10.05.2002 р. № 30/84, та зареєстрованого в Міністерстві юстиції 24.05.2002 р. за № 446/6734, вищезазначений іспит складається державною мовою. На виконання вищезазначених Комплексних заходів Головдержслужбою проводяться перевірки дотримання конституційних вимог щодо застосування державної мови державними службовцями під час здійснення ними своїх повноважень (мова актів, роботи, діловодства, документації). Усі факти порушень законодавства про мову в органах виконавчої влади аналізуються, вживаються заходи щодо усунення та недопущення порушень у подальшій роботі...

...Також запропоновано чітко визначити забезпечення покладення повноважень із питань організації виконання в майбутньому цього закону та визначення рівня відповідальності за його недотримання. Створена і діє мережа навчальних закладів, що здійснюють підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, керівників державних підприємств, установ і організацій...

Пунктом 9 Заходів на виконання Комплексної програми підготовки державних службовців, затвердженої Указом Президента від 9 листопада 2000 року № 1212, враховано забезпечення належного рівня мовної підготовки за спеціальностями освітньої галузі "Державне управління". У навчальних закладах системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців здійснюється обов'язкове навчання кадрів із ділового мовлення. Протягом 2002 року в Україні підвищили кваліфікацію з ділового мовлення 36,4 тис. працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Що стосується фактів, викладених у листі власного кореспондента газети "За вільну Україну" Галини Левицької щодо порушень вимог чинного законодавства про мови та етики поведінки державних службовців працівниками управління Пенсійного фонду в Оболонському районі при виконанні ними службових обов'язків, інформуємо, що Головдержслужба в межах компетенції листом, копія якого додається, вказала керівництву Пенсійного фонду України на зазначені порушення з боку працівників цього органу, необхідності усунення виявлених недоліків, неухильного дотримання вимог чинного законодавства з питань мовної політики та притягнення до відповідальності винних осіб.

Повністю поділяємо Вашу позицію стосовно болючих проблем і питань щодо функціонування державної мови в Україні, і намагаємося їх вирішувати згідно з покладеними на Головдержслужбу функціональними обов'язками та завданнями.

Вдячні Вам за конкретні пропозиції та завжди готові до конструктивного діалогу з питань функціонування державної мови в системі державної служби.

З повагою

Г. ЛЕЛІКОВ,
начальник Головдержслужби

МИЛОЗВУЧНІСТЬ — ЛИШ ОДИН ЗІ СКАРБІВ

Трапилася мені несподіванка в Італії, яка дуже вразила. У ресторані я почув, як італійські співачки виконували українською англійські пісні. Звісно, я не втримався і запитав: "Чому ви не співаєте цих пісень в оригіналі?" І сказали вони мені таке: "Бо українська мова милозвучніша, ніж англійська!" Довго я ходив у роздумах, а потім почав розшукувати джерела, які б науково доводили переконання співачок про милозвучність української мови. І знайшов у розвідці Олександра Пономаріва "Краса рідного слова", видрукуваному в журналі "Дніпро" в 1967 році.

Німецький поет Фрідріх Боденштедт, що подорожував свого часу по Україні, закохавсь у наші пісні, чимало їх переклав німецькою мовою. У виданій пізніше праці "Поетична Україна" він писав: "Українська мова наймелодійніша й найголосніша поміж усіма слов'янськими мовами, з великими музичними можливостями. Ніде дерево народної поезії не дало стільки смачних плодів, ніде дух народної поезії не відбився так виразно й сонячно, як він відбився на піснях українських".

Які ж засоби створюють славнозвісну милозвучність і красу, багатство нашої мови, що ними захоплюються не тільки українці, а й представники інших народів? Адже не про кожну мову можна сказати, що вона співуча, не в кожній добір звуків створює враження досконалості, гармонії і краси. Очевидно, таємниця гармонійності криється в системі фонем, у морфологічній будові слів, наголошуванні їх. Українська літературна мова не любить поєднання кількох приголосних, що ускладнюють вимову. Мабуть, усі звернули увагу на те, що в нас є слова у двох, а то і в трьох формах: **іти — йти**, **узяти — взяти**, **ховатися — ховатись**, **би — б** тощо. Ці форми зрівноважують вокалізм (систему голосних звуків) із консонантизмом (системою приголосних). Важко, наприклад, сказати такі фрази: "Вигляну**в в в**ікно", "бачи**в в сн**і", "зустрі**всь з с**естрою". Але наша мова має чудову властивість, яка допомагає уникнути таких неоковирних зворотів: **в** тут чергуються з **у**, **з** з **із** або **зі**, **і** з **й**, і виходить дуже гарно: "вигляну**в у в**ікно", "ходил**а з н**им", але "ходи**в зі мн**ою". Коли збіг приголосних виникає на стикові двох слів, як, наприклад: "ку**щ зр**остав", "до**щ пр**ойшов" тощо, то ліпше ці слова поміняти місцями: "зроста**в к**ущ", "пройшо**в д**ощ" і т. ін.

Збіг голосних також погіршує звучання, тому в такому разі на місці **і** та **у** стають **й** і **в**: "Іва**н і Г**анна", але "Ганн**а й І**ван". Милозвучності мові надають і фонемічні варіанти: **імла — мла, іржа — ржа** тощо. Коли попереднє слово закінчується приголосним звуком, пишемо **імла, іржа**, а коли голосним, пишемо **мла, ржа**. Ще одна чудова властивість, яка вирізняє нашу мову з-поміж інших. А саме: в нас пестливі суфікси можуть приєднуватися до дієслів і до прислівників. Це такі дієслова, як **їсти, пити, спати** та інші. Наприклад: **їсти, їстки, їсточки, їстоньки; спати, спатоньки, спатунечки, спатусі, спатусеньки**. Прислівники: **там, тамки, тамочки, таменьки, так, такечки, отакеньки** тощо. Пестливі форми дієслів та прислівників — дуже важливий засіб надання мові емоційного забарвлення.

Досить розвинена система префіксів і суфіксів, за допомогою яких утворюються граматичні форми, що відбивають нюанси лексичного значення. Візьмемо слово "писати" в минулому часі: **писав, написав, понаписував, попописав**. Так само **попоходив, попостраждав** тощо. Або ще такий приклад: коли щось світле стає темнішим, кажемо, що воно темніє, а коли темне стає ще темнішим, то кажемо, що воно **темнішає;** за таким же зразком **біліти — білішати, блакитніти — блакитнішати** і т. д.

Надзвичайно багата українська мова на синоніми, тобто слова, що називають той самий предмет, ознаку, дію тощо, але надають їм різних відтінків. Погляньте, скільки синонімів має іменник "обрій": **горизонт, небозвід, небосхил, крайнебо, круговид, кругогляд, виднокруг, видноколо, небокрай, овид**. Годі, всіх не перелічити…

Часто на різних заходах товариства "Просвіти" я своїм опонентам наводжу десятки синонімів, аби вони зрозуміли багатство української мови. І скажу відверто: цей доказ переконливіший, ніж політичні інвективи.

Степан БОЙКО,
м. Івано-Франківськ

НА ЧАТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ

Сьогодні, на прохання читачів “Слова Просвіти”, починаємо серію публікацій, присвячених історії та діяльності славнозвісного товариства “Просвіта”, яке нині носить ім’я Тараса Шевченка, і яке відіграло надзвичайно важливу роль у самовизначенні українців та державотворенні. Та й зараз просвітяни — в перших лавах патріотичного руху за рідну мову і культуру, наші національні інтереси і цінності.

Як зародилися “Просвіти”? Якими історичними подіями відзначений просвітницький рух в Україні XIX—XX ст.? Які імена діячів“ Просвіти” увійшли в історію національно-культурного відродження? Якими справами і проблемами живе сучасна українська “Просвіта”?

Ці питання стоятимуть у центрі публікацій, які підготував для вас, шановні читачі, професор Олександр Федорович Коновець.

ВІД ПЕРШОДЖЕРЕЛ

Кожна людина народжується з відчуттям світла, і такі слова, як “світити”, “освячувати”, “освіта”, “просвіта” супроводжують нас усе життя. Для українців ці слова мають особливе значення. Вони сповнені особливої енергетики історії нації і її сучасних сподівань. Адже в найурочіші хвилини, проголошуючи молитву за збереження України, ми співаємо: “Боже, нас просвіти!”

Мабуть, саме з Божого благословіння, на духовному злеті національного подвижництва в 1868 році у славетному місті Львові було створено культурно-просвітницьке товариство “Просвіта”, яке згодом охопило своїм впливом Східну Галичину, Північну Буковину і Закарпаття. А далі “Просвіти” поширилися на всі етнографічні землі, усі поселення українців у світі, стали одним із найважливіших чинників формування національної самосвідомості, національно-культурного відродження і державотворення. Це факт історії.

Але просвітницькі ідеї та традиції в Україні закладалися задовго до того, починаючи з Київської Русі. Згадаймо хоча б освітньо-культурні здобутки часів князювання Ярослава Мудрого і Данила Галицького — школи, вчені гуртки; просвітницьку діяльність викладачів Острозької і Києво-Могилянської академій — митрополитів Петра Могили і Феофана Прокоповича; вчених Стефана Яворського, Мелетія і Григорія Смотрицьких; києво-печерських книжників і друкарів; гетьмана Івана Мазепу, просвітницькі мандри філософа і мислителя Григорія Сковороди та багатьох інших. Їхня науково-літературна й видавнича діяльність, прагнення якомога ширше розвинути осередки науки й освіти, дати можливість доступу до знань простому народу — все це закладало фундамент традиції майбутніх “Просвіт”.

Ці традиції не переривалися навіть у часи найбільшого економічного й культурного закріпачення України. Згадаймо хоча б просвітницький вплив на тогочасну зрусифіковану українську еліту рукописного твору невідомого автора “Історія Русів”, який таємно поширювався серед дворян Лівобережжя, і де вперше на історичних описах показано, що Україна, а не Росія є спадкоємницею Київської Русі, проводилась ідея окремішності й самобутності української нації.

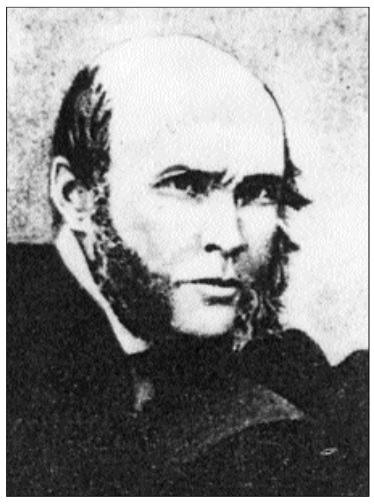

М. І. Пирогов

о. Іван Могильницький

Таким є геополітичне становище України і так склалася її історична доля, що тривалий час вона була розділена на дві імперії — Австрійську і Російську, де відбувались інтенсивні процеси денаціоналізації та асиміляції українців, існували обмеження на національно-культурницьку діяльність. Просвітництво, як культурний феномен та ідеологія європейських монархій XVIII ст., коли розвиток освіти і науки, поширення знань набували пріоритетного значення, в Україні мало мінімальний вплив.

Навпаки, відбувався поступовий занепад освіти, відплив інтелектуальної еліти в імперські столиці, чимало навчальних закладів були закриті або ж перетворилися на звичайні духовні з обмеженою кількістю дисциплін. Зазнає руйнації система початкових шкіл. Тодішні парафіяльні школи — і за змістом, і за мовою — не могли дати дітям національне освітнє спрямування.

Основний засіб комунікації — література і преса — теж перебували в занепаді. Періодичні видання, серед яких перша газета в Україні — “Gazette de Leopol” (“Газета Львівська” — Львів, 1776) — видавались обмеженою кількістю і то лише французькою або німецькою мовами. У той час, як у сусідніх європейських народів тоді друкувалися десятки часописів, історія не зберегла жодного документа, який би засвідчував на той час бодай одну спробу заснування на Лівобережній Україні газетно-журнального видання. Для цього тоді не існувало ані найменших цензурних можливостей.

Ще з початку свого існування друкарня Києво-Печерської лаври зберігала власну автономію, була вільна у виборі та характері друкованих книг. Скасування Київської митрополії і підпорядкування її російській церкві негативно позначилося на діяльності друкарні: починаються методичні утиски лаврського видавництва. Однак, зберігаючи формальну автономію друку, адміністрація монастиря намагалася відстояти фактичну незалежність у видавничій діяльності перед російською світською і церковною владою. Вихід у світ “Місяцеслова” (1718 р.), у якому Лавра, назвавшись ставропігією Константинопольського патріарха, заявила про свою давню свободу друку, викликав низку репресій із боку Московської світської і духовної влади. Укази Синоду змушували Лавру друкувати тільки богослужбові книги, попередньо звірені й ототожнені з виданням московського друку. Це призвело до різкого обмеження репертуару книги. Було заборонено друкувати навіть букварі.

“БУДИТЕЛІ” СВІТЛА І ЗНАННЯ

Одним із перших на Лівобережній Україні розпочав свою діяльність культурно-освітній осередок при новоствореному в 1805 році Харківському університеті — за сприяння й активної участі професорів Є. Філомафітського, І. Срезневського, письменника П. Гулака-Артемовського. Найактивніше сприяв цим прогресивним починанням визначний громадський діяч і економіст, ініціатор заснування Харківського університету і реформи освіти Василь Каразін. Він заснував “Філотехнічне товариство”, що пропагувало нові винаходи в господарстві, був ініціатором створення перших періодичних видань.

З їхніми іменами пов’язано початки романтизму й українського національного відродження, спробою видавати часописи, що мали хоча б почасти місцевий характер і могли сприяти активізації науково-освітньої діяльності. Інтелектуальні сили нації гуртувалися навколо періодичних видань — “Харьковский еженедельник”, “Украинский домовод”, “Харьковские известия” та ін. У 1816 році тут почав виходити перший український журнал “Украинскій вѣстникъ” під редакцією трьох найосвіченіших людей тодішнього Харкова — професора Є. Філомафітського, вчителя Р. Гонорського і письменника Г. Квітки-Основ’яненка. Часопис містив чимало статей з українською історичною тематикою російською мовою, а також окремі вірші й монологи українською мовою. Крім суто інформаційних матеріалів, тут друкувалися белетристика, етнографічні нариси, віршовані твори.

Певні традиції названих видань продовжила газета “Одесский вестник” (1827—1893), де почасти друкувалися статті, що стосувалися статистики, географії, історії, археології, нумізматики Півдня України. Їхніми авторами були визначні громадські й культурні діячі: математик за освітою і публіцист М. П. Сокальський, професори І. П. Сокальський, О. І. Георгієвський, О. М. Богдановський, знаменитий хірург і педагог М. І. Пирогов та ін. Особливо варто відзначити освітньо-педагогічну діяльність М. І. Пирогова. Росіянин за національністю, демократ за переконаннями, він зробив чимало доброго для українського просвітництва, зокрема, коли займав посаду куратора Київського навчального округу.

Усі ці науково-літературні осередки, що існували як центри видавничої діяльності, виявили свою діяльність лише в інтересі до історії, етнографії і фольклору, у розробці тем із місцевого життя із незначною частиною цього матеріалу українською мовою. Це було однією з причин звернення українських просвітників у 30—40 роки XIX ст. до альманахів, які давали більше можливостей для популяризації українознавства. “Украинский альманах” (1831), виданий у Харкові І. Срезневським та І. Розкошенком, теж містив чимало публікацій українського змісту. Однак наступні збірки “Запорожская старина” (1833—1838), альманахи “Украинская звезда” (1834), “Украинский сборник” (1838—1841), “Сніп” (1841), “Хата” та ін. укладалися лише з оригінальних творів рідної літератури.

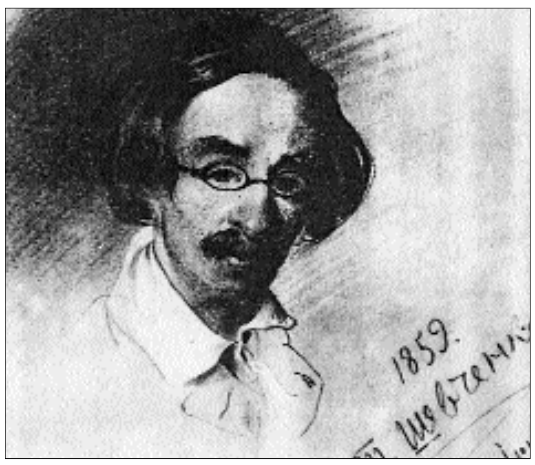

М. О. Максимович

У 30—50-х роках важливе значення мала просвітницька діяльність видатного вченого-енциклопедиста, мислителя і громадського діяча М. О. Максимовича, якого ми більше знаємо як першого ректора Київського університету, засновника ботанічного саду, друкарні університету, врешті, як етнографа, дослідника української історії фольклору. Проте менше відомо, що він організував випуск першого в Києві історико-літературного альманаху “Киевлянин” (1840—1850), пізніше — альманаху “Украинец” (1859, 1864). Він висунув широку для свого часу програму просвітницької діяльності, надрукував серію популярних праць під назвою “Размышления о природе”, розраховані на “простого” трудівника. У них у формі поетичного есе оспівувався світ рослин, філософія української природи, визначалося місце в ньому людини. У 1833 році вийшла у світ його знаменита “Книга Наума”.

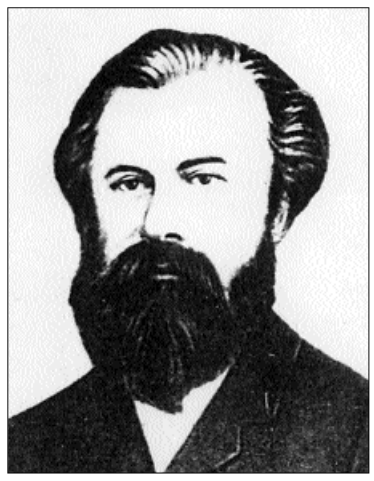

М. П. Драгоманов

Просвітницька орієнтація вченого виявилась і в його діяльності як “журнального” видавця, і літературного критика, який звертав свої погляди до історії рідного краю, і організатора українських товариств. У 1841 році за його ініціативою і безпосередньою участю у Києві було засноване “Общество истории и древностей славяно-русских”, Наукове товариство Нестора Літописця та інші осередки. Відомий український учений і просвітитель Г. Житецький справедливо зазначав:

“Не в самій лише науковій галузі цінна була робота Максимовича для української справи... Він був і зостався до останніх днів українцем давно минулого штилю, виріс на слов’янофільській народолюбній романтиці... Усе своє життя смиренно-мудрого вченого, людини, поміркованої в своїх бажаннях, переконаннях та мріях, ставився він прихильно і брав близько до серця лише питання культурного та літературного поступу в українській справі”.

Великий вплив на пробудження українців справило слово Тараса Шевченка — історичні думи і поеми, соціальні твори та ідеї і діяльність “Кирило-Мефодіївського братства”. Гурт молодих

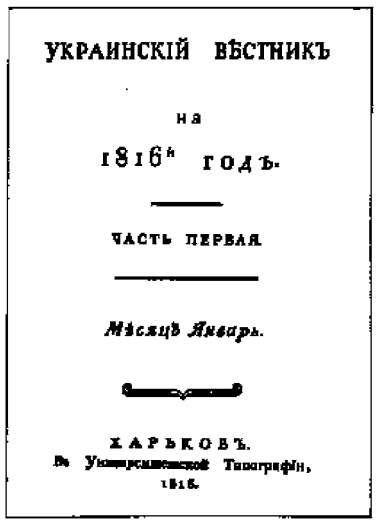

УКРАИНСКІЙ ВѢСТНИКЪ

на

1816й ГОДЪ.

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ.

Мѣсяцъ Январь.

ХАРЬКОВЪ.
Въ Университетской Типографіи,
1816.

Перший український журнал “Украинскій вѣстникъ”

Коновець Олександр Федорович — відомий учений-наукознавець, історик науки й освіти. Народився 5.05.1947 в селі Коропець Бучацького району Тернопільської обл. Закінчив факультет радіоелектроніки Київського політехнічного інституту та факультет журналістики Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Працював науковим співробітником Інституту історії АН УРСР, старшим науковим співробітником Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва Національної Академії наук України, Інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професором Міжнародного університету лінгвістики і права. Од 2001 року — професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сфера наукових інтересів — дослідження історії і сучасних проблем розвитку науки і наукової комунікації, науково-просвітницького руху в Україні та діаспорі, вивчення динаміки розвитку наукового співтовариства, формування національної наукової еліти.

Доктор історичних наук, автор понад 90 наукових праць, серед яких 5 монографій і посібників.

Нагороджений почесною відзнакою “Відмінник освіти України”. Член Міжнародного Союзу історії і філософії науки. Голова Комісії історії науки і техніки Наукового Товариства імені Тараса Шевченка.

У 1998—99 рр. виконував наукові дослідження з Міжнародної програми ім. Дж. Фулбрайта в Колумбійському університеті (США). З доповідями і лекціями з історії української науки і культури виступав у навчальних та академічних закладах Чехії, Бельгії, Угорщини і США. Академік АН ВШ України.

патріотів — Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко та інші — ставили за мету відродження і розвиток української нації в колі вільних слов'янських народів. У знаменитій книзі "Закон Божий" ("Буття українського народу"), автором якої, як вважають історики, був Микола Костомаров, та маніфестах товариства підкреслювалося, що співжиття народів, націй має перебувати в рівності, у просвіті, в повсякчасному "поширенні грамотності" (Костомаров М. І. Закон Божий. Книга буття українського народу. — К.: Либідь, 1991. — С. 35).

Досить сказати, що після запровадження Валуєвського циркуляру 1863 року, який категорично забороняв друк українською мовою, у європейській цензурній практиці написане заборонялося не з міркувань його змісту, а з міркувань мови. Ще більші обмеження сфери української мови проголосив царський Емський циркуляр 1976 р., який наклав вето і на довіз українських творів з-за кордону. У часи дії цих небачених за своєю жорстокістю циркулярів самодержавного уряду на території Росії аж до початку XX ст. не з'явилося жодного журналу чи газети українською мовою.

І навіть такий помітний національно-культурницькй рух як "Громади" (60—70-і роки), — організатори якого Михайло Драгоманов, Сергій Подолинський, Володимир Антонович та їхні однодумці чимало зробили для започаткування недільних шкіл, друкування популярних книжок для народу рідною мовою, — не став масовим, не набув загальноукраїнського масштабу.

У цей час погляди і надії наддніпрянців були звернені на Галичину, де склалися більш сприятливі умови для розвитку освіти і культури. Ініціатива в започаткуванні просвітницького руху на західноукраїнських землях належала діячам Української греко-католицької церкви, центром якої була Львівська Ставропігія. Священики ставали провідниками українського слова, поширювали знання про історію і культуру народу.

Ще в 1783 році за сприяння цісаря Йосифа тут було засновано греко-католицьку духовну семінарію, де викладали велися "руською мовою". Саме Львівська Ставропігія видала буквар із додатком "Політики світської" (1790), складеної українською мовою, — своєрідну невеличку енциклопедію з україністики, де подавалися найзагальніші відомості про рідний край і його народ (Нарис історії "Просвіти" / Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Сердюк. — Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1993. — С.10—11). А в 1818 році вийшов так званий шкільний закон, який стимулював розвиток освіти. До нього додавався окремий лист, згідно з яким, у школах, де більшість дітей греко-католики, дозволялося використовувати українську мову.

У 1787 році при Львівському університеті був заснований Руський інститут ("Студіум рутенум"), що готував священиків, які знали українську мову (до того часу вони користувалися тільки польською і латинською). Звідси вийшло чимало освічених українців, які далі несли зерна знання, навчали простих людей руської грамоти. У ці роки чимало предметів в університеті викладалося українською мовою. Скажімо, доктор філософії Іван Земенчик користувався руською мовою при викладанні курсу з теоретичної і практичної філософії.

Звичайно, треба розуміти, що тодішня українська (руська) мова на Галичині була далека від літературної, шевченкової мови. Тут багато вживалося німецьких, польських, російських слів, галицьких діалектів. Але це був — крок уперед.

● **Олександр КОНОВЕЦЬ**

РОДОСЛАВУ ДОДАЛОСЯ СЛАВИ

13 липня у селищі Шаповалівка Конотопського району Сумської області відбулося свято козацької слави "Козацький родослав", учасниками якого стали мешканці села, району, області, численні гості та артисти.

Конотопська райдержадміністрація та Шаповалівська селищна рада вже вдруге проводять ці заходи на відзначення річниці переможної битви українського війська під проводом гетьмана Івана Виговського над царськими військами на чолі з московським князем Олексієм Трубецьким. Серед інших вікопомних дат нашої славної історії Конотопській битві відведено немале місце, бо з нею пов'язане відродження, честь і слава України. Саме з тих далеких років бере початок коріння нашої державності, наші національні витоки.

Очолив оргкомітет із проведення фестивалю голова Конотопської райдержадміністрації Василь Калита. Почесними гостями фестивалю були славні земляки — міністр освіти України Василь Кремінь та ректор національного педуніверситету ім. Михайла Драгоманова Віктор Андрущенко, які звернулися до присутніх із віншувальним словом. Участь у святі взяли 22 художні колективи з району, області, зокрема, народний фольклорний ансамбль "Криниченька" Духанівського СБК Конотопського району, народний вокально-хореографічний ансамбль "Слобожани" обласного об'єднання Всеукраїнської музичної спілки, народний ансамбль "Народні музики" Комишанського СБК Охтирського району, сімейний ансамбль Момонів із міста Ромни. Зачарувала своїм циганським танком Ельвіра Епрікян з Охтирки. Порадували своїми виступами і гості з Києва — фольк-шоугурт "Козацькі забави" (худ. кер. Андрій Верес) та лауреат численних міжнародних конкурсів Заслужений артист України, володар титулу "Голос неповторної краси" Олександр Василенко. Фестиваль, засвідчив славу Сумщини, яка шанує історичні традиції та славиться своїми сучасними здобутками. Цікавим є той факт, що фольк-шоугурт "Козацькі забави" не лише, як завжди, розважив та заполонив увагу публіки, але й виявив та оприлюднив факт участі в їхньому знаменитому колективі генетичного шаповалівця, молодого музики Олега Клименка, мати якого Людмила (народна артистка, солістка хору ім. Верьовки), та й бабуся є уродженками Шаповалівки. Бабусю, якій нині 82 роки, знають усі, бо зустріли цю інформацію присутні щирими та бурхливими оплесками. Олег до тями приходив довго, бо й не усвідомлював, що має таку знамениту бабусю. Ось вам і родоводи, і слава, і моменти самоідентифікації особистості. Учасники цього великого дійства тепло і привітно зустрічали бурхливими оплесками всіх артистів, як професійних, так і самодіяльних.

Цікавим є і режисерський задум фестивальної програми. Неподалік від сцени були розкинуті курені, що представляли села району, в кожному з яких зустрічали гостей веселі, щирі та щедрі люди, які приготували традиційні саме для даного села страви, демонстрували вироби ужиткового мистецтва. Підготовка до фестивалю була дуже професійною, добре організованою і кропіткою роботою саме тих людей, які знають ціну та вартість історичної спадщини. В куренях гостинно приймали, пригощали високих гостей і артистів, розповідали про своє село та всі його проблеми звичайні, сучасні жителі України, які люблять свою землю і своє рідне село, а головне, без зайвого пафосу розповідають про те, чому живуть саме в ньому. І головне, не скаржаться, а якось мудро і з почуттям гумору оцінюють і сьогоденні проблеми, і сьогоденні труднощі й погоджуються з тим, що тримаються свого коріння завдяки якійсь магічній силі, якою славиться конотопська земля. Дехто навіть про відьом місцевої породи згадав і жартома звалив вину земного тяжіння конотопської землі саме на них: "Причарували, кляті, причарували..." Чоловіки кажуть, що жінки і досі тут такі... Але й причаровують їх навіки, і щастя сімейного та продовження родоводу тут не бракує нікому. З артистами в куренях співали, з журналістами весело та щиро спілкувались і пригощали кожною стравою з примовлянням... Тобто, збереглись і глибокі сумщанські чи конотопські традиції на цій землі. Вони фіксуються вченими, представниками культури, і проявляється ця робота в таких величних заходах, як фестиваль "Козацький родослав", на який охоче і з великим зацікавленням з'їжджаються не лише артисти, журналісти, але й учені. Тут ми зустріли і працівників Академії наук України, які уважно спостерігали за фестивальним дійством і активно спілкувалися з учасниками.

Ось вам і проблеми родоводів та історичної слави в окремо взятому реґіоні, місті та селі. Що стосується реґіону, то це — вже інша розмова, про Конотоп знає весь світ. Плекати ж історичну спадщину на прикладі одного села — це факт дуже показовий, адже кожна людина повинна мати щось таке у своїй душі, що тримає її гідність як громадянина не лише держави, але і клаптика землі, який їй визначено від народження. Така Людина виростає гідною і спроможна творити гідні людського звання справи, вона мимоволі росте патріотом і людиною розумною, мудрою, як то кажуть "від землі". Так, і лише так можна виховати гідного високого звання громадянина держави. Одна сторіночка козацької слави дає змогу людям XX століття спілкуватись і святкувати перемогу мудрості та здорового глузду.

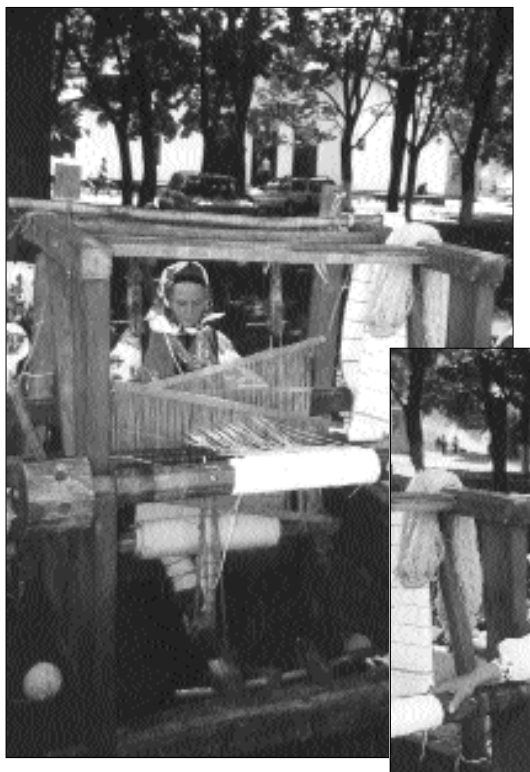

Учасниці фольклорного ансамблю "Криниченька" ще й прясти вміють

Святом історичного духу можна назвати фестиваль "Козацький родослав", який пройшов пишно й на високому підйомі, тому заслуговує на увагу, на продовження вже на всеукраїнському, загальнодержавному рівні.

Не можна не згадати й про тих, хто був співорганізатором цього дійства, а саме: Всеукраїнське товариство "Просвіта", в особі заворгвідділом Секретаріату Тетяни Федієнко, політичний блок "Наша Україна", за підтримки якого відбулись озвучення концертної програми та святковий феєрверк, завод "Оболонь", який надав свою продукцію.

Режисером і ведучою цього дійства була заввідділом культури Конотопської райдержадміністрації Ольга Гуторка. І це їй цілком вдалося. Вітаємо з перемогою! Многая літа їй та всім, хто над цим працював, і подальшого розквіту фестивалю бажали всі, кому пощастило на ньому побувати.

Свято скінчилося, відлунали салюти, але ми не прощаємося. До нових зустрічей на гостинній Конотопській землі.

● **Леся САМІЙЛЕНКО**

В ОСЕРЕДКАХ

«МОЛОДА ПРОСВІТА» ПРАЦЮЄ ЗА ПЛАНОМ

Написати до газети "Слово Просвіти" спонукали мої учні, члени "Молодої Просвіти". Вашу газету я дуже часто використовую у роботі з юними просвітянами. На сторінці 8 останнього номера у добірці "Родина — джерело любові" вміщені цікаві матеріали, вони дуже близькі й хвилюючі для моїх вихованців. Адже багато з них уже роками живуть без батьків чи матерів, які працюють за кордоном. Сучасних школярів, особливо старшокласників, часто звинувачують у відсутності національної свідомості, патріотизму. Тому, вважаю, активізація діяльності "Молодої Просвіти" у навчальних закладах освіти — на часі.

Учнівська "Молода Просвіта" у нашому закладі виникла два роки тому на базі кабінету діаспорної літератури, бо учні-старшокласники були активними при його творенні. Свою роботу ми активізували протягом останнього року навчання, бо це була спланована робота до 135-річчя від часу заснування "Просвіти" 1868 року у Львові. Це були зустрічі з нашими гостями з діаспори, у минулому — членами ОУН на Буковині п. Миколою Топольницьким (Канада) та п. Юрієм Горбошевським (Румунія). Цікавою була презентація їхньої мемуарної повісті про події 40-х років "Тернистий шлях".

Працюють молодопросвітяни у таких секціях: лекторів-інформаторів, у поетичній секції "Лесині джерела", у науково-дослідницькій секції, у секції юних екологів, бо наше село визнане як постраждале від Чорнобильської катастрофи (III категорія).

Підсумком першого року роботи "Молодої Просвіти" стало ювілейне відзначення 95-ліття від дня народження Олени Теліги. А до 135-ліття створення "Просвіти" плануємо відзначити науково-практичною конференцією.

● **М. ДІДИК,**
с. Киселів Кіцманського району
Чернівецької області

ЕКЗОТИКА

«ЛАСТІВКА», ЯКА ДОПОМАГАЄ ВСІМ

Незвичайним був десятий день липня 2003 р. в Івано-Франківському обласному Товаристві "Просвіта". Саме в четвер, о 14-й годині, тут почав свої перші кроки авторський лекторій "Ластівка". Його метою стала просвітницька діяльність через нову програму здорового способу життя.

Слухачів зацікавили прилади біолокації (рамки, маятники, індикатори, радіометри), показові сеанс-вправи члена Медичної Академії України, автора публікацій в "Анонс-контракті", психолога-програміста вищої категорії, професійного фітознавця і біомасажиста В. В. Крецула. Їх ознайомлено з біолокацією геопатогенних (хвороботворних) зон у кімнатах та навчено самозахисту від цього лиха. А це справді небезпечні випадки енергомагнітних шляхів, негативних вібрацій. Досить назвати лише три хвороби із двох десятків: рак, інфаркт, інсульт...

Лектор відповідав під час лекції та після неї на запитання, що хвилювали авдиторію: про голубу глину, причини різних недуг, іридодіагностику, фіторецепти... З допомогою лектора слухачі визначали наявність природної біоенергії в організмі, в овочах, речах побуту тощо.

Слухачі були ознайомлені з новинами медицини, народного цілительства, а також зі способами самоактивізації роботи внутрішніх органів людини, посилення імунної та ендокринної систем.

● **Михайлина БОДНАР,**
відповідальний секретар
Івано-Франківської
обласної "Просвіти"

Дмитро МІЩЕНКО

БІЗНЕС «ТИХОЇ ПРИСТАНІ»

Оповідання (із циклу “Ой там, на торжку, на базарі”)

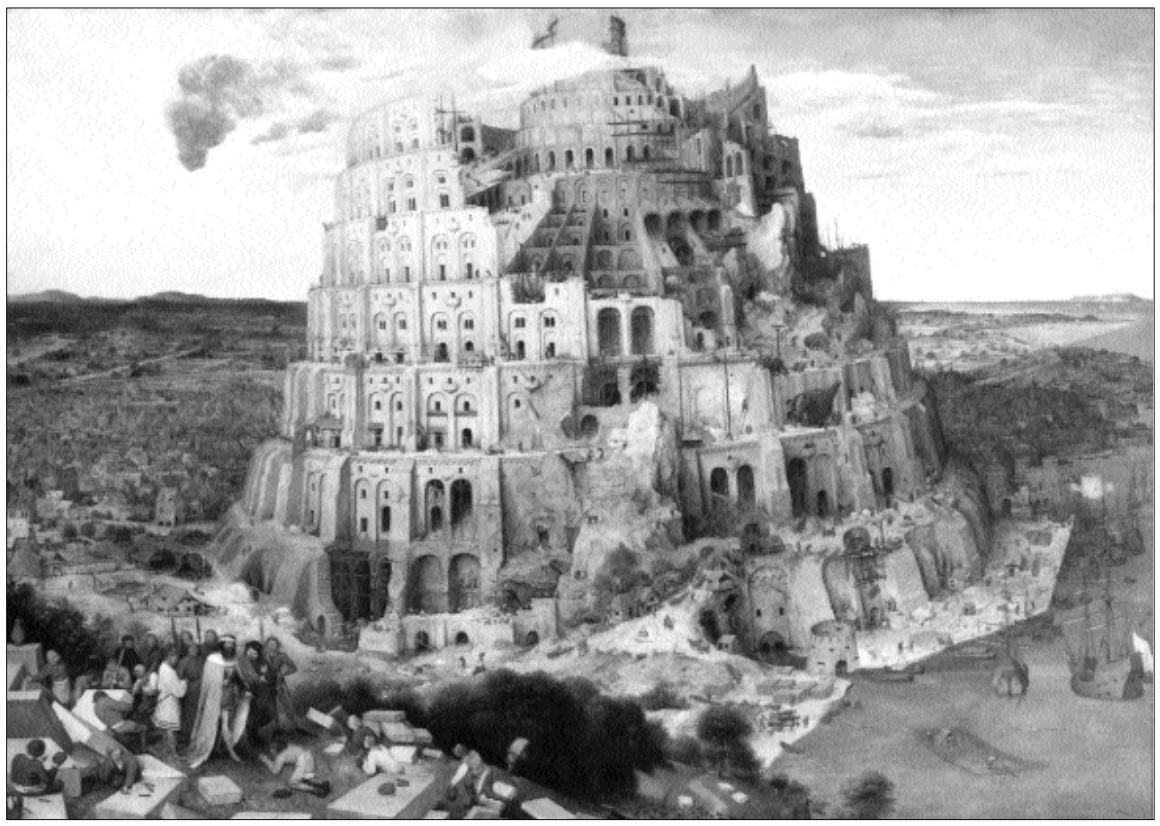

Підозра виникла давно, вважай, за першої бесіди в барі під обнадійливою назвою “Тиха пристань”. Коли брали їх, кількох дівчат з України, на роботу, бос саме на неї, Людмилу Сиротіну, звернув увагу. І доглядався аж надто пильно, і запевняв, що посада офіціантки в його барі престижніша за будь-яке місце в Салоніках. Інших усього лиш записував до реєстрової книги, у неї ж поцікавився й тим, як довго має намір працювати у нього, яку має освіту. Щодо освіти, може, й зрозуміло: гарна собою, привітна в розмові, гляди, захоче надати відповідальнішу, і тим уже вище оплачувану, посаду. А всі інші подробиці, у тому числі й рік народження, стан здоров’я — до чого? Хіба й так не видно — дівчина першої молодості. Пізніше ті його уточнення, гляди, й забулися б, та не раз ловила на собі пильне око боса. А то погана прикмета. Чи не помишляє чогось негідного? Одведи й заступи. Цього тільки не вистачало їй, застуканій недолею на чужині, по суті, безправній. Адже — нелегалка. А в нелегалів — яке право? Як хто захоче, так і позбиткується. І нікому не поскаржишся, ні в кого не знайдеш захисту. Хто поскаржиться, того чекає одне — депортація. Посадять у літак — і лети туди, звідки прибув. А то теж біда, тим паче — для неї. Батько давно зрікся їх із матір’ю — живе десь аж за Уралом з іншою родиною. Мати тяжко хвора, прикута до ліжка. І бабуся немічна. Єдина надія вижити в цьому збаламученому світі — на неї, доньку-рятувальницю двадцяти двох літ. Складається ж ніби непогано: роботу знайшла, платити бос обіцяє добре. Коли підозра не справдиться, і все буде як треба, — вважай, порятує себе і родину.

Була чемною в стосунках із відвідувачами і з тими, хто працював поруч, старанна в роботі. Аякже, від того залежить усе, чого прагне зажити в невідомій їй Греції. Та й знає — бос стежить за підлеглими, дбає, аби відвідувачі його бару, а тим паче, нічного клубу при барі, були задоволені. Від того задоволення йде слава про його клуб, а слава примножує бізнес. Зусилля ті не минали для Сиротіної так собі. Крутилася як дзиґа. Доки спливали визначені для нічного гульбища години, ніг не чула, руки гули від перевтоми. А ще ж і по гульбищі не бракувало роботи. Треба було привести до ладу приміщення, виставити все, що має бути в залі для прийому гостей наступної ночі. На відпочинок лишався зазвичай день — і перші кілька тижнів сон був солодким забуттям. Та згодом почала навідувати тривога: як же буде з оплатою праці? Там, у Миколаєві, ждуть — не діждуться її заробітку, а бос мовчить, ні слова про те. Хай перші два тижні, але ж збіг уже місяць, перший тиждень наступного місяця. Поцікавилася в тих, які раніше влаштувались у цьому барі на роботу, і зовсім опустила руки: сказали, у греків так заведено, заробіток кожного нелегала кладуть у банк. Час від часу можуть сунути кілька євро в руки, на невідкладні витрати, — решту обіцяють сплатити по завершенні контракту.

“Ой лишенько! — скинулася серцем. — Що ж буде, коли це правда, з мамою, бабусею? Вони ж ждуть — не діждуться від мене помочі”.

Мучила ця думка весь день, не вляглася тривога й наступного. А втіхи ніякої. Єдине лишалось: іти до боса й казати. У неї така безвихідь, що іншої ради немає: або він платить їй те, що заробляє, щомісяця, або вона шукатиме іншу роботу.

Хмурився, пояснюючи: мала б знати, вона — нелегалка, і як така не може мати свого рахунку в банку. Видавати ж платню на руки не може. Трапляються випадки, коли службовці не встигнуть переказати гроші рідним, як їх обкрадають такі ж, як вони. Тоді плачі, нарікання. Йому це ні до чого. Отож робить так, як їй пояснили.

— Іншим, може, й байдуже, інших, може, це й задовольняє, а мене аж ніяк. Кажу ж, на мій заробіток чекає на батьківщині прикута до ліжка мати, стара і немічна бабуся. Коли я не вишлю їм грошей, вони помруть з голоду.

Доглядався до неї втупленими очима і мовчав. Довго і пильно доглядався.

— Гаразд, — погодився. — Зроблю для тебе виняток: половину свого заробітку можеш отримувати щомісяця і висилати рідним, решта лишатиметься на твоєму рахунку, але за однієї умови: час від часу ти обслуговуватимеш горішню бенкетну залу й опочивальню при ній, власне, клієнтів, що заночують чи допізна затримаються там.

На радощах не взяла до тямку, які то клієнти, і як складеться в неї, коли працюватиме і вночі, і вдень. Подякувала й пішла. Тоді ж, як отримала належні їй євро та переказала на ім’я бабусі, й зовсім відчула себе окриленою. “Слава тобі, Господи! — подякувала Всевишньому. — І квартплату буде чим оплатити, і на прожиток дещо залишиться. Головне ж, щомісяця так буде. Чули, матусю, і ви, бабусю, турботлива берегине нашої оселі? Щомісяця!”

Не втрималась, похвалилася цією своєю радістю землячці. Радість — вона, мов пташка, не втримаєш у гнізді, коли відросли крила. А даремно. Не минуло й кількох днів, як змушена була дорікати собі за той нерозважливий вчинок. Бос покликав до офісу й став гримати: “Нащо похвалялася, що отримуєш заробітну плату на руки? Інші теж ідуть тепер і вимагають”.

Відпиратися не було підстав, тож побоювалась, і неабияк. А бос он як обернув: відучора і зовсім звільнив від обов’язків офіціантки в барі, сказав, будеш обслуговувати тих клієнтів, що відвідують горішню бенкетну залу.

Коли побула там ніч, затим — і другу, не могла не замислитися: це ж за що їй така винагорода? Ті, що бенкетували там, аж ніяк не переобтяжували її. Пили, гуляли укупі з босом та й зникали під ранок. Третьої ночі бос не брав участі в гульбищі. Зате у відвідувачів горішньої зали з’явилися молоденькі дівчата, судячи з того, як поводилися з випестуваними чоловіками, — гулящі. Та й те, що не пішли з нічного клубу тоді, як пішли інші, казало про те саме.

Неприємно було обслуговувати таких клієнтів. Там, на батьківщині, такого не водилося, таке вважалося за ганьбу. Отож, і закладів, подібних до “Тихої пристані”, не було, а ті, хто полюбляв живитися по чужих кутках, живилися утаємничено. Та що мала вдіяти? Найнялася — як продалася, мусить звикати й до такого.

Відчувала: тремтить душею, спостерігаючи непристойності в її присутності, дикі, як для здорового глузду, вчинки. Єдине, чим рятувала себе в таких випадках, ховала очі, червоніла. На лихо, тим, очевидно, й звернула на себе увагу: один із клієнтів, що був тут і вчора (власне, й не молодик, старший за неї років на десять), задивився на неї раз, удруге, а за третім разом зажадав, аби й вона, офіціантка, сіла за стіл і поділила з ними трапезу.

— Не можу, — відмагалася. — У мене й там, унизу, є обов’язки.

Наполягав довго й уперто, казав, виправдає її перед босом, та не домігся свого. Людмила стала в позу впертої вислючки і змусила клієнта дати їй спокій.

Відчуття перестороги не полишало по тих запросинах. Знала-бо: такі чи й гірші гості можуть навідати “Тиху пристань” і завтра, і післязавтра. Чим усе це закінчиться? Чи не скористатися вільною за дня годиною та пошукати іншу роботу? Надія ж мала. Хіба до цього не шукала й не знає, як важко знайти краще, ніж це, місце? Та й усі наймані те саме кажуть: нелегалів тут чекає що завгодно, крім щасливого випадку.

Наступного дня все ще вагалася й не пішла в чуже їй місто. А тієї ночі, що настала через день, сталося таке, що його й оракул не зміг би передбачити. “Тиху пристань” відвідав той самий клієнт, що припрошував її вчорашнього вечора до столу. Цього разу був без товариша і дівиць, сидів за столом лише з босом, про щось жваво бесідував. Присутність боса втихомирювала її бентегу, та не довго. “А що буде, коли бос піде? — зродилася думка. — А гість добряче вип’є? Чи не здумає повторити вчорашнє, тепер уже брутальніше і невідпорно?”

Була натягнута, мов струна. Відчувала, таріль, що її ставила перед гостем, тремтить у її руці. Як не старається не виказати хвилювання, не може упоратися з собою. Бос спохмелився з бару. Був добряче напідпитку. Лице горіло червінню, а очі були повиті туманом, ба ні, швидше — каламуттю.

— Піди прибери в горішній залі і приспи гостя.

— Як то? — ледве видавила з себе ті два слова.

— Отак, як сказав.

Не стала опиратися. Здогадувалася, на неї чекає те, чого найбільше боялася. І здогад не міг не остудити серце. Чула — схолонуло тіло, підломлюються ноги. Та ба, йти треба. І зі столу зобов’язана прибрати, і святковим зробити його для завтрашніх гостей. Усе то — її повинність, куди дінешся?.. Ось тільки інше доручення... Від усього іншого має відкараскатися. Як? Обставини покажуть.

Гість не давав підстав для заспокоєння. Вивернувся в кріслі й дивиться на неї, мов кіт на мишу: прицільно і до озлоблення вперто. Щось говорив, власне, не говорив — варнякав, та Людмила не дослухалася до того, прибрала зі столу посуд, зняла залиту напоями скатертину й лагодилася вже прихопити все те і йти вниз, та тієї миті відчула п’яне дихання в потилицю, а вслід за тим і чіпкі чоловічі руки на плечах.

— Облиш усе те. Чула, що сказав бос? Маєш приспати мене.

— Я повинна занести в бар посуд.

— Потім.

Згріб її, мов коршун упійману жертву, — міцно, нещадно.

— Ви що собі дозволяєте?

Не став слухати, поволік до опочивальні. Пручалася, відбивалась, як могла, кликала сторонніх на поміч, хоча й знала: ніхто не відгукнеться, допомоги не буде. Як і пощади. А коли так, сама себе має рятувати. Усвідомлення цього посприяло чи щасливий випадок — не знає: либонь, те, що босів гість був добряче п’яний. Скористалася тим, що він заточився і послабив руки, рвонулася з усіх сил і скинула п’яного нахабу з себе. Не ловила гав, подалася мерщій до дверей, рвійно відчинила їх і зникла з-перед очей нахаби.

— Що з тобою? — мало не схопив її на лету бармен.

— Я більше не піду туди. Там п’яний.

— А посуд?

— Завтра заберу. І в залі зроблю все, що треба.

— Піди й скажи про це босу.

— Не піду.

Бармен не встиг зреагувати на її відмову — з бічної кімнати, що правила за офіс, прочинилися двері, і бос постав перед нею.

— Зайди сюди.

Не встигла переступити поріг, як він розмахнувся рукою і дав їй ляпаса. Одного й другого.

— Я за що плачу тобі? За що, питаю?

— Я зобов’язувалася бути у вашому барі офіціанткою, а не чиєюсь іграшкою.

І знов удар, цього разу кулаком, і в обличчя.

— Будеш і нею! Знала, либонь, чого плачу тільки тобі щомісячно. Тебе, а не когось іншого зобов’язав обслуговувати клієнтів горішньої зали. Той, що на горі зараз, потрібний мені в бізнесі, зрозуміла?

— Якщо так, віддайте мені мій паспорт, відсьогодні я не працюю у вас.

— Паспорт? А відробляти те, що взяла, хто буде? Хто?!

Удари знову дістались і обличчю, і голові, і грудям. Ждати від такого, геть розлюченого, годі було чогось ліпшого, тож прикривалася, як могла, зрештою надумалась і кинулася стрімголов до дверей.

— Стій!

Не послухалась і тим спричинила ще гірше: уже біля дверей настиг її кинутий навздогін бронзовий канделябр і боляче вдарив по нозі.

— Ой! — зойкнула і присіла на підлогу.

Що було потім і чому опинилася поза офісом, не пам’ятає. Опритомніла тоді лиш, як хлюпнули на неї холодною водою. Попробувала підвестися — й відчула разючий біль у нозі. Відкинулася на чиїсь руки і довго відмовчувалася, приходячи до тями. Мов крізь туман розгледіла: над нею схилився і жде чогось той самий бармен.

— Де я? Що зі мною?

— У підсобці. Лежи, не ворушись. Зараз прийде лікар, огляне й скаже, що сталося.

Він не затримувався, той, що мав пояснювати причину нестерпного болю, немочі. Певно, неподалік був. До уражень на обличчі не доглядався, і так, мабуть, розумів причину їхньої появи. А ногу обмацував довго. Коли скрикнула, не умовляв бути терплячою, про себе стверджував: “Ясно”.

З тим “ясно” й пішов із підсобки.

Людмила не знала, що думати.

— Чого ж нічого не сказав?

— Босові скаже.

Агелов дійсно ждав, що скаже лікар. Хоча хміль і не встиг вивітритися з його мізків під впливом прикрої сутички з офіціанткою, бентега все ж відчутно проглядалася на його обличчі.

— Ну, що там? — поцікавився.

— Погане діло, пане. Перебита гомілка лівої ноги. Потрібна негайна операція.

— Поранення загрожує ампутацією?

— Не обов’язково. Дівчина молода, коли лікарі вміло складуть кістку, вона зростеться. Але лежати хворій у лікарні доведеться довго, місяців три-чотири.

— Скільки коштуватиме така операція?

— Від п’ятисот до тисячі євро. Залежно від складності.

— А утримання в лікарні?

— Сто євро за кожну добу.

Бос добув із кишені асигнацію й подякував лікареві за візит.

— Хвору не баріться відправити в лікарню, — зауважив лікар, відходячи. — Затримка може спричинити гангрену, а гангрена — найгірше: смерть.

— Ясно.

Про те, щоб іти додому й відпочивати після такої ночі, босові годі було й думати. Щось мав робити з пораненою. Ось тільки що? Везти в лікарню й жертвувати тими сотнями євро, що візьмуть за операцію? Але ж потім, потім куди подіне її? Залишить вилежувати рани в лікарні? І на всі чотири місяці? Та вона ж... вона ж розорить його!

Підійшов до телефону й набрав номер одного із своїх помічників.

— Негайно до мене.

— Куди, тобто?

— У офіс, у офіс!

Не пояснював, що спричинило конфлікт із Сиротіною. Єдине, в чому зізнався, у її немочі винен він. А коли так, треба позбутися цієї офіціантки.

— Ось її документи, іди на автостанцію, бери для неї квиток і з першим же рейсом відправляй за місцем проживання.

— Вона знає про це?

— Довідається.

Автобуса з Афін того дня не передбачалося. До цієї гіркої пігулки додали й іншу: автобус на Київ — прохідний, квитки продаються тоді, коли він прибуде і в ньому виявляться вільні місця.

Агелов гарячкував, те й робив, що підсилав своїх людей до хворої та запевняв: з першим же автобусом, що йтиме з Афін, відправить її на батьківщину. Людмила й не перечила. Бог з ними, такими заробітками, швидше б додому. Навіть тоді, як глянула на поранену ногу й побачила, як розпухла вона, не посміла казати: може, лікарям слід показатися, а потім уже їхати?

Як на те, у тому автобусі, що йшов із Афін через Салоніки, вільних місць не виявилося. Наступного ж треба було ждати не менше трьох днів. А біль що не день, то відчутніше посилювався. “Господи! — молилася дівчина. — Швидше б додому. Там мама, бабуся, вони знають, що робити з раною, як і з бідою, що спіткала мене”.

Той, що клопотався її відправкою на батьківщину, не помилився: хай і нескоро, через три сповнених мук і болю доби, для неї знайшлось-таки місце в рейсовому автобусі.

— Переглянь, чи все з тобою, — забігли до підсобки. — Автобус стоїть біля бару, влаштуємо тебе в ньому.

— А квиток... Квиток придбали?

— Бос домовився з шоферами. Вони оплатять усе, що треба в дорозі.

Знала, дорога до Одеси неблизька, добре, коли за три доби автобус здолає її. Що їстиме в дорозі і хто пересадить її в Одесі на автобус, що повезе до Миколаєва, не цікавилася. Сказали, бос покладається на шоферів, покладатиметься і вона.

Стогін її не міг не зацікавити пасажирів: хто така, чому її підібрали по дорозі, чи хвороба її не загрожує всім, хто їде в автобусі? Тій голосній зацікавленості поклав край середніх літ чоловік.

— Залиште дівчину в спокої. Не бачите хіба, їй не до ваших домагань.

Подіяло. Хай нескоро — все ж подіяло. Але хвора пасажирка не давала підстав сподіватися, що так буде довго. За дня більш-менш трималася ще, часто, щоправда, намагалася зручніше сісти в кріслі, а всідаючись, зойкала і стогнала по тому не менше, ніж раніш.

Той чоловік, що став на її захист, підійшов, поцікавився:

— Вам знову незручно сидіти? Чи, може, треба чогось?

— Води, будь ласка.

Метнувся до своєї поклажі в кріслі, налив у паперовий кухлик води, допоміг хворій дещо підвестися, напитись.

— Може, з’їсте щось?

Полежала, стомлено прикривши очі, і потім уже:

— Я так давно нічого не їла, та не до їжі мені. Погляньте, ліпше, що з моєю ногою.

Відгорнув, намагаючись не вразити, одежину і вжахнувся: ліва нога її була схожа на колоду. Почервоніла вся, місцями проглядалася й синява.

“Гангрена, — визначив про себе (з часів афганської війни набачився цього лиха), однак не став лякати хвору.

— Де це і хто це вас так?

— Там, у Салоніках. Бос.

І стала розповідати, змовкаючи час від часу, як і чому так сталося.

А рейсовий автобус із Афін усе міряв та й міряв кілометри. Від міста до міста і від кордону до кордону. Хворій радіти б — із кожним відміряним кілометром усе ближче та й ближче до рідної землі, до маминої оселі, а вона місця собі не знаходила у визначеному їй кріслі. Надто тоді, як збіг ще один день і настала ніч, а ніч приспала всіх, крім неї, хворої. Не просто стогнала, кричала вже, кликала на поміч маму, бабусю, ще когось із кревних чи усього лиш близьких її серцю людей. Деякі пасажири прокидалися від того крику і невдоволено бурчали, нарікали на тих, що посадили хвору серед здорових людей, і без медичного нагляду. Вчорашній захисник немічної пасажирки не витримав, голосно крикнув:

— Ви що, не розумієте, яка це хвора?

Діждавшись такого-сякого втихомирення, підвівся й підійшов до Сиротіної.

— Чим я можу допомогти вам?

Плакала навзрид і відмовчувалася.

— Мені вже ніхто і нічим не допоможе. Посидьте, коли ласка, біля мене. Страшно вмирати, не відчуваючи коло себе рідної душі.

— Ну що ви! Не треба про це думати. Лишилося перетнути Румунію, кордон наш з Румунією — і ми вдома. А вдома прийдуть на поміч, зарадять біді.

Розумів, ліків для неї тут не знайти, чимось іншим полегшити біль — тим більше. Єдина надія на слово. Може, й не дошукався б такого, що тішить, та допомагало бачене й пережите на афганській війні. То ж говорив та й говорив і все про не менш складні, ніж у неї, випадки. На поміч застуканому в горах підрозділу годі було сподіватися. Єдина надія в поранених — на молодість, опір молодого організму та ще на терплячість.

Як довго тривало те його заспокоєння, не може сказати. Змовк тоді, лиш як завважив, хвора притихла, схоже, що заснула. Тож і поклав її такою десь аж передвраніш-ньої пори.

...Автобус зупинився на кордоні на довше, ніж будь-де. Зайшли митники, прикордонники, заходилися перевіряти документи. Коли дійшла черга до Сиротіної, офіцер-афганець викликався пояснити.

— Це тяжко хвора. Ось її сумочка, там, очевидно, документи.

— А сама не годна подати їх?

Покликав Сиротіну — не відповіла. Покликав удруге — мовчання. Торкнувся покладеної на бильце руки й відсахнувся.

— Та вона мертва!

Усього було потім — і переполоху, і нарікань. Адже автобус із мертвою пасажиркою треба було правити до місцевого моргу, десь складати відповідними службами акт. А то затримка, то казна-що.

Першим оглянув мертву лікар у моргзі.

— Хто ж це відправив її в дорогу такою?

Допомагав заносити Сиротіну в морг той самий офіцер-афганець. Йому й довелося пояснювати.

— Та хто ж, культурна Європа.

— Культурна?

— Ну, можна додати ще й таке: бізнесова.

Галина ГАРМАШ

ПОЕТИЧНИЙ АВТОГРАФ

СОНЦЕ СЕРЦЯ

Галина ГАРМАШ народилася в місті Кобеляки Полтавської області. Закінчила факультет журналістики Київського університету, аспірантуру Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Автор поетичної збірки “Дні мовчання” (книги в книзі “Хвиля” — “Український письменник”, 1992).

Член Національної Спілки письменників України.

Нині працює в тижневику “Слово Просвіти”.

* * *

Твоє життя —
на спротив і любов.
Дарує час троянди,
що не в’януть.
Ти повертаєшся.
І розквітає знов
твого натхнення сонцерана.

Торкни її губами. На краю
такого болю —
вірші променисті.
Іде життя —
усміхнене “люблю”.
До серця,
як до сонця, близько.

* * *

Крила самотності —
підносять і несуть.
Що просиш ти у долі?
Схаменися!
Лише отак —
де просторо у висі,
і світить сонце.
Незрівнянний смак
цієї миті творення вогню.
У таємниці іскра запалає.
А де отари —
там вівчар гуляє
і навіть закапелочка немає,
щоби самому
усміхнутись дню.

* * *

...А як сміється липа навесні!
І переходить в літо —
квітувати.
Під небесами затишку багато,
але найліпше — тут.
Бринить бджола.
Вона з собою
радість принесла —
трудитися,
аж поки сонце сяде.
Сліпучих хмар
накидане громаддя
далекий значить обрій.
Вироста
промінчик пісні —
це стебло прозоре,
крізь нього бачиш
в білім небі зорі.
Тут тиша нерозлита і проста.

* * *

Твої первні, земле,
плуг і нива.
А над ними ростемо ми.
А над нами — пісні наші.

Збирай квіти,
що з крові ростуть, —
маки червоні.
Кожна пісня
із твоєї крові, земле.

Ми приходимо, як чекання.
Довге чекання без надії.
Приходять поети — навіки.
...Чого ж ти плачеш, земле?

* * *

Я ще живу — і сонечко радіє,
мені назустріч усміх шле.
Це є життя.
Незломлену надію
мені щоранку сонце подає.

Цей день — надпити
з келиха світання,
у полудень на гойдалці літати,
за обрій сумне сонце
проводжати,
і пити ніч до дна.

* * *

І вічність слова знає наперед
твоє життя —
не треба режисера...
Вона світіння у сльози бере —
і словом відбиває на папері.

Усе їй знане...
Тільки прогортай
цю книгу без жалю і ворожнечі.
...І на світанні підростає гай,
щоб йому небо
лиш торкнуло плечі.

* * *

Memento mori.
Все, що треба знати.
Memento mori.
Відчай промайне,
і радість, і турботи —
вільні птахи.
І лиш осердя, у якому сни,
тебе тримає.
Слава і життя —
веселий дим,
що розійшовся колом.
Мовчить осіннє чорне поле.
Живе у нім
озимина.

* * *

Проблиск неба в людині...
Яке щастя, що ти це бачив!..
Не ображайся,
коли вона повертається
до себе.

* * *

Надивитись на сонце,
допоки воно ще живе,
і день, ніби свічка,
на вітрі бринить.
І серце моє
у польоті до сонця живе,
тріпоче
метеликом радісним мить.
На краю чорноти
усміх сонця, мов човен,
гойдає.
На краю чорноти —
любові останній обман:
не прощається сонце —
у вирій на мить відлітає.
П’є, як воду, печаль
самотній орлан.

* * *

Степ твого серця дикий —
там ковила і вітер.
Коні на північ скачуть,
плачуть на хмарах діти.

Рай мого серця тихий —
сонце одне навколо.
Дивляться мудрі квіти,
як визріває слово.

А понад нами — космос,
вічність, що правду знає.
Слово любові просить,
слово вогнем палає.

* * *

Ще вмію дивуватися — живу.
На квітку гляну чи на небо —
благоговію.
Вічна ця печаль
зачудування.
Пахне світлом мить.
А день крилатий
сонячний летить —
триває вічно
у сльозі глибокій
мить німоти,
що знає лише око,
коли йому
смеркання відболить.

* * *

Літній сад, де Музи ходять...
Що ти, хлопче, тут шукаєш?
Здалеку приїхав, видно, —
щулишся у нашім літі!
І душею чомусь плачеш...
На папір роса сідає.
Твої очі полум’яні —
десь від ангела, і сам ти —
нетутешній... Що тут робиш,
смутком вкруг чола повитий?
А життя в тобі говорить —
б’ється хвиля через край.
Народило тебе море
чи далекий небокрай.
Ти слова шепочеш дивні —
тим словам сивизна літ.
Розкажи, який це вітер
у вологий край заніс, —
то не вітер, а вітрище.
У богів чудні всі грища:
ось маленькому дали
чашу повну — і сміються:
чи розхлюпа, донесе?
Він правічний край спасе —
забуття полишить землю.
І сміються недаремне
білі гіпсові божки.
І судьба —
як страж недремний:
щоб перо не збив з руки.
Літній сад. Тут Музи ходять...